

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИИВ АКАДЕМИЯСИНИНГ АХБОРОТНОМАСИ

2010 йилдан нашр этила бошлаган

Йилда тўрт марта чиқади

2019 йил, 3-сон

Бош муҳаррир

Матлюбов Баҳодир Аҳмедович, Ўзбекистон
Республикаси ИИВ Академияси бошлиғи

Масъул муҳаррир

Отажонов Абборжон Анварович, ИИВ
Академияси бошлиғининг илмий ишлар бўйича
ўринбосари, юридик фанлар доктори, профессор

Масъул котиб

Раззоқов Сардор Абдижабборович, ИИВ
Академияси таҳририят-ноширлик бўлими бошлиғи

Таҳрир ҳайъати аъзолари

Мухамедов Ўткирбек Хазратқулович, ИИВ
Академияси бошлиғининг биринчи ўринбосари,
юридик фанлар доктори, профессор

Исмаилов Исамиддин, ИИВ Академияси жамоат
тартиби ва хавфсизликни таъминлаш кафедраси
бошлиғи, юридик фанлар доктори, профессор

Хамдамов Абдували Аҳмедович, ИИВ Академияси
тезкор-қидирув фаолияти кафедраси бошлиғи,
юридик фанлар доктори, профессор

Раджабова Мавжуда Абдуллаевна, ИИВ
Академияси жиноят-процессуал ҳуқуқ кафедраси
профессори, юридик фанлар доктори, профессор

Мамадалиев Шавкатбек Олмосбоевич, ИИВ
Академияси Олий ўқув юртидан кейинги таълим
факультети бошлиғи, фалсафа фанлари доктори,
профессор

Эгамбердиев Эминжон, ИИВ Академияси
фуқаролик-ҳуқуқий фанлар кафедраси профессори,
юридик фанлар доктори

Саитбаев Тимур Ренатович, ИИВ Академияси
тезкор-қидирув фаолияти кафедраси профессори,
юридик фанлар доктори

Мирзаев Азиз Алишерович, Ўзбекистон
Республикаси Олий суди раисининг ёрдамчиси,
юридик фанлар доктори, доцент

Ушбу сон муҳаррирлари

С. А. Раззоқов, И. В. Солохина, Б. Я. Жабборов

Дизайнер ва саҳифаловчи

Г. Н. Тўраева

Таъсисчи:

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

Ахборотнома Ўзбекистон Матбуот ва ахборот
агентлигида 2009 йил 18 июнда қайд этилган. Оммавий
ахборот воситаси давлат рўйхатидан ўтказилганлиги
тўғрисидаги гувоҳнома №0568.

Ахборотнома Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комис-
сиясининг диссертациялар асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий
нашрлари рўйхатига киритилган (ОАК Раёсатининг
2013 йил 30 декабрдаги 201/3-сон қарори).

Таҳририят манзили:

100197, Тошкент шаҳри, Интизор кўчаси, 68.

Тел.: 71-265-23-56, 71-266-16-88.

<http://akadmvd.uz/category/vestnik-akademii>

e-mail: vestnik@akadmvd.uz

Оригинал-макет Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академиясининг таҳририят-ноширлик бўлимида
тайёрланди.

Мақолалар ҳар қандай усулда тўлиқ ёки қисман
кўчириб босилганида «Ўзбекистон Республикаси
ИИВ Академиясининг ахборотномаси»дан
олинганлиги кўрсатилиши шарт.

Таҳририят хатлар муаллифлари билан ёзишмайди.
Қўл ёзмаларга тақриз берилмайди ва улар
қайтарилмайди.

Бичими 60x84 1/8. Нашр табағи 22,0. Офсет усулида
босилди. Адади 300 нусха. «Better Print» МЧЖ
босмаҳонасида чоп этилди. Тошкент шаҳар, Олмазор
тумани, Уста Ширин 1-тор кўчаси, 254-уй.

Баҳоси келишилган нархда.

Босишга рухсат этилди 10.09.2019.

Буюртма №

ISSN 2181-4872

© Ўзбекистон Республикаси
ИИВ Академияси, 2019.

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

*Издается с 2010 года
Выходит четыре раза в год*

2019 год, № 3

Главный редактор

Матлюбов Баходир Ахмедович, начальник Академии МВД Республики Узбекистан

Ответственный редактор

Отажонов Аброржон Анварович, заместитель начальника Академии МВД по научной работе, доктор юридических наук, профессор

Ответственный секретарь

Раззаков Сардор Абдижаббарович, начальник редакционно-издательского отдела Академии МВД

Редакционная коллегия

Мухамедов Уткирбек Хазраткулович, первый заместитель начальника Академии МВД, доктор юридических наук, профессор

Исмаилов Исамиддин, начальник кафедры обеспечения общественного порядка и безопасности Академии МВД, доктор юридических наук, профессор

Хамдамов Абдували Ахмедович, начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Академии МВД, доктор юридических наук, профессор

Раджабова Мавжуда Абдуллаевна, профессор кафедры уголовно-процессуального права Академии МВД, доктор юридических наук, профессор

Мамадалиев Шавкатбек Олмасбаевич, начальник Факультета послевузовского образования Академии МВД, доктор философских наук, профессор

Эгамбердиев Эминжон, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Академии МВД, доктор юридических наук

Сайтбаев Тимур Ренатович, профессор кафедры оперативно-розыскной деятельности Академии МВД, доктор юридических наук

Мирзаев Азиз Алишерович, помощник председателя Верховного суда Республики Узбекистан, доктор юридических наук, доцент

Редакторы номера

С. А. Раззаков, И. В. Солохина, Б. Я. Жабборов

Дизайн и верстка

Г. Н. Тураева

Учредитель:

Академия МВД Республики Узбекистан

Вестник зарегистрирован Узбекским агентством по печати и информации 18 июня 2009 г. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 0568.

Вестник включен в перечень научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан для публикации основных научных результатов диссертаций (Решение Президиума ВАК №201/3 от 30 декабря 2013 г.).

Адрес редакции:

100197, г. Ташкент, ул. Интизор, 68.

Тел.: 71-265-23-56, 71-266-16-88.

<http://akadmvd.uz/category/vestnik-akademii>

e-mail: vestnik@akadmvd.uz

Оригинал-макет подготовлен в редакционно-издательском отделе Академии МВД Республики Узбекистан.

При перепечатке или воспроизведении любым способом полностью или частично ссылка на вестник «Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси» обязательна.

Редакция не вступает в переписку с авторами писем, рукописи не рецензируются и не возвращаются.

Формат 60x84 1/8. Уч.-изд.л. 22,0. Печать офсетная. Тираж 300 экз. Отпечатано в ООО «Better Print» Республики Узбекистан, г. Ташкент, ул. Уста Ширин 1 проезд, дом 254.

Цена договорная.

Подписано в печать 10.09.2019.

Заказ №

ISSN 2181-4872

© Академия МВД

Республики Узбекистан, 2019.

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ

Суд-ҳуқуқ ислоҳотлари ва қонунчиликни такомиллаштириш

Судебно-правовые реформы и совершенствование законодательства

<i>Абдурасулова Қ.Р., Умирзаков Б.А.</i> Вояга етмаганлар учун белгиланган жиноий жазоларни либераллаштириш масалалари.....	5
<i>Хамдамов А.А., Раҳимхўжаев Р.Н.</i> Тезкор-қидирув тадбирларини ҳуқуқий тартибга солишдаги айрим муаммолар.....	11
<i>Каримов В.</i> Тезкор-қидирув фаолиятини такомиллаштиришнинг назарий ва ҳуқуқий жиҳатлари.....	16
<i>Муродов Б.Б., Бойсафаров Р.Б.</i> Жиноят-процессуал муносабатларда айбсизлик презумпцияси.....	22
<i>Хайдаров М.М.</i> Тергов ҳаракатларини ўтказишда жиноят қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланишнинг аҳамияти.....	27
<i>Бобомуродов Ф.Б.</i> Чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш.....	31

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш

Предупреждение правонарушений и обеспечение общественной безопасности

<i>Исмаилов И.</i> Фан, таълим ва амалиётнинг уйғунлигини таъминлаш.....	36
<i>Халилов А. Х.</i> Жамоат тартибинини сақлаш ва хавфсизликни таъминлашнинг аҳамияти, мазмун-моҳияти, мақсад ва принциплари.....	44
<i>Раҳимов М.Д., Муминов М.Э.</i> Фирибгарлик: ҳозирги ҳолатининг таҳлили ва олдини олиш муаммолари (Қашқадарё вилояти мисолида).....	49
<i>Алимов Б.Ф., Фофуров Ш.Р.</i> Уюлмаган ёшлар ҳуқуқбузарликлари профилактикасининг асосий йўналишлари.....	54
<i>Саитқулов Қ.А.</i> Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг моҳияти.....	58
<i>Убайдуллаев Ш.М.</i> Экстремизм ва терроризм профилактикасини такомиллаштириш масалалари.....	63
<i>Ҳўжақулов С.Б., Мамадалиев С.Ш.</i> Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари тизимининг илмий-амалий таҳлили.....	67
<i>Эшназаров М.Ж.</i> Ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг хусусиятлари.....	75

Жиноят, жиноят-процессуал ва тезкор-қидирув ҳуқуқи масалалари

Вопросы уголовного, уголовно-процессуального и оперативно-розыскного права

<i>Тураева Д.Р.</i> Судга қадар иш юритишда жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини муҳофаза қилиш.....	79
<i>Ирисбеков У.А.</i> Экстремизмга қарши курашда хорижий давлатлар тажрибаси.....	84
<i>Бекмуродов Н.Н.</i> Тезкор-қидирув фаолиятини ахборот билан таъминлаш ва тезкор-қидирув ишини юритиш хусусиятлари.....	90
<i>Нуридуллаев А.А.</i> Экологик ҳуқуқбузарликлар учун жиноий жавобгарлик: хорижий тажриба таҳлили ва миллий қонунчиликни такомиллаштириш.....	94
<i>Ғойибов Ж.Ч.</i> Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиёти.....	100

Миллий ғояни ривожлантириш — давр талаби

Развитие национальной идеи — требование времени

<i>Мамадалиев Ш.О., Ташипулатов А.А., Жўраев М.У.</i> Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида миллий ғояни ривожлантириш масалалари.....	106
---	-----

<i>Тургунова Н.Т.</i> Халқ ишончи – фуқаролик жамияти ривожланишининг муҳим омили.....	110
<i>Сафарова Т.Р.</i> Ўзбекистонда этномаданий туризм эволюцияси.....	114

Конституциявий ҳуқуқ, давлат ва ҳуқуқ масалалари

Вопросы конституционного права, государства и права

<i>Зулфиқоров Ш.Х.</i> Олий Мажлис қонунчилик палатаси депутати ваколатлари бошланишининг ўзига хос жиҳатлари.....	119
<i>Инагамова М.М.</i> Ўзбекистонда аёл ҳуқуқларига оид нормалар шаклланишининг босқичлари.....	125
<i>Юлдашев Дж.Х.</i> Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига доир ишларни юритишни оптималлаштириш.....	129
<i>Рашидов Ш.Р.</i> Яшаш ҳуқуқи инсоннинг табиий ҳуқуқидир.....	134

Ички ишлар органлари фаолияти

Деятельность органов внутренних дел

<i>Зиёдуллаев М.З.</i> Ички ишлар органларининг таянч пунктлари: фаолиятининг асосий йўналишлари, принциплари ва функциялари.....	137
<i>Ҳақлиев В.Б., Алтмишев Т. Ҳ.</i> Маҳалла институти ва ички ишлар органлари ҳамкорлигининг ҳуқуқий асослари таҳлили.....	145

Криминалистика ва суд экспертизаси масалалари

Вопросы криминалистики и судебной экспертизы

<i>Нурумбетова С.А.</i> Трасологик экспертизаларда дастлабки тадқиқотларнинг хусусиятлари.....	151
--	-----

Фуқаролик, тadbиркорлик, оила ва халқаро ҳуқуқ масалалари

Вопросы гражданского, предпринимательского, семейного и международного права

<i>Артиков Б.А.</i> Ички ишлар органлари мулкани оператив бошқариш хусусиятлари.....	155
<i>Рўзиев Б.Р.</i> Божхона органлари томонидан интеллектуал мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш муаммолари.....	159

Таълим-тарбия масалалари

Вопросы образования и воспитания

<i>Тургунов И.Т.</i> Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизими учун ҳарбий юридик кадрлар тайёрлаш.....	164
<i>Рафикова М.Р.</i> Бўлажак божхона органлари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш.....	167
<i>Джумабоев Ж.З.</i> Ички ишлар органлари ходимларида ватанпарварликни шакллантиришда ҳарбий тарбиянинг ўрни.....	172

Танқид ва библиография

Критика и библиография

Тожибоев М. Т. Миллий ва умумбашарий қадриятлар: генезиси ва эволюцияси (1991–2016 йиллар): Монография / М.Т.Тожибоев; профессор К.Н.Норматов умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.	177
---	-----

Қ. Р. Абдурасулова,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси криминология кафедрасининг бошлиғи,
юридик фанлар доктори, профессор;*

Б. А. Умирзаков,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси криминология кафедрасининг катта ўқитувчиси

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР УЧУН БЕЛГИЛАНГАН ЖИНОЙ ЖАЗОЛАРНИ ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилиги бўйича вояга етмаганлар жавобгарлигининг хусусиятлари таҳлил қилинган. Жиноят кодексининг 83, 85–88-моддаларида мавжуд коллизияларни бартараф этиш зарурлиги асосланган, шунингдек Кодексга янги 88¹-модда киритиб, унда тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чораларининг мазмуни ва муддатларини, шунингдек 90¹-модда киритиб, унда жавобгарликка тортиш ёки жазони ижро этиш муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарлик ёки жазодан озод қилиш муддатларини қонунда аниқ белгилаш таклиф этилган.

Таянч сўзлар: вояга етмаганлар жавобгарлиги, ахлоқ тузатиш ишлари, жавобгарлик ёки жазодан озод қилиш, мажбурлов чоралари, судланганлик.

Вопросы либерализации уголовного наказания несовершеннолетних

Аннотация. В статье проанализированы особенности ответственности несовершеннолетних по уголовному законодательству Узбекистана. Обоснована необходимость устранения имеющихся коллизий в ст.ст.83, 85–88 УК, а также предлагается внести в Уголовный кодекс новую статью – 80¹ с указанием содержания и сроков принудительных мер воспитательного воздействия и статью 90¹, где нужно указать сроки освобождения от ответственности и наказания в связи с истечением срока привлечения к ответственности или исполнения наказания.

Ключевые слова: Ответственность несовершеннолетних, исправительные работы, освобождение от ответственности или наказания, принудительные меры, судимость.

Issues of liberalization of the criminal punishment of minors

Annotation. The article analyzes the features of the responsibility of minors under the criminal law of Uzbekistan. The necessity of eliminating existing conflicts in Art. Art. 83, 85–88 of the Criminal Code, and it is also proposed to introduce a new article in the Criminal Code - 88¹ indicating the content and terms of compulsory educational measures and article 90¹, where it is necessary to indicate the terms of release from punishment and punishment in connection with the expiration of the period of prosecution or execution punishment.

Keywords: responsibility of minors, correctional labor, release from liability or punishment, coercive measures, criminal record.

Республикамізда мустақиллик йилларида вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимояси давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ҳозирги кунда вояга етмаганларни ҳар томонлама баркамол инсон қилиб тарбиялаш, уларнинг ижтимоий

муҳофазасини таъминлаш, иқтидорли ёшларни рағбатлантириш борасидаги тадбирлар билан бир қаторда жиноят содир этган вояга етмаганларнинг ахлоқини тузатиш, уларнинг тўғри йўлга тушиб олиши борасида ҳам изчил фаолият юритилмоқда.

Мамлакатимизда 2001 йилда «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги қонуннинг қабул қилиниши улкан ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этди. Мазкур қонунга кўра, жиноятларнинг таснифлари ўзгартирилди. Бунинг натижасида оғир ва ўта оғир тоифалардаги жиноятларнинг қарийб 75 фоизи ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар тоифасига ўтказилди. Натижада Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидаги оғир ва ўта оғир жиноятларни назарда тутувчи моддалар салмоғи анча қисқартирилди¹. Ҳозирда фақат оғир ва ўта оғир жиноят содир этган вояга етмаган шахсларга нисбатан озодликдан маҳрум этиш жазоси, қолган барча тоифадаги жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар тайинланмоқда. Сўнгги йилларда жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётган маҳкумлар сони икки баробар камайганининг ўзи ҳам бу соҳада олиб борилаётган ислохотларнинг ижобий натижалар берганлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4850-сонли фармони (21.10.2016.) бу соҳадаги ислохотларнинг янги босқичи бошланганидан далолат беради. Мазкур фармонга илова сифатида ишлаб чиқилган Комплекс чора-тадбирлар дастурида вояга етмаганлар учун назарда тутилган жиноий жазоларни либераллаштириш вазифаси ҳам белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғри-

сида»ги ПҚ-3723-сонли қарорида² (14.05.2018.) ислохотларнинг изчил давоми сифатида Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал кодексларини янги таҳрирда ишлаб чиқиш вазифаси қўйилган.

Жиноят, Жиноят-процессуал ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси кодексларининг янги лойиҳалари ишланаётган ҳозирги шароитда вояга етмаганлар жиноий жавобгарлиги масаласида мавжуд камчиликларни, нормалар ўртасидаги зиддиятларни барта-раф этиб, янги таҳрирдаги Жиноят кодексида қуйидаги ўзгартиришларга эътибор берилиши зарур, деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг «Вояга етмаганлар жавобгарлигининг алоҳида хусусиятлари» номли VI бўлимида вояга етмаганларга нисбатан қўлланилиши мумкин бўлган жазолар ва уларнинг энг кўп миқдори, муддати, жавобгарликдан озод қилиш шартлари, жазо турлари белгиланган. Кодекснинг 81-моддасида жиноий жазоларнинг рўйхати берилган бўлиб, у жарима, мажбурий жамоат ишлари, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоларидан ташкил топган. Жиноят кодексининг 50, 51-моддаларига мувофиқ, вояга етмаганларга нисбатан узоқ муддатли ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланмайди.

Вояга етмаганларга тайинланадиган жазолар орасида шахсни жамиятдан батамом ажратиш билан боғлиқ бўлмаган ахлоқ тузатиш ишлари бошқа жиноий жазо турларидан фарқланади.

Жиноят кодексининг 83-моддасида ахлоқ тузатиш ишлари фақат меҳнатга лаёқатли вояга етмаганларга нисбатан ўз иш жойида, айбдор ҳеч қаерда ишламаса, ушбу жазо ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берадиган ўзи яшайдиган ҳудуддаги бошқа жойларда ўташ тариқасида бир ойдан бир йилгача тайинланиши белгилаб қўйилган.

МДҲ давлатларидан Беларусь³, Туркманистон⁴ ва Тожикистон⁵ жиноят

қонунчилигида вояга етмаганларга нисбатан ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазолар улар 16 ёшга тўлгандагина қўлланилиши белгиланган. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят қонунчилигида ҳам вояга етмаганларга нисбатан айнан ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазони қўллаш ёши (16 ёш) аниқ белгиланиши мақсадга мувофиқдир.

Вояга етмаганларга тайинланадиган ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо катталарга қўлланиладиган шу турдаги жазодан муддатининг камлиги билан фарқланади. Масалан, вояга етмаганларга нисбатан ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазонинг энг кўп муддати бир йил, вояга етганлар учун уч йил қилиб белгиланган. Бу вояга етмаганларга нисбатан назарда тутилган жазонинг инсонпарварлик, одиллик принципларига мувофиқ белгиланганлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 46-моддасида катта ёшдагиларга ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо тайинланганда шахс иш ҳақининг 10 фоизидан 30 фоизигача миқдори давлат даромади ҳисобига ушлаб қолинган ҳолда меҳнатга мажбуран жалб қилиниши белгиланган, бироқ ушбу кодекснинг 83-моддасида мазкур жазо вояга етмаганларга нисбатан тайинланганда давлат даромадига ушлаб қолинадиган иш ҳақи миқдори умумий асосларда амалга оширилиши белгиланган. Бу эса жинойий жавобгарлик ва жазони табақалаштириш принципига мувофиқ эмас.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 243-моддасида ўн саккиз ёшга тўлмаган ходимларнинг қисқартирилган кундалик иш вақтидаги меҳнатига ҳақ тўлаш тўғрисида нормага кўра, корхоналарда ўқишдан бўш вақтида ишлаётган ўқувчиларнинг меҳнатига ишлаган вақтига мутаносиб равишда ёки ишлаб чиқарган маҳсулотига қараб ҳақ тўланиши кўрсатилган⁶. Шунинг учун ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазолар вояга етмаганларга тайинланганида уларнинг иш ҳақи қоидага кўра катталарниқидан камроқ эканлигини

инобатга олиб, давлат даромади фойдасига ушлаб қолинадиган миқдорнинг чегараси қонунда ойлик иш ҳақининг 10 фоизидан 20 фоизигача деб қатъий белгиланиши мақсадга мувофиқ ва мантиқан тўғри бўлади.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 83-моддаси 1-банди қуйидаги тартибда ўзгартирилишини таклиф этамиз:

1) ахлоқ тузатиш ишларини фақат 16 ёшга тўлган меҳнатга лаёқатли вояга етмаганларга нисбатан ўз иш жойида ўташ, айбдор ҳеч қаерда ишламаса, ушбу жазонинг ижросини назорат қилувчи органлар белгилаб берган бошқа жойларда, яъни унинг яшаш жойида ёки яшаш жойидан узоқ бўлмаган жойларда ўташ тариқасида ойлик иш ҳақининг 10 фоизидан 20 фоизигача миқдорини давлат даромади ҳисобига ушлаб қолган ҳолда, бир ойдан бир йилгача тайинланади.

Қатор хорижий давлатларнинг жазони индивидуаллаштириш ва вояга етмаганларга жазо тайинлашда эътиборга олинадиган масалаларни тартибга солувчи жиноят ҳуқуқий нормаларини ўрганиш асосида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига вояга етмаганларга жазо тайинлашнинг мақсадларини назарда тутувчи алоҳида модда киритиш зарур. Унинг қуйидаги янги таҳрири таклиф қилинмоқда:

«Вояга етмаганларга жазо тайинлаш уларни ахлоқан тузатиш ва тарбиялаш мақсадларига қаратилган бўлиши керак. Ушбу мақсадларга энгилроқ жазо турларини тайинлаш орқали эришиш имконияти бўлмагандагина жазонинг оғирроқ турлари тайинланиши лозим».

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 86-моддаси бешинчи қисмида кўрсатиб ўтилган қоидага кўра, вояга етмаган шахсга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазоси тайинланганида суд шартли жазо белгилаши мумкин.

Мазкур қоидага асосан, вояга етмаганларга шартли ҳукм қилишни қўллаш учун биз ЖКнинг 72-моддасига мурожаат этиши-

миз лозим, лекин ушбу моддада назарда тутилган қоидалар вояга етган, яъни ўн саккиз ёшдан ошган шахсларга тааллуқлидир.

Вояга етмаганларга шартли ҳукм қилишни қўллаш масаласи Жиноят кодекси Умумий қисмидаги «Вояга етмаганлар жавобгарлигининг хусусиятлари» бўлимининг «Жазо ва уни тайинлаш» боби 86-моддасида назарда тутилган. Бироқ шартли ҳукм қилиш юридик табиатига кўра жазодан озод қилишнинг бир тури ҳисобланади⁷. Шунинг учун вояга етмаганларга шартли ҳукм қилиш институти юқорида келтирилган бўлимнинг «Жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш» бобида алоҳида модда сифатида белгилаб қўйилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Жиноят содир этган вояга етмаган шахсларни жавобгарликдан ва жазодан озод этишнинг яна бир муҳим жиҳатига тўхталиб ўтиш жоиз деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 87-моддасида қуйидаги қоидалар назарда тутилган:

«Ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган вояга етмаган шахс, агар содир этган қилмишининг хусусиятлари, айбдорнинг шахси ва ишнинг бошқа ҳолатларини эътиборга олиб, уни жазо қўллагандан туриб ҳам тузатиш мумкин деган хулосага келинса, жавобгарликдан озод қилиниб, иш вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи комиссияда кўришга топширилиши мумкин.

Беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинлаш назарда тутилган унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган ёки ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни такроран содир этган вояга етмаган шахсни, мазкур модданинг биринчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлса, суд жазодан озод қилиш ва унга нисбатан мажбурлов чораларни қўллаш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиши шарт.

Вояга етмаган шахс ривожланишда ўз ёшига нисбатан анча орқада қолган бўлса ва содир этган қилмишининг аҳамиятини

тўлиқ англаб етмаса, суд жазо ўрнига мажбурлов чораси қўллаш мақсадга мувофиқлиги масаласини кўриб чиқиши шарт».

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 87-моддаси биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган мазкур қоида хусусида қуйидаги фикр-мулоҳазаларимизни билдирамиз:

1) Жиноят кодекси 87-моддасининг номи «Мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш» деб номланади.

Ушбу модда номини унинг биринчи қисмидаги қоида билан таққослаганимизда мантиқан модданинг номига кўра мажбурлов чораларини ушбу модданинг биринчи қисми учун ҳам қўллаш мумкин, деган хулоса келиб чиқади, лекин 87-модданинг биринчи қисмида мажбурлов чораларини қўллаш кўрсатилмаган;

2) 87-модданинг иккинчи қисмида «беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинлаш назарда тутилган унча оғир бўлмаган жиноятни содир этган» деган жумла нотўғри ишлатилган, чунки Жиноят кодексининг 85-моддаси тўртинчи қисмида «вояга етмай туриб ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этган, эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этган ёхуд қасдан унча оғир бўлмаган жиноят содир этган шахсларга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо тайинланмайди» деб белгиланган. Бинобарин, Жиноят кодекси 85-моддасининг тўртинчи қисми ва 87-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган қоидалар ўзаро зид келмоқда;

3) 87-модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган «ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни такроран содир этган вояга етмаган шахс» жумласи ҳам ноўрин қўлланилган, чунки Кодекс 32-моддасининг биринчи қисмида: «Ушбу Кодекс Махсус қисмининг айнан бир моддасида, қисмида, Кодексида алоҳида кўрсатилган ҳолларда эса турли моддаларида назарда тутилган икки ёки бир неча жиноятни шахс турли вақтларда содир

этган, аммо уларнинг бирортаси учун ҳам судланган бўлмаса, такроран жиноят содир этиш деб топилади. Тамом бўлган жиноят ҳам, жазога сазовор бўлган жиноятга тайёргарлик кўриш ёки жиноят содир этишга суиқасд қилиш ҳам, шунингдек иштирокчиликда жиноят содир этиш ҳам такроран жиноят содир этиш деб топилади», дейилган.

Юқоридаги қоидага мувофиқ ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни такроран содир этган вояга етмаган шахс Жиноят кодекси Махсус қисми тегишли моддасининг оғирроқ қисми билан жавобгарликка тортилади;

4) 87-модданинг иккинчи қисмидаги «мазкур модданинг биринчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлса» деган жумла ноўрин ишлатилган, чунки ушбу модданинг биринчи қисмида вояга етмаган шахсни жавобгарликдан озод этиш учун ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят биринчи марта содир этилган бўлиши кераклиги айтилган, лекин модданинг иккинчи қисмида ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни такроран, яъни вояга етмаган шахс томонидан икки ёки ундан ортиқ марта содир этиш белгиланган. Бу эса 87-модданинг биринчи ва иккинчи қисмларидаги қоидалар бир-бирига мос келмаётганлигини кўрсатмоқда.

Юқоридаги мулоҳазаларимиздан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига қўйидаги ўзгартиш ва тузатишлар киритилишини таклиф этамиз:

1) 87-модданинг номини «Мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш» эмас, балки «Жавобгарлик ёки жазодан озод қилиш асослари ва шартлари» деб ўзгартириш мақсадга мувофиқ;

2) ушбу модданинг иккинчи қисмидан «беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинлаш назарда тутилган унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган ёки...» деган жумлани чиқариб ташлаш лозим;

3) 87-модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган «ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни такроран содир этган

вояга етмаган шахсни...» деган жумлани «Ушбу Кодекс Махсус қисмининг турли моддаларида назарда тутилган ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларни содир этган вояга етмаган шахс, агар содир этган қилмишининг хусусиятларини, айбдорнинг шахси ва ишнинг бошқа ҳолатларини эътиборга олиб, уни жазо қўлламасдан туриб ҳам тузатиш мумкин деган хулосага келса...» деб ўзгартириш керак;

4) 87-модданинг иккинчи қисмидаги «мазкур модданинг биринчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлса...» деган сўзлар олиб ташланиши лозим.

Вояга етмаган шахсларга жазо тайинлашда жазони енгиллаштирувчи ҳолатлардан воз кечиш керак, чунки вояга етмаганларнинг барча хусусиятлари уларга тайинланаётган жазоларни индивидуаллаштиришда Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг XV бобида эътиборга олинган бўлиб, жазо тайинлашда бу ҳолатни икки маротаба инобатга олиш қонунга зиддир.

Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил 30 сентябрдаги («Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига ўзгартишлар киритиш тўғрисида»ги) қонунига мувофиқ, Жиноят кодексининг 87-моддаси иккинчи қисмидаги «уч» сўзи «беш» деган сўз билан алмаштирилган. Вояга етмаганларни мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жазодан озод қилиш тўғрисидаги норма инсонпарварлик принципини таъминлаш ва вояга етмаганлар жавобгарлиги тўғрисидаги масалани ҳал қилишда катта аҳамиятга эга. Шу жиҳатдан, ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларни қайта содир этган ёки унча оғир бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган вояга етмаган шахсни жазодан озод қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

13 ёшга тўлмаган шахс одам ўлдириш мумкин эмаслигини тушунса-да, у, айниқса жазони оғирлаштирувчи ҳолатда, қасддан одам ўлдиришнинг ижтимоий хавфлигини тўлиқ англайди, деб қатъий таъкидлаб бўлмайди ва фақат жиноят-ҳуқуқий репрессияни кучайтириш билан жиноятчиликка

қарши кураш самарадорлигини ошириб бўлмаслигини, жазони кучайтириш жиноятчиликка қарши курашнинг бошқа чораларини излашдан чалғитиши мумкинлигини инобатга олиб, қонунда жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда қасддан одам ўлдирганлик учун жавобгарликка тортиш ёшини 14 ёш деб белгилаш керак.

Жиноят кодекси 88-моддасининг номини «Тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чоралари» деб ўзгартириш ҳамда ушбу моддани қуйидаги таҳрирда ифодалаш судга унча оғир бўлмаган ёки ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни такроран содир этган вояга етмаганларни жазодан озод қилиб, тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чораларини қўллаш имкониятини беради:

88-модда. Тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чоралари

Вояга етмаган шахсларга нисбатан суд томонидан қуйидаги тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чоралари тайинланиши мумкин:

- а) огоҳлантириш;*
- б) ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ёхуд махсус давлат органи назоратига топшириш;*
- в) жабрланувчидан узр сўраш мажбуриятини юклаш;*
- г) етказилган зарарни бартараф этиш мажбуриятини юклаш;*

д) дам олиш вақтини чеклаш ва вояга етмагanning хулқ-атвориға алоҳида талаблар қўйиш;

е) ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чораларининг мазмуни ва муддатларини назарда тутувчи 88¹-модда киритилиши тарбиявий таъсир кўрсатувчи мажбурлов чораларининг тўғри ва бир хилда қўлланилишига хизмат қилган бўларди.

Жиноят кодексига жавобгарликка тортиш ёки жазони ижро этиш муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан жавобгарлик ёки жазодан озод қилиш муддатларини қонунда аниқ белгилаб қўйиш мақсадида алоҳида 90¹-модда киритилиши зарур, деб ҳисоблаймиз. Судланганлик ҳолатининг тугалланиши муддатларининг ҳам алоҳида моддада белгиланиши ва уларнинг катталариникидан фарқ қилиши вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини бир хилда таъминлаш имконини яратади.

Юқорида келтирилган мулоҳазаларнинг яна бир бор муҳокама қилиниб, билдирилган таклифларнинг қабул қилиниши вояга етмаганлар учун назарда тутилган жазоларнинг либераллаштирилишига хизмат қилган бўларди.

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. — Т., 2010.

² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2018., 07/18/3728/1225-сон, 01.10.2018., 06/18/5547/1975-сон.

³ URL: <https://ru.m.wikipedia.org/wi...>

⁴ Ведомости Меджлиса Туркменистана. — 2010. — № 2. — Б. 28.

⁵ URL: <https://online.zakon.kz>.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. — Т., 1995. — 243-м.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991—2006. II жилд. — Т., 2006. — Б. 235.

А. А. Хамдамов,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси тезкор-қидирув ҳуқуқи кафедрасининг бошлиғи,
юримдик фанлар доктори, профессор;

Р. Н. Рахимхўжаев,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси касбий тайёргарлик факультети
махсус фанлар циклининг катта ўқитувчиси

ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ТАДБИРЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ АЙРИМ МУАММОЛАР

Аннотация. Мақолада тезкор-қидирув тадбирлари ўтказилишининг асосларини ҳуқуқий тартибга солиш борасидаги долзарб муаммолар кўриб чиқилган. Муаллиф «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 15-моддасига тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш асослари билан боғлиқ ўзгартиш ва қўшимча киритиш юзасидан таклиф берган.

Таянч сўзлар: тезкор-қидирув тадбирлари, уларни ўтказиш учун асослар, сабаблар, амалдаги асослар, ҳуқуқий сабаблар, разведик излов.

О некоторых проблемах правового регулирования проведения оперативно-розыскных мероприятий

Аннотация. В статье рассмотрены актуальные проблемы правового регулирования оснований для проведения оперативно-розыскных мероприятий. Автор предлагает внести в статью 15 Закона «Об оперативно-розыскной деятельности» изменения и дополнения, связанные с основами проведения оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: оперативно-розыскные мероприятия, основания для проведения, причины, основы, правовые причины, разведывательный поиск.

Some problems of legal regulation of operational-search measures

Annotation. The article discusses the current problems of legal regulation of the grounds for conducting operational-search measures. The author proposes to make amendments and additions to article 15 of the Law «On the operational-search activity» related to the basics of conducting operational-search activities.

Keywords: operational-search measures, grounds for conducting, reasons, foundations, legal reasons, intelligence search.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «...қонунларнинг тўлиқлиги, ҳаётийлиги ва тўғридан-тўғри амалга ошириш механизмларига эга экани ҳақида сўз юритганда, бу борада ҳали кўп иш қилишимиз кераклигини таъкидлаш зарур»¹, деган фикрларидан келиб чиқсак, ҳақиқатан ҳам, айрим соҳаларни тартибга солувчи қонунларда муайян бўшлиқлар мавжуд бўлиб, улар давлатимизнинг янада ривожланишига салбий таъсир этиши мумкин. Шунинг учун ҳам қонунчиликдаги бўшлиқларни тўлдириш ва ҳар бир соҳани янада такомиллаштириш мақсадида бир қатор қонунлар қабул қилинмоқда.

Жумладан, тезкор-қидирув фаолияти соҳасини ҳуқуқий тартибга солиш, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ҳамда қонунийликка риоя қилишнинг реал ҳуқуқий кафолатларини яратиш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунини бунга мисол сифатида кўрсатишимиз мумкин. Ушбу қонун нафақат тезкор-қидирув фаолияти масалаларини ҳал этишда тегишли тадбирларни амалга оширишнинг ҳуқуқий кафолати сифатида хизмат қилмоқда, балки жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва фош этиш-

да мазкур фаолият катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиб бермоқда.

Қонуннинг 3-моддасида тезкор-қидирув фаолиятига қонун билан махсус ваколат берилган давлат органларининг тезкор бўлинмалари томонидан тезкор-қидирув тадбирлари ўтказиш орқали амалга ошириладиган фаолият сифатида таърифланган. Шунингдек, олимлар Б.Э.Закиров ва В.Г.Каримов: «Тезкор-қидирув тадбирлари институти тезкор-қидирув қонунчилигини амалга ошириш механизми ҳисобланиб, қонуннинг ўзаги, яъни асосий қисмини ташкил этади»², деб фикр билдирганлар. Қонунда берилган таъриф ҳамда олимларнинг фикрларини таҳлил қилиш бизга тезкор-қидирув фаолияти фақат тезкор-қидирув тадбирлари орқали амалга оширилиши мумкинлиги ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Юқоридагилардан кўришиб турибдики, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш тезкор-қидирув фаолиятининг асосий таркибий қисми ҳисобланади.

Тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш тезкор-қидирув фаолиятида алоҳида аҳамиятга эга бўлса-да, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишнинг амалдаги тартиби қонунда кўрсатилган вазифаларни тўлиқ бажаришга имкон бермайди. Қонунда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш билан боғлиқ қуйидаги муаммолар мавжуд.

Биринчидан, қонуннинг 15-моддаси «Тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун асослар», деб номланган бўлиб, унда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун «сабаблар» ҳам «асослар» сифатида берилган.

Иккинчидан, ушбу моддада белгиланган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш асослари тезкор-қидирув амалиётида жиноятларни аниқлаш каби вазифаларни бажариш имкониятини бир мунча чеклайди.

Қонуннинг 15-моддасида тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун «сабаблар»нинг «асослар» сифатида берилганлигини қуйидагиларда кўрамиз. Ушбу модданинг биринчи қисмида келтирилган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун асослар

еттита ҳолатни, яъни 1) жиноят ишининг мавжудлиги; 2) суриштирув, тергов органларининг ёзма топшириғи, прокурорнинг кўрсатмаси ва топшириғи; 3) агар жиноят иши қўзғатиш учун етарли асослар бўлмаса, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга жиноятларни тайёрлаш, содир этиш аломатлари тўғрисида, шунингдек жиноятларни тайёрлашга ёки содир этишга дахлдор (алоқадор) шахслар ҳақида аён бўлиб қолган маълумотлар; 4) шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдид солувчи шахслар, ҳодисалар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) ҳақидаги ахборотнинг мавжудлиги; 5) тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга суриштирув, тергов органларидан ва суддан яшириниб юрган, жиноий жазодан бўйин товлаётган шахслар, бедарак йўқолган шахслар ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда бошқа шахслар тўғрисида, шунингдек топилган таниб олинмаган мурдалар ҳақида аён бўлиб қолган маълумотлар; 6) Ўзбекистон Республикасининг жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш соҳасидаги ҳамкорлик масалалари бўйича халқаро шартномалари асосида келиб тушган сўровномалар; 7) тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи бошқа органларнинг сўровномаларини қамраб олган.

Бу «асослар» тезкор-қидирув фаолияти назариясида *амалдаги (чин) асослар* ва *юримдик (расмий) сабаблар* каби икки турга ажратилган³. Амалдаги (чин) асослар деганда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишни талаб қилувчи бирор жиноий ҳодиса ҳақида маълумотлар мавжудлиги тушунилади. Юримдик (расмий) асослар деганда эса жиноий ҳодисалар ҳақидаги расмий ҳужжатлар назарда тутилади.

Шу билан бирга, «сабаблар» ва «асослар» ўртасидаги фарқни яхшироқ тушунишимиз учун жиноят процессига мурожаат қилишимиз лозим. Жиноят процессида (ЖПКнинг 322-м.) «сабаблар» ва «асослар» ўртасидаги фарқ кўрсатилган бўлиб, унга кўра жиноят ишини қўзғатиш учун: 1) шахсларнинг аризалари; 2) корхоналар, муассасалар,

ташкilotлар, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахсларнинг хабарлари; 3) оммавий ахборот воситалари берган хабарлар; 4) жиноят содир этилганлигини кўрсатувчи маълумотлар ва изларни суриштирувчи, терговчи, прокурор, шунингдек терговга қадар текширувни амалга оширувчи органининг бевосита ўзи аниқлаши; 5) айбини бўйнига олиш ҳақидаги арз *сабаб* бўлиши, жиноят белгилари мавжудлигини кўрсатувчи маълумотлар эса жиноят ишини кўзгатиш учун *асос* бўлиши белгиланган.

Биз ҳам юқоридагилардан келиб чиқиб, қонуннинг 15-моддаси биринчи қисмида келтирилган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун асосларни «сабаблар» ҳамда «асослар» каби икки гуруҳга ажратиб, ушбу модданинг номланишига «сабаблар» сўзини киритишимиз керак. Биринчи гуруҳга — *расмий жиҳатдан аниқланган сабаблар*, яъни қонуннинг 15-моддаси биринчи қисми 1–2, 4–7-бандларида кўрсатилган асосларни, иккинчи гуруҳга эса *ҳақиқий асос*, яъни тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун энг кўп учрайдиган асос — «агар жиноят иши кўзгатиш учун етарли асослар бўлмаса, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга жиноятларни тайёрлаш, содир этиш аломатлари тўғрисида, шунингдек жиноятларни тайёрлашга ёки содир этишга дахлдор шахслар ҳақида аён бўлиб қолган маълумотлар»⁴ — киритилиши лозим. Ушбу «асос»ни таҳлил қилиш қуйидагича хулоса чиқаришимизга имкон беради. Тезкор ходимлар тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш ҳуқуқига эга бўлиши учун, аввало, ноқонуний хатти-ҳаракат ҳақида маълумот (ахборот) олишлари керак.

Ахборотни олиш *бевосита* (масалан, тезкор ходим шахс билан юзма-юз мулоқот жараёнида маълумотни олиши) ва *билвосита* (масалан, ёзма аризалар, почта орқали қабул қилинган хабарлар ва бошқалар) бўлиши мумкин. Кўриб чиқиладиган асоснинг мазмунини ташкил қилувчи маълумотлар *процессуал шаклда* (масалан, жиноят ҳақидаги ариза, сўроқ баённомаси ва бошқалар)

ёки *нопроцессуал шаклда* (масалан, тезкор йўллар билан олинган хабарлар) бўлиши мумкин.

Бироқ шу ўринда табиий савол туғилади, агар режалаштириладиган, тайёргарлик кўриладиган ва содир этилган жиноятлар тўғрисида жабрланувчиларнинг аризалари, хабарлари ва бошқа маълумотлар, яъни қонунда кўрсатилган асослар бўлмаса, нима қилиш керак? Бундай ҳолларда қонунийлик нуқтаи назардан келиб чиқсак, тезкор ходим жиноятларни аниқлаш ва (ёки) олдини олиш мажбуриятларини зиммасига олмайди. У тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш ҳуқуқига ҳам эга эмас. Жиноий ҳаракатлар мавжуд бўлса, улар ҳақида маълумотлар бўлади деб, эътироз билдиришингиз мумкин. Афсуски, бу фикрингиз ҳар доим ҳам тўғри бўлмайди. Криминологик адабиётларда батафсил тавсифланган, муайян сабабларга кўра расмий ҳисобга олинмаган, ваколатли давлат органларидан яширилган, латент жиноятлар тоифаси мавжуд⁵.

Айниқса бу хусусият, коррупцион ва иқтисодий йўналишдаги жиноятларга, масалан пора олиш ва беришга хос. Ушбу жиноятлар яширинлик хусусиятига эга. Томонлар ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг якуний натижалари ва уларнинг сир сақланишидан манфаатдор. Пора талаб қилинадигани ҳақида ариза ёки ноқонуний хатти-ҳаракатлар тўғрисида хабар (маълумот) йўқлиги тезкор-қидирув ҳуқуқий муносабатларининг пайдо бўлиши ва тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш эҳтимоли йўқлигини англатади. Чунки тезкор ходимларда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун асос йўқ.

Жумладан, Қонуннинг 15-моддасида белгиланган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш асослари тезкор-қидирув амалиётида жиноятларни аниқлаш каби вазифаларнинг бажарилиши имкониятини бир мунча чеклашини мавжуд қонунчиликдаги нормалар тезкор-қидирув фаолиятининг разведик-излов хусусияти камайишига сабаб бўлаётганида кўришимиз мумкин. Мазкур модда:

1) жиноят аломатларини аниқлаш мақсадида разведик-излов ишларини юритиш учун асос бўла олмайди;

2) тайёрланаётган жиноятлар тўғрисидаги маълумотларни олишнинг имконини бермайди;

3) профилактик мақсадларда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун шарт-шароит яратмайди.

Кўриб чиқиладиган асосларни тезкор-қидирув фаолиятининг разведик излов моҳияти билан боғлаш учун бу фаолият тўғрисида тасаввурга эга бўлишимиз керак. Тезкор-қидирув фаолиятининг вазифалари тезкор-қидирув тадбирлари орқали амалга оширилади. Улар ишлаб чиқиш вақти, тури ва мақсадга йўналтирилганлигига қараб, тезкор-қидирув тадбирлари тезкор-қидирув жараёнининг босқичларини ташкил этади. Тезкор-қидирув фаолияти назариясида тезкор излов, тезкор текширув ва тезкор ишлов каби кетма-кет босқичлар ажратилган⁶.

Кўриб чиқиладиган тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш асослари тезкор-қидирув жараёнининг дастлабки босқичига тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Бунинг сабаби шундаки, тезкор изловнинг ўзига хос хусусияти – маълум бўлган фактлар ва шахслар билан тезкор-қидирув фаолиятининг чекланган миқдордаги объектлари алоқада бўлишидан иборат. Унинг асосий вазифаси номаълум жиноятлар ва уларни содир этган шахсларни аниқлашдир. Тезкор излов жинойий муҳитда ёки жиноятчиликка таъсир кўрсатадиган объектларда ўтказилган «разведка» деб таърифланиши мумкин.

Тезкор излов кўпинча латент жиноятлар айрим турларининг тезкор-қидирув хусусиятлари ва криминологик белгиларини билиш билан боғлиқ. Буларнинг барчаси шахсларнинг муайян тоифаларида жинойий режаларни шакллантириш ва амалга ошириш имконияти тўғрисида мантиқий тахминни келтириб чиқаради. Тезкор излов жараёнида тезкор аҳамиятга эга маълумотларни аниқлаш тезкор-қидирув фаолиятининг жиноятларнинг олдини олиш, уларни

баргараф этиш ёки фош қилиш билан боғлиқ вазифаларини бажариш учун мақбул чораларни белгилашга имкон беради.

Шундай қилиб, тезкор излов тезкор-қидирув фаолиятининг вазифаларидан бири эмас, балки барчаси амалга оширилишини таъминлайди. Тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга асос бўлувчи расмий тезкор маълумотларнинг етишмаслиги тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга ноқонуний хатти-ҳаракатлар тўғрисидаги ахборотни аниқлашга қаратилган тезкор-қидирув жараёнининг биринчи босқичига ўтишга рухсат бермаганлиги сабабли, кейинчалик бошқа вазифаларни бажариш имкони бўлмайди.

Шу муносабат билан, тезкор-қидирув фаолиятида яширин жиноятларни ўз вақтида аниқлаш, уларни содир этган шахсларни фош этиш бўйича тезкор излов босқичи самарадорлигининг оширилишини таъминлаш мақсадида «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 15-моддасига қуйидаги мазмунда ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш зарур деб ҳисоблаймиз:

– ушбу моддани «*тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш сабаблари ва асослари*» деб номлаш;

– модда матнида «*сабаблар*» ва «*асослар*»ни алоҳида-алоҳида кўрсатиш;

– модданинг биринчи қисмига асос сифатида «*режасалаштирилаётган, тайёргарлик кўриладиган ва содир этилган яширин (латент) жиноятларни аниқлаш зарурияти*» деган бандни киритиш.

Мазкур таклифларнинг амалдаги қонунчиликда ўз ифодасини топиши, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги принципи таъминланишига хизмат қилади. Ҳуқуқий соҳада тезкор-қидирув фаолиятининг жиноятларни аниқлаш билан боғлиқ муаммоларини ҳал қилишнинг самарали механизмини яратиб, ушбу фаолиятнинг кейинги вазифаларига ечим топади. Шу билан бирга, қонунчиликдаги ҳуқуқий бўшлиқнинг тўлдирилишига сабаб бўлади.

¹ Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш — юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. — 2016. — 8 дек.

² *Закиров Б.Э., Каримов В.Г.* «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. — 2013. — № 1. — Б. 25.

³ *Ҳамдамов А.А., Саитбаев Т.Р. ва бошқ.* Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунига шарҳ. — Т., 2015. — Б. 101.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги 2012 йил 25 декабрдаги қонунининг 15-моддаси биринчи қисми 3-бандида келтирилган.

⁵ Криминология. Умумий қисм: ИИВ Олий таълим муассасалари учун дарслик / И.Исмоилов, Қ.Р.Абдурасулова, И.Й.Фазилов. — Т., 2015. — Б.64–65.

⁶ Оперативно-розыскная деятельность. 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К.К.Горяинова, В.С.Овчинского, Г.К.Синилова, А.Ю.Шумилова. — М.: ИНФРА-М, 2004. — С. 408–435.

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВ ВА КРИМИНАЛИСТИКА, ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ ВА КРИМИНАЛИСТИК ЭКСПЕРТИЗАЛАР КАФЕДРАЛАРИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ, РИВОЖЛАНИШИ ВА КЕЛАЖАК ИСТИҚБОЛЛАРИ

2019 йил 27 август куни Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясида дастлабки тергов ва криминалистика, жиноят-процессуал ҳуқуқи ҳамда криминалистик экспертизалар кафедралари томонидан «Дастлабки тергов ва криминалистика, жиноят-процессуал ҳуқуқи ва криминалистик экспертизалар кафедраларининг ташкил этилиши, ривожланиши ва келажақ истиқболлари» мавзусида умумакадемик илмий-амалий конференция ўтказилди. Конференцияда ИИВ Академиясининг профессор-ўқитувчилари, фахрийлари ва кундузги таълим курсантлари иштирок этдилар. Тадбирни Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси дастлабки тергов ва криминалистика кафедраси бошлиғи Ўзбекистонда хизмат кўрсатган юрист Шарафутдинов Алишер Озатович қисқача кириш сўзи билан очди ва олиб борди.

Конференцияда давомида дастлабки тергов ва криминалистика кафедраси профессори в.б. юридик фанлар доктори, подполковник А.А.Матчановнинг — «Жиноят-процессуал ҳуқуқи ҳамда дастлабки тергов ва криминалистика кафедраларининг шаклланиши ва ривожланиши» мавзусидаги, криминалистик экспертизалар кафедраси бошлиғи юридик фанлар номзоди, доцент, подполковник Т.Б.Маматқуловнинг — «Криминалистика кеча, бугун ва эртага» мавзусидаги, А.О.Шарафутдиновнинг — «Дастлабки тергов ва криминалистика кафедрасининг ички ишлар органлари тергов аппаратлари учун кадрлар тайёрлаш фаолияти» мавзусидаги, жиноят-процессуал ҳуқуқи кафедраси бошлиғи юридик фанлар номзоди, доцент, подполковник Б.Н.Рашидовнинг — «Жиноят-процессуал ҳуқуқи кафедрасининг бугунги ўқув-тарбиявий ва илмий-тадқиқот фаолияти» мавзусидаги ҳамда криминалистик экспертизалар кафедраси ўқитувчиси майор С.А.Нурумбетованинг «Ички ишлар органларининг эксперт-криминалистика хизматлари учун кадрлар тайёрлашда криминалистик экспертизалар кафедрасининг ўрни» мавзусидаги маърузалари тингланди ва муҳокама қилинди. Умуумакадемик илмий-амалий конференция якунида конференция иштирокчилари томонидан қатор таклиф ва мулоҳазалар билдирилди.

ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ички ишлар органлари бўлинмалари тезкор-қидирув фаолиятининг назарий ва ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: тезкор-қидирув фаолияти, тезкор-қидирув тадбирлари, тезкор-қидирув қонунчилиги, тезкор бўлинмалар.

Теоретические и правовые аспекты совершенствования оперативно-розыскной деятельности

Аннотация. В статье разработаны предложения по дальнейшему совершенствованию теоретических и правовых основ оперативно-розыскной деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, оперативно-розыскное законодательство, оперативные подразделения.

Theoretical and legal aspects of improving operational investigative activities

Annotation. The article developed suggestions for further improvement of the theoretical and legal foundations of the operational-search activities of the operational units of the internal affairs bodies.

Keywords: operational investigative activities, operational investigative measures, operational investigative legislation, operational units.

Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрда қабул қилинган «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунда илгари назария ва амалиётга маълум бўлмаган тушунча ва атамалар киритилди. Унда 16 та тезкор-қидирув тадбирлари (ТҚТ) ўз аксини топган бўлиб, уларни қонуннинг асосий қисми, ўзаги деб ҳисоблаш мумкин.

Аммо ўтказилган тадқиқот ва амалиёт тажрибаси гувоҳлик беришича, қонуннинг айрим қоидалари, хусусан муайян ТҚТнинг мазмун-моҳияти, уларни ўтказиш асослари ва шартлари, ташкилий-тактик жиҳатлари ҳанузгача мукамалликдан йироқ бўлиб, тезкор-қидирув фаолиятини (ТҚФ) амалга оширувчи органлар тезкор бўлинмалари амалий фаолиятида айрим номувофиқликлар келиб чиқишига сабаб бўлаётгани ва айни вақтда уларни такомиллаштириш зарурлигини кўрсатмоқда. Бу эса мазкур фаолиятда қонунийликни таъминлаш тизимида жиддий таъсир кўрсатиши мумкин.

ТҚТни ўтказиш билан боғлиқ масалаларни тадқиқ этишдан аввал ТҚФнинг

қонунда берилган таърифини таҳлил қилиш ва аниқлаштириш зарурати мавжуд бўлиб, бу тушунча мазкур фаолиятнинг янги, ҳозирги замон даражасидаги мазмун-моҳиятини тўлиқ акс эттириши лозим. Ушбу фаолиятнинг қонунда берилган таърифига кўра, «Тезкор-қидирув фаолияти — Қонун билан махсус ваколат берилган давлат органларининг тезкор бўлинмалари томонидан ТҚТ ўтказиш орқали амалга ошириладиган фаолият туридир». Яъни бу ҳолда фаолиятнинг мазмуни, **махсус ваколат берилган субъектлар томонидан** фақат ТҚТни ўтказиш билан чекланиб қолган.

Фикримизча, ТҚФнинг Қонунда берилган таърифи мукамал эмас, чунки у фаолиятнинг мазмунини қисман ифода этади ҳамда умум эътироф этган асосий институтларини қамраб олмайди. Хусусан, Қонунда берилган таърифдан келиб чиқадиган бўлсак, унда ТҚТ қаторига кирмайдиган, лекин фаолиятнинг асосий йўналишларини ўз ичига олувчи тезкор ҳаракатларни ўтказиш тақиқланади, деб тушуниш

мумкин. Шунингдек, таърифда ТҚФни амалга оширишдан кўзланган мақсад ўз ифодасини топмаган.

Ҳозирги кунда соҳа олимлари ўртасида ТҚФнинг моҳиятини тушунишда яқдиллик мавжуд эмас. Хусусан, «ТҚФ» тушунчасини шакллантиришда фаолиятнинг мақсадини россиялик олимлар А.В.Фёдоров ва А.В.Шахматов¹ — жиноятчиликка қарши курашиш вазифалари билан, С.И.Захарцев² эса фуқароларнинг ҳаёти, соғлиги, ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, жамият ва давлат хавфсизлигини жинойий тажовузлардан ҳимоялаш вазифалари билан боғлашган.

Россия Федерацияси «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунининг 6-моддасида ТҚТнинг тўлиқ рўйхати берилган бўлиб, улар 14 тани ташкил этади. Ушбу Қонуннинг «ТҚТни ўтказиш асослари» деб аталувчи 7-моддаси иккинчи қисмида жинойий фаолият билан боғлиқ бўлмаган олтита асос ўз аксини топган (давлат сирларини ташкил этувчи маълумотлардан фойдаланишга рухсат бериш; ТҚФда иштирок этиш ёки ушбу фаолият натижасида олинган материаллар билан танишишга рухсат бериш; хусусий детектив ва қўриқлаш фаолияти билан шуғулланишга рухсат бериш ва ҳ.к.). Яъни юқоридаги олимларнинг таклиф этган таърифлари ҳам ТҚФнинг мақсадини тўлиқ қамраб олмаган, чунки юқорида қайд этилганларга кўра ТҚТни ўтказиш асослари фақат жиноятчиликка қарши кураш билан чекланмаган.

Бинобарин: а) ТҚФ фақат ТҚТ ўтказиш орқали амалга оширилади ва шу сабабли ТҚФ бошқа йўналишларининг бу фаолиятга алоқаси йўқ; б) ТҚТни ўтказмасдан ТҚФнинг пировард натижаларига эришиб бўлмайди; в) ТҚФ нинг моҳияти ушбу 16 та ТҚТни ўтказиш билан чекланган.

Албатта, ТҚФнинг моҳиятини бундай тушуниш, унинг тутган ўрнига ҳам, Қонуннинг моҳиятига ҳам мувофиқ келмайди, чунки мазкур фаолият бошқа кенг қамровли имкониятларга ҳам эгадир. Фикримизча,

юқоридаги каби чалғиш ва номуносибликларнинг олдини олиш мақсадида Қонуннинг 3-моддасида берилган таърифни аниқлаштириш ва қонуннинг бошқа моддаларига мослаштириш зарур.

Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунига мувофиқ ТҚФ фақат ТҚТдан иборат эмас. Унинг асосий институтлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин: ТҚТни ўтказиш (14-модда); фуқароларни махфий ҳамкорликка жалб қилиш (12-модда); ахборот таъминоти ва тезкор ҳужжатлаштириш (18-модда); ахборот муҳофазасини таъминлаш (20-модда); ТҚФни молиявий таъминлаш (24-модда), ТҚФ устидан назорат ўрнатиш (25–27-моддалар) ва ҳ.к.

Шубҳасиз, ТҚТ мазкур фаолиятнинг ўзагини ташкил этади, аммо улардан ташқари ТҚФни амалга оширувчи органларнинг жиноятчиликка қарши курашда бир қатор бошқа (ТҚТ рўйхатига кирмаган) имкониятлари ҳам бор. Булар: ташкилий-бошқарув чоралари, ташкилий-тактик чоралар (ахборот таъминоти, ахборот-таҳлилий ишлар, башорат қилиш, режалаштириш, ҳамкорлик қилиш, махфийлик асосида кўмаклашиш истагини билдирган шахслар билан пулли ва бепул ҳамкорлик ўрнатиш; ТҚФ воситалари, усуллари, шакллари ва ҳоказо.

Шунингдек, ТҚФнинг мазмун-моҳияти ва ташкилий-тактик жиҳатларини тўлиқ ифода этувчи хусусий белгиларининг асосийлари қаторига қуйидагиларни кириштириш мумкин: ТҚФнинг давлат-ҳуқуқий тавсифдалиги; вазифаларнинг ўзига хослиги; махсус меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиниши; муайян принциплар асосида амалга оширилиши; фаолиятнинг нафақат ТҚТ, балки махсус воситалар, усуллар ва ташкилий-тактик шакллари қўллаш билан боғлиқ бошқа имкониятлари орқали, махсус ваколатга эга субъектлар томонидан амалга оширилиши; фаолиятнинг махсус тактикаси мавжудлиги; махсус молиявий ва моддий-техник таъминоти; фаолият устидан махсус назорат ўрнатилганлиги.

Юқорида қайд этилган мулоҳазалардан келиб чиқиб, ТҚФнинг таърифини қуйидаги таҳрирда бериш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз: *«Тезкор-қидирув фаолияти — Қонун билан махсус ваколат берилган давлат органларининг тезкор бўлинмалари томонидан ТҚФ вазифаларини бажариш мақсадида ошкора ва ноошкора усуллар, воситалар, шакллар ва ТҚТ уйғунлигида амалга оширилган фаолият туридир».*

ТҚТ мазкур фаолиятнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири эканлиги боис унинг тушунчасини аниқлаб олиш ТҚФ учун муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этади. Ушбу тушунчага Қонунда таъриф берилмаганлиги унинг жиддий камчиликларидан биридир.

Россиялик олимлар (В.А.Ильичёв, Г.И.Козирев, И.А.Климов, В.И.Михайлов, А.В.Федоров, А.Ю.Шумилов ва бошқалар) ўз илмий ишларини муайян ТҚТни ўтказишни ҳуқуқий тартибга солиш масалаларига бағишлаганлар.

Ўзбекистонлик олимлар А.А.Хамдамов, Т.Р.Саитбаев, С.Н.Гордеев ва Р.Т.Рашитходжаев томонидан ТҚТга қуйидагича таъриф беришган: «ТҚТ — «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунда мустақамланган, разведик-излов хусусиятига эга бўлган, ваколатли субъектлар томонидан норматив-ҳуқуқий ҳужжат талабларига мувофиқ ўтказиладиган ҳамда асосан ошкора восита ва усулларни ноошкора восита ва усуллар билан уйғунлаштирган ҳолда қўллашга асосланган ҳамда ТҚФ масалаларини ҳал қилиш учун зарур фактик маълумотларни бевосита аниқлашга қаратилган чора ва ҳаракатлар тизими»³.

Лекин ушбу таъриф жуда кенг бўлиб, унда айнан ТҚТга хос алоҳида белгилар, яъни уларни ўтказиш асослари ва шартлари ўз аксини топмаган. Бинобарин, ТҚФнинг ТҚТдан бошқа йўналишларига ҳам айни шу таърифни бериш мумкин. Шунингдек, юқоридаги таърифда «тезкор-қидирув масалалари» деган жумла тушунарсиз бўлиб, уни «тезкор-қидирув вазифалари» билан алмаш-

тириш лозим, чунки Қонуннинг 4-моддасида ТҚФнинг асосий вазифалари ифодаланган.

А.Ю.Шумилов ТҚТга қуйидагича таъриф берган: «ТҚТ — ТҚФда қарор қабул қилиш учун зарур бўлган ахборотни қўлга киритиш усуллари»⁴. Ушбу таъриф ҳам ТҚТнинг барча хусусий белгиларини ифода этмайди. Чунки кўмаклашувчи шахсдан ахборот олиш жараёни ҳам ТҚФда қарор қабул қилиш учун зарур бўлгани ҳолда биз уни ТҚТ деб ҳисоблай олмаймиз. ТҚТни ТҚФнинг бошқа йўналишларидан фарқловчи хусусий белгиларидан бири ТҚТнинг Қонунда белгиланган асослар ва шартларга биноан ўтказилишидир. Юқоридаги таърифда эса бундай хусусий белгилар мавжуд эмас.

Бугун мамлакатимиз мутахассислари орасида ТҚТнинг мазмун-моҳияти, тушунчаси, асосий белгилари ва тузилишини аниқлаштириш хусусида бир тўхтамга келинмаган. Бу борада, айрим адабиётларни ҳисобга олмаганда, умуман чуқур илмий тадқиқотлар ўтказилмаган. Мавжуд адабиётларда ҳам бир қатор хато ва камчиликлар учрайди. Масалан, А.К.Закурлаев ва Ю.С.Пулатовнинг фикрича, «ТҚТ — бу ТҚФни амалга оширишда ўтказиладиган, тўлиқ рўйхати ТҚФ тўғрисидаги қонунда белгиланган аниқ ҳаракатлар, ТҚФнинг таркибий элементларини ўзида ифодалайди, бу элементлар жамулжам ҳолда ТҚФни ташкил этади»⁵.

Фикримизча, муаллифлар янглиш ҳолда ТҚФнинг таркибий элементлари сифатида 16 та ТҚТга ишора қилишган кўринади.

Шунингдек, унда ТҚТнинг хусусий белгилари бўлган уларни ўтказиш асослари ва шартлари мавжуд эмаслиги ҳамда ТҚТни ўтказишдан кўзланган мақсади ҳам ифодаланмаган.

Юқоридаги таҳлиллардан ҳамда ТҚФ қонунчилиги талабларидан келиб чиқиб, ТҚТни қуйидагича ифодалаш мумкин: *«Тезкор-қидирув тадбирлари — ТҚФнинг таркибий қисми бўлиб, ваколатли субъектлар томонидан қонунда белгиланган асослар ва шартларга биноан ошкора ва ноошкора усул*

ва воситалар уйғунлигида ўтказиладиган, ТҚФнинг вазифаларини бажаришга йўналтирилган ўзаро муштарак тадбирлар мажмуидир.

ТҚТнинг ушбу таърифида унинг қуйидаги хусусиятлари акс этган: а) ТҚТ ТҚФнинг таркибий қисми ҳисобланиши; б) ТҚТнинг қонунда белгиланганлиги; в) ТҚТни ўтказишдан кўзланган мақсад (ТҚФ вазифаларини бажариш); г) ТҚТнинг фақат махсус ваколатга эга субъектлар томонидан амалга оширилиши; д) ТҚТнинг Қонунда белгиланган асос ва шартларга биноан ўтказилиши; е) ТҚТнинг ошкора, ноошкора усул ва воситалар уйғунлигида ўтказилиши.

ТҚТни ўтказиш жараёнида қонунийликни таъминлаш билан боғлиқ равишда кузатиладиган *яна бир муаммо* айрим ТҚТнинг прокурор билан келишган ҳолда ўтказилиши бўлиб, Қонуннинг 16-моддасида *«текшириш учун харид қилиш, назорат остида олиш ва назорат остида етказиб бериш прокурор билан албатта келишилган ҳолда амалга оширилади»* деган талаб мустаҳкамланган. Чунки юқоридаги учта ТҚТни ўтказиш очиқ савдода сотилиши тақиқланган ёки муомалада бўлиши чекланган предметлар, моддалар ва маҳсулотларни (масалан, қурол, портловчи модда, наркотик воситалар ва ш.к.)нинг ноқонуний муомалада бўлиши билан боғлиқдир. Яъни бу талаб муайян жиноятни фош этиш мақсадида муомалада бўлиши чекланган ёки тақиқланган предметларни назорат остида харид қилган шахсни жавобгарликка тортилишдан сақлаш учун муайян ҳудуддаги прокурор билан аввалдан келишиб қўйишни назарда тутди.

Аммо ҳозирги кундаги амалиёт тажрибасининг гувоҳлик беришича, ушбу масалада ҳам қонунийликни таъминлаш нуқтаи назаридан айрим камчиликлар кузатилмоқда. Айни пайтда Бош прокуратура ҳузуридаги иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти органларига юклатилган долзарб вазифалардан бири ижтимоий

аҳамиятга эга бўлган товарлар нархларини манипуляция қилиш, уларга бўлган сунъий танқислик ва жуда катта талабни вужудга келтириш, шунингдек сифатсиз ёхуд қалбакилаштирилган дори воситалари ва тиббиёт буюмларининг муомалага чиқарилиши билан боғлиқ ғайриҳуқуқий ҳаракатларнинг олдини олишга қаратилган тадбирларни ўтказиш ҳисобланади. Мазкур вазифалар ижроси бўйича Департаментнинг тезкор бўлинмалари бир қатор ТҚТ, шу жумладан, «текшириш учун харид қилиш» ТҚТни ўтказишмоқда.

Маълумки, бу тадбирлар жараёнида харид қилинаётган маҳсулотлар очиқ савдода сотилиши тақиқланган ёки муомалада бўлиши чекланган предметлар, моддалар ва маҳсулотлар қаторига кирмайди ва бу ҳолда прокурор билан келишиш мантиққа тўғри келмайди. Лекин, «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунда ҳам, соҳавий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам бу ҳолат ҳуқуқий тартибга солинмаган. Шу боис бу борада юзага келган вазиятга аниқлик киритиш мақсадида Қонуннинг 16-моддаси бешинчи хатбошисидаги жумлани қуйидаги таҳрирда бериш таклиф қилинади: **«Текшириш учун харид қилиш, назорат остида олиш ва назорат остида етказиб бериш, башарти очиқ савдода сотилиши тақиқланган ёки муомалада бўлиши чекланган предметлар, моддалар ва маҳсулотларни ўтказиш билан боғлиқ бўлса, прокурор билан албатта келишилган ҳолда амалга оширилади».**

ТҚТни ўтказиш жараёнида инсон ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этиш ҳамда қонунийликни таъминлаш вазифаларини самарали бажариш учун **ТҚТни таснифлаш масаласи** муҳим ўрин тутди. Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда тезкор-қидирув фанида ТҚТнинг ягона мукамал таснифи йўқ. А.К.Закурлаев ва Ю.С.Пулатов ТҚТни ўтказиш тартибига кўра қуйидагича таснифлайди: 1) фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларига бўлган муносабатга қараб; 2) яширинлик даражасига қараб; 3) техника

воситаларидан фойдаланилишига қараб; 4) фойдаланилаётган тезкор-техника кучлари ва воситаларининг тааллуқлилигига қараб. Ушбу таснифлаш мукамалликдан йироқ бўлиб, унда ТҚТни хусусий белгилари бўйича фарқлашнинг деярли имкони йўқ.

К.К.Горяинов, Ю.Ф.Кваша ва К.В.Сурков ТҚТни таснифлашнинг қуйидаги варианты таклиф қилишган: 1) қидирувга мослаштирилган криминалистик усуллар (сўров; маълумотлар тўплаш; қиёсий текширув учун намуналар йиғиш; текшириш учун харид қилиш; предметларни ва ҳужжатларни текшириш; тезкор кузатув; шахснинг айнанлигини аниқлаш; турар жойларни ва бошқа жойларни, биноларни, иншоотларни, жойнинг участкаларини ва транспорт воситаларини текшириш; тезкор эксперимент); 2) қидирувга хос бўлган разведик усуллар (почта, курьерлик жўнатмаларини, телеграф хабарларини ва бошқа хабарларни назорат қилиш; телефонлар ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиш; алоқанинг техник каналларидан ахборот олиш); 3) разведик операциялар (тезкор киритиш ва назорат остида етказиб бериш)⁶.

А.Ю.Шумилов эса ТҚТни уч тоифага бўлиб таснифлайди: биринчи тоифага (оддий) фуқароларнинг ҳуқуқларини чекламайдиган ТҚТ: сўров; маълумотлар тўплаш; қиёсий текширув учун намуналар йиғиш; текшириш учун харид қилиш; предметлар ва ҳужжатларни текшириш; тезкор кузатув; шахснинг айнанлигини аниқлаш; турар жойларни ва бошқа жойларни, биноларни, иншоотларни, ер майдонлари ва транспорт воситаларини текшириш; тезкор киритиш; назорат остида етказиб бериш; алоқанинг техник каналларидан (фуқароларнинг шахсий ҳаётига аралашмасдан) ахборот олишни; иккинчи тоифага (фуқароларнинг ҳуқуқларини чеклайдиган) ТҚТ қаторига тезкор экспериментдан бошқа барча ТҚТни; учинчи (махсус) тоифага эса тезкор экспериментни киритади.

Олимларнинг юқоридаги айрим муло-

ҳазаларига қўшилган ҳолда таъкидлаш жоизки, улардаги умумий камчилик, фикримизча, ТҚТнинг номланиши ва уларни намунавий режага биноан тизимлашга уринишлари деб ҳисоблаш мумкин. Шу боис ТҚТни, авваламбор, бошқа, яъни қонунийликни таъминлашга ҳисса қўшувчи алоҳида муҳим асосларга биноан таснифлаш тўғри бўлар эди.

Биз ТҚФ қонунчилиги ва амалиёт тажрибасидан келиб чиқиб, ТҚТни шартли равишда учта гуруҳга бўлиб таснифлаймиз: а) тезкор бўлинма ходимлари ташаббуси билан ўтказиладиган ва санкциялаш талаб қилинмайдиган (сўров; маълумотлар тўплаш; қиёсий текширув учун намуналар йиғиш; предметлар ва ҳужжатларни текшириш; шахснинг айнанлигини аниқлаш; жойлар, бинолар, иншоотларни, жой участкаларини ва транспорт воситаларини текшириш); б) тезкор бўлинма раҳбарининг қарори асосида ўтказиладиган (текшириш учун харид қилиш; назорат остида олиш; тезкор кузатув; тезкор киритиш; назорат остида етказиб бериш; ниқобланган операция; тезкор эксперимент); в) прокурор санкцияси асосида ўтказиладиган (турар жойларни текшириш; почта, курьерлик жўнатмаларини, телеграф хабарларини ва бошқа хабарларни назорат қилиш; телефонлар ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиш; алоқанинг техник каналларидан ахборот олиш) ТҚТ⁷.

Бундай таснифлашнинг асоси сифатида, 1) ТҚТнинг мураккаблигига кўра; 2) ТҚФнинг куч ва воситаларидан фойдаланиш имкониятларига кўра; 3) бу жараёнда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига дахл қилиниш даражасига кўра; 4) мансабдор шахсларнинг ТҚТни ўтказишга рухсат бериш ваколатларига кўра ва 5) ТҚТ натижаларидан жиноят процессида фойдаланиш имкониятларига кўра тизимлаштириш қулай деб ҳисоблаймиз.

«Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 16-моддаси биринчи қисмида

фуқароларнинг «ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлар ва бошқа сўзлашувлари, почта, курьерлик жўнатмалари, телеграф хабарлари ҳамда алоқа тармоқлари орқали узатиладиган бошқа хабарлари сир сақланиши ҳуқуқларини, шунингдек уй-жой дахлсизлиги ҳуқуқини чекловчи ТҚТ ўтказилишига прокурор санкцияси асосида йўл қўйилиши» ўз аксини топган. Таъкидлаш жоизки, ушбу тадбирлар, агар шахс, жамият ва давлат манфаатларини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишни таъминлаш учун ҳақиқий маълумотларни бошқа йўл билан олиш имкони бўлмаса, истисноли чоралар сифатида амалга оширилиши мустаҳкамлаб қўйилган.

Бу борадаги хорижий давлатлар тажрибасининг далолат беришича, Америка Қўшма Штатлари, аксарият Европа ва МДХга аъзо давлатларда бу каби ТҚТни ўтказишга суд қарори орқали йўл қўйилади. Маълумки, ҳозирги кунда мамлакатимизда ТҚФни амалга оширувчи бешта давлат органи фаолият кўрсатади ва уларнинг иккитаси (Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва Мажбурий ижро бюроси) прокуратура тизимига киради. Қонуннинг 21-моддасида тезкор бўлинмалар (шу жумладан, прокуратура тизимига кирувчи) томонидан ўтказиладиган айрим ТҚТга прокурорлар санкция бериши белгилаб қўйилган. Фикримизча, бундай номувофиқликларни

бартараф этиш ҳамда фаолиятда ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати принципина риоя қилишни таъминлаш мақсадида ушбу ТҚТни ўтказишга санкция беришни суд идораларига ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Шу муносабат билан, «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 16-моддаси биринчи қисмидаги жумлани қуйидаги таҳрирда бериш таклиф қилинади: «Ёзишмалар, телефон орқали сўзлашувлар ва бошқа сўзлашувлар, почта, курьерлик жўнатмалари, телеграф хабарлари ҳамда алоқа тармоқлари орқали узатиладиган бошқа хабарлар сир сақланиши ҳуқуқларини, шунингдек уй-жой дахлсизлиги ҳуқуқини чекловчи тезкор-қидирув тадбирлари ўтказилишига **суд қарори** асосида йўл қўйилади». Чунки ҳозирда суд-ҳуқуқ ислохотлари доирасида жиноят-процессуал қонунчиликка юқоридаги ТҚТга ўхшаш бўлган тергов ҳаракатлари (почта-телеграф хабарларини хатлаб қўйиш, мурдани эксгумация қилиш)ни ўтказишга санкция бериш суд ваколатига ўтказилди.

Таъкидлаш лозимки, «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг тегишли моддаларига юқорида таклиф этилаётган ўзгартиш ва қўшимчаларнинг киритилиши ТҚТнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштиришга ва бу жараёнда қонунийликни таъминлашга хизмат қилади.

¹ Федоров А.В., Шахматов А.В. Правовое регулирование содействия граждан органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. — М., 2005. — С. 102.

² Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. — СПб, 2004. — С. 59.

³ Хамдамов А.А., Саитбаев Т.Р., Гордеев С.Н., Рашидходжаев Р.Т. Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунига шарҳ. — Т., 2015. — Б. 68.

⁴ Шумилов А.Ю. Юридические основы ОРД. — М., 1999. — С. 125.

⁵ Закурлаев А.К., Пулатов Ю.С. Тезкор-қидирув фаолияти. — Т., 2014. — Б. 76.

⁶ Горяинов К.К., Кваша Ю.Ф., Сурков К.В. Федеральный закон об оперативно-розыскной деятельности: Комментарий. — М., 1997. — С. 274.

⁷ Каримов В. Тезкор-қидирув фаолияти асослари. — Т., 2015. — Б. 50.

Б. Б. Муродов,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси жиноят-процессуал
ҳуқуқ кафедрасининг доценти, юридик фанлар доктори;*

Р. Б. Бойсафаров,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси жиноят-процессуал ҳуқуқ кафедрасининг ўқитувчиси

ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ МУНОСАБАТЛАРДА АЙБСИЗЛИК ПРЕЗУМПЦИЯСИ

Аннотация. Мақолада жиноят-процессуал муносабатларда айбсизлик презумпциясининг устуворлигини таъминлаш масалалари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: Конституция, жиноят, айбсизлик презумпцияси, тугатиш асослари, инсонпарварлик, шахс ҳуқуқлари, қонун.

Презумпция невиновности в уголовно-процессуальных отношениях

Аннотация. В статье проанализированы вопросы соблюдения принципа презумпции невиновности в уголовно-процессуальных отношениях.

Ключевые слова: Конституция, преступление, презумпция невиновности, гуманность, права человека, закон.

Presumption of innocence in criminal procedural relations

Annotation. The article analyzes the issues of observing the principle of the presumption of innocence in criminal procedural relations.

Keywords: Constitution, crime, presumption of innocence, humanity, human rights, law.

Жиноят-процессуал ҳуқуқ назариясида жиноят ишини тугатиш институтининг айбсизлик презумпцияси принципи талабларига зид эканлигини таъкидловчи фикрлар билдириб келинади¹. Мазкур масаланинг муҳим ва долзарблигини ҳисобга олган ҳолда айбсизлик презумпцияси принципининг моҳияти ва асосий талабларини тушуниб олишимиз лозим.

Айбсизлик презумпцияси шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг мустаҳкам кафолатидир². Халқаро ҳуқуқ нормаларида ва Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилигида бу масалага инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг асосий мезонларидан бири сифатида қаралади. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддаси, Инсон ҳуқуқлари бўйича Умумжаҳон декларациясининг 11-моддаси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар бўйича халқаро пактнинг 14-моддаси ҳамда ЖПКнинг 23-моддасига мувофиқ, жиноят содир этганликда айбланаётган ҳар

бир шахснинг иши судда қонуний тартибда, ошқора кўриб чиқилиб, унинг айби аниқланмагунча у айбдор ҳисобланмайди³. Яъни айбсизлик презумпцияси деганда айбланувчи (судланувчи)нинг айби жиноят ишида тўпланган далиллар асосида тўлиқ исботланмагунча унинг айбсиз эканлигини эътироф этиш тушунилади⁴. ЖПКнинг 23-моддасига кўра, «гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунига ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунига қадар айбсиз ҳисобланади».

Бир гуруҳ олимларнинг фикрича, реабилитация қилинмайдиган асослар⁵ билан жиноят ишини тугатиш учун шахснинг айбдорлиги аниқланган бўлиши шарт. Жиноят-процессуал қонун нормаларига мувофиқ суриштирувчи ёки терговчи жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахснинг айбдор ёки айбсизлигини аниқлаш

ваколатига эга эмаслиги ва бундай ваколат судларга тегишли бўлиб, шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш масаласи фақат судлар томонидан амалга оширилиши лозим. Бундан келиб чиқадики, жиноят-процессуал ҳуқуқ назариясида реабилитация қилинмайдиган асослар билан жиноят ишини тугатишнинг ҳозирги ҳолатини қонунга ҳилоф деб ҳисобловчи олимлар ишга жалб қилинган шахс фақат суднинг айблов ҳукми билан айбдор деб топилганидан кейингина жавобгарликдан озод этилиши мумкинлиги, унга қадар жиноят ишининг тугатилиши ва ишга жалб этилган гумон қилинувчи ёки айбланувчининг жавобгарликдан озод бўлишига айбсизлик презумпцияси принципи тўсқинлик қилиши таъкидланмоқда⁶. Том маънода, ушбу фикр мантиқан тўғридек. Чунки ҳар бир жиноят ишининг судга юборилиши ва иш бўйича ҳукм чиқарилиши, ўз навбатида, иш юзасидан ижтимоий адолат қарор топишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Лекин, таъкидлаш жоизки, жиноят ишини тугатиш эмас, балки мазмунан ҳал этиш ҳуқуқи суд органларига берилиб, шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш фақат суднинг айблов ҳукми билан амалга оширилиши келгусида жиноят-процессуал муносабатларда жавобгарликдан озод қилиш асослари билан ишни тугатиш институтига ҳеч қандай эҳтиёж қолдирмайди. Чунки амалдаги ЖПК 463-моддасининг иккинчи ёки учинчи қисмларига мувофиқ, суд саккизта асос билан жазо тайинламасдан айблов ҳукми чиқариши белгиланган. Мантиқан қараганда мазкур ҳолларда шахс жавобгарликдан озод этилгани очиқ-ойдин кўринади.

Бироқ айбсизлик презумпциясининг асосий талаби (мақсади) жиноят ишига жалб қилинган ва ЖПКнинг 84-моддасида қайд этилган асослардан бири билан жиноий жавобгарликдан озод этилиши лозим бўлган шахсни тегишли суд жараёнига жалб этиш эмас, аксинча, унинг асоссиз айбланмаслиги ва жавобгарликка тортилмаслигини таъминлаш эканлигини инобатга оладиган бўлсак, юқорида келтирилган фикр ўз аҳамиятини

йўқотади. Қолаверса, жиноий жавобгарликдан озод қилиш муносабати билан жиноят ишини тугатиш институти халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этган принцип ва андозаларига мослиги, жиноят-процессуал муносабатларда инсонпарварлик принципининг мустаҳкамланишига, жиноят-процессуал жараёнларни янада соддалаштиришга хизмат қилди.

ЖПКнинг 84-моддаси иккинчи, учинчи ва бешинчи қисмларига асосан, тергов органлари жиноят ишини тугатишда гумон қилинувчи, айбланувчи, айрим ҳолларда эса жабрланувчининг розилигини олиши шарт. Ўйлаймизки, ушбу норманинг мавжудлиги жиноят ишини тугатишда шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши, унинг қонунга ҳилоф равишда айбланмаслиги ёки ишларнинг қонунга ҳилоф равишда тугатилмаслигига кафолат бўлади. Бу ҳақда фикр билдирган Ш.Бердиев жиноий жавобгарликдан озод қилиш то суднинг айблов ҳукми чиққунига қадар иш юритишнинг ҳар қандай босқичида қўлланиши мумкинлигини инкор этмаган ҳолда айбсизлик презумпцияси шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилишга мутлақо тўсқинлик қилмаслигини алоҳида қайд этган⁷.

Демак, шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш муносабати билан жиноят ишини тугатиш институти ўз мазмунмоҳияти билан айбсизлик презумпциясига зид эмас. Шу боис ушбу институтларни янада такомиллаштириш ва қўлланиш доирасини кенгайтиш масалалари юртимизда жиноят ва жиноят-процессуал қонунларни либераллаштириш йўлида олиб борилаётган ислоҳотларнинг асосий йўналишларидан ҳисобланади. Яъни ярашув, амнистия ва ҳусусий айблов институтлари билан боғлиқ қонун нормаларини такомиллаштириш ва қўлланиш доирасини янада кенгайтириш юзасидан амалга оширилаётган ислоҳотлар ана шулар жумласидандир.

Реабилитация қилинмайдиган асослар бўйича жавобгарликдан озод бўлган шахс, гарчи айбсизлик презумпцияси принципи талабларидан келиб чиққан ҳолда «айбсиз»

ҳисобланса-да, ишни юритган терговчининг хулосасида жиноят содир этган шахс бўлиб қолаверади⁸. Ўз навбатида, терговчининг мазкур хулосасини ҳам асосиз деб бўлмайди. Чунки, амалдаги ЖПКнинг 95-моддасига кўра, терговчи ишдаги барча ҳолатларни синчковлик билан, тўлиқ, ҳар томонлама ва холисона кўриб чиқиб, қонунга ва ҳуқуқий онгга амал қилган ҳолда ўз ички ишончи билан тегишли хулосага келади. Лекин, шу билан бирга, терговчининг хулосаси асосида шахсни жиноят иши бўйича «айбдор» деб топиш ва унга нисбатан жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораларини белгилаш мумкин эмас. ЖКнинг 4-моддасида қайд этилганидек, содир этилган қилмишнинг жиноийлиги, жазога сазоворлиги ва бошқа ҳуқуқий оқибатлари фақат ЖК билан белгиланишини инобатга олиб, реабилитация қилинмайдиган асослар бўйича жавобгарликдан озод бўлган шахсларга нисбатан бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳар қандай турдаги ҳуқуқий таъсир чоралари қўлланилиши мумкин эмас.

Афсуски, 2014 йил 14 майда қабул қилинган «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг⁹ 35 ва 36-моддалари талабларига кўра, ЖПКнинг 84-моддасига мувофиқ айбдорлик тўғрисидаги масала ҳал қилинмасдан туриб жиноят иши тугатилган ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор чиқарилган шахсларнинг профилактик ҳисобга олиниши уларнинг суд ҳукми билан айбдор деб топилган шахсларга тенглаштирилишига сабаб бўлган. Бу реабилитация қилинмайдиган асослар бўйича жиноий жавобгарликдан озод этилган шахсларнинг қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган тартибда ҳисобга олиниб, уларга муқаддам судланган шахслар билан бир қаторда ахлоқ тузатиш чоралари қўлланилиши лозим деган хулосага келинганидан далолатдир.

Дарҳақиқат, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун ҳамда айрим

қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда шахснинг ҳисобга олиниши профилактика чора-тадбирларини кўриш нуқтаи назардан ижобий саналса-да, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва ЖПКда устувор аҳамият касб этган айбсизлик презумпцияси принципи талабларига мутлақо зид ҳисобланади. Бу эса, ўрганилган ҳолат «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонуннинг 7-моддаси учинчи қисмида қайд этилган «Ўзбекистон Республикасида қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида ва уни ижро этиш учун қабул қилинади ҳамда унинг нормалари ва принципларига зид келиши мумкин эмас»¹⁰ деган талабнинг бузилганлигини кўрсатади.

Қолаверса, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 35 ва 36-моддаларида ЖПКнинг 84-моддасига мувофиқ айбдорлик тўғрисидаги масала ҳал қилинмасдан туриб ўзига нисбатан жиноят иши тугатилган ёхуд реабилитация қилмайдиган асослар бўйича жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор чиқарилган шахсларнинг профилактик ҳисобга олиниши белгиланган. Ваҳоланки, ушбу Кодекс 84-моддаси биринчи қисмининг 4-банди (*шахсга нисбатан айнан шу айблов бўйича суднинг қонуний кучга кирган ҳукми бўлса*), 5-банди (*шахсга нисбатан айнан шу айблов бўйича ишни тугатиш ҳақида суднинг қонуний кучга кирган ажрими (қарори) ёки ваколатли мансабдор шахснинг жиноят иши қўзғатишни рад этиш ёхуд ишни тугатиш ҳақида бекор қилинмаган қарори бўлса*) ва 6-банди (*иш фақат жабрланувчининг шикояти билан қўзғатиладиган ҳолларда унинг шикояти бўлмаса, ушбу Кодекснинг 325-моддасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно*), шу модданинг тўртинчи қисми (*тарафларнинг ярашганлиги муносабати билан жиноят ишини тугатиш*) ҳамда бешинчи қисмининг 1-бандида (*ишни тергов қилиш ёки судда кўриб чиқиш пайтига келиб, қилмиш ижтимоий хавфлилик хусусиятини йўқотган ёхуд шароит ўзгариши*

оқибатида бу шахс ижтимоий жиҳатдан хавфли бўлмай қолган деб эътироф этилса) назарда тутилган асослар бўйича жиноят иши қўзғатилишининг рад этилиши ёки тугатилиши натижасида жавобгарликдан озод бўлган шахсларнинг профилактик ҳисобга қўйилиши ҳам мақсадга мувофиқ эмас.

Шунинг учун ҳам, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «жамиятда ижтимоий адолат тамойилини қарор топтириш борасидаги асосий вазифамиз — бу адолатли қонунлар қабул қилишдан иборат. Қисқача айтганда, қонун адолатли бўлса, у инсон ҳуқуқларини амалда ҳимоя қилса, шундагина одамлар қонунни ҳурмат қилади ва унга итоат этади»¹¹.

Шу билан бирга, Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион гоёлар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурининг 66-бандида ҳам маъмурий назорат ўрнатиш зарурати жинойий қилмишнинг ва уни содир этган шахснинг реал ижтимоий хавфлилиги мезонларига асосланиши; қонун нормаларини амалдаги Жиноят кодексида назарда тутилган оғир ва ўта оғир жиноятларнинг таснифига мослаштириш зарурлиги белгиланганлигини¹² инobatга олиб, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг¹³ 35 ва 36-моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш йўли билан амалдаги ЖПК ва мазкур қонун нормалари ўртасидаги коллизия ҳолатларни бартараф этиш ҳамда жиноят-процессуал муносабатларда шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини янада самарали таъминлашга эътибор қаратиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, жиноят ишини тугатиш институтининг ЖПК 2-моддаси биринчи қисмида белгиланган мазкур қонун ҳужжатларининг вазифалари билан боғлиқлигига тўхталган ҳолда қўйидаги фикр-мулоҳа-

заларни баён қилмоқчимиз. ЖПКда белгиланган «айбдорларни фош этиш» ва «жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо бериш» каби вазифаларнинг моҳияти билан жиноят ишини тугатиш институти ўртасида тафовут борлиги маълум бўлади. Чунончи, жиноят иши тугатилиши натижасида жавобгарликдан озод бўлган шахсга нисбатан суд томонидан адолатли жазо берилмайди, қолаверса, ушбу шахс мазкур жиноят иши бўйича суднинг ҳукми билан айбдор, деб топилмайди. Айрим хорижий мамлакатлар, хусусан Беларусь, Озарбайжон ва Қозоғистон Республикаларининг жиноят-процессуал қонунларида¹⁴ «жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо бериш» ва «айбдорларни фош этиш» каби талаблар акс эттирилмаганлигини кўраимиз. Шу билан бирга, Россия Федерацияси ва Хитой Халқ Республикасининг ЖПКларида «жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо бериш» ўз ифодасини топган бўлиб, мазкур давлатлар қонунчилигида ҳам бу борада коллизия ҳолатлар мавжудлиги маълум бўлди¹⁵.

Дарҳақиқат, ЖПКнинг «айбдорларни фош этиш» ва «жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо бериш» талаблари жиноятчиликка қарши курашиш баробарида, жамиятимизда адолатнинг қарор топишида муҳим ҳисобланади. Бу, айниқса, жиноятларнинг олдини олиш, шахс, жамият ва давлат манфаатларини жинойий тажовузлардан ҳимоя этишда ёрдам беради. Ўз навбатида, жиноят ишини тугатиш институти ҳам, Конституциямизда олий қадрият, деб эътироф этилган инсон ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг тўлиқ таъминланишига хизмат қилади.

Юқоридагиларни инobatга олиб, ЖПК 2-моддасининг биринчи қисми «ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши» деган сўзлардан кейин «қонунда белгиланган асослар бўлган тақдирда жавобгарлик ва жазодан озод қилиниши» деган сўзлар билан тўлдирилиши лозим.

¹ *Ларин А.М.* Всегда ли прав суд, даже если он Конституционный // Российская юстиция. – 1997. – № 4. – С. 53; *Багаутдинов Ф.* Расширение частных начал в уголовном процессе // Российская юстиция. – 2002. – № 2. – С. 33; *Головки Л.В.* Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. – М., 2002. – С. 323; *Крылова Н.Е., Ткачевский Ю.М.* Понятие и виды освобождения от уголовной ответственности // Курс уголовного права. В 5 т. / Под ред. Н.Ф.Кузнецовой и И.М.Тяжковой. Т. 2. Общая часть: Учение о наказании. – М., 2002. – С. 163.

² *Саидов Б.А.* Жиноят процесси принциплари. – Т., 2010. – Б. 86–87.

³ Инсон ҳуқуқлари бўйича Умумжаҳон декларациясининг 11-моддаси; 1966 йил 16 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг XXI сессиясида қабул қилинган Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт.

⁴ Юридик энциклопедия / Ю.ф.д., проф. У.Таджихановнинг умумий таҳририда. – Т., 2001. – Б. 15; *Бахриев К.* Презумпция невиновности и свобода слова // Давлат ва ҳуқуқ. – 2000. – №3. – С.15–16.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддасида назарда тутилган асослар.

⁶ *Вандышев В.В., Разгильдиев Б.Т.* Конституционная «презумпция невиновности» и ее отражение в уголовном законодательстве России // Конституционные основы уголовного права: Материалы I Всероссийского конгресса по уголовному праву, посвященного 10-летию Уголовного кодекса Российской Федерации / Отв. ред. В.С.Комиссаров. – М., 2006. – С. 496–497; *Росинский С.Б.* Уголовный процесс. – М., 2009. – С. 86.

⁷ *Бердиев Ш.* Жиноий жавобгарлик ва ундан озод этиш масалалари / Ю.ф.д., проф. М.Х.Рустамбоев таҳрири остида. – Т., 2011. – Б. 58.

⁸ *Миренский Б., Асамутдинов А., Камалходжаев Ж.* Жиноят процессида далиллар назарияси муаммолари. – Т., 2002. – Б. 51.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси. – 2014. – № 5. – 333-м.

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2001. – № 1–2. – 8-м.; 2004. – № 1–2. – 18-м.; 2005. – № 1. – 18-м.

¹¹ Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустақил пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // URL: <http://press-service.uz>.

¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги «2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион гоёлар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги ПФ-5308-сон Фармони // URL: <http://www.lex.uz>.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси. – 2014. – № 5. – 333-м.

¹⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь (от 16 июля 1999 года); Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики (от 14 июля 2000 года); Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан (от 7 ноября 2004 года).

¹⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (от 18 декабря 2001 года); Уголовно-процессуальный кодекс КНР (от 17 марта 1996 года).

ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА ЖИНОЯТ ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация. Мақолада суриштирув ва тергов органларининг тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш ваколатига эга мансабдор шахслар билан ҳамкорлигининг хусусиятлари ёритилган. Мазкур фаолиятни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.

Таянч сўзлар: тезкор-қидирув фаолияти, терговчи, қидирув, тергов.

Значение использования результатов оперативно-розыскной деятельности в проведении следственных действий

Аннотация. В статье освещены основы и особенности взаимодействия органов дознания и следственных органов, уполномоченных осуществлять оперативно-розыскную деятельность. Даны предложения и рекомендации по улучшению этой деятельности.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, следователь, поисковая система, расследование.

Importance of using the results of operational investigative activities in conducting investigative actions

Annotation. The article deals with the basics and features of the interaction of bodies of inquiry and investigative authorities authorized to carry out operational-search activities. Suggestions and recommendations for improving this activity are given.

Keywords: operational investigative activities, investigator, search engine, investigation.

Жиноятчиликка қарши курашнинг тўғри ташкил этилиши, жиноятларнинг олдини олиш ва уларни фош қилиш, жиноят содир этган шахслар учун жазонинг муқаррарлигини таъминлаш барча куч ва воситаларни ишга солиш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш каби бир қатор тадбирларнинг амалга оширилишини тақозо этади. Бу борада тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан жиноят ишлари бўйича исботлашда фойдаланишнинг процессуал ва ташкилий жиҳатларини ёритиш жиноятларни ўз вақтида ва тез очиш ва дастлабки тергов жараёнида ижобий натижага эришиш ҳамда қонун устуворлигини таъминлашда катта аҳамият касб этади.

Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига олий ижтимоий қадрият сифатида ёндашиш Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўз аксини топган бўлиб, жиноят-процессуал қонун ва уни қўллаш

амалиётининг такомиллашувини, жиноят-процессуал соҳада турли камчиликларнинг бартараф қилинишини талаб этади. Чунки, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат қуриш йўлида ўтказиладиган барча ислохотлар инсоннинг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришини таъминлашга хизмат қилмоғи лозим. Бу эса кучли давлатдан кучли жамиятга ўтилаётган ҳозирги даврда инсон омилини биринчи ўринга олиб чиқади, зеро жамиятни ташкил этувчи инсонларнинг барча соҳалардаги, хусусан, жиноят судлов иш юритишидаги фаоллиги кучли жамият қуришнинг зарурий шартидир.

Мамлакатимизни демократик янгилашнинг бугунги босқичида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Фармони билан «2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси»¹ тасдиқланди. Стратегия лойиҳаси долзарб ҳамда аҳоли ва тадбиркорларни

ташвишга солаётган масалаларни комплекс ўрганиш, қонунчилик, ҳуқуқни муҳофаза қилиш амалиёти ва хорижий тажрибани таҳлил қилиш яқунлари бўйича ишлаб чиқилди.

Фармоннинг иккинчи йўналиши бўлган «Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш»га йўналтирилган суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини мустақкамлаш, маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими самарасини ошириш, суд жараёнида тортишув принципини тўлақонли жорий этиш, юридик ёрдам ва ҳуқуқий хизматлар сифатини тубдан яхшилашдир.

Бундан мақсад мамлакатимизда қонун устуворлиги ва қонунийликни мустақкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришдан иборат. Бир сўз билан айтганда, юртимизда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш биз учун ҳал қилувчи вазифа бўлиб қолмоқда.

Ушбу вазифаларни бажаришда жиноят процессининг дастлабки тергов босқичида жиноят-қидирув ходимларининг роли, улар фаолиятининг натижаларидан унумли фойдаланиш ва тергов ҳаракатлари ўтказиш чоғида уларнинг тутган ўрни катта аҳамият касб этади.

Айрим тергов ҳаракатларини, айниқса, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, тинтув, сўроқ ва ушлашни амалга оширишда терговчига кўмаклашиш ҳамкорликнинг муҳим тури ҳисобланади.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ва тинтув ўтказишда ўзаро ҳамкорлик одатда ушбу тергов ҳаракатларига тайёргарлик кўриш билан бошланади, уларни ўтказиш жараёнида давом этади ва баъзан

туғалланганидан сўнг дарҳол эмас, балки тергов ҳаракати натижаларига кўра шошилинч тезкор-қидирув иши бажарилганидан кейин яқунланади.

Кўздан кечиришга тайёргарлик кўриш жараёнида ҳодиса содир бўлган жойни кўриқлаш ва ундаги изларнинг дахлсизлиги суриштирув органларининг кучлари билан таъминланади, гувоҳлар аниқланади, кўздан кечириш чегараси ва уни ўтказиш усуллари, хизмат-қидирув итидан фойдаланиш имконияти ва тартиби, кўздан кечириш ҳудуди катта бўлган ҳолда алоқа боғлаш ва ўзаро ахборот алмашиш усуллари тўғрисидаги ва бошқа масалалар биргаликда ҳал этилади. Тинтувга тайёргарлик кўриш жараёнида тинтув қилинаётган шахс, тинтув жойи, объектлари тўғрисида ахборот йиғиш биргаликда амалга оширилади, кўздан кечириш жараёнидаги мажбуриятлар тақсимланади, тинтув иштирокчилари танлаб олинади, объектга монеликсиз кириш усуллари белгиланади ва ҳ.к.

Кўздан кечириш жараёнида биргаликдаги ҳаракатларни мувофиқлаштириш, қидирув ишига тузатишлар киритиш, олинган маълумотларни муҳокама қилиш мақсадида терговчи тезкор ходимлар билан доимий алоқада бўлади. Шунга ўхшаш алоқалар тинтув ўтказиш чоғида ҳам амалга оширилади.

Ушбу тергов ҳаракатларининг яқунловчи босқичларида, кўпинча, олинган маълумотларга биргаликда баҳо берилади, барча объектлар кўздан кечирилгани ва тинтув қилингани текширилади. Зарур ҳолларда қўшимча қидирув ҳаракатлари амалга оширилади. Олинган маълумотларни текшириш, янги далиллар манбаларини аниқлаш борасидаги фаолият режалаштирилади ва баъзан уларни қидириш бўйича иш дарҳол амалга оширилади.

Сўроқ ўтказишда ўзаро ҳамкорлик, асосан, сўроққа тайёргарлик кўриш босқичида, баъзан сўроқ пайтида (сўроқ жараёнида аниқланган маълумотларни, масалан, алибини дарҳол бир вақтнинг ўзида текши-

риш талаб этилган ҳолда), шунингдек сўроқдан кейин олинган натижаларга кўра терговдаги шахс кўрсатувларининг айрим жиҳатларига аниқлик киритиш ва кейинги ҳаракатларни мўлжаллаш учун ўзаро ахборот айирбошлаш йўли билан амалга оширилади.

Ушлаш пайтида ўзаро ҳамкорлик тезкор-қидирув органларининг кучлари билан амалга ошириладиган ушлаш жараёнидагина эмас, балки юзага келган криминалистик вазиятни ҳисобга олган ҳолда ушлаш тактикасини ишлаб чиқишда ҳам амалга оширилади. Масалан, ушлаш вақти, унинг иштирокчилари сони, тактик воситалар тўплами ва бошқалар ҳам биргаликда белгиланади.

Жиноятчини, ўғирланган мол-мулкни, эҳтимол тутилган гувоҳларни ҳамда жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа объектларни қидиришга қаратилган ишда биргаликда фаолият кўрсатиш ўзаро ҳамкорликнинг энг ёрқин тури ҳисобланади. Қидирув фаолиятида бундай ҳамкорлик айниқса яхши самара беради, зеро у одатда терговчи ва тезкор-қидирув тадбирларининг тергов ва қидирув ҳаракатлари йиғиндисидан таркиб топади.

Қидирув билан терговчи якка тартибда, процессуал воситалардан фойдаланган ҳолда шуғулланиши ҳам мумкин. Бироқ кўпинча бунинг учун унда вақт ҳам, тезкор ходимларда мавжуд бўлган куч ва воситалар ҳам етишмайди. Шу сабабли қидирув кўпинча терговчи ва тезкор-қидирув бўлинмалари фаолиятининг натижаларидан фойдаланиш орқали амалга оширилади.

Қидирув фаолияти учун асос бўлиб хизмат қиладиган ахборот, одатда, рангбаранг бўлади; ҳам терговчи, ҳам тезкор-қидирув ходимлари томонидан тўпланадиган маълумотлардан таркиб топади. Масалан, терговчи тергов ҳаракатлари жараёнида турли-туман излар (ашёвий далиллар, гувоҳларнинг кўрсатувлари, ҳужжатлар, архивдаги очиқ жиноят ишлари, очилмаган жиноятлар ҳақидаги маълумотлар) кўринишида ахборот тўплайди. Тезкор ходимлар тезкор-қидирув тадбир-

ларини ўтказиш жараёнида нопроектсуал ва асосан мўлжал берувчи хусусиятга эга қидирув ахборотини олади. Тўпланган ахборот асосида криминалистик тусмол турларидан бири ҳисобланадиган қидирув тусмоллари тузилади.

Қидирув ўтказишда айнан шундай тусмоллар ўзаро ҳамкорлик йўналишини белгилайди. Қидирув тусмолини терговчининг ўзи илгари суриши ҳам мумкин, бироқ кўпинча у терговчи ва тезкор ходимларнинг биргаликдаги тафаккур фаолияти маҳсули ҳисобланади.

Қочиб яширинган жиноятчини қидириш «иссиқ» излар бўйича (агар бунинг учун тегишли шарт-шароитлар мавжуд бўлса) биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билан ёки маҳаллий, республика даражасидаги ёки халқаро қидирув жараёнида амалга оширилиши мумкин. «Иссиқ» излар бўйича қидириш учун асосни терговнинг дастлабки даврида, одатда илк тергов ҳаракатлари жараёнида олинган ва гумон қилинувчининг шахсига ишора қилувчи (ташқи кўриниши, ҳодиса содир бўлган жойдан кетиш, қочиш, жўнаб кетиш вақти ҳақидаги) маълумотлар ёки демографик, яъни яшаш ёки иш жойи, қариндошлари ва бошқа алоқалари тўғрисидаги маълумотлар ташкил қилади. Бунда терговчи ички ишлар органлари ходимларининг тезкор имкониятлари билан бир қаторда, ИИВ ахборот марказларининг имкониятларидан ҳам (айниқса, одам ўлдиришлар, номусга тегишлар, босқинчилик ҳужумлари, ўғрилик ва фирибгарликлар, уюшган гуруҳлар ва жиноий уюшмалар томонидан содир этилган жиноятлар бўйича) фойдаланади.

Агар «иссиқ» излар бўйича қидириш учун асослар мавжуд бўлмаса ёки у ижобий натижа бермаган ёинки тергов жиноят воқеаси юз берганидан сўнг анча вақт ўтгач бошланган бўлса, қидирув маҳаллий доирада ёки республика доирасида амалга оширилади. Бунда терговчи қидирув тадбирларини мустақил ўтказиш мажбуриятларидан озод қилинмайди. Хусусан, терговчи вақти-вақти

билан қидириладиган шахснинг қариндошлик ва дўстона алоқаларини ҳисобга олган ҳолда, у турган жой ҳақидаги ҳар қандай янги ахборот билан қизиқиши ва бундай маълумотлар пайдо бўлган заҳоти (корхоналар, муассасалар, ташкилотларга тегишли сўровлар юбориш, зарурий ахборотга эга шахслар билан суҳбатлашиш кабилар орқали) уларни текшириш чораларини кўриши шарт.

Турли *криминалистик операцияларни* ўтказишда ҳам ўзаро ҳамкорлик муҳим ўрин тутди. Бунда биргаликда бажариладиган дастлабки, информацион, инструкторив ва режали иш ҳажми, қатнашчилар сони ва гуруҳларини танлаш ўтказиладиган операция даражасига боғлиқ бўлади. Айни вақтда барча операциялар уларни ўтказиш жараёнида ахборот алмашишни талаб қилади.

Ўта оғир жиноятларни ва уюшган жиноий гуруҳлар томонидан содир этилган қилмишларни фош қилиш учун тузиладиган тергов-тезкор гуруҳлари доирасида терговчиларнинг тезкор ходимлар билан ҳамкорлиги ўзаро ҳамкорликнинг анча кенг тарқалган тури ҳисобланади.

Тергов-тезкор гуруҳлари турлича шаклантирилади. Айрим гуруҳлар ҳар бир суткага фақат ҳодиса содир бўлган жойда зарурий тезкор-қидирув тадбирларини биргаликда ўтказиш учун ажратиладиган ўзгарувчан таркибдан иборат бўлиши мумкин. Айрим гуруҳлар жиноят содир этган шахс аниқланганига қадар биргаликда ишлайди. Шошилинч тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув тадбирлари ўтказилганидан кейин жиноят иши тергов қилиш учун ҳудудий жиҳатдан терговга тегишлилик бўйича топширилади. Айрим гуруҳлар эса терговни иш судга топширилгунга қадар бирга юритади.

Тергов-тезкор гуруҳлари турли хил, айниқса шахсга қарши жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш борасида етарли иш тажрибасига эга бўлган малакали терговчилардан таркиб топади.

Тергов-тезкор гуруҳлари доирасида ўзаро ҳамкорликни амалга оширишнинг асосий усуллари айрим тергов ҳаракатларини ва бошқа ишни биргаликда бажариш режасини тузиш, тергов ва тезкор кичик гуруҳларининг раҳбарлари ва айрим аъзолари ўртасида изчил ва аниқ ахборот алмашишни ташкил этиш, бажариладиган ҳаракатларни тегишли равишда мувофиқлаштириш, бажарилган ишни биргаликда муҳокама қилиш кабилар билан боғлиқ.

Тергов амалиёти ҳамкорликнинг мазкур шакли анча илгор эканлигини ва тўғри ташкил этилган тақдирда жиноятларни (айниқса, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига қарши жиноий қилмишларни) фош этиш борасидаги ишни дарҳол йўлга қўйиш имконини беришини кўрсатади.

Катта ҳажмдаги ва ўта мураккаб (масалан, терроризм, экстремизм, коррупцияга оид трансмиллий жиноятлар, ўзганинг мулкни жуда кўп миқдорда талон-торож қилиш, узоқ вақт содир этилган порахўрликка доир) жиноят ишларини тергов қилиш учун кўпинча прокуратура терговчиларидан ташқари ИИБ, ДХХ терговчилари ва тезкор-қидирув ходимларини ҳам ўз ичига оладиган тергов бригадалари ташкил этилади. Бригада раҳбари этиб бундай жиноятларни тергов қилиш борасида катта амалий тажриба билан бирга, зарур ташкилотчилик қобилиятига ҳам эга бўлган терговчи-ташкилотчи тайинланади. Бригада раҳбари терговнинг асосий йўналишларини белгилайди ва бригада ишига умумий раҳбарликни амалга оширади. Бригада доирасида ўзаро ҳамкорлик терговчилар ва тезкор-қидирув ходимлари, иккала жамоа раҳбарлари ўртасида амалга оширилади. Ўзаро ҳамкорликни амалга оширишнинг асосий усуллари тергов-тезкор гуруҳларидаги ҳамкорлик усуллари билан бир хил бўлади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. —2017. —№ 6. —70-м.

ЧОРВА МОЛЛАРИ ЎҒИРЛИКЛАРИГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада ички ишлар органлари тезкор-қидирув бўлинмалари томонидан чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари кўриб чиқилган, шунингдек ҳуқуқшунос олимларнинг мазкур жиноятларни фош этиш ва уларнинг олдини олишда тезкор ходимларнинг ички ишлар органлари бошқа бўлинмалари ходимлари билан ҳамкорлигини ҳуқуқий таъминлашга доир фикр-мулоҳазалари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: чорва моллари ўғирликлари, мол ўғирликларига қарши курашиш, тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асослари, ҳамкорлик, тезкор ходим, профилактика инспектори, ветеринар ходим.

Совершенствование правовых основ борьбы с кражами скота

Аннотация. В статье рассмотрены правовые основы борьбы с кражами скота оперативными подразделениями органов внутренних дел, а также анализируются мнения ряда исследователей по правовому обеспечению взаимодействия оперативных работников с сотрудниками иных подразделений органов внутренних дел в целях выявления и предотвращения преступлений в данной сфере.

Ключевые слова: кражи скота, борьба с кражами скота, правовые основы оперативно-розыскной деятельности, взаимодействие, оперативный работник, инспектор профилактики, ветеринарный врач.

Improving the legal bases for the fight against theft of livestock

Annotation. The article discusses the legal bases for the fight against theft of livestock by the operational units of the internal affairs bodies, and analyzes the opinions of a number of researchers on the legal support for the interaction of operational workers with employees of other units of the internal affairs bodies in order to identify and prevent crimes in this area.

Keywords: cattle theft, the fight against cattle theft, the legal basis of the operational-search activities, interaction, an operative, a prevention inspector, a veterinarian.

Иқтисодиёт соҳасида энг кўп содир этиладиган жиноятлардан бири ўғриликдир. Мазкур жиноят содир этилиш услубига кўра хавфсиз бўлса-да, ўзгалар мулкани талон-торож қилишнинг энг кўп тарқалган усули бўлган боис ижтимоий хавфи катта ҳисобланади.

Чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари ҳақида гапиришдан аввал «ўғри», «ўғрилик» ибораси, шунингдек «чорва моллари ўғирлиги», «чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари» каби жумлаларнинг маъносини билиб олиш мантиқан тўғри бўлади. Демак, «ўғри» сўзи ўғирловчи, ўғрилик билан шуғулланувчи шахс¹ деган маънони билдирса, «ўғрилик» атамаси эса

ўзгалар мулкани гайриқонуний, яширин равишда зўрлик ишлатмасдан ўз шахсий манфаати учун ишлатиш мақсадида олишни англатади. Юридик ва бадиий адабиётларда «ўғрилик» ва «ўғирлик» атамалари ишлатилса-да, иккаласи бир хил маънони англатади.

Чорва моллари ўғирлиги деганда уй ҳайвонлари рўйхатига киритилган жисмоний ва юридик шахслар томонидан асраб, парваришлаб, кўпайтириладиган туёқли, ўрқачли, катта ва кичик шоҳли жониворлар (*хўкиз, сигир, туя, от, қўй, эчки, эшак, чўчқа*) ҳамда ёш жониворлар (*улоқ, тойчоқ, бузоқ, бўталоқ*)ни жисмоний шахслар томонидан яширин равишда ўзлаштиришга қаратилган гайриҳуқуқий хатти-ҳаракатлар тушунилади.

Чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асослари деганда ички ишлар органлари тезкор-қидирув бўлинмалари томонидан ошкора ва ноошкора усуллардан фойдаланиб тезкор-қидирув тадбирлари амалга оширилишига ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қиладиган халқаро-ҳуқуқий ҳамда миллий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга айтилади. «Тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асослари» тушунчасига ҳуқуқшунос олимлар А.А.Хамдамов, Т.Р.Саитбаев, С.Н.Гордеев, Р.Т.Рашитходжаев «давлатнинг тезкор-қидирув фаолияти соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солиш мақсадида норматив ҳукмронлик таъсири кўрсатиши...»² сифатида таъриф беришган. Шунингдек, айрим ҳуқуқшунос олимлар тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асосларини таҳлил қилишда муайян гуруҳларга бўлиш лозимлиги ҳақида фикр билдирганлар. Жумладан, Т.Р.Саитбаев ва Б.Т.Акрамходжаев тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асосини икки гуруҳга бўлиб таҳлил қилишган: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган қонун ва қарорлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари³. Ш.К.Гиясов эса ўзининг илмий тадқиқот ишида тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асосларини тўрт гуруҳга бўлиб таҳлил қилган: 1) халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар; 2) миллий қонунлар; 3) қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар; 4) идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар⁴.

Демак, тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асоси деганда қонун ва қонуности ҳужжатларига асосланган тезкор-қидирув фаолияти соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тушунилади.

Куйида чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини санаб ўтамиз:

Биринчиси — халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар. Бугунги кунда жиноятчиликка қарши курашиш, маълумотлар алмашиш, ўзаро ҳуқуқий

ёрдам, шунингдек халқаро ҳамкорлик масалаларини тартибга солиш борасида Ўзбекистон Республикаси ҳукумати бир қанча давлатлар билан икки томонлама битимлар имзоланган. Жумладан, Латвия⁵, Германия⁶, Қозоғистон⁷, Қирғизистон⁸, Австрия⁹, Беларусь¹⁰, Туркменистон¹¹, Саудия Арабистон¹², шунингдек Шанхай ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар¹³ билан тузилган икки томонлама битимлар шулар жумласидандир. Мазкур битимларда асосан жиноятчиликка қарши курашишнинг йўналиши сифатида иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар, шу жумладан мулккий турдаги, хусусан, чорва моллари ўғирлиги билан боғлиқ жиноятларга қарши курашиш кўрсатиб ўтилган.

Иккинчиси — Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, кодекслари, қонунлари. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (53, 121-моддаси), Жиноят кодекси (169-модда), Жиноят-процессуал кодекси (2, 38, 38¹, 39, 39¹, 83, 84, 330-моддалари, 43, 46¹-боб), шунингдек «Ички ишлар органлари тўғрисида» (2, 9, 11, 17, 45-м)¹⁴, «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида» (2, 14, 15, 16-моддаси)¹⁵, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги (4-модда, 3, 4, 5, 6-боблар)¹⁶ қонунлари талаблари асосида чорва моллари ўғирликларини фош этиш ва олдини олишда тезкор-қидирув, тезкор профилактик тадбирлар ташкил этилади.

Учинчиси — Президент фармонлари ва қарорлари. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги 4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонида «жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, фуқароларнинг хусусий мулкка бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш кафолатларини мустаҳкамлаш, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш» каби муҳим вазифалар, шунингдек «Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат органлари

халқимизга хизмат қилиши керак», деган принцип давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланди¹⁷.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонида «фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш»¹⁸ каби долзарб вазифалар мулкий турдаги жиноятларга, шу жумладан, чорва моллари ўғирликларига қарши курашишда кўпроқ тезкор профилактик чора-тадбирларга эътибор қаратиш лозимлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларида тезкор-қидирув фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорида — тезкор-қидирув фаолиятини такомиллаштириш вазифаси¹⁹, «Давлат Ветеринария қўмитаси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида», «Чорвачилик тармоғини янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида», «Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги қарорларида чорвачилик тармоғи ва ветеринария соҳасини ривожлантиришнинг муҳим йўналишлари белгилаб берилди²⁰. Шу муносабат билан мазкур вазифаларнинг ижросини таъминлаш бугунги кунда ички ишлар ишлар органлари тезкор-қидирув бўлимида тезкор ходимлари ветеринария ходимлари билан маълумотлар алмашиб, ўзаро ҳамкорликда чорва моллари ўғирликларининг тезкор профилактикасини самарали ва тизимли ташкил этишни тақозо этади.

Тўртинчи — Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

Хусусан, «Ҳайвонларни идентификация қилиш, уларни ҳисобга олиш, ҳисобдан чиқариш ва сақлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорига биноан республикада жисмоний ва юридик шахслар томонидан асраб, кўпайтириладиган ҳайвонларни босқичма-босқич идентификация қилишни ташкил этиш вазифалари белгиланди²¹. Шу муносабат билан, Давлат ветеринария бош бошқармаси ходимлари томонидан вилоятлардаги катта ва кичик шохли чорва молларни идентификация қилиш ҳамда ветеринария паспортини бериш ишларини жадаллаштириш талаб этилади, шунингдек ветеринар ходимлар билан ички ишлар органлари тезкор-қидирув бўлимлари ходимлари ўртасида самарали ва тизимли амалий ҳамкорлик ишлари ташкил этилса, ўйлаймизки, келгусида чорва моллари ўғирликларини фош этиш ва тезкор профилактикасини амалга оширишда ижобий самара беради.

Бешинчиси — Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг буйруқ ва низомлари. Хусусан, ИИВнинг **ўзгалар мулкани талон-тороғ қилиш жиноятларига қарши курашишда ички ишлар органларининг фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги йўриқномасида** чорва моллари ўғирликларини фош этишда уй ҳайвонлари ўғирликларини фош этиш ишларига умумий жиҳатдан ёндашилган, холос; тезкор профилактик чора-тадбирларни амалий ҳамкорликда ташкил этиш тартиби ҳақида вазифалар акс эттирилмаган.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда чорва моллари ўғирликларига қарши курашишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш борасида қуйидагилар таклиф этилади.

Биринчидан, тезкор-қидирув фаолиятининг вазифалари кенг қамровли бўлганлиги боис, мазкур вазифаларни таъминлаш ўзаро ҳамкорлик ишларини ташкил этишни талаб этади. Шу муносабат билан ҳамкорликнинг ҳуқуқий асоси, механизмини жорий этиш мақсадида тезкор-қидирув фаолияти тўғри-

сидаги қонунга қўйидаги янги нормани киритиш таклиф этилади:

«10¹-модда. Тезкор-қидирув фаолиятида ҳамкорлик

Ўзбекистон Республикасининг жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиши соҳасида Ўзбекистон Республикаси қўшилган ҳамда Олий Мажлис томонидан ратификация қилинган халқаро ҳужжатлар ва ушбу Қонунга биноан тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар бошқа давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари билан ўзаро ҳамкорлик қилиши мумкин.

Шунингдек, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар тезкор-қидирув фаолиятининг вазифаларини ҳал этиш мақсадида давлат органлари, вазирликлар, давлат қўмиталари, бош бошқарма, идоралар, корхона, муассаса, ташкилотлар, жамоат бирлашмаси ҳамда ўзини ўзи бошқариш органлари билан мазкур қонун ва қонуности ҳужжатлари асосида ҳамкорликни амалга оширишлари мумкин».

Иккинчидан, чорва моллари ўғирликларига қарши курашишда ИИВнинг «Ички

ишлар органлари тезкор-қидирув бўлинмаларининг чорва моллари ўғирликларига қарши курашишни ташкил этиш тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида» маҳсуус буйруқ тайёрланиб, амалиётга жорий этиш. Мазкур йўриқномага чорва моллари ўғирликларига қарши курашнинг замонавий усулларида фойланиш, ветеринар ходимлар билан самарали ҳамкорлик қилишга оид қоидаларни киритиш мақсадга мувофиқдир.

Учинчидан, чорва моллари ўғирликларига қарши курашишда аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш. Бунинг учун оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда жойларда таъсирчан тарғибот учрашувларини ташкил этиш ва ўтказиб бориш.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, чорва моллари ўғирликларига қарши курашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш тезкор-қидирув бўлинмаси ходимларининг хизмат фаолиятини ҳамкорлик асосида самарали ташкил этишга, шунингдек мазкур жиноятларнинг тезкор профилактикаси таъминланишига хизмат қилади.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати / Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ. – Т., 2008. – Б.194.

² Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунига шарҳ / А.А.Ҳамдамов, Т.Р.Саитбаев, С.Н.Гордеев, Р.Т.Рашидходжаев. – Т., 2015. – Б.8.

³ Саитбаев Т.Р., Акрамходжаев Б.Т. Ички ишлар органлари оператив-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асослари. – Т., 1995. – Б. 6–11.

⁴ Гиясов Ш.К. Қасддан одам ўлдириш жиноятларини фош этишни такомиллаштириш: Юрид. фан. бўйича фалсафа д-ри ... дис. – Т., 2018. – Б. 31.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва Латвия Республикаси Ички ишлар вазирлиги ўртасида ҳамкорлик тўғрисида битим. 1992 йил 24 апрель, Олмаота. (Ўзбекистон Республикаси учун 1992 йил 24 апрелдан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

⁶ Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Федеративной Республики Германия о сотрудничестве в борьбе с организованной преступностью, терроризмом и другими преступлениями, представляющими повышенную опасность (Бонн 16 ноября 1995 года. Узбекистан 3 ноября 1997 года) // URL: <http://www.lex.uz.uz>.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Қозоғистон Республикаси Ҳукумати ўртасида тузилган жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги битим (1998 йил 30 октябрь, Тошкент. 2005 йил 14 июндан кучга кирган); Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги билан Қозоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ўртасида ҳамкорлик тўғрисида битим (2013 йил 14 июнь, Тошкент. 2013 йил 14 июндан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

⁸ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Қирғизистон Республикаси ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида битим (1999 йил 9 июль, Тошкент. 2000 йил

4 декабрдан кучга кирган); Ўзбекистон Республикаси бош Прокуратураси ва Қирғиз Республикаси Бош прокуратураси ўртасида ҳуқуқий ёрдам ва ҳамкорлик тўғрисида битим (2006 йил 3 октябрь, Тошкент. 2006 йил 3 октябрдан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Австрия Республикаси Федерал ҳукумати ўртасида хавфсизлик ва жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида битим. (2001 йил 2 ноябрь, Тошкент 2002 йил 18 майдан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Беларусь Республикаси Ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида битим (2008 йил 19 июнь, Минск. 2008 йил 24 декабрдан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Туркменистон Ҳукумати ўртасида жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик қилиш тўғрисида битим (2009 йил 25 февраль, Тошкент 2009 йил 20 ноябрдан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

¹² Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Саудия Арабистони подшоҳлиги Ҳукумати ўртасида терроризм, уюшган жиноятчилик, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига, шунингдек бошқа жиноятларга қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида битим (2010 йил 27 ноябрь, Эр-Риёд. 2011 йил 30 августдан кучга кирган) // URL: <http://www.lex.uz>.

¹³ Соглашение о сотрудничестве между правительствами государств-членов Шанхайской организации сотрудничества в борьбе с преступностью. (Ташкент, 11 июня 2010 года. Вступило в силу с 11 января 2012 года) // URL: <http://www.lex.uz>.

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги 407-сон «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги 344-сон «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги 371-сон «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

¹⁷ *Мухамедов Қ.Х.* Ҳаракатлар стратегияси асосида ички ишлар органлари тизимидаги ислохотлар: биринчи босқич якуналари ва истиқболдаги вазифалар. — Т., 2018. — Б.8.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги 5005-сон «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони // URL: <http://www.lex.uz>.

¹⁹ Постановление Президента Республики Узбекистан № 2923 от 24.04.2017 года «О мерах по коренному совершенствованию оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел».

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 июндаги 3026-сон «Ўзбекистон Республикаси давлат ветеринария қўмитаси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 18 мартдаги 4243-сон «Чорвачилик тармоғини янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 мартдаги 4254-сон «Ўзбекистон Республикаси ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 сентябрдаги 748-сон «Ҳайвонларни идентификация қилиш, уларни ҳисобга олиш, ҳисобдан чиқариш ва сақлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори // URL: <http://www.lex.uz>.

И. Исмаилов,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси жамоат тартиби ва хавфсизликни таъминлаш
кафедрасининг бошлиғи, юридик фанлар доктори, профессор*

ФАН, ТАЪЛИМ ВА АМАЛИЁТ УЙҒУНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Аннотация. Мақолада жамоат тартиби ва хавфсизликни таъминлаш кафедрасида ўқитиладиган «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти» фани мисолида фан, таълим ва ички ишлар органлари фаолияти амалиётининг уйғунлигини замонавий инновацион педагогик технологиялар асосида таъминлаш масаллари кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: фан, таълим, амалиёт, ўқув жараёни, ички ишлар органлари, профессор-ўқитувчилар таркиби, илмий салоҳият, амалий тажриба, инновацион педагогик технология, илғор хорижий тажриба.

Процессы обеспечения взаимосвязи науки, образования и практики

Аннотация. В статье на примере учебной дисциплины «Деятельность органов внутренних дел по обеспечению общественного порядка и безопасности», преподаваемой на кафедре обеспечения общественного порядка и безопасности, рассматриваются вопросы обеспечения взаимосвязи науки, образования и практики деятельности органов внутренних дел на основе современных инновационно-педагогических технологий.

Ключевые слова: наука, образование, практика, учебный процесс, органы внутренних дел, профессорско-преподавательский состав, научный потенциал, практический опыт, инновационно-педагогические технологии, передовой зарубежный опыт.

Processes to ensure the interconnection of science, education and practice

Annotation. In the article, on the example of the discipline «Activities of internal affairs bodies to ensure public order and security», which is taught in the field of public order and security, the works carried out in the processes of ensuring the reflection of science, education and practice at the Academy and the priorities in this field are discussed.

Keywords: science, education, practice, educational process, scientific research, bodies of internal affairs, public order, public safety, department, teaching staff, scientific potential, rich practical experience, innovative pedagogical technology, modern scientist and information and computer technology, advanced foreign experience.

Ҳозирги вақтда дунё миқёсида халқаро терроризм, экстремизм, наркотраффик, диний қарама-қаршилик, ноқонуний миграция, одам савдоси, экологик муаммолар, айрим минтақаларда иқтисодий ночорлик, ишсизлик, қашшоқлик кучайиб бораётгани демократик жамиятда давлат органлари олдиға жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш каби долзарб вазифани кўймоқда.

2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида туб ислоҳотларни, шу жумладан мамлакатда ва унинг барча ҳудудий бирликларида барқарор жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашни назарда тутди.

Мазкур вазифаларни амалга оширишда таълим тизимида ўқитиладиган фанларнинг,

хусусан ҳуқуқий ва махсус фанлар ҳамда уларни ўқитиш тизимининг ўрни алоҳида, чунки жамият ижтимоий ҳаёти ҳар қандай соҳасининг барқарор ривожланиши, биринчи навбатда, мазкур йўналишда назарий билимлар манбаи бўлган фанларнинг ҳолатига ва таълим жараёнига, шунингдек унинг амалиёт билан уйғунлигини таъминлашга боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 августдаги «Ички ишлар органлари ходимларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3216-сон қарори талаблари асосида Академияда ўқитиладиган барча фанлар бўйича ишлаб чиқилган давлат таълим стандартларига мувофиқ фан дастурлари тайёрланган ҳамда белгиланган тартибда тасдиқланган.

Академия кафедра ва цикллари томонидан мазкур фанларни янада ривожлантириш, таълим жараёнига инновацион педагогик технологияларни, илғор хорижий тажрибаларни жорий этиш, шунингдек таълимни амалиёт билан уйғунликда олиб бориш ҳозирги куннинг энг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Бу борада Академиянинг барча кафедра ва цикллари томонидан тизимли комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, бугун Академияда, шу жумладан жамоат тартиби ва хавфсизликни таъминлаш кафедрасида ўқитиладиган фанлар бўйича **фан, таълим ва амалиёт уйғунлигини** таъминлашга қаратилган тизимли комплекс чора-тадбирлар амалга оширилиши билан бир вақтда, истиқболда мазкур мураккаб жараёнларни янги босқичга олиб чиқиш, самарали мувофиқлаштириш ўзаро узвий бўлган соҳалардаги устувор вазифа ва йўналишларни аниқ белгилаб олишни тақозо этади.

Мазкур масалаларни тизимли ёндашган ҳолда кўриб чиқиш учун, аввало, **«фан», «таълим» ва «амалиёт»** каби таянч тушун-

чаларнинг мазмун-моҳияти ҳамда бир-бири билан қандай ва қанчалик боғиқлигини тушуниб олиш зарур.

Фан (арабча — санъат, маҳорат; эркин касб; илм, билим; тармоқ) — бу табиат ва жамиятнинг тараққиёт қонуниятларини очиб берувчи ҳамда ўзи эришган натижалар билан атроф муҳитга таъсир кўрсатувчи билимлар тизимидир¹. **Таълим** (арабча — ўргатиш, ўқитиш, илм бериш) — билим бериш, малака ва кўникмалар ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашнинг асосий воситаси². **Амалиёт** (арабча — амалий масалалар) — амалий иш, амалий жараён, кундалик тажриба³.

Инсоният тарихи, ривожланган давлатлар тажрибаси ва бугунги воқелик шуни кўрсатмоқдаки, қаерда фан амалиётни янги илғор ғоялар билан тизимли ва ўз вақтида таъминлаб борса, ўша жамиятда доимо барқарор тараққиётни кузатишимиз мумкин. Фан соҳаларида янги илғор ғояларнинг ишлаб чиқилиши эса бевосита жамиятнинг таълим тизимига боғлиқдир. Чунки, айнан таълим тизими ва унинг муассасалари фан тармоқларини ривожлантирадиган тадқиқотларни олиб бориш учун масъул бўлган илмий салоҳиятни шакллантириш манбаи ҳисобланади. Энг ривожланган давлатлардан бири ҳисобланган Японияда Иккинчи жаҳон уришидан кейин таълим тизимига қилинган инвестиция мамлакатда фан соҳаларида илмий-тадқиқотлар ўтказилиши учун муносиб илмий салоҳиятни шакллантириш, шунингдек улар томонидан фанлар тизимига инновацион ғоялар киритилиши натижасида амалиётга юқори технологиялар жорий этилишининг асосий омили сифатида эътироф этилмоқда.

Ҳозирги кунда фан, таълим ва амалиёт уйғунлиги таъминланмас экан, яъни таълим тизими фанни ривожлантириш учун зарур бўлган етарли илмий салоҳиятни етказиб бермас экан, *биринчидан*, фан тармоқларида замон талабларига жавоб бера оладиган янги инновацион ғоя ва технологиялар яратилмайди; *иккинчидан*, амалиётда четдан олиб

келинаётган юқори технологияларни тегишли соҳаларга самарали жорий этишда муаммолар юзага келади; *учинчидан*, фаннинг амалиётдан орқада қолиши таълим тизимининг ривожланишига тўсқинлик қилади, назария ва амалиёт ўртасидаги тафовут эса таълим жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқаради.

Шунинг учун ҳам ҳар бир фан, у ўқитиладиган таълим тизими ва тегишли амалиёт соҳасида фаолият олиб бораётганларнинг ҳамкорлиги доимий бўлиши ва уларни мувофиқлаштириш эса худди соат механизмлари каби аниқ ишлаши керак. Фан, таълим ва амалиёт уйғунлигини таъминлаш узлуксиз жараён бўлиб, унинг самарали кечишига мазкур соҳаларда фаолият олиб бораётганларнинг барчаси масъул ҳисобланади, шунингдек ушбу чора-тадбирлар уларнинг кундалик фаолиятида олиб борилади.

Биз мазкур мақола доирасида **фан, таълим ва амалиёт уйғунлигини таъминлашни** бевосита ички ишлар органларининг асосий фаолият йўналишларидан бири бўлган жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашга оид назарий билимлар, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилиши учун масъул ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясида кундузги ва сиртқи таълимда ўқитиладиган «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш» ўқув фани мисолида кўриб чиқишга ҳаракат қиламиз.

Мамлакатда ва унинг маъмурий ҳудудий бирликларида жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини самарали таъминлаш «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш» фанини ўқитиш учун масъул бўлган кафедра профессор-ўқитувчиларидан: а) долзарб мавзуларда илмий тадқиқотлар олиб бориш ва соҳага оид қонунчиликни такомиллаштиришда фаол иштирок этишни; б) амалиётга инновацион ғоялар ҳамда илғор миллий ва хорижий тажрибаларни жорий этишни; в) соҳага етук

малакали кадрларни тайёрлаш, уларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш билан боғлиқ замонавий назарий билим, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш орқали мазкур фанни ривожлантиришни, шунингдек уларни ўқитишда таълим ва амалиёт уйғунлигини таъминлашни талаб қилади.

Жамият ривожланишининг бугунги босқичида «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш» фанини ривожлантириш, уни ўқитишни амалиёт билан уйғунликда таъминлаш ўта мураккаб жараён бўлиб, тизимли ҳамда комплекс чора-тадбирлар амалга оширилишини тақозо этади.

Мазкур фанни ривожлантириш ва ўқитиш жараёнини амалиёт билан уйғунликда олиб боришнинг мураккаблиги ва ўзига хослиги қуйидагилар билан боғлиқ:

биринчидан, «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти» фанлар тизимида киритилган ёш фанлардан бўлиб, ИИВ Академиясида 2017–2018 ўқув йилидан ўқитилиши йўлга қўйилган;

иккинчидан, фан дастури, дарслик, ўқув, ўқув-услубий қўлланмаларнинг тўлиқ янгидан ишлаб чиқилганлиги;

учинчидан, жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти жуда серқирра бўлиб, ички ишлар органларининг бир қатор асосий соҳавий хизматлари томонидан амалга оширилиши;

тўртинчидан, ички ишлар органлари, шу жумладан жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасида туб ислохотлар жараёнида тизимда тезкор ўзгаришлар бўлаётгани;

бешинчидан, ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятининг айрим йўналишларигина қонунлар билан, аксарият қисми эса қонун ости, хусусан идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинганлиги, шунингдек уларга тез-тез ўзгартиш ва қўшимчалар киритилаётгани;

олтинчидан, ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъмин-

лаш соҳасидаги бир қатор ваколатлари, шунингдек уларни амалга оширувчи соҳавий хизматлар босқичма-босқич бошқа тизимларга ўтказилиши ва ҳ.к.

Давлат таълим стандартларига мувофиқ ИИВ Академиясида кундузги ва сиртқи таълимда ўқитиладиган «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти» фани бўйича тайёрланган ҳамда белгиланган тартибда тасдиқланган фан дастурига мувофиқ курсант ва тингловчиларда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш тизими ҳақида пухта назарий билимлар шакллантириш, уларни амалий фаолиятда қўллаш бўйича кўникма ҳамда тажрибага эга бўлишларини таъминлаш мазкур тизимнинг бир-бири билан узвий бўлган қуйидаги таркибий қисмларини амалиёт билан уйғунликда ўрганишни талаб қилади:

– жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашга оид таълимотлардан иборат назарий асослар;

– жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашни белгилувчи ҳамда тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар;

– жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминловчи институционал тузилмалар тизими ва уларнинг фаолияти, шунингдек бу соҳадаги илғор миллий ва хорижий тажриба;

– жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашга жалб этилган куч ва воситалар ҳамда уларни қўллаш шакл ва усулларидан иборат ташкилий-тактик жиҳатлар ва ҳ.к.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашнинг яхлит тизими шаклланган бўлиб, бугунги кунда уни янада такомиллаштириш бўйича тизимли комплекс чоратадбирлар амалга оширилмоқда. ИИВ Академияси кундузги ва сиртқи таълимда ўқитиладиган «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти» фанига оид назарий билим-

ларни бойитишда, уларни ўқитиш учун зарур бўлган ўқув адабиётларини тайёрлашда, мазкур соҳа бўйича таълим жараёнига инновацион ғоя ва технологияларни жорий этишда, шунингдек таълимнинг амалиёт билан уйғунлигини таъминлашда ҳамда мамлакатда, унинг барча маъмурий ҳудудларида жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашда концептуал аҳамиятга эга бўлган қуйидаги қоида ва хулосаларга асосланиш талаб қилинади:

биринчидан, жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳолининг фаровонлигини юксалтириш, демократик ҳуқуқий давлат қуриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади;

иккинчидан, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш ва профилактикаси бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди;

учинчидан, 1999–2016 йиллар мобайнида ички ишлар органлари тизимини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди, айниқса, маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш учун ташкил этилган қуйи бўғинини ривожлантириш ҳамда мустаҳкамлаш бўйича салмоқли ишлар қилинди;

тўртинчидан, амалга оширилган чоратадбирлар ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш ҳамда фуқароларнинг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришларини таъминлаш юртимизда жиноятчиликнинг ўсишига йўл қўймаслик имконини бериб келмоқда;

бешинчидан, бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт гоълар тарқалишининг тобора кучайиб бораётгани ички ишлар органлари олдига ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазифалар қўймоқда;

олтинчидан, кейинги ўн йил мобайнида ички ишлар органлари фаолиятида тўпланиб қолган жиддий камчилик ва муаммолар ушбу вазифаларни, шу жумладан жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашни самарали бажаришда тўсиқ бўлмоқда;

еттинчидан, 2017 йилдан Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ мамлакатда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, жамоат тартибини сақлашнинг мутлақо янги механизмларини жорий этиш ҳамда аҳолида шахсий хавфсизлик ҳиссини шакллантириш борасида тизимли ва самарали чора-тадбирлар амалга оширилди, шунингдек мазкур фаолиятни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий база «Халқ манфаатларига хизмат қилиш»дек олижаноб гоъ асосида тубдан қайта кўриб чиқилди;

саккизинчидан, жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида мамлакатда, унинг барча маъмурий-ҳудудий бирликларида жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш борасида ўрнатилган механизмларнинг самарали амалга оширилишини таъминлашда маҳаллий давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ҳамда жамоатчилик тузилмаларининг куч ва воситаларини мувофиқлаштирган ҳолда сафарбар қилиш, шунингдек ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши кураш соҳасида уларнинг масъулияти оширилишини таъминлаш долзарб вазифа ва устувор йўналиш бўлиб қолмоқда.

Юқоридаги қоида ва хулосаларга асосланган ҳолда ИИВ Академияси жамоат тартиби ва хавфсизликни таъминлаш кафедрасининг профессор-ўқитувчилари томонидан кафедрада ўқитиладиган фанлар,

хусусан «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти» фанини ривожлантириш, уни ўқитишга инновацион педагогик технологияларни жорий этиш ҳамда унинг амалиёт билан уйғунликда амалга оширилишини таъминлаш мақсадида қўйидаги ишлар бажарилмоқда:

а) фан дастурига асосан ҳар ўқув йили учун янгидан ишчи фан дастури тайёрланиб, унда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашга оид янги назарий билимлар, қонунчиликдаги ўзгартиш ва қўшимчалар, амалий фаолиятга жорий қилинаётган инновацион технология, тартиб ва қоидалар, шунингдек илғор миллий ва хорижий тажрибаларни ўрганиш назарда тутилган;

б) фан дастурлари асосида кундузги ва сиртқи таълим учун «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти», Раҳбар кадрлар тайёрлаш факультети учун «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини бошқариш» фанларидан дарсликлар тайёрланиб, нашр этилди;

в) ички ишлар органлари тизимида, хусусан унинг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш фаолияти ҳамда мазкур соҳани бошқаришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили асосида «Ички ишлар органларидаги туб ислоҳотлар — халқ манфаатларига хизмат қилишни таъминлаш кафолати», «Ички ишлар органларининг кадрлар билан ишлаш фаолиятини такомиллаштириш — халқ манфаатларига хизмат қилишнинг муҳим кафолати» номли ўқув қўлланмалари нашр этилиб, таълим жараёнида фойдаланилмоқда;

д) ишчи гуруҳлар таркибида Қорақалпоғистон Республикаси ИИВ, Тошкент шаҳри ИИББ, вилоятлар ИИБ, шунингдек уларнинг туман (шаҳар) ИИО ФМБ (ИИБ)ларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш фаолияти тизимли равишда ўрганилмоқда,

муаммолар аниқланиб, уларни ҳал этиш бўйича хулоса, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилмоқда. Мазкур материаллардан дарсликлар, ўқув қўлланмалари, ўқув-методик материаллар тайёрлашда, шунингдек ўқув машғулотлари жараёнида фойдаланилмоқда;

е) Тошкент шаҳар ички ишлар бош бошқармаси Патруль-пост хизмати ва жамоат тартибини сақлаш бошқармаси билан 2018 йилнинг 28 февраль куни тузилган меморандумга мувофиқ Тошкент шаҳар ИИББ ППХ ва ЖТСБ қарашли Бригада негизида кафедра филиали ташкил этилди ва фаолияти йўлга қўйилди;

ж) кафедрада ўқитиладиган фанлар, хусусан «Ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти», «Ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини бошқариш» фанлари бўйича ўтказилаётган ўқув машғулотларига ички ишлар органларининг бой амалий тажрибага эга малакали ходимлари жалб этилмоқда;

з) ички ишлар органлари, хусусан унинг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш фаолияти ҳамда мазкур соҳани бошқаришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш бўйича янги инновацион педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда 30 дан ортиқ тақдимот материаллари тайёрланиб, улар асосида Академияда, ИИВ таълим муассасаларида ва амалиёт ходимлари билан машғулотлар ўтказилмоқда ҳамда электрон вариантлари улардан фойдаланиш учун амалиёт органларига тақдим этилмоқда;

и) ички ишлар органлари, хусусан унинг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш фаолияти ҳамда мазкур соҳани бошқаришга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятини курсант ва тингловчилар, академик лицей ўқувчилари, шунингдек амалиёт ходимлари томонидан мустақил ўрганиш бўйича савол-жавоблар, амалий топшириқлар «**Microsoft Power Point**» дастурида «Ари уяси» шаклида

тайёрланиб, таълим жараёнида улар ўртасида «Викторина» мусобақаларини тизимли ўтказиш амалиёти жорий этилди;

к) ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти ва уни бошқаришга оид мавзулар доирасида илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Жумладан, 2019 йилда кафедра тадқиқотчилари Зиёдуллаев Музаффар Зиёдуллаевич фан доктори (DSc)⁴, Юлдашев Джахонгир Хайитович юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)⁵ илмий даражасини олиш учун диссертация ҳимоясини муаффақиятли амалга оширдилар;

л) манфаатдор давлат органлари ва ИИВнинг соҳавий хизматлари ҳамда жамоатчиликни жалб этган ҳолда ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятига оид долзарб мавзуларда илмий-амалий анжуманлар ўтказилиши йўлга қўйилган. Хусусан, 2019 йил 1 март куни «Ички ишлар органларида қонунлар ижросини самарали таъминлаш — халқ ишончини қозониш гарови», 17 май куни «Ўзбекистон Республикасида миграция сиёсатини таъминлаш муаммолари ва ечимлари» мавзуларида конференция ўтказилди;

м) кафедрада ўтказилган тадқиқотлар доирасида Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш тўғрисида»ги, «Миграция тўғрисида»ги қонун лойиҳалари, шунингдек амалдаги қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартишлар киритиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилиб, белгиланган тартибда тегишли юқори турувчи органларга юборилиши йўлга қўйилган.

Кафедра томонидан «Ички ишлар органларининг жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти» фанини янада ривожлантириш, уни тарихий ва замонавий назарий билимлар билан бойитиш, таълим жараёнига инновацион педагогик технологияларни, илғор хорижий тажрибани жорий этиш, шунингдек таълим ва амалиёт уйғун-

лигини таъминлаш бўйича вазифаларни самарали амалга ошириш мақсадида қуйидагилар устувор йўналишлар сифатида белгиланган:

биринчи йўналиш — кафедрада юксак илмий салоҳиятга ва бой амалий тажрибага эга бўлган, шунингдек таълим жараёнида инновацион педагогик технологияларни самарали қўллай оладиган профессор-ўқитувчилар таркибини шакллантириш;

иккинчи йўналиш — инновацион педагогик технологияларни қўллаган ҳолда ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолияти бўйича замонавий электрон дарслик ва қўлланмалар тайёрлаш;

учинчи йўналиш — ички ишлар органларининг «Жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини такомиллаштириш» умумакадемик илмий-тадқиқот йўналиши бўйича истиқболли мавзуларни шакллантириш ва грантлар доирасида тадқиқотлар ўтказилишини йўлга қўйиш;

тўртинчи йўналиш — ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари лойиҳаларини тайёрлаш ҳамда такомиллаштириш;

бешинчи йўналиш — ривожланган мамлакатлар полиция органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлашга оид илғор тажрибаларини ўрганиш, улардан таълим жараёнида фойдаланиш, шунингдек уларни амалиётга жорий этиш;

олтинчи йўналиш — олий таълим муассасалари, шу жумладан хорижий давлатлар полиция тизими учун кадрлар тайёрловчи таълим муассасаларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасига оид фанлар ўқитиладиган кафедра (цикл)лар билан алоқа ўрнатиш ва ҳамкорлик қилиш;

еттинчи йўналиш — мамлакатда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш тизимида амалга ошириладиган ислохотлар ҳамда уларнинг натижалари бўйича хорижий нашрларда мақолалар чоп этишни йўлга қўйиш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 24 май куни Ўзбекистон Миллий университетиди олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари раҳбарлари, академиклар, олимлар, ёш тадқиқотчилар билан учрашувда илмий-тадқиқот ишларини тижоратлаштириш, кадрлар тайёрлаш ва уларни моддий, ижтимоий қўллаб-қувватлаш масалаларига тўхталиб, қуйидаги таклифларни илгари сурди ва уларни амалга ошириш бўйича топшириқлар берди:

а) илмий муассасаларни келгуси йилдан тўғридан-тўғри давлат бюджетидан молиялаштиришга ўтказиш;

б) илмий ишланма яратган тадқиқотчига докторлик ва уни амалиётга татбиқ этган изланувчига таянч докторлик илмий даражасини берадиган бинар (иккиталик) ҳимоя тизимини жорий этиш;

в) бюджет маблағлари ҳисобидан стажёр-тадқиқотчилар институтини ҳамда юртимиз биологик хилма-хиллигини ўрганадиган дала-тажриба станциялари ташкил этиш;

г) 2019 йил 1 сентябрдан барча давлат ташкилотларида илмий-педагогик фаолият билан шуғулланаётган, таълим ва илм-фан соҳасида фаолият олиб бораётган фан номзодларининг ойлик маошларига 30 фоиз, фан докторлари учун эса 35 фоиз устама ҳақи белгилаш;

д) талабалар шаҳарчаси ҳудудида профессор-ўқитувчилар, ёш тадқиқотчилар учун 6 та кўп қаватли уй ва барча шароитларга эга универсал спорт мажмуаси қуриш, шунингдек Ёшлар боғи, ёзги томошалар майдончаси, «китоб-кафе»лар, Wi-Fi зоналари ташкил этиш ва ободонлаштириш.

Бугунги кунда Ўзбекистонда илм-фанни ва таълим тизимини⁶, илмий-тадқиқотларни⁷ ривожлантиришни халқаро миқёсда рақобат қила оладиган даражага етказиш бўйича қўйилаётган талаблардан келиб чиққан ҳолда, мазкур соҳаларда фаолият олиб борувчи илм аҳлига кўрсатиладиган ғамхўрликларга⁸ жавобан ИИВ Академиясида ўқув-методик, илмий-тадқиқот, моддий-

техник базани янгилаш, янада кенгайтириш ва такомиллаштириш ишлари амалга оширилмоқда. Мазкур тизимли комплекс чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида барча кафедра, цикл ва факультетларда ўқитиладиган фанларни ривожлантириш борасида фундаментал илмий тадқиқотлар олиб бориш, бой тажрибага эга амалиёт ходимларини ўқув жараёнига жалб этиш механизмларини такомиллаштириш, иқтидорли курсант-тингловчилар билан ишлашнинг замонавий шакл ва усулларини қўллаш, илмий-педагогик салоҳиятни кучайтириш, таълим-

тарбия жараёнига инновацион педагогик технологиялар ва илғор хорижий тажрибаларни жорий этиш **фан, таълим ва амалиёт уйғунлигини таъминлашга** хизмат қилади.

Хулоса ўрнида, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 24 май куни илм-фан намояндалари билан бўлган мулоқотда билдирган қуйидаги фикрларини келтириш ўринлидир: **«истеъдодли ёшларни излаб топиш ва уларни мақсадли тарбиялаш борасидаги ишларни кучайтириш керак. Илмни, тарбияни тўғри қилсак, ҳамма соҳаларни малакали мутахассислар ўзлари ривожлантиради».**

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд / ЎЗР ФА Тил ва адабиёт институти. – Т., 2008. – Б. 27.

² Ўша жойда. – Б. 324.

³ Ўша манба. 1-жилд. – Б. 77.

⁴ *Зиёдуллаев М.З.* Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Юрид. фан. д-ри (DSc) ... дис. автореф. – Т., 2019.

⁵ *Юлдашев Ж.* Ўзбекистон Республикаси паспорт тизимини такомиллаштиришнинг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари: Юрид. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дис. автореф. – Т., 2019.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълими бошқарув тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5538-сон; 2019 йил 29 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПФ-5712-сон фармонлари; 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2909-сон; 2018 йил 5 июндаги «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга ошириладиган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-3775-сон; 2018 йил 5 сентябрдаги «Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3931-сон; 2019 йил 16 январдаги «Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4119-сон; 2019 йил 20 февралдаги «Президент мактабларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4199-сон қарорлари // URL: www.lex.uz.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 февралдаги «Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-4958-сон фармони; 2018 йил 19 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги ҳузурида илғор технологиялар марказини ташкил қилиш тўғрисида»ги ПҚ-3674-сонли қарори; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 майдаги «Меҳнат бозорида талаб юқори бўлган малакали кадрларни касбга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 394-сон қарори // URL: www.lex.uz.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2018 йил 14 августдаги ПҚ-3907-сон, 2019 йил 3 майдаги «Иқтидорли ёшларни аниқлаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4306-сон қарорлари // URL: www.lex.uz.

ЖАМОАТ ТАРТИБИНИ САҚЛАШ ВА ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ, МАЗМУН-МОҲИЯТИ, МАҚСАД ВА ПРИНЦИПЛАРИ

Анотация. Мақолада жамоат тартиби ва хавфсизликни таъминлашнинг аҳамияти, мазмун-моҳияти, мақсади, тактикаси, принциплари таҳлил қилинган, ушбу фаолиятни такомиллаштириш юзасидан таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: жамият, давлат, жамоат тартиби, жамоат хавфсизлиги, шахсий хавфсизлик, тактика, принцип.

Значение, сущность и содержание, цель и принципы охраны общественного порядка и обеспечения безопасности

Аннотация. В статье анализируется значение, содержание, цель, тактика и принципы обеспечения общественного порядка и безопасности, даны предложения по совершенствованию данной деятельности.

Ключевые слова: общество, государство, общественный порядок, безопасность, личная безопасность, компонент, тактика, принцип.

Meaning, substance and content, purpose and principles of public order and security

Annotation. The article analyses the meaning, content, purpose, tactics and principles of ensuring public order and security, and provides proposals for improving this activity.

Keywords: society, state, protection, public order, security, personal security, component, tactics, principle.

Ҳар қандай давлатда жамоат тартибини сақлаш, хавфсизликни таъминлаш энг муҳим вазифалардан ҳисобланади. Чунки тартиб бўлган, хавфсизлик таъминланган юртда тинчлик, осойишталик, файзу-барака ва тараққиёт бўлади, жамият, давлат юксалиб боради. Жамоат тартибини сақлаш, хавфсизликни таъминлаш эса оқилона бошқарув тизими бўлишини тақозо этади.

Ҳар бир бошқарув тизимининг ўз тартиб-қоидалари ва уларни амалга ошириш усуллари бор. Ҳатто, ибтидоий жамоа тузумида ҳам жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш бошқарув тизимининг асосий шаклларида бири бўлган. Қабилла бошлиқлари бу борада тегишли чора-тадбирлар белгилашган.

«Авесто»да қайд этилишича, бундай қабилла бошлиқлари ёки оқсоқоллар «ниманапати» деб юритилган¹. «Нимана» — катта оила, «ниманапати» эса катта оила

бошлиғи маъносини англатган. Ҳар бир оила 20–25 нафар аъзодан иборат бўлган. «Виспати» — Кенгаш бошлиғи, қабилла оқсоқоли, катта қишлоқ раҳбари маъноларини билдиради. Ушбу бошлиқ ва оқсоқоллар катта куч ва ҳуқуққа эга бўлганлар. Уларга жамоа ҳаёти билан боғлиқ барча муаммоларни ҳал қилиш ҳуқуқи берилган. Уларнинг буйруқ ва топшириқлари жамоа аъзолари учун қонун ҳисобланган. Қабиллада тартиб ўрнатиш, жамоадагилар хавфсизлигини таъминлаш каби масалаларни ҳал этиш бевосита уларнинг зиммасида бўлган.

Ўз навбатида, 27 мамлакатни забт этиб, буюк салтанат барпо қилган соҳибқирон Амир Темур даврида ҳам жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлиги каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилган.

Соҳибқирон ўзининг «Темур тузуклари»да шундай дейди:

«Салтанатимнинг у четидан бу четигача бирор болакай бошида бир лаган тилла кўтариб ўтадиган бўлса, бир донасига ҳам зарар етмайдиган тартиб-интизом ўрнатдим».

«Йўл устига кузатувчилар, зобитлар тайинласинларки, йўлларни қўриқлаб, йўловчилар, савдогарлар, мусофирларни кузатиб, мол-мулки ва бошқа нарсаларини манзилдан-манзилига етказиб қўйсинлар. Йўл устида бирортасининг нарсаси йўқолса, ўзи ўлдирилса ёки бошқа қор-ҳол юз берса, булар учун жавобгарлик уларнинг зиммасида бўлсин»².

Бугунга келиб жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш ниҳоятда мураккаблашмоқда. Чунки, биринчидан, ер юзида аҳоли сони тез суръатларда ошиб бормоқда. Икки минг йил муқаддам 300 миллион нафар бўлган дунё аҳолиси 1600 йилда – 600 миллионга, 1804 йилда – 1 миллиардга, 1900 йилда – 1,5 миллиардга, 2011 йилга келиб эса 7 миллиардга етди. Ҳозир дунёда 7,7 миллиард нафар инсон истиқомат қилмоқда. Айни вақтда аҳоли ҳар йили 84 миллионга ошиб бормоқда. Бу 12 йилда яна бир миллиардга кўпаяди дегани. Шунга кўра, XXI аср ўртасига бориб аҳоли сони 10 миллиардга етиши кутилмоқда.

Аҳолининг тез суръатларда ўсишини Ўзбекистонда ҳам кузатиш мумкин. Мамлакатимиз аҳолиси 1991 йилда 20,7 млн бўлгани ҳолда, 2019 йил 1 июлга келиб 33,52 млн га етди. Ушбу рақам 2035 йилда 43,6 млн бўлиши тахмин қилинмоқда³.

Иккинчидан, транспорт воситалари, йўл ҳаракати иштирокчилари кун сайин кўпайиб бормоқда. Айни вақтда биргина автомашиналар сони дунёда 1,3 миллиарддан ошди ва бу кўрсаткич кейинги 30 йилда икки баробар ортиши кутилмоқда⁴.

Учинчидан, жамоат жойлари кўпаймоқда, кенгаймоқда. Корхона, ташкилот, таълим муассасалари, бозорлар, савдо расталари, истироҳат боғлари бунёд этилмоқда. Аҳоли гавжумлашиб бормоқда. Оммавий тadbирлар кўпаймоқда. Жумладан, республика-мизда ўтказилган оммавий тadbирлар сони

2018 йилнинг биринчи 7 ойида 53240 тани ташкил этган бўлса, 2019 йилнинг шу даврида 82073 тага етди⁵.

Тўртинчидан, туризмга кенг йўл берилаётгани, иқтисодий, сиёсий, маданий, маънавий, маърифий масалаларда хорижий давлатлар билан яқин алоқалар, дўстона муносабатлар ўрнатилиши натижасида чет элликлар ташрифи кўпаймоқда. Жумладан Ўзбекистонга ташриф буюраётган чет эл сайёҳларининг сони 2017 йилда 2,7 млн, 2018 йилда 5,4 млн нафарни ташкил қилган бўлса, 2019 йилда эса 6 млн дан ошиб кетди. 2025 йилда бу кўрсаткич 11 млн дан ошиши кузатилмоқда⁶.

Тўғри, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш бўйича ҳам кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда. Айниқса, замонавий транспорт ва алоқа воситаларининг яратилиши, техник таъминотнинг яхшиланиши, жамоат жойларига видеокузатув мосламалари ўрнатилиши бу борада жуда қўл келмоқда. Мамлакатимизда Миллий гвардия ташкил этилиб, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, ички ишлар органлари каби, уларнинг ҳам асосий вазифаларидан бири этиб белгиланди. Шунингдек, Мудофаа вазирлиги кучларини жалб этиш тизими йўлга қўйилди. Жамоат тартиби ва хавфсизлиги масалаларига барча идора, ташкилот ва муассасаларнинг, ҳар бир фуқаронинг эътиборини қаратиш, бунга ўз ҳиссасини қўшишга даъват этиш бўйича тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилаётгани ҳам ўз самарасини бермоқда. Бироқ ушбу йўналишдаги ишларни янада кучайтириш талаби ҳамон юқориликча турибди. Бу эса мазкур масалага янада кўпроқ эътибор қаратишни, уни таҳлиллар, илмий тадқиқотлар асосида чуқурроқ ўрганишни тақозо этади.

Жамоат тартиби ва хавфсизлиги тўғрисида сўз юритар эканмиз, авваламбор, унинг ўзи нима эканлигини чуқурроқ англаб етишимиз жоиз. Жамоат тартиби ва хавфсизлигини турли давлат арбоблари, илм-фан намояндалари турлича талқин этишган.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида таъриф-ланишича, «**жамоат**» сўзи араб тилидан олинган бўлиб, уюшма, бирлашма, кўпчилик, омма, халқ деган маъноларни билдиради. **Жамоат тартиби** эса халқ учун, омма учун белгиланган тартиб-қоидалардир.

«**Тартиб**» арабча сўз бўлиб — тайёрлаш, ташкил этиш, интизом, мойиллик, рағбат, режа маъноларини англатиб, иш-ҳаракат, чора-тадбир кабиларнинг риоя қилинадиган маълум изчиллик, режа, қонун-қоида ва шу қонун-қоидаларга жавоб берадиган ҳолатини билдиради⁷. Янада соддароқ айтадиган бўлсак, «тартиб» деб барча инсонлар бирдек амал қилиши белгиланган қоида-меъёрларга айтилади⁸.

Жамоат тартиби — амалдаги ҳуқуқ ва ижтимоий (ахлоқ) нормаларига риоя қилиш орқали фуқароларнинг шахсий хавфсизлигини, кўпчиликнинг, омманинг хавфсизлигини таъминлашга, ҳудуддаги жисмоний ва юридик шахсларнинг нормал фаолият кўрсатиши, инсонларнинг меҳнат қилиши ва дам олишлари учун қулай шароит яратишга қаратилган, шунингдек уларнинг шаъни, инсоний қадр-қиммати ва ижтимоий ахлоқ нормаларини ҳурмат қилиш бўйича жамоат жойларида вужудга келадиган ҳамда тараққий этиб борадиган ижтимоий муносабатлар тизимидир⁹.

Бошқача айтганда, *жамоат тартиби* жамоатга тааллуқли барча масаларнинг тартибли тарзда, белгиланган маромда юритилишидир. Уни сақлаш, асраш, ҳимоя қилиш, муҳофаза этиш эса бевосита ушбу масалага масъул идора, хизмат ва шахслар томонидан амалга оширилади.

Жамоат хавфсизлиги — шахс, жамият ва давлатнинг ҳаётий муҳим манфаатларининг жиноий ва бошқа ҳуқуққа хилоф ҳаракатлардан, ижтимоий низо, табиий офат, эпидемия, эпизоотия, катта фалокат, авария ва ёнғинлардан ҳамда улар натижасида келиб чиқадиган фавқулодда вазиятлар оқибатларидан ҳимояланганлик ҳолати. Жамоатнинг, халқнинг хавфсизлиги билан боғлиқ барча масалалар жамоат хавфсизлиги деб юритилади.

Жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашдан кўзланган мақсад — инсонларнинг ҳаёти, соғлиғи, виждон эркинлиги, қадр-қиммати ҳамда бошқа ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини муҳофаза этиш, халқнинг осойишталигини, тинчлигини сақлаш, фуқароларнинг эркин, бахтиёр ҳаёти ва фаолияти учун, давлат, нодавлат, жамоат ва хусусий ташкилотларнинг хавф-хатар, тазйиқ ва зўравонликсиз фаолиятини таъминлаш учун етарли шароит яратиб беришни ўз ичига олади.

Жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш тактикаси — давлат органлари, хусусан, ички ишлар органлари, Миллий гвардия соҳавий хизматлари томонидан бевосита жамоат тартибини сақлаш, фуқароларнинг шахсий хавфсизлиги ва жамоат хавфсизлигини, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини таъминлаш, тартиббузарга инсонпарварлик билан таъсир ўтказиш, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, ҳуқуқ ва эркинликлари, жамоат ва давлат манфаатларини жиноий ва ҳуқуққа хилоф бошқа тажовузлардан ҳимоялашнинг назария ва амалиётда ишлаб чиқилган, мақсадга мувофиқ ҳамда қонун ҳужжатларида белгиланган усул ва шакллари қўллашдир¹⁰.

Жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш принциплари — давлат бошқарувининг барча тизимлари қатори, жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш ҳамда бошқарувни ташкил этиш ва фаолият кўрсатишида таяниладиган асосий тартиб-қоидалар.

Одатда, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашнинг асосий **принципларига** демократик қадриятларга амал қилиш, давлатнинг раҳбарлик ролини ҳамда уни бошқаришда фуқароларнинг иштирокини таъминлаш, миллатларнинг тенг ҳуқуқлилиги, қонунийлик, режалилик, демократик қадриятларга амал қилиш кабилар киритилади.

Жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигини таъминлашни давлат миқёсида тизим сифатида ташкил этиш ва таъминлаш

масаласи ушбу жамиятдаги сиёсий тузумга, давлатнинг тузилиши ва бошқарув шаклларига бевосита боғлиқ.

Шу ўринда Б. А. Матлюбовнинг қуйидаги фикр-мулоҳазаларини келтириб ўтиш орқали мазкур масалага янада ойдинлик киритиш мумкин, деб ҳисоблайман: «Инсоният тарихининг барча даврларида ҳам халқнинг тинч-осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаш давлатнинг энг устувор вазифаси бўлиб келган. Чунки фақат тинчлик ва осойишталик ҳукм сурган мамлакатдагина тараққиёт ва ривожланиш бўлади, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланади, одамлар, айниқса ёшлар келажакка ишонч билан яшайдилар. Бундай мамлакатда яшайдиган ҳар бир инсон ўз орзу-мақсадларига эришиш учун жамиятда давлат томонидан яратилаётган шарт-шароитлардан мақсадли ва самарали фойдаланишга ҳаракат қилади»¹¹.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкин, айниқса кейинги 2-3 йилда давлатимиз раҳбари бошчилигида юртимизда асрларга татигули кенг қўламли, улкан миқёсли ишлар амалга оширилди. Барча соҳа ва хизматларда ислохотлар ўтказилди ҳамда уни янада тараққий эттириш, такомиллаштириш чоралари белгиланди. Шулар қаторида жамоат тартиби ва хавфсизлиги масалаларига ҳам катта эътибор қаратилди.

Бунда, айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 майдаги «Ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги, 2018 йил 14 февралдаги «Тошкент шаҳрида жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашининг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш тўғрисида»ги, 1918 йил 24 декабрдаги «Жамоат хавфсизлигини

таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорлари чиқарилгани жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашни замон талаблари даражасида олиб боришда катта аҳамият касб этди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг ички ишлар органлари, Миллий гвардия, йўл ҳаркати, ёнғин хавфсизлиги тузилмаларига оид қонунларига мазкур масалага тааллуқли талаблар қисман киритиб ўтилди. Бироқ ҳалигача жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш бўйича алоҳида қонун қабул қилингани йўқ. Шу боисдан ҳам ҳозирги кунда олиб борилаётган ишларни янада кучайтириш билан бир қаторда алоҳида қонун ишлаб чиқиш чораларини кўриш фурсати етди.

Биз илдишлари узоқ ўтмишга бориб тақаладиган буюк халқмиз. Ота-боболаримиз инсоният тарихида муносиб ўрин тутишади. Уларнинг илм-фан равнақига қўшган ҳиссаси беқиёс. Жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш юқори даражада ташкил этилганини аждодларимиз мисолида янада ёрқинроқ кўришимиз мумкин. Бунинг учун эса ҳар бир масалага тўғри ёндашиб, унинг туб негизигача етиб бора олишимиз, ўз вақтида керакли чораларни қўллаш олишимиз лозим. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев ўз нутқида «Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улғ аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган беқиёс бойликларимиз бор. Ва мен ишонаман, Худо хоҳласа, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажакимиз ҳам албатта бўлади»¹², деб бежиз айтмаган. Зеро, бунинг учун барча шарт-шароит, имконият мавжуд. Буюк келажак барпо этилишига муносиб ҳисса қўшиш шу юрт фарзанди сифатида ҳар биримизнинг чин инсонлик бурчимиздир.

¹ Авесто / А. Маҳкам таржимаси. — Т., 2001. — Б. 290, 302.

² Темур тузуқлари / Масъул муҳаррир А. Аҳмедов. — Т., 2013. — Б. 138.

³ «Gazeta.uz» — Ижтимоий тармоқ маълумотлари.

⁴ «Kun.uz» -ижтимоий тармоқ маълумотлари.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ЖТСваППСББ ҳисоботи.

⁶ «Xabar.uz»-ижтимоий тармоқ маълумотлари.

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли лугати / А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т., 2006. – Б. 372.

⁸ Ўша манба. – Б. 68.

⁹ *Исмоилов И., Зиёдуллаев М., Шарипов С. ва бошқ.* Ички ишлар органларининг жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш фаолиятини бошқариш. – Т., 2018. – Б. 20–21.

¹⁰ Ўша жойда. – Б. 35.

¹¹ *Матлюбов Б. А.* Профилактика инспектори – халқ эътиборида. – Т., 2018. – Б. 3.

¹² *Мирзиёев Ш. М.* Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурагимиз. – Т., 2017. – Б. 484.

АКАДЕМИЯ – ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ УЧУН МАЛАКАЛИ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛИДА

2019 йил 4 сентябрь куни ИИВ Академиясида ана шу мавзуда халқаро илмий-амалий конференция ўтказилди. Анжуман Ички ишлар вазирлиги Академияси ташкил топганининг 25 йиллигига бағишланди. Унда Ўзбекистон Республикаси Президенти администрацияси, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати, Вазирлар Маҳкамаси аъзолари, Давлат хавфсизлик хизмати, Миллий гвардия, Мудофаа, Бош прокуратура, Адлия ҳамда Ички ишлар вазирликлари, шунингдек мамлакатимиздаги дипломатик корпуслар, БМТнинг гиёҳвандлик моддалари ва жиноятчилик бўйича Марказий Осиё минтақавий ташкилоти, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг (ЕХХТ) Қўзбекистондаги лойиҳалари координатори, Туркия ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш агентлиги (ТИКА), Хитой, Россия, Туркия, Беларусь, Қозоғистон, Арманистон ва Қирғизистон олий таълим муассасаларининг вакиллари, хорижий ва мамлакатимиз оммавий ахборот воситаларининг ходимлари иштирок этди.

Анжуманда вакиллари ташриф буюрган мамлакатлар ички ишлар тизимида амалга оширилган ислохотлар, соҳа учун малакали кадрлар тайёрлаш борасида эришилган натижалар, тўпланган тажриба юзасидан маърузалар тингланди, видеороликлар намойиш этилди. Конференцияда сўзга чиққан Хитой Халқ Республикаси Жамоат хавфсизлиги вазирлигининг вакили жаноб Лю Тунпин, Туркиянинг Ўзбекистондаги Фавқулудда ва мухтор элчиси жаноб Мехмет Сурай Эр, БМТнинг гиёҳвандлик моддалари ва жиноятчилик бўйича Марказий Осиё минтақавий бошқаруви вакили Ашита Митал хоним, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ)нинг Ўзбекистондаги лойиҳалари координатори жаноб Жон Макгрегор, Туркия ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш агентлиги (ТИКА) вакили жаноб Али Иҳсан Чағлар, Туркия Полиция академияси Хавфсизлик институти бошлиғи жаноб Сонер Байрам Али, Қирғизистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси бошлиғининг ўринбосари Арзигул Джоробекова ва бошқа иштирокчилар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун кадрлар тайёрлашда халқаро ҳамкорлик алоқаларини кенгайтириш истиқболларига тўхталиб ўтдилар.

Шу куни Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ва Россия Федерацияси ИИВ Орёл юридик институти билан ўзаро ҳамкорлик тўғрисида икки томонлама шартномалар имзоланди. Халқаро конференция доирасида ўтказилган қатор муҳим учрашувлар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун малакали мутахассислар тайёрлаш тизимини янада такомиллаштиришга йўл очди.

М. Д. Рахимов,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси илмий-амалий тадқиқотлар маркази илмий ходими;
М. Э. Муминов,
*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси илмий-амалий тадқиқотлар марказининг
катта илмий ходими*

ФИРИБГАРЛИК: ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИНИНГ ТАҲЛИЛИ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ МУАММОЛАРИ (ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА)

Аннотация. Мақолада сўнги йилларда Қашқадарё вилоятида содир этилган фирибгарлик жиноятларининг умумий таҳлили берилган ҳамда ушбу тоифадаги жиноятларнинг олдини олишга қаратилган тақлиф ва тавсиялар ифодаланган.

Таянч сўзлар: фирибгарлик, алдаш, мулк, чорва моли, қалбаки буюмлар, профилактика, криминалистика, криминология.

Мошенничество: анализ состояния и проблемы профилактики (на примере Кашкадарьинской области)

Аннотация. В статье дается общий анализ преступлений, связанных с мошенничеством, совершенных в последние годы в Кашкадарьинской области, и сформулированы предложения и рекомендации по предупреждению преступлений данной категории.

Ключевые слова: мошенничество, обман, имущество, скот, фальсифицированные товары, профилактика, криминалистика, криминология.

Fraud: analysis of current situation and problems of prevention (example of the Kashkadarya Region)

Annotation. The article gives a general analysis of crimes related to fraud committed in recent years in the Kashkadarya region, and formulates suggestions and recommendations for the prevention of crimes of this category.

Keywords: fraud, crime, property, cattle breeding, counterfeit goods, deception, criminology, criminology.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида мамлакатни иқтисодий ривожлантириш йўлида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, мамлакатимизда 2019 йил «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили» деб эълон қилинганлиги ҳам фикримизнинг яққол исботидир. Кучли иқтисодий ислохотлар даврида мамлакатда турли соҳаларда ижобий ўзгаришлар юз бериши билан бирга ўзгалар мулкига қарши қаратилган айрим турдаги жиноятларнинг содир этилиши давом этаётгани барчада хавотир уйғотмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2019 йилнинг 10 январь куни ўтказилган мамлакатимиз тинчлиги ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликнинг олдини олиш борасидаги келгуси вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишида айтганидек, «Бугунги глобаллашув даврида янгидан-янги таҳдид ва хавфхатарлар пайдо бўлмоқда, жиноятларни содир этиш усул ва воситалари, мақсадлари

ўзгариб бормоқда. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда кейинги икки йилда мазкур масалалар бўйича 100 дан ортиқ ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, ички ишлар тузилмалари ислоҳ этилди. «Хавфсиз шаҳар», «Хавфсиз туризм», «Хавфсиз хонадон» тизимлари жорий этилди ҳамда 24 соатлик патруль хизмати йўлга қўйилди. Буларнинг самарасида ўтган йили жиноятчиликни 33 фоизга камайтиришга эришилди. Кўрилаётган чоралар натижасида фуқароларимизда адолат ва қонун устуворлигига ишонч пайдо бўлмоқда. Лекин хотиржамликка берилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, ҳали олдимизда қилинадиган ишлар кўп»¹.

Мазкур йиғилишда давлатимиз раҳбари томонидан «...энди ҳокимлар ҳам ҳар куни ўз ҳудудидаги жиноятлар билан боғлиқ вазиятни шахсан муҳокама қилиб бориши, шунингдек жойлардаги Халқ депутатлари кенгашлари жиноятлар билан боғлиқ вазиятни таҳлил қилиб, уларнинг келиб чиқиш

сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этишга ўз ҳиссасини қўшиши керак»лиги таъкидланди².

Мамлакатимизда жиноятчиликнинг кескин камайишига эришилаётган бўлса-да, фирибгарлик жиноятларининг салмоғи ҳанузгача юқориликда қолмоқда. Шу боис барча давлат органлари ва жамоатчилик ташкилотларининг асосий вазифалари қаторида жиноятчилик, хусусан, фирибгарлик жиноятларининг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаган ҳолда уларнинг барвақт олдини олиш борасида ҳамкорликдаги ишларни янги босқичга кўтаришни тақозо қилмоқда.

Статистик маълумотларга кўра, 2019 йилнинг 4 оyi мобайнида Ўзбекистон Республикасида содир этилган жами жиноятларнинг 12 фоизи, жиноят қидирув йўналишидаги жиноятларнинг 20 фоизи фирибгарлик жиноятлари эканлиги фикримизга далил бўла олади.

Хусусан, 2018 ва 2019 йилларнинг 5 оyi давомида фирибгарлик жиноятларининг содир этилиши жараёни таҳлил қилинганида қуйидаги натижалар маълум бўлди.

Қашқадарё вилоятида 2019 йилнинг 5 оyi давомида олиб борилган профилактик тадбирлар натижасида ўтган йилнинг шу даврига нисбатан жами жиноятлар 23,15 фоизга, фирибгарлик эса 23 фоизга камайишига эришилган. Бундан ташқари, 2019 йилнинг 5 оyi давомида вилоятда содир этилган жами фирибгарлик жиноятлари умумий жиноятларнинг 11 фоизини, жиноят қидирув йўналишидаги жиноятларнинг 18 фоизини ташкил қилган.

Вилоятда 2018–2019 йилларнинг 5 оyiда содир этилган фирибгарлик жиноятлари туманлар кесимида таҳлил қилинганида энг кўп содир этилган ҳудудлар Қарши ва Шаҳрисабз шаҳарлари, Шаҳрисабз ва Қарши туманлари бўлган. Мазкур даврда ушбу тўртта туман-шаҳар ҳудудида вилоятдаги жами фирибгарлик жиноятларининг 53,6 фоизи содир этилган. Мазкур ҳудудларда фирибгарлик жиноятларининг кўплаб содир этилиши Қарши шаҳри вилоятнинг маркази эканлиги,

барча давлат органларининг вилоят бошқармалари шу ерда жойлашганлиги, катта бозор ва кўнгилочар масканлар кўплиги сингари омиллар билан боғлиқ. Шаҳрисабз шаҳри ҳамда Шаҳрисабз туманларида эса аҳоли сонининг кўплиги ва туристик ҳудуд эканлиги сабабли ушбу ҳудудларга кўплаб бегона шахслар келиб-кетиши кузатилади.

Шунингдек, фирибгарлик жиноятлари юзасидан судга юборилган айблов хулосалари бўйича айбланувчиларнинг жинсига оид маълумотлар таҳлил қилинганида уларнинг 81 фоизини эркеклар, 19 фоизини аёллар ташкил қилди.

Фирибгарлик жиноятини содир этган шахслар жинси бўйича таҳлил қилинганида, фирибгарлик жиноятларида аёлларнинг салмоғи 2019 йил 5 оyiда 2018 йилнинг ўша даврига нисбатан 5,5 фоизга ошганлиги, ўз навбатида, эркеклар улуши 5,5 фоизга камайганлиги аниқланди.

Таҳлил натижаларига кўра, фирибгарлик жиноятларини содир этган шахсларнинг 88 фоиз жиноятни биринчи марта содир этган бўлса, 12 фоиз муқаддам судланган шахслардир.

Шу билан бирга, фирибгарлик жиноятларини содир этган 252 нафар шахснинг ёшига доир маълумотлар ўрганилганида: фирибгарлик жиноятини содир этган вақтда 18 ёшдан 30 ёшгача бўлган шахслар 25 фоизни, 31 ёшдан 40 ёшгача бўлган шахслар 35 фоизни, 41 ёшдан 50 ёшгача бўлган шахслар 32 фоизни, 51 ёшдан 60 ёшгача бўлган шахслар 8 фоизни ташкил қилганлиги аниқланди.

Юқоридаги таҳлиллардан кўришиб турибдики, фирибгарлик жиноятини содир этган шахсларнинг энг катта қисми, яъни 35 фоиз ўрта ёшли шахслардир.

Ушбу турдаги жиноятни содир этган шахсларнинг бандлик даражаси ўрганилганида, уларнинг 58 фоизи ишсиз (нафақада ёки уй бекалари бўлган шахслар) ёки мавсумий ишлар билан шуғулланувчи шахслар томонидан содир этилганлигини аниқланди. Доимий иш билан банд бўлган шахслар томонидан эса ушбу турдаги жиноятларнинг 42 фоизи амалга оширилган.

Шунингдек, жиноят содир этилган жой

бўйича таҳлил қилинганида фирибгарлик жиноятлари энг кўп кўчаларда (58 фоиз), жамоат жойларида (24 фоиз) ва бошқа жойларда (11 фоиз) содир этилган.

Ўрганилган фирибгарлик жиноятларининг содир этилган вақти ойлар бўйича таҳлил қилинганида фирибгарлик жиноятлари май (14 фоиз) ва апрель (18 фоиз) ойларида энг кам, февраль (26 фоиз) ва март (22фоиз) ойларида энг кўп содир этилгани кузатилади.

Бундан ташқари, фирибгарлик жиноятларининг содир этилган вақти ҳафта кунлари бўйича таҳлил қилинганида ўрганилган даврда фирибгарлик жинояти сешанба (21 фоиз) ва шанба (21 фоиз) кунлари энг кўп, якшанба куни энг кам (6 фоиз) содир этилганлиги аниқланди.

Мазкур жиноятлар содир этилган вақти соат бўйича таҳлил қилинганида соат 12.00 дан 13.00 гача бўлган вақт оралиғида энг кўп (жами фирибгарлик жиноятларининг 30 фоизи) содир этилгани маълум бўлди.

Айтиб ўтиш жоизки, фирибгарлик жиноятларида айбланувчилар 7 фоиз ҳолатда ўзларини харидор, 20 фоиз ҳолатда муайян касб эгаси сифатида таништирган, 73 фоиз ҳолатда эса бошқа таъсир этиш механизмидан фойдаланган.

Жиноят содир этиш воситаси таҳлил қилинганида, жиноятларнинг 73 фоизиди жиноят содир этган шахслар жабрланувчининг мол-мулкни қўлга киритиш мақсадида турли воситалардан фойдаланишгани, 27 фоиз ҳолатдагина ҳеч қандай воситлардан фойдаланишмагани ёки бунга зарурат бўлмагани аниқланди.

Жиноятнинг муайян восита ёрдамида содир этилиши, албатта, жиноятчининг ишини енгиллаштириб, жабрланувчининг ишончига киришига ёки жабрланувчига тегишли мулкни қўлга киритишига ёрдам берган. Хусусан, жиноят содир этиш учун турли воситалардан фойдаланилмаган ҳолатлар ўрганилганида уларнинг аксариятига жиноят содир этган шахслар билан жабрланувчиларнинг яқин алоқалари сабаб бўлганлиги намоён бўлди.

Муайян воситалардан фойдаланилган ҳолатлар таҳлилига кўра, жиноятчилар фирибгарлик жиноятини содир этиш воситаси сифатида 18 фоиз ҳолатда қалбаки буюмларни сотиш (гаровга бериш), 14 фоиз ҳолатда фол очиш воситалари ва қолган 68 фоиз ҳолатда бошқа турли воситалардан фойдаланишган.

Ушбу жиноятлар содир этилган соҳа йўналишлари бўйича таҳлил қилинганида уларнинг 56 фоизи савдо, хизмат кўрсатиш ҳамда кўчмас мулк ва ер олди-сотдиси соҳасида, 23 фоизи савдо ёки тадбиркорлик соҳасида, 17 фоизи хизмат кўрсатиш соҳасида ва 16 фоиз кўчмас мулк ёки ер майдонини сотиш билан боғлиқ ҳолатда содир этилган.

Фирибгарлик жиноятлари жабрланувчиларнинг мақсади бўйича таҳлил қилинганида жиноятларнинг 20 фоиз чорва моллари олди-сотдиси билан боғлиқ бўлгани аниқланди. Унинг сабаблари ўрганилганида жабрланувчиларнинг чорва молларини бозорга олиб боришга вақти йўқлиги, эриниши ёки фирибгарларнинг бироз қимматроқ нархда сотиб беришини ваъда қилганликлари сабаб бўлган.

Фирибгарлар 39 фоиз ҳолатда савдо билан шуғулланиш (13 фоиз), автомашина олди-сотдиси (13 фоиз), кўчмас мулк ва ер майдонлари олди-сотдиси (13 фоиз) жараёнида жиноят содир этишган. Хусусан, савдо-сотиқ ва тадбиркорлик жараёнида кўпроқ товар-буюмлар сотилганидан сўнг пулини бериш ҳолатига келишилган вазиятда, товарларни харид қилиб сотиб бермоқчи бўлган тараф томонидан фирибгарлик жиноятлари содир этилиши кузатилган.

Шунингдек, фирибгарлик жиноятлари натижасида жабрланувчиларга етказилган моддий зарарнинг қопланиши миқдори ўрганилганда қуйидагилар намоён бўлди. Суд-ҳуқуқ ислоҳотлари натижасида республикамизда амалга оширилаётган фирибгарлик жиноятида айбдор томонидан етказилган зарар айбдор томонидан тўлиқ қопланганда унга озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо чораларини қўллаш амалиёти йўлга қўйилган. Бунинг натижасида ушбу

жиноятлардан кўрилган зарарнинг қопланиш даражаси ижобий кўринишга эга бўлганлигини умуман қопланмаганлик ҳолати 5 фоизни ташкил қилганидан билиш мумкин. Бироқ эътиборлиси, зарарни қоплаш масаласида зарарнинг тўлиқ қопланиши даражаси қисман қопланиш даражасидан 51 фоиз миқдорида фарқ қилаётган бу борада камчиликлар етарли эканлигини кўрсатмоқда.

Фирибгарлик жиноятлари жабрланувчиларини ёшига кўра таҳлил қилиш 30 ёшгача ва 50 ёшдан катта аҳолининг фирибгарликдан жабрланиш даражаси камлигини кўрсатмоқда (18фоиз ҳолатда). 82 фоиз ҳолатда фирибгарлик жиноятдан ўрта ёшдаги шахслар жабр кўрган. Ўрта ёшли шахслар доимий иш жойи ва муайян миқдорда жамғарма маблағларга эга бўлгани сабабли фирибгарларнинг нишонига айланган.

Шунингдек, ўрта ёшли жабрланувчилар билан боғлиқ фирибгарлик жиноятлари таҳлили 43 фоиз ҳолатда мазкур жиноятларнинг пул маблағини нақдлаштириш, чорва ва кўчмас мулк олди-сотдиси билан боғлиқ бўлганини кўрсатди. Пул маблағини нақдлаштириш жиноятларининг кўплиги (10 фоиз ҳолатда) ўрта ёшли шахсларнинг аксарияти иш жойига эга бўлиб, пластик карточкаларга ўтказилган маошларини нақдлаштириб олишга уриниши билан изоҳланади. Шунингдек, нақдлаштириш билан боғлиқ фирибгарликларнинг 81,0 фоиз Қарши шаҳрида содир этилганлиги вилоят марказида аксарият давлат корхоналари жойлашганлиги билан боғлиқ. Чорва моллари олди-сотдиси билан боғлиқ фирибгарликларнинг 20 фоиз эса ўрта ёшдаги жабрланувчилардан чорвани маълум бир муддатдан кейин пулини бериш шарти билан олиб, содир этилан. Вилоятда аҳолининг кўплиги ҳамда уларда уй-жой ва ер сотиб олиш эҳтиёжи юқорилиги, шунингдек банклар томонидан имтиёзли асосда қурилаётган уй ва квартираларни сотиб олиш учун доимий иш жойи ва даромадга эга бўлмаганлиги сабабли расмийлаштириш имкони мавжуд эмас. Лекин уй-жойга эҳтиёж шахслар турли

усулларни излаши оқибатида фирибгарлик қурбонига айланишига олиб келмоқда. Ушбу жиноятлар 13 фоиз ҳолатда содир этилган.

Жабрланувчилар мақсадга эришиш усулининг қонунийлигини билиши ўрганилганида уларнинг 95фоиз қўлланаётган мақсадга эришиш усули қонунга хилоф эканлигини била туриб бундан фойдаланган ёки уни қонуний расмийлаштирамаганлиги оқибатида жиноят қурбонига айланган. Қолган 5 фоиз ҳолатдагина жабрланувчилар ўз мақсадига эришишнинг ушбу усули қонуний эмаслигини билмаганлар. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, жабрланувчилар аксарият ҳолларда ўз мақсадларига ноқонуний йўллар билан эришишга ҳаракат қилишган. Бу масала чуқурроқ ўрганилганида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

биринчидан, жабрланувчи мақсадига қонуний йўл билан эришишни хоҳламайди ва ноқонуний йўлларни қидиради;

иккинчидан, жабрланувчилар тўқнаш келган ижтимоий соҳаларда қонуний йўл билан муайян мақсадга эришишда сунъий тўсиқлар (ортиқча қоғозбозликлар) жуда кўп ва бундан фуқаролар чарчаган;

учинчидан, аҳолида қонуний ҳал қилиш фақат маълум тоифадаги шахслар учун мўлжалланган деган тушунча мавжудлиги;

тўртинчидан, айрим ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишда мураккабликлар мавжуд ёки айрим ижтимоий муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинмаган.

Шунингдек, фирибгарлик жиноятларининг сабаблари таҳлил қилинганда, жиноятларни содир этган шахсларнинг 71 фоиз ўзгалар ҳисобига кун кўришга одатланган, 11 фоиз осон йўл билан бойлик орттиришга интилган бўлса, қолган 18фоиз бошқа сабаблар туфайли жиноятга қўл урганлар. Юқоридагиларга кўра, фирибгарлик жиноятларини содир этувчи шахслар жамият учун фойдали меҳнат билан кун кўришни хоҳламайдиган ва бировга тегишли мулк ёки моддий бойликларни қайтаришга масъулиятсизлик билан ёндашувчи шахслар томонидан содир этилиши кузатилган.

Фирибгарлик жиноятлари содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар таҳлил қилинганда жиноятларнинг содир этилишига 62 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ишонувчанлиги сабаб бўлаётгани аниқланган. Ишонувчанликдан, асосан, чорва моллари олди-сотдисида фойдаланилмоқда (Чорва моллари олди-сотдиси билан боғлиқ жиноятлар барча фирибгарликнинг 20 фоизини ташкил этади).

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда, фирибгарлик жиноятларининг олдини олиш ва унга қарши самарали курашиш юзасидан қуйидагилар таклиф қилинади:

1) фуқаролар фирибгарлик жиноятларидан жабрланишларининг олдини олишда ички ишлар органлари, миллий телерадиокомпания ҳамда тегишли маданий марказлар ўзаро ҳамкорликда, фирибгарларнинг махсус белгилари кўрсатилган оддий фотобуклетлар ишлаб чиқариш ҳамда уларни аҳоли яшаш марказлари, автобус бекатлари, жамоат транспортлари ва Интернет тармоғининг барча «uz.» доменидаги сайтларда жойлаштириш;

2) фирибгарлик жиноятлари бўйича муқаддам судланган шахслар томонидан қайта жиноят содир этилишининг олдини олиш мақсадида ички ишлар органлари тезкор маълумотлар бошқармалари базаларидан фойдаланган ҳолда барча фирибгарлик жиноятларини содир этган шахсларни ажратиб, уларнинг фотосуратлари асосида республика бўйича ягона фотоальбом ишлаб чиқиш, уни хизматда фойдаланиш учун барча профилактика инспекторларига тарқатиш. Бу тадбир, ўз навбатида, профилактика инспекторларига бегона шубҳали шахслар орасида фирибгарларни аниқлашда ёрдам

беради. Шу билан бирга, содир этилган фирибгарлик жиноятларини «иссиқ» изидан очишда ҳам қулайлик яратади;

3) чорва моллари олди-сотдиси жараёнидаги фирибгарлик жиноятларининг олдини олишда ҳар бир туман марказларида расмий мол сўйиш марказлари, яъни кушхоналар ташкил этиш, сўнг фуқароларга, агар чорва молларини сотмоқчи бўлсалар, расмий кушхоналарга мурожат қилишлари энг яхши танлов эканлигини тушунтириш;

4) Қарши ва Чироқчи автомобиль воситалари олди-сотдиси учун мўлжалланган бозорларида транспорт воситаларини сотиш ҳуқуқига эга бўлмаган шахсларнинг тегишли идоралар ёрдамида транспорт олди-сотдиси билан шуғулланишини чеклаш;

5) Чироқчи автомобиль бозорида ЙХХБнинг кўчма пунктини ташкил қилиш, унда фуқароларга транспорт воситалари (тақиқ қўйилганлиги, гаровда эмаслиги, қидирувга берилганлиги, транспорт воситаси билан боғлиқ жарималар) ҳақида маълумот беришни йўлга қўйиш, вилоятнинг катта бозорларида далоллик фаолияти билан мунтазам шуғулланувчи шахсларнинг рўйхатларини доимий равишда янгиллаб бориш ва улар билан олиб бориладиган профилактик ишларни кучайтириш.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, охириги йилларда фирибгарлик жиноятлари Қашқадарё вилоятида ҳам бошқа жиноятларга нисбатан кўп содир этилган. Қашқадарё вилояти фирибгарликнинг чорва моллари билан боғлиқ тури нисбатан кўплиги билан ажралиб туради. Фирибгарлик жиноятининг ортиб кетишига жабрланувчиларнинг ишонувчанлиги, жиноятчиларнинг эса меҳнат қилмасдан даромад топишга кучли интилиши сабаб бўлмоқда.

¹ Асосий мақсад — аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 10 январь куни мамлакатимиз тинчлиги ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликнинг олдини олиш борасидаги келгуси вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи // URL: www.uza.uz.

² Ўша манба.

Б. Ф. Алимов,
*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
кафедрасининг катта ўқитувчиси;*

Ш. Р. Ғофуров,
*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
кафедрасининг катта ўқитувчиси*

УЮШМАГАН ЁШЛАР ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРИ ПРОФИЛАКТИКАСИНING АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикаси ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари, мақсад ва вазифалари ёритилган. Ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари кўриб чиқилган, «уюшмаган ёшлар» тушунчаси, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ушбу тоифадаги фуқаролар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги фаолияти, унинг асосий йўналишлари ва шакллари таҳлил қилинган, мазкур фаолиятни самаралай ташкил қилиш юзасидан аниқ тавсиялар берилган.

Таянч сўзлар: Ўзбекистон, давлат ёшлар сиёсати, уюшмаган ёшлар, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, уюшмаган ёшлар билан олиб бориладиган профилактик ишларнинг асосий йўналишлари ва вазифалари.

Основные направления профилактики правонарушений неорганизованной молодежи

Аннотация. В статье раскрываются основы государственной молодежной политики Республики Узбекистан, ее цели и задачи. Рассматриваются правовые основы обеспечения прав и свобод молодежи, анализируется понятие неорганизованной молодежи, основные направления и формы деятельности правоохранительных органов по профилактике правонарушений, совершаемых данной категорией граждан, даются конкретные рекомендации по эффективной организации данной работы.

Ключевые слова: Узбекистан, государственная молодежная политика, неорганизованная молодежь, профилактика правонарушений, основные направления и формы профилактической работы с неорганизованной молодежью.

The main directions of the prevention of delinquency of unorganized youth

Annotation. The article reveals the basics of the state youth policy of the Republic of Uzbekistan, its goals and objectives. The legal foundations of ensuring the rights and freedoms of youth are examined, the concept of unorganized youth, the main directions and forms of law enforcement agencies in the prevention of offenses committed by this category of citizens are analyzed, specific recommendations are given for the effective organization of this work.

Keywords: Uzbekistan, state youth policy, unorganized youth, crime prevention, the main directions and forms of preventive work with unorganized youth.

Ёшларга оид давлат сиёсати Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устувор йўналиши бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқиши учун ижтимоий иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборатдир.

Ёшлар ҳар бир давлатнинг келажагини, салоҳиятини белгиловчи муҳим ижтимоий қатлам саналади. Зеро, ҳар бир жамиятнинг ҳолати, тақдири ва истиқболи унда яшаётган ёшларнинг салмоғи, маънавияти ва онглилиги даражаси билан белгиланиши шубҳасиз. Бу халқимизда «Нима эксанг, шуни ўрасан» қабилдаги мақолнинг мантиқий ифодаси сифатида талқин этилиши ҳам бежиз эмас. Ёшлар жамиятнинг эртанги келажаги, унинг

фаол аъзоси, таъбир жоиз бўлса, жамият эртасининг муносиб ворисларидир. Мазкур нуқтаи назарга кўра ҳам ёшлар давлат ва жамият томонидан доимий эътибор талаб этадиган ижтимоий қатламдир.

Бугун ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи ҳуқуқий асослар ва барча имкониятлардан фойдаланишлари учун шарт-шароитлар яратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: «Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоизидан зиёдини 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этишини таъкидлаш лозим. Биз ёшлар учун уларнинг соғлом туғилишидан бошлаб, токи мустақил ҳаётга киргунича барча зарур шароитларни яратиб бериш мақсадида қандай катта ишларни амалга ошираётганимиз сизларга яхши маълум»¹, — деб мамлакатимизда ёшларга етарли шароитлар яратиб бериш борасида алоҳида эътибор бериб келинаётганлигини таъкидлаб ўтди.

Конституциямизнинг муқаддима қисмидан бошлаб унга алоҳида урғу қаратилади, яъни «ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулиятини англаган ҳолда» деган иборанинг келтирилиши Конституция нафақат бугунги кун нуқтаи назаридан, балки келажак авлод, яъни ёшлар олдидаги юксак масъулиятни англаган ҳолда қабул қилинганлигини билдиради.

Конституциянинг 41-моддасида: «Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан қафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидир», деб белгилаб қўйилган бўлиб, вояга етмаганларнинг таълим олиш соҳасидаги ҳуқуқларини қафотлайди. Таълим жараёни вояга етмаганни интеллектуал салоҳиятли, дунёқараши кенг ва жамиятга фойда келтирувчи шахс сифатида шакллантиришда муҳим ўрин тутади.

Ёшлар Конституцияда белгиланган ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари, хусусан, бепул тиббий хизмат, бепул умумий таълим олиш, спорт-соғломлаштириш ва маданий-маърифий муассасаларга имтиёзли шартларда қатнашиш, уй-жой қуриш, рўзғор буюм-

лари сотиб олиш учун имтиёзли кредитлар бериш, дастлабки меҳнат фаолияти учун иш жойи билан таъминланиш ёки амалдаги қонунларга мувофиқ моддий компенсация олиш ҳуқуқи, ўқувчилар, талаба ёшлар ва вояга етмаган фуқаролар учун транспортда юриш имтиёзлари, илмий ва техникавий ижод эркинлиги, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи қафолатланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги қонунининг қабул қилиниши мамлакатимизда ёшларга катта эътибор қаратилаётганидан далолат беради. Хусусан, мазкур қонуннинг 3-моддасида «**Ёшларга оид давлат сиёсати** — давлат томонидан амалга ошириладиган ҳамда ёшларни ижтимоий жиҳатдан шакллантириш ва уларнинг интеллектуал, ижодий ва бошқа йўналишдаги салоҳиятини камол топтириш учун шарт-шароитлар яратилишини назарда тутадиган ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тадбирлар тизими» деб кўрсатилган. Бундан кўриниб турибдики, бугунги кунда ёшларни ҳар томонлама камол топтириш энг муҳим вазифалардан бири эканлигини инкор этиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: «Олий ўқув юртлари нуфузини ошириш, нодавлат таълим масканлари сонини кўпайтириб, соҳага юқори малакали кадрларни жалб этиш ва рақобатни кучайтириш лозим. Ёшларимизга бир вақтнинг ўзида бир нечта олий ўқув юртига ҳужжат топшириш имкониятини беришимиз, ўйлайманки, уларнинг таълим олиш ҳуқуқларини кенгайтиришга хизмат қилади»², — деб таъкидлаб, ёшларнинг таълим олиш борасидаги ҳуқуқларини таъминлаш уларни комил инсон сифатида шакллантиришда алоҳида аҳамият касб этишини кўрсатиб ўтди.

Аммо ёшларга таълим бериш, уларни тарбиялаш, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида амалга оширилаётган кенг қўламли ишларга қарамасдан, ҳозирги кунда, ёшлар ўртасида ечимини топиши

лозим бўлган бир қанча муаммолар мавжуд, жумладан, фойдали меҳнат билан шугулланмайдиган, ғайриижтимоий хулқ-атворга эга бўлган «**уюшмаган ёшлар**» мавжудлиги ҳали олдимизда амалга оширилиши лозим бўлган салмоқли ишлар турганлигидан далолат беради.

Ушбу тоифадаги ёшлар ўртасида мавжуд муаммоларнинг ечимини топиш учун, биринчи навбатда, «**уюшмаган ёшлар**» кимлар деган саволга жавоб топиш мақсадга мувофиқдир.

Уюшмаган ёшлар ва улар ўртасида мавжуд муаммоларга биринчилардан бўлиб Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев тўхталиб: «Гўёки ҳамма нарса жойида, олам гулистон. Агар ҳаммаси жойида бўлса, тўғри йўлдан адашган ёшлар, жиноятчилик, ишсизлик қаердан пайдо бўляпти? Нега ёшларга оид давлат сиёсатига лоқайд муносабатда бўлаётган амалдорлар ҳақида оммавий ахборот воситалари, аввало, ёшлар матбуоти чурқ этмайди?»³, — деб, бу масала нақадар долзарб ва ечимини топиш лозим бўлган вазифалардан эканлигини таъкидлаб ўтди.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда «уюшмаган ёшлар»га қуйидагича таъриф бериб ўтиш мумкин: «**Уюшмаган ёшлар** — ўз мақсадини давлат ва жамият манфаати билан уйғунлаштириш кўникмасига эга бўлмаган, шунингдек, ижтимоий фаоллиги ҳамда ҳуқуқий-сиёсий онг ва маданият даражаси паст, ишламайдиган, ўқимайдиган, тайин бир машғулотга эга бўлмаган, салбий таъсирларга берилувчи ўн тўрт ёшга тўлган ва ўттиз ёшдан ошмаган шахслар».

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Конституция қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида уюшмаган ёшлар билан ишлашнинг қуйидаги асосий вазифаларини белгилаб берди:

биринчидан, хорижий давлатларда ишлаб юрган ёшларимизнинг ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашга қаратилган ишларни тизимли ташкил этиш;

иккинчидан, уюшмаган ёшлар билан ишлашни кучайтириш учун давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлиги ва масъулиятини янада ошириш;

учинчидан, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш мақсадида уларни спортга кенг жалб этиш, чекка ҳудудларда спорт майдонлари барпо этишни ташкил қилиш;

тўртинчидан, таълим муассасаларида билим олиш сифати ва самарадорлигини оширишга, давоматни мустаҳкамлашга жиддий эътибор қаратиш, ёшлар ўртасида олиб борилаётган маънавий-маърифий ишларни янада кучайтириш.

Шунингдек, уюшмаган ёшлар муаммосининг ечимини топиш, уларнинг ҳаётда ўз ўринларини топишларида яқиндан кўмаклашиш фақатгина ички ишлар органлари билан таълим муассасаларининг вазифаси эмас, балки барча давлат органларининг энг устувор вазифалари эканлигини ҳам унутмаслигимиз лозим.

Яна бир муҳим масала шуки, сиёсий партиялар уюшмаган, яъни ишламайдиган, ўқимайдиган, тайин бир машғулотга эга бўлмаган ёшларга умуман эътибор қаратмаяпти. Бу борада партиялар туман ҳокимларининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосарлари, янги тузилган Ўзбекистон ёшлар иттифоқи билан яқиндан ҳамкорликни йўлга қўйиши бугунги кун талабидир⁴.

Уюшмаган ёшлар билан ишлаш жараёнида энг муҳим вазифалардан бири уларнинг қизиқишларидан келиб чиқиб, уларни ўқиш ёки касбга йўналтиришдир. Зеро, ёшларни иш билан таъминлаш, хусусан, уларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, янги иш ўринлари яратиш, ўз навбатида, жамият ҳаётида учрайдиган салбий ижтимоий иллатларнинг олдини олишда муҳим ўрин эгаллайди. Булар ичида, айниқса, уларнинг замонавий билим ва таълим олишларига шарт-шароит яратиб бериш алоҳида аҳамият касб этади.

Ёшларимизнинг замонавий билим ва тарбия олиши давлатимиз томонидан белги-

ланган мақсаднинг бир қисми бўлса, уларнинг олган билими ва касбини амалий ҳаётда намоён этиши ҳамда ишлатиши, ўқув юртларини битириб чиқаётган ёшларимизнинг ҳаётда мустақкам ўрин эгаллаши учун кўмак ва кенг имкониятлар яратиб бериш — иккинчи қисмини ташкил қилади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, уюшмаган ёшлар билан ишлаш бўйича қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

— уюшмаган ёшлар ўртасидаги ижтимоий муаммоларни ечиш мақсадида махсус «Ёшлар фонди» ташкил этиш;

— уюшмаган ёшлар муаммоларини ўрганувчи, таҳлил этувчи илмий марказлар ташкил этиш;

— уюшмаган ёшларни ишга ва ўқишга жойлаштиришда алоҳида имтиёзлар белгилаш, улар ҳуқуқларининг ҳимоясини кучайтириш;

— уюшмаган ёшлар ўртасида уларнинг хоҳишлари ва муаммоларини ўрганиш мақсадида тегишли давлат органлари, хусусан, ёшлар иттифоқи, ички ишлар органлари ва бошқалар томонидан ижтимоий сўровлар ўтказиш ва уларнинг таҳлили асосида зарур чора-тадбирларни амалга ошириш;

— уюшмаган ёшлар билан ишлаш бўйича алоҳида йўл харитаси ишлаб чиқиш, унда республика бўйича уюшмаган ёшларнинг сонини аниқлаш, шу билан бирга, уларнинг

жинси, маълумоти ва мутахассислиги бўйича демографик маълумотлар тайёрлаш, бундан ташқари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, прокуратура, ички ишлар органлари, ёшлар иттифоқи, васийлик ва ҳомийлик органлари, таълим ва соғлиқни сақлаш органлари, маҳалла фуқаролар йиғинларининг асосий вазифаларини белгилаб бериш.

Хуллас, бугунги кунда уюшмаган ёшлар билан ишлаш, уларни уюшган ёшларга айлантириш, комил инсон сифатида тарбиялашда жамият барча аъзоларининг ҳамкорлиги ва масъулиятини ошириш зарурати мавжуд. Бунинг асосий сабаби давлат ва жамиятнинг ўзи ҳақ-ҳуқуқларини, бурч ва масъулиятини англайдиган, мустақил фикрли, салоҳиятли, қобилиятли, истеъдодли ворисларни тарбиялашдан манфаатдор. Айнан мулоҳазали, андишали, салоҳиятли, қобил фарзандлар ҳеч вақт давлат ва жамият олдидаги масъулиятини унутмайди, ўз навбатида, улар давлатнинг ёхуд кенг қамровли ислохотларнинг муносиб давомчилари бўлиши, жамият равнақини белгилаши шубҳасиз.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларимиз учун имконият яратиш, улар фаолиятининг ҳуқуқий асосларини кенгайтирсак, келажагимиз учун пойдевор яратган бўламиз. Зеро, ёшлар бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал қилувчи кучидир.

¹ Конституция — эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустақкам пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 08.12.2017).

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

³ Конституция — эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустақкам пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 08.12.2017).

⁴ Парламентимиз ҳақиқий демократия мактабига айланиши, ислохотларнинг ташаббускори ва асосий ижрочиси бўлиши керак. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон экологик ҳаракати вакиллари билан видеоселектор йиғилишидаги маърузаси // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 13.07.2017).

«ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИ» ТУШУНЧАСИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Мақолада «ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси» тушунчаси илмий таҳлил қилинган, муаллиф томонидан унинг замонавий таърифи ишлаб чиқилган ҳамда тегишли қонун нормасига таклиф берилган.

Таянч сўзлар: жабрланувчи, виктимлик, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси.

Анализ понятия виктимологической профилактики правонарушений

Аннотация. В статье анализируется понятие виктимологической профилактики правонарушений, дано авторское определение этому понятию и предложения по изменению соответствующих норм закона.

Ключевые слова: потерпевший, виктимность, виктимологическая профилактика правонарушений.

The essence of victimological crime prevention

Annotation. The article analyzes the concept of victimological crime prevention. The author has developed a modern definition of the concept of victimological crime prevention and recommended the relevant norms of the law.

Keywords: victim, victimization, victimological crime prevention.

Ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси ҳақида фикр юритишдан олдин «ҳуқуқбузарлик», «виктимология» ва «профилактика» сўзларининг мазмун-моҳиятини тушуниб олиш мақсадга мувофиқ. Чунки ушбу иборалар нафақат ҳуқуқ назарияси ва амалиётида, балки бошқа фан соҳаларида ҳам қўлланилади.

«Ҳуқуқбузарлик» тушунчасига аниқлик киритишда бир қатор мунозарали ҳолатлар мавжуд. Жумладан:

– ҳуқуқ назариясида «ҳуқуқбузарлик» деганда жамият учун хавфли бўлган қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)¹, бошқа манбада эса ҳуқуқбузарликка жамиятда ўрнатилган ва қонун асосида белгиланган тартиб ёки умуман ижтимоий яшаш қоидаларини бузиш сифатида таъриф берилган. Ушбу таърифлардан келиб чиққан ҳолда ҳуқуқбузарликлар ижтимоий хавфи ва уни содир этганлик учун жавобгарликни белгиловчи ҳуқуқ соҳасига асосан: а) фуқаровий; б) интизомий; в) маъмурий; г) жиноий турларга ажратилади²;

– олиб борилган кузатишлар ҳамда ўтказилаётган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, амалиётда «ҳуқуқбузарлик» тушунчасини турлича талқин этиш учраб турибди. Амалиёт органларида фаолият юритаётган профилактика инспекторларининг аксарияти ҳуқуқбузарлик деганда маъмурий ҳуқуқбузарликни назарда тутишади. Хусусан, ўтказилган сўровда иштирок этган респондентларнинг 65% маъмурий ҳуқуқбузарлик деб белгилангани фикримизнинг исботидир;

– Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 3-моддасида: «ҳуқуқбузарлик – содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик)» деб таъриф берилган³.

Профессор Х.Т.Одилқориев ҳуқуқбузарликни «ҳуқуқ субъектининг айбли, ҳуқуққа зид, жамият, давлат ва шахс манфаатларига зарар етказувчи, юридик жавобгарлик келтириб чиқарувчи қилмиш» сифатида

таърифлаши билан бирга, унинг ижтимоий хавфлилик белгисига эътибор қаратади.

С.Б.Хўжақулов «хуқуқбузарлик» тушунчасининг мазмуни юзасидан ўтказилган илмий ва қиёсий таҳлил натижасига асосланган ҳолда «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддасига «хуқуқбузарлик – содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган, айбли гайрихуқуқий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик»⁴ мазмунидаги ўзгартиш киритиш юзасидан таклиф берган.

Шу нуқтаи назардан қаралганда, «хуқуқбузарлик» тушунчасига хуқуқ тармоқлари ва хуқуқбузарликлар турларидан келиб чиққан ҳолда ягона ва мукамал таъриф ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Хуқуқшунос З.Амиров ҳам хуқуқбузарлик категориясининг барча хуқуқ тармоқлари учун ягона умумназарий таърифи келтирилиши лозимлигини таъкидлаган. Унинг фикрига қисман қўшилган ҳолда «хуқуқбузарлик – бу содир этилганлиги учун тегишли қонунчиликда жавобгарлик назарда тутилган, айбли, гайрихуқуқий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик», деган таърифини қўллаб-қувватлаш мумкин. Бизнингча, «хуқуқбузарлик» тушунчасига таъриф беришда унинг таркиби, элементлари ҳамда алоҳида белгилари эътиборга олинishi мақсадга мувофиқдир.

«Профилактика» (грекча – сақлагичли) тиббиётда касалликлар ва жароҳатларнинг келиб чиқиши мумкинлиги тўғрисида огоҳлантириш, уларни ривожлантирувчи омилларни бартараф этишга йўналтирилган комплекс чора-тадбирлардир⁵.

Профилактика – нимадир содир бўлишига йўл қўйиб бўлмайдиган дастлабки чоралар⁶.

С.Б. Хўжақулов фикрича, «профилактика» сўзи фақат оқибатни эмас, балки сабаб ва шароитнинг ҳам олдини олишни қамраб олади⁷.

Юқоридаги тушунчалар таҳлилидан келиб чиқиб таъкидлаш жоизки, «профилактика» сўзи мазмунан: а) ҳар қандай воқеа, ходиса ва жараёнларга огоҳлантириш

орқали таъсир этади; б) уларнинг сабаб ва шароитларни аниқлаш ва бартараф этишни назарда тутати; в) воқеа, ходисалар, шунингдек хуқуқбузарликларнинг олдини олишга йўналитирилган дастлабки ва комплекс чора-тадбирларни қамраб олади. Демак, тадқиқотимиз объектдан келиб чиқадиган бўлса, профилактика сабаб ва шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишнинг дастлабки чораларидир.

Энциклопедик ва изоҳли луғатларда «виктимология» сўзи (лотинча «victima» – «жабрланган», «жабрланувчи» ва юнонча «logos» – «таълимот») жабрланувчилар ҳақидаги таълимот⁸, «профилактика» юнонча «prophilaktika» – «сақловчи, олдини олувчи»⁹ деган маънони англатиши кўрсатилган.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, виктимология кўпгина давлатларда алоҳида фан сифатида шакланган ва ўрганилмоқда. Шунингдек, баъзи мамлакатларда виктимология ва у билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар криминология фани доирасида ўрганилишига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ ва ўринли.

Рус криминолог олимларининг илмий тадқиқотларида виктимология илмий тадқиқотининг объекти ва йўналишини унинг номидан аниқлаш мумкин. «Виктимология» атамаси икки сўздан: лотинча «victima» (худога қурбон келтирилувчи тирик мавжудот, қурбон) ва грекча «logos» (сўз, таълимот) сўзларидан иборат бўлиб, қурбон ҳақидаги таълимот маъносини билдиради¹⁰. Уларнинг асарларида виктимология «қурбон ҳақида таълимот» (лот. «victima» – қурбон ва грекча «logos» – таълимот) деб сўзма-сўз таржима қилинган.

Мисол тариқасида рус олимлари В.Ривман, Т.Варчук ва М.Антонянлар ҳам ўз илмий тадқиқотларида «виктим» атамасига «қурбон» деб таъриф беришган. Н.И.Бумаженко эса «виктимология» атамасини икки сўздан, яъни лотинча victima – тирик мавжудот, худога қурбонлик келтирувчи, қурбон ва грекча logos – сўздан

олинган бўлиб, таълимот деган, аниқроғи қурбон ҳақида таълимот деб батафсил тушунтиришга ҳаракат қилган. Шунингдек, у ўз асарларида қурбон сўзи билан жабрланувчи сўзларига таъриф беришга ҳамда ушбу сўзларнинг қайси бири ҳуқуқбузарликдан зарар кўрган шахсга нисбатан ишлатилиши мантиқан тўғри бўлишини исботлашга ҳаракат қилган¹¹.

Мамлакатимизда илмий-тадқиқот олиб бораётган криминолог олимлар, жумладан З.С.Зарипов, И.Исмаилов, Қ.Р.Абдурасуловларнинг илмий ишларида «виктимология» сўзи лотинча «*victima*» — жабрланувчи ва грекча «*logos*» — таълимот¹² деган маънони англатилишини назарда тутишган. Бу эса ўз-ўзидан аёнки, олимларимиз «виктимология» сўзини энциклопедик ва изоҳли луғатлар орқали аниқ таржима қилишга эътибор қаратишган. Айнан шунинг учун ҳам уларнинг тадқиқотларида «қурбон» сўзининг ўрнига «жабрланувчи», «ҳуқуқбузарликдан жабр кўрган шахс» сўзлари кўпроқ ишлатилиши кўзга ташланади.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, айрим криминолог олимлар ўз тадқиқотларида виктимология билан боғлиқ тушунчани тор маънода, яъни фақат жиноий хатти-ҳаракатлардан жабрланганларга нисбатан қўллашган. Ҳеч шубҳа йўқки, криминология нуқтаи назаридан фақатгина жиноятдан жабрланувчиларни тадқиқ этиш мумкин. Чунки криминология фани фақат жиноий қилмишдан жабр кўрган шахслар билан боғлиқ муносабатларни ўрганиши барчамизга аён.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси фақат жиноятдан эмас, балки бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлардан ҳам жабрланишининг олдини олишга қаратилишини унутмаслик лозимдир. Шу боис, ушбу масала илмий асосга эга ва аниқликни талаб этиши кундек равшан.

Айрим ҳуқуқшунос олимларнинг виктимологик профилактикага оид қарашлари ва илгари сурган ғоялари бир-бирини тўлдиради ёхуд уларнинг мазмунида бир

мунча фарқларни кузатиш мумкин. Уларнинг баъзилари виктимологик профилактикага криминологик чора-тадбирлар тизими сифатида қарашса, бошқалари фақат жиноят қурбонларининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар йиғиндиси деб таъриф беришади. Хусусан, рус олимлари Н.И.Бумаженко ҳамда В.Д.Малкованинг илмий тадқиқотларида виктимологик профилактикага қуйидагича таъриф берилганлигини кузатиш мумкин:

—виктимологик профилактика бу — жиноятларнинг олдини олишнинг ижтимоий тизимига киритилган, жабрланишни келтириб чиқарувчи салбий ҳолатларни бартараф этиш, жиноятнинг потенциал қурбонларини ҳимоя қилиш имкониятларини жадаллаштириш ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек якка (индивидуал) ва оммавий қурбонларни камайтиришга йўналтирилган умумижтимоий ва махсус криминологик чора-тадбирларнинг кичик тизимидир¹³;

—жиноятларнинг виктимологик профилактикаси — бу ижтимоий институтларнинг жабрланувчининг хулқ-атворини ташкил этадиган ва жиноятлар содир этилишига сабаб бўладиган омиллар, ҳолатлар ва вазиятларни аниқлаш, бартараф этиш ва зарарсизлантиришга йўналтирилган ўзига хос фаолияти бўлиб, хавфли гуруҳларни ва юқори даражадаги жабрланувчи шахсларнинг ҳимоя хусусиятларини тиклаш ёки фаоллаштириш мақсадида аниқлаш, шунингдек жисмоний ва юридик шахсларни жиноятлардан ҳимоя қилишининг мавжуд махсус воситаларини ишлаб чиқиш ёки такомиллаштиришдир¹⁴.

Европанинг айрим мамлакатлари ва АҚШ олимларининг тадқиқотлари виктимологик профилактикани уч йўналишда: а) шахс ва ижтимоий гуруҳларнинг виктимлик ҳолатларини келтириб чиқарувчи объектив шартларни нормаллаштириш; б) алоҳида тоифа шахслар ўртасида тушунтириш ишлари, ҳуқуқий тарғибот ишлари олиб бориш; в) жабрланганларга

ёрдам кўрсатиш, хусусан, зарарни қоплаш бўйича давлатнинг компенсация тизими¹⁵ кабиларга бўлинишини эътироф этишган.

Биз ўз тадқиқотларимизда «ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактика»сини ёритишда ўзига хос янгича ёндашдик, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилатикасини Ўзбекистон Республикаси «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда белгиланган чора-тадбирларни чуқур илмий таҳлил қилган ҳамда ушбу таҳлил асосида виктимликни келтириб чиқарувчи объектлар, уларнинг хусусияти ва белгилари асосида турга бўлмасдан, тартибини ишлаб чиқишга ва асослашга ҳаракат қилдик:

- 1) умумий тартибда;
- 2) якка тартибда;
- 3) махсус тартибда
- 4) ҳамкорликка асосланган¹⁶.

Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарлик профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 43-моддасида «ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси» тушунчасига ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасанинг муайян шахснинг ҳуқуқбузарликдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтиришга қаратилган профилактика чора-тадбирларини қўллашга доир фаолиятдир», деб таъриф берилган. Мазкур таърифни бугунги талаблардан келиб чиқиб янада кенгайтириш лозим. Чунки ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси фақатгина муайян шахсларга қаратилиши мантиқан нотўғри. Шунингдек, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси билан фақат ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ҳамда муассасалар (бевосита субъектлар) шуғулланмайди. Ушбу профилактиканинг самарадорлигини бошқа субъектлар билан ҳамкорликсиз тасаввур этиш қийин.

Назаримизда, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасида иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар назардан четда қолган. Бироқ амалиёт таҳлиллари шуни

кўрсатмоқдаки, бугун фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ҳам ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикасида Ўзбекистон Республикасининг «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги ва бошқа қонунларида белгиланган тартибда иштирок этишмоқда.

МДХ давлатларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини тартибга солувчи қонунлари таҳлиliga таянадиган бўлсак, Украина ва Ўзбекистон Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунларида «ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси» тушунчасига таъриф берилган. Украина Республикасининг «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги (2006 йил май) қонунига кўра, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси — бу оммавий ёки шахсий ҳуқуқбузарлик қурбони бўлиш имкониятини юзага келтирувчи омилларни аниқлаш, бартараф этиш ёки зарарсизлантиришга йўналтирилган ўзаро боғланган, ташкилий таъминланган давлат, жамият ва шахсий даражадаги чора-тадбирлар тизимидир.

Юқоридаги таърифларни ўрганиш уларнинг мукамал ишлаб чиқилмаганлигини кўрсатмоқда. Бунга қуйидаги бир қанча асосларни келтириш мумкин:

— ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси «Хуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда назарда тутилган икки турдаги — маъмурий ва жиноий — ҳуқуқбузарликдан жабрланишнинг олдини олиш ҳамда жабрланувчиларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштиришга қаратилиши лозим;

— ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси ижтимоий институтлар фаолияти эмас, балки қонун билан мустаҳкамланган ва махсус ваколатга эга бўлган давлат органлари ва муассасаларининг фаолиятидир;

— ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси объекти ҳуқуқбузарликлардан жабрланувчилар ҳамда ўзининг ижтимоий, биофизиологик, руҳий ва бошқа

ҳолатларига кўра жабрланишга мойиллиги юқори шахслар, шунингдек жабрланишни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитлар ҳамда омиллар бўлиши лозим;

– берилган таърифларда фақат умумий ва махсус чора-тадбирлар назарда тутилган, ваҳоланки «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий, тиббий, психологик, педагогик чора-тадбирлар ҳам белгиланган.

Таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг 43-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

43-модда. Ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси тушунчаси

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ёки муассасаларнинг ўзининг гайриижтимоий хулқ-атвори туфайли ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли бўлган, ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларни, шунинг-

дек ҳуқуқбузарликлардан жабрланишни келтириб чиқарувчи виктим омиллар, ҳолатлар, вазиятлар ҳамда сабаблар ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш орқали шахсларнинг ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш хавфини камайтириш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг умумий, махсус, яқка тартибдаги ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий, психологик, тиббий, педагогик ва бошқа чора-тадбирлари тизимидир.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси ўзининг гайриижтимоий хулқ-атвори ёки жисмоний-физиологик ҳолати ёхуд ҳаётдаги турли вазиятлар ва омиллар билан боғлиқ ҳолда жисмоний шахснинг ҳуқуқбузарликдан жабрланишининг олдини олишга, шунингдек ҳуқуқбузарликлардан жабрланишни юзага келтирувчи омилларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга йўналтирилиши лозим.

¹ Давлат ва ҳуқуқ асослари / А. Саидов, У. Таджиханов, Х. Одиқориев. – Т., 2012. – Б. 45.

² *Исмаилов И., Саитқулов Қ.А.* Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикаси чора-тадбирлари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т., 2015. – Б. 54–66.

³ Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 2014 йил 14 май қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

⁴ *Ҳўжақулов С. Б.* Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш (ички ишлар органлари мисолида): Юрид. фан. бўйича фалсафа д.ри ... дис. автореф. – Т., 2018. – Б. 20.

⁵ URL: <https://ru.m.wikipedia.org>.

⁶ URL: <https://ru.m.wikipedia.org>.

⁷ *Ҳўжақулов С. Б.* Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси (ички ишлар органлари мисолида): Юрид. фан. бўйича фалсафа. д.-ри ... дис. автореф. – Т., 2018. – Б. 17.

⁸ Российская юридическая энциклопедия. – М., 1999. – С. 137.

⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ж. III. – Т., 2006. – Б. 316.

¹⁰ *Бумаженко Н. И.* Виктимология. – Т., 2010. – С. 115.

¹¹ *Антонян Ю. М.* Криминология: Избранные лекции. – М., 2004. – С. 122.

¹² *Ривман В.* Криминальная виктимология. – СПб., 2002. – С. 304.

¹³ *Бумаженко Н. И.* Кўрсатилган асар. – М., 2010. – Б. 102.

¹⁴ Криминология / Под ред. проф. В. Д. Малкова. – М., 2004. – С. 88.

¹⁵ *Квашиц В. Е.* Основы виктимологии. – М., 1999. – С. 42.

¹⁶ Батафсил маълумот учун қаранг: *Саитқулов Қ. А.* Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикасининг асосий йўналишари: Илмий рисола. – Т., 2019. – Б. 65.

ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш фаолиятни такомиллаштириш масалалари, жумладан диний экстремизм ва терроризм профилактикасига қаратилган ҳуқуқий, ижтимоий ва ташкилий чора-тадбирлар ёритилган.

Таянч сўзлар: диний экстремизм, терроризм, эгоцентризм, ахлоқсизлик, мафкура, гоаявий кураш, ахборот хуружлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

Вопросы совершенствования профилактики терроризма и экстремизма

Аннотация. В данной статье освещены вопросы совершенствования деятельности по профилактике религиозного экстремизма и терроризма, в том числе, правовые, социальные и организационные методы осуществления мероприятий, направленных на профилактику религиозного экстремизма и терроризма.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, терроризм, эгоцентризм, безнравственность, идеология, идейно-информационная борьба, профилактика правонарушений.

Issues of improvement of prevention extremism and terrorism

Annotation. This article highlights the issues of improving the prevention of religious extremism and terrorism, including legal, social, organizational and peculiar aspects of the system of other events. The author has developed a number of proposals and recommendations on improving the prevention of religious extremism and terrorism.

Keywords: Prevention of religious extremism and terrorism, religious extremism and terrorism, egocentrism, immorality, ideological, ideological and informational assassination attempts, prevention of offenses.

Ҳар қандай ҳуқуқий демократик давлатда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш давлатнинг қонунларида мустақкам белгилаб қўйилади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида: «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди»¹, деб белгилаб қўйилган. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 1 майдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги, 2018 йил 30 июлдаги «Экстремизмга қарши кураш тўғрисида»ги қонунларида ҳам бу ўз ифодасини топган. 2018 йил 28 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожатномасида хотин-қизлар

ва ёшларни давлат томонидан ижтимоий қўллаб-қуватлашни янада кучайтириш лозимлиги таъкидланди. Мамлакатимиз аҳолисининг қарийб ярмини ёшлар ташкил этиши, уларнинг турли радикал ва зарарли гоаялар таъсирига тушиб қолишига йўл қўймаслик асосий вазифа ҳисобланишини қайд этиб ўтган эди².

Афсуски, ҳозирда дунёнинг кўплаб мамлакатлари терроризм ва экстремизм балосидан азият чекмоқда. Бугунга қадар содир этилган террорчилик хуружлари натижасида қанчадан-қанча бегуноҳ инсонлар ҳаётдан эрта кўз юмдилар. Экстремизм ва терроризм бутун дунё ҳамжамиятини ларзага солаётган энг даҳшатли ва чегара билмас жиноятдир. Бу каби жиноятлар республикамиз ҳудудида ҳам содир этилганлиги, ёшларни тўғри йўлдан адаштириб, ўзларининг жиний фаолиятларини амалга

ошириш учун даъват этаётгани ҳам ушбу жиноятларнинг ижтимоий хавфи нақадар юқори эканлигини кўрсатмоқда. Дунёда экстремизм, терроризм, одам савдоси соҳасидаги жиноятлар кўрсаткичи жадал суръатларда ошиб бормоқда. Маълумотларга қараганда, сўнгги йилларда содир этилган 1787 та экстремистик ва террорчилик ҳаракатлари оқибатида 13759 нафар инсон ҳалок бўлган, 16683 нафар инсон жароҳатланган³.

Мазкур жиноятларни содир этаётган ёки жиноятни содир этишга ундаётган шахслар диндан фойдаланиб, ислом динида йўқ амал ва таълимотларни рўқач қилиб, инсонларни йўлдан адаштирмоқда.

Таъкидлаш керакки, инсон ҳаётда динсиз, эътиқодсиз ёки маънавиятсиз яшай олмайди. Зеро, сув ва ҳаво инсоннинг жисмоний эҳтиёжи бўлганидек, дин ва эътиқод унинг табиий-руҳий эҳтиёжидир. Бироқ ҳозирги кунда диннинг маъно ва мазмунини тўғри тушунмаслик, англамаслик, уни тўғри тарғиб этмаслик, муқаддас Қуръони карим ва ҳадислардаги сўзлар маъносини бузиб, ўзларининг бузғунчилик йўлида фойдаланиш ҳолатлари ҳам мавжуд. Диний эътиқоддек гоят бебаҳо туйғуни топтаб, ундан ғараз мақсадлар йўлида фойдаланиш жуда аянчлидир.

Бугун Яқин Шарқ мамлакатлари ёки қўшни Афғонистонда содир бўлаётган қонли урушлар, қирғинбаротларни кўриб, улардан хулоса чиқарган ҳолда яшашимиз, мана шу буюк заминимизни ҳар қандай ташқи ёвуз кучлардан асрашга доимо тайёр туришимиз, тинч-осойишта ҳаётимизнинг қадрига етиб яшашимиз талаб этилади. Фуқароларни, айниқса, ёшлар ва вояга етмаганларни турли ёт гоёлардан, «оммавий маданият хуруж»ларидан, экстремистик гоёлар таъсирларидан асраш долзарб вазифалардан биридир.

Ҳозирги кунда инсоният ҳаёти турли хавф-хатарлардан холи эмас. Жаҳон миқёсида экстремизм, халқаро терроризм, эгоцентризм, ахлоқсизлик каби бузғунчи гоёлар янги, XXI аср технологиялари билан қуролланган ҳолда тарғиб этилмоқда. Гарчи, шакл ва уни содир этиш усуллари ўзгариб,

турли номларда аталаётган бўлса-да, уларнинг замирида ғараз мақсадлар ётибди. Шу боис бошқаларнинг тинчини бузиш, барқарор тараққиётга ғов бўлишга йўналтирилган ҳамда миллий манфаатларга қарши қаратилган бундай ишларни вайронкор ишлар деб айтиш ўринлидир.

Хўш, мафкуравий, гоёвий ва инфор­мацион хуружлардан, терроризм ва экстремизмдан ҳимояланишнинг қандай йўллари мавжуд? Албатта, бу аҳолининг ижтимоий-сиёсий саводхонлигини ошириш, мамлакатимизда амалга ошири­лаётган ўзгаришларга нисбатан фуқароларда дахлдорлик ҳиссини уйғотиш, шунингдек миллий қадриятларимиз ва анъаналаримизга асосланган мустаҳкам сиёсий, маънавий, маърифий, мафкуравий иммунитетни шакллантириш кабилардир. Бугунги кунда замонавий халқаро терроризм, экстремизм, айирмачилик ва наркобизнеснинг фаолият кўлами кенгайиб бормоқда. Бундай кучлар мақсадга эришишнинг ўта қабиҳ усул ва воситаларини ишга солмоқда. Бу таҳдидларга ўзаро боғлиқ бўлган ҳодисалар сифатида қараш лозим, чунки улар «бир томирдан озиқланмоқда». Бу кучларнинг ортида турганлар эса ўз режа ва хатти-ҳаракатларининг мувофиқлаштирилганини намоён этмоқда.

Ачинарли томони шундаки, бундай ҳаракатларни содир этишга ёллаётган диний экстремистлар ёшларга динни ўргатиш баҳонасида уларнинг онгини экстремистик гоёлар билан заҳарламоқдалар⁴.

Айтиш жоизки, ҳозирги кунда бутун дунё муаммосига айланган экстремизм жамият хавфсизлигига, барқарорликка, олиб борилаётган ислоҳотларга, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи ҳамда конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига ҳеч қачон бугунгидек катта хавф туғдирмаган. Жамиятда тинчлик ва хавфсизликка, бошқарув тартибига, жамоат хавфсизлигига қарши жиноятларнинг сабаблари мажмуида экстремизм асосий ҳалқалардан бири бўлиб қолмоқда⁵.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев айтганидек, «биз бугунги кунда ижтимоий-маънавий ҳаётимизни ривожлантириш борасида амалга ошираётган ишларимизни янги босқичга кўтаришимиз, бунинг учун давлатимиз ва жамиятимизнинг барча куч ва имкониятларини сафарбар этишимиз шарт. Чунки ҳозирги вақтда дунё миқёсида ҳукм сураётган таҳликали вазият, сиёсий ва иқтисодий инқирозлардан ташвишга тушмаётган бирорта давлат ёки жамият йўқ десак, ҳеч қандай муболаға бўлмайди»⁶.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги кунда экстремистлар ўз мақсадларига эришиш учун ўта хавфли йўлни, яъни террорчиликни танлашмоқда. Маълумки, террорчилик экстремизмга сиёсий мақсадларни амалга ошириш учун, ҳокимиятни ўз қўлига олиш учун қўл келади. Шу боис, экстремистлар жиноятчиликнинг энг жirkanч шакллари билан бири — терроризмдан, шу жумладан халқаро терроризмдан ҳам фойдаланадилар⁷.

Кузатишлар ва жиноятчиликка қарши кураш амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги кунда экстремистик ташкилот ва оқимлар ўз мақсадларига эришиш учун асосан ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз ёшларни тузоғига илинтиришга, турли йўллар билан уларнинг миясини заҳарлаб, ўз халқи, ўз юртига қарши ғанимга айлантиришга жон-жаҳди билан, ҳеч қандай маблағни аямай ҳаракат қилмоқдалар.

Таассуфки, жамиятда ана шундай тоифадаги фуқароларни аниқлаш, уларнинг қилмишларини фош этиш борасида лоқайдлик, бепарволик кайфияти билан яшаётган инсонлар жуда кўплаб топилади. Зеро, машҳур файласуфлардан бири ана шу ҳаётий ҳақиқатни чуқур таҳлил этиб, қуйидаги ҳаққоний фикрларни баён қилган: «Душманингдан қўрқма — нари борса, улар сени ўлдириши мумкин. Дўстлардан қўрқма — нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бефарқ одамлардан қўрқ — улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши

туфайли ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаверади». Шу боисдан фуқароларда, айниқса, ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш орқали ёт гоёлар кириб келишининг олдини олиш ва уларга қарши курашишга қаратилган чоратадбирлар мажмуини ўз ичига оладиган мафкуравий профилактикани амалга ошириш талаб этилади. Мазкур профилактика ижтимоий институтлар томонидан хилма-хил шаклларда амалга ошириладиган гоёвий-тарбиявий, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ишлар мажмуини тўғри ташкил этишга қаратилган тарбиявий тизимни қамраб олиши лозим.

Экстремизм ва терроризмнинг олдини олиш фаолиятини янада такомиллаштириш учун қуйидаги профилактик чоратадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

— фуқаролар, айниқса, ёшлар ўртасида экстремизм ва терроризмнинг профилактикасига доир давлат, ҳудудий ва соҳавий дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

— экстремизм ва терроризмнинг ижтимоий хавфи, салбий оқибатларини, сабабларини, содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни ҳамда уларни бартараф этиш, шу жумладан огоҳлик ва ҳушёрликни таъминлаш юзасидан амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирларни аҳоли ўртасида мунтазам равишда тарғиб қилиш;

— тақиқланган диний мазмундаги адабиётларни тайёрловчи ва тарқатувчи шахслар, уларнинг жинойий алоқалари, шунингдек жиноятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш чораларини кўриш;

— ички ишлар органларининг профилактик ҳисобда турувчи диний экстремистик оқим аъзоларининг хулқ-атвори, оилавий аҳволи, алоқалари, кундалик фаолиятини мунтазам назорат қилиш;

— экстремистик оқим тарафдорларининг таъсирига тушиши мумкин бўлган ёшларни аниқлаш ва уларнинг бундай таъсирга тушмаслигини таъминлаш борасида таълим

муассасалари, маҳалла, фуқаролар йиғинлари, жамоатчилик вакиллари, ёшлар иттифоқи, фуқаролик жамияти институтлари билан самарали ҳамкорлик қилиш;

– экстремизм ва терроризм билан боғлиқ ҳуқуқбузарлик ва жиноятларни содир этган, жиноий жазони ўтаб қайтган ва шунга мойил бўлган шахслар билан тарбиявий-профилактик ишларни кучайтириш;

– экстремизм ва терроризмнинг салбий оқибатлари, сабаблари ва келиб чиқишига имкон берган шарт-шароитлар тўғрисида аҳоли, таълим масканлари, корхона, муассаса ва ташкилотларда ҳуқуқий тарғибот ишларини доимий равишда ташкил этиш ва ўтказиш;

– фуқароларни экстремизм ва терроризмдан ҳимоялаш мақсадида психологик таъсирга эга бўлган роликлар тайёрлаш ва оммавий ахборот воситалари орқали аҳолини хабардор қилиб бориш;

– гайриижтимоий хулқ-атвордаги шахслар, бундай ҳуқуқбузарлик ва жиноятларни содир этган ва содир этишга мойил бўлганларни жамоатчилик назоратига олиш;

– экстремизм ва терроризм профилактикасининг замонавий усуллари бўлган

видеороликлар, аҳолини огоҳлик ва ҳушёрликка ундовчи адабиётларни тайёрлаш ва тарқатиш ва ҳ.к.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, дунё миқёсида турли кўринишлардаги можаро ва зиддиятларнинг кучайиши, халқаро уюшган жиноятчилик ва экстремизмнинг ўсиши, наркотикларнинг ноқонуний айланиши, айрим давлатлардаги сиёсий барқарорлик ва фуқаролар учун хавфли бўлган бошқа зиддиятлар авж олаётганини таъкидлаб ўтиш зарур.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «халқаро терроризм, экстремизм, наркотрафик, диний қарама-қаршилик, ноқонуний миграция, одам савдоси, экологик муаммолар, айрим минтақаларда иқтисодий ночорлик, ишсизлик, қашшоқлик, кучайиб бораётгани бутун инсониятни қаттиқ хавотирга солмоқда. Ана шундай ўта мураккаб ва қалтис шароитда қандай йўл тутиш, қандай қилиб тинчлик ва осойишталикни сақлаш, барқарор ривожланишни таъминлаш мумкин деган савол барчамизни жиддий ўйлантириши зарур»⁸.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2018.

² Каримов А. Экстремизм – башарият душмани // Postda. – 2019. – 16 февр. – №14. – Б. 8.

³ URL: vavilon.ru/statistika-terrorizma/#statistika-terrorizma-v-mire.

⁴ Абдуллажонов О. Диний ақидапарстликнинг келиб чиқиши, моҳияти ва Ўзбекистонга кириб келиши. – Т., 2000. – Б. 47.

⁵ Исмаилов И., Мамадалиев У. Диний экстремизм ва у билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш муаммолари: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент Ислам университетининг илмий-таҳлилий ахбороти. – Т., 2003. – № 4. – Б. 50-53.

⁶ Мирзиёев Ш. М. Ватанамиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик // Халқ сўзи. – 2017. – 16 июнь.

⁷ Қодиров А. Диний экстремизм – сиёсий ҳодиса // Экстремизм, терроризм, гуруҳий ва уюшган жиноятчиликка қарши кураш муаммолари: Илмий-амалий анжуман материаллари. – Т., 1999. – Б. 9.

⁸ Мирзиёев Ш. М. Ватанамиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик // Халқ сўзи. – 2017. – 16 июнь.

С. Б. Хўжақулов,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ҳуқуқбузарликлар профилактикаси кафедрасининг
доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD);*

С. Ш. Мамадалиев,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Юридик таъминлаш бошқармасининг етакчи инспектори

ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР УМУМИЙ ПРОФИЛАКТИКАСИ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТИЗИМИНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Мақолада ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари тизими, уларни қўллаш тартиби таҳлил қилинган, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларининг самарадорлигини оширишга доир таклиф ва тавсиялар берилган.

Таянч сўзлар: ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси, профилактик чора-тадбирлар, ҳуқуқий тарғибот, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурлар.

Научно-практический анализ системы мер общей профилактики правонарушений

Аннотация. В статье анализируется система мер общей профилактики правонарушений, порядок их применения, выдвинуты предложения и рекомендации по повышению эффективности мер общей профилактики правонарушений.

Ключевые слова: общая профилактика правонарушений, меры профилактики, правовая пропаганда, государственные и иные программы профилактики правонарушений.

Scientific and practical analysis of the system of measures for general prevention of offenses

Annotation. The article analyzes the system of measures for the general prevention of offenses and their basis, the procedure for application, the proposed proposal and recommendations for the effectiveness of measures for the general prevention of offenses.

Keywords: general prevention of offense, preventive measures, legal propaganda, state and other crime prevention programs.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳар бир тури ўз мақсади, вазифаси, хусусиятлари ва афзалликлари асосида ишлаб чиқилган профилактик чора-тадбирлар тизимига эга. Мазкур чора-тадбирлар ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг самарадорлигини кафолатлайди. Зеро, «чора-тадбирлар» тушунчасининг этимологик мазмуни ҳам фикримизни тасдиқлайди.

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да «чора» тушунчасига — «бирор ишни, мақсадни амалга ошириш, рўёбга чиқариш ёки унинг олдини олиш учун пухта ўйлаб тузилган, ишлаб чиқилган тадбирлар мажмуи» деб, «тадбир» тушунчасига эса «мақсадни амалга ошириш йўлидаги иш, хатти-ҳаракатнинг ўзи», «маълум мақсадда ташкилий равишда амалга ошириладиган

(бажариладиган) иш ёки ишлар»¹ сифатида изоҳлар берилган.

Кўриниб турибдики, «чора» ва «тадбир» сўзларининг луғавий маъноси бир-бирига яқин бўлиб, бири иккинчисини тўлдиради. Шу боисдан аксарият ҳолларда улар «чора-тадбир» деб, бир бутун тушунча тариқасида қўлланади.

Демак, *ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг чора-тадбирлари ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини амалга оширишда кўзланган мақсадга эришиш йўлида пухта ўйлаб, ишлаб чиқилган тадбирлар, хатти-ҳаракатлар мажмуидир.*

Бироқ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 май куни қабул қилинган «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунини таҳлил қилиш натижа-

лари унинг 23-моддасида берилган ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирларини «кўзланган муайян мақсадга эришиш йўлида пухта ўйлаб, ишлаб чиқилган тадбирлар, хатти-ҳаракатлар мажмуи» деб ҳисоблашга монелик қилади.

Чунончи, қонунда ҳам, қонуности ҳужжатларда ҳам ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг аниқ мақсади шакллантирилмаган. Буни қонуннинг 22-моддасида «ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси»га берилган таърифда ҳам кузатиш мумкин. Унга кўра, «ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси — ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолияти»дир.

Ваҳоланки, ҳуқуқбузарликларнинг махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикаси турлари ҳам ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг сабаблари ҳамда содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этишга йўналтирилади.

Айнан шунинг учун ҳам Қонуннинг 23-моддасида ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларининг қуйидаги оддий ва содда тизими шакллантирилган:

— ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

— аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

— ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда бу ҳақда тақдимномалар киритиш.

Ушбу тизимни оддий ва содда деб изоҳлашимизга сабаб шуки, унда ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг хусусиятлари ва афзалликларига эътибор

қаратилмаган. Қолаверса, Қонуннинг 3-моддасида «ҳуқуқбузарликлар профилактикаси»га берилган таърифда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлар тизимидан иборатлиги кўрсатилган бўлсада, айти пайтда ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлар мазмунини тўлиқ қамраб олмаган.

Бироқ мазкур тизим қанчалик оддий ва содда бўлишига, шунингдек «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун қабул қилинганидан буён беш йил вақт ўтганига қарамасдан, ҳанузгача Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш мақсадини кўзлаб, ушбу соҳага доир давлат миқёсида ёки ҳудудий дастур ишлаб чиқилиб, ижтимоий ҳаётга татбиқ этилишида бир қатор муаммолар мавжуд. Бу каби муаммоли ҳолатларни ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг бошқа чора-тадбирларида ҳам кузатиш мумкин.

Мисол учун, қонунда ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг чора-тадбири сифатида кўрсатиб ўтилган. У ҳолда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг бошқа турида ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар аниқланмайдими ёки бартараф этилмайди, деган савол туғилади.

Аниқланади ва бартараф этилади. Аммо ушбу сабаб ва шароитларнинг ҳисоби марказлаштирилган ҳолда юритилиши, таҳлил қилиниши ҳамда улардан ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг барча турларида кенг ва унумли фойдаланилиши «ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш»ни ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбири сифатида эътироф этишга асос яратади.

Юқоридагилардан ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактик чора-

тадбирлари тизими айни пайтда тор доирада шакллантирилган ва бу умумий профилактиканинг мақсадига эришиш имкониятини чеклайди, деган хулосага келиш мумкин. Баъзи олимлар, хусусан, К.Е.Игошев² умумий профилактика иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, давлат-ҳуқуқий, ижтимоий-психологик ва маданий-тарбиявий чоралардан иборат бўлиши лозим деб ҳисоблайди. Бу фикрни М.Қ.Ўразалиев³ ҳам маъқуллайди. Бу эса ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини кенг маънода талқин этиш лозимлигини англатади.

Назаримизда, ушбу муаммони ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг чора-тадбирлари тизимини ташкилий, ҳуқуқий, мафкуравий, маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий, ижтимоий, иқтисодий, тарбиявий, тиббий, психологик чора-тадбирлар доирасида шакллантириш орқали бартараф этиш мумкин. Қуйида уларнинг айримларини кўриб чиқамиз.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ташкилий чора-тадбирлари мазкур йўналишдаги фаолиятни режалаштириш, тадбирлар уюштириш, фаолиятни назорат қилиш, ҳисоботларни юритиш, улардан фойдаланиш, ишларни ташкил қилиш ва мувофиқлаштириш кабиларни қамраб олиши лозим. Шу боис қуйидагиларни ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ташкилий чора-тадбирлари сифатида киритиш таклиф этилади:

1) ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ҳисобини юритиш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

2) ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат, ҳудудий, соҳавий ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

3) «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси уни»ни режалаштириш, ташкил этиш ва амалга ошириш;

4) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг фаолиятини ташкил этиш,

мувофиқлаштириш, назорат қилиш ва услубий таъминлаш;

5) ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш учун тегишли мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш;

6) ҳуқуқбузарликларга мурасасизлик маданиятини шакллантириш, ҳуқуқий нигилизмга барҳам бериш ва фуқароларнинг қонунга итоаткорлик хулқ-атворини омалаштиришга қаратилган, шу жумладан ички ишлар органлари таянч пунктлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ҳамда бошқа давлат идоралари ва ташкилотларида «очиқ эшиклар уни» ташкил этиш орқали тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш;

7) қонунийликнинг аҳволи ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича чора-тадбирларнинг самарадорлигини атрофлича муҳокама қилиш учун жойларда, биринчи навбатда, криминоген вазият номақбул бўлган ҳудудларда фуқароларнинг сайёр қабулларини ҳамда давлат идоралари ва ташкилотлари вакилларининг аҳоли билан учрашувларини ташкил этиш;

8) ижтимоий жиҳатдан муҳим бўлган суд муҳокамалари бўйича сайёр суд мажлислари ўтказиш;

9) аҳоли турмушининг ижтимоий-иқтисодий шароитларини ўрганиш, ҳуқуқбузарлик содир этилишига имкон берадиган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш мақсадида уйма-уй юришларни ташкил этиш;

10) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар ҳақида давлат идоралари ва ташкилотлари раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ҳуқуқий чора-тадбирлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир қонун ҳужжатлари ишлаб чиқиш, уларнинг ижросини таъминлаш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни барта-

раф этиш кабилардан иборат бўлиши даркор. Бу эса қуйидагиларни ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ҳуқуқий чора-тадбирлари тариқасида шакллантиришни талаб этади:

1) фуқароларни жиноят содир этишдан тийилишга мажбур қилувчи ёки ундан ихтиёрий қайтишга, жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасида фаол иштирок этишга ундовчи қонун ва қонуности ҳужжатларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва ижрога йўналтириш;

2) ҳуқуқий тарғибот;

3) ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш ва уларнинг ижросини таъминлаш;

4) ҳуқуқбузарлик ёки ғайриижтимоий қилмишнинг содир этилиш ҳолатини ушбу ҳуқуқбузарлик ёки ғайриижтимоий қилмиш содир этилган куннинг эртасига муҳокама қилиш;

5) махсус телекўрсатув ва радиоэшиттиришларда давлат идоралари ва ташкилотлари вакиллари, жамоатчилик иштирокида жойларда жиноятчиликнинг аҳволи, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитлар, жиноятларни фош этиш ва айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш бўйича ишларнинг натижаларини муҳокама қилиш;

6) ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш масалалари бўйича оммавий ахборот воситаларида, шу жумладан Интернет тармоғида мақолалар, шарҳлар ва бошқа материаллар чоп этилишини ташкил қилиш.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг мафкуравий чора-тадбирлари. Ҳозирги даврнинг муҳим хусусиятларидан бири кишиларнинг онги ва қалбини эгаллаш учун курашнинг кучайганлигидир. Одамларнинг тафаккури, онги, дунёқарашини эгаллашга уринишлар кўпроқ мафкура майдонида амалга оширилмоқда. Шу боис барча даврларда мафкура қудратли куч сифа-

тида буюк маданият шаклланишида муҳим роль ўйнаган. Шунинг учун ҳам у ўзининг долзарблигини ҳеч қачон йўқотмайди. Айниқса, «манфаатлар тўқнашуви» тобора авж олаётган ҳозирги пайтда у шакл-шамойилини тез-тез ўзгартириб, ҳар бир шахсни шиддат билан ўз таъсирига олмоқда. Чунки ҳар қандай стратегия, қанчалик асосланган, пухта ишлаб чиқилган бўлмасин, мафкурасиз натижа бермайди. Бугунги кунда қудратли давлатлар ўз манфаатларини қондиришда мафкурадан муҳим механизм сифатида фойдаланаётганлигининг боиси ҳам шунда⁴.

Мафкура ва мафкуравий майдонларнинг долзарблиги юзасидан Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов: «Бугунги кунда одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларигагина хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшайди. Ахборот асри, электроника асри деб аталган XX асрнинг ниҳоясида — бугунги давримизда бу таъсирлардан холи бўлиш деярли имконсиздир. Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги замонда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга. Энг қизиғи, шу билан бирга, кишини доимо огоҳ бўлишга ундовчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин, аммо мафкуравий тазйиқ, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб этиш ниҳоятда қийин»⁵, — деб таъкидлаган эди.

Дарҳақиқат, мамлакат ва миллат тақдир билан боғлиқ жараёнларда фуқароларнинг тоза эътиқод, ҳушёрлик ҳамда масъулият билан ҳаракат қилиши, яхшини ёмондан, аслини сохтадан фарқлай олиши маънавият даражасининг мезони сифатида майдонга чиқади. Бунинг учун мафкуравий чора-тадбирларни ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари тизимига киритиш, уларни амалга ошириш орқали

аҳолининг, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим-тарбиясига жиддий эътибор қаратиш талаб этилади. Ана шундагина ҳеч қандай ёт ғоя ва мафкура улар онгига таъсир эта олмайди, ҳуқуқбузарликларнинг олди олинади.

*Мазкур фикрлар ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг **мафкуравий чора-тадбирлари** тизимини қуйидагича шакллантиришга асос яратади:*

1) аҳоли онгига миллий мафкуранинг мазмунини сингдириш орқали ҳар бир фуқаро, давлат хизматчисига миллий гурур, ватанпарварлик ва фидойилик туйғуларини шакллантириш;

2) аҳоли онгига миллий ғояларнинг мазмунини сингдириш орқали унинг ҳар бир фуқаро, давлат хизматчиси учун ҳаётий ва касбий фаолият мезони ҳамда миллий принциплар сифатида тан олиншига эришиш;

3) ҳар бир фуқаро, давлат хизматчисига қонунга итоаткорлик ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишда фаол бўлиш руҳиятини сингдириш ва унинг қадрият даражасига кўтарилишига эришиш;

4) мавжуд мафкуравий таҳдидларни аниқлаш ҳамда аҳолида уларга қарши иммунитетни шакллантириш.

*Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг **маънавий-ахлоқий чора-тадбирлари** инсоннинг маънан ва ахлоқан етук бўлиб шаклланишини, ҳуқуқбузарликлар содир этишдан ўзини тийишини кафолатлайди. Гарчи, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг маънавий-ахлоқий ҳамда мафкуравий чора-тадбирлари шахснинг шаклланишига бирдек хизмат қилса-да, аммо мазмуни ва йўналиши билан улар биридан фарқланади.*

*Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг **маънавий-ахлоқий чора-тадбирлари** тизимига қуйидагиларни киритиш тавсия этилади:*

1) умуминсоний, миллий, диний, маҳаллий, оилавий, ҳуқуқий қадриятларни шакллантириш ва мустаҳкамлаш;

2) умумэтироф этилган ахлоқ-одоб нормаларини ишлаб чиқиш ва кенг оммага тарғиб қилиш;

3) фуқароларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан юксалишига хизмат қилувчи кўрсатув, эшиттириш ва мақолалар тайёрлаб, оммавий ахборот воситаларида намойиш қилиш;

4) миллий сериал, кинофильм, мультфильм, спектакль кабиларни инсонда маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилувчи эпизодлар билан бойитиш;

5) таълим жараёнларида ўқувчиларда маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантириш ва ривожлантириш учун амалга оширилиши мумкин бўлган намунавий чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш ва ш.к.

*Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг **маданий-маърифий чора-тадбирлари**. Инсоннинг шаклланишида, ундаги стресс ҳолатларини бартараф этишда, аҳолини, айниқса вояга етмаган, ўсмир ва ёшларнинг бўш вақтини самарали ташкил этишда маданий-маърифий чора-тадбирларнинг ўрни ва роли катта. Бу борада қуйидаги чора-тадбирлар белгиланиши ўринлидир:*

1) республика, вилоят, шаҳар-туман, даҳа, маҳаллалар миқёсида турли фестиваллар, кўрик-танловлар, спорт мусобақалари, бадий кечалар уюштириш;

2) даҳа, маҳалла, қишлоқ, овулларда маданият саройлари, спорт майдончалари барпо этиш ва уларнинг фаолиятини ташкил этиш;

3) янгидан-янги байрамлар («Ота-оналар куни», «Ака-укалар куни», «Опа-сингиллар куни», «Дўстлар куни», «Оила куни», «Қадриятлар куни» кабилар)ни йўлга қўйиш;

4) аҳолининг дам олишини самарали ташкил этиш.

*Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг **ижтимоий чора-тадбирлари**. Мазкур чоралар аҳолининг ижтимоий ҳимоя қилиниши ва қўллаб-қувватланишини таъминлашга йўналтирилади. Уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:*

1) ижтимоийлашувни амалга ошириш;

2) аҳолининг бандлигини, ҳуқуқбузарликлар ҳамда уларнинг сабаб ва шароитлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолияти борасидаги фикрини ўрганиш;

3) аҳолининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоялаш.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг иқтисодий чора-тадбирлари. Таҳлиллар аксарият жиноятлар моддий етишмовчилик, кам таъминланганлик, ишсизлик натижасида содир этилишини кўрсатмоқда. Шу боис ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг иқтисодий чора-тадбирларини шакллантиришда қуйидагиларни инобатга олиш лозим:

1) янги иш ўринлари очиш;

2) иш ҳақи, нафақа ва стипендияларни ошириш;

3) кундалик истеъмол учун зарур озиқ-овқат ва истеъмол буюмлари нархини барқарорлаштириш ва ҳ.к.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг тарбиявий чора-тадбирлари. Маълумки, инсоннинг шахс сифатида камол топишида тарбиянинг ўрни катта. Инсонни тарбиялаш эса нафақат ота-она ва таълим муассасаларининг, балки бутун жамиятнинг вазифасидир. Чунки ғайриижтимоий, салбий хулқ-атворга эга шахс жамият учун хавф туғдиради. Шу боисдан ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасида ушбу йўналишдаги чора-тадбирларни умумжамят миқёсида қуйидаги кўринишда белгилаш мақсадга мувофиқ бўлади:

1) нашр этилаётган китоблар, ишланаётган телекўрсатув, кинофильм, видеофильм, мультфильм, спектаклларни тарбиявий таъсири жиҳатидан цензурадан ўтказиш механизмини яратиш;

2) оммавий ахборот воситалари орқали аҳолига тарбиявий таъсир кўрсатишга йўналтирилган чиқишларни амалга ошириш;

3) вояга етмаганлар ва ёшларнинг тарбиясида «маҳалла — оила — таълим муассасасининг ижтимоий алоқаси» концепциясини ишлаб чиқиш ва амалда самарали қўлланилишини таъминлаш.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг тиббий чора-тадбирларини қуйидагича шакллантириш мақсадга мувофиқ:

1) даволаниши қийин, аммо тез ва осон юқадиган касалликлар, инсоннинг соғлиги ва ҳаётига қарши қаратилган ҳуқуқбузарликлар ҳамда уларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, ҳисобини юритиш ва бартараф этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

2) аҳоли ўртасида санитария-гигиенага оид билимларни тарқатиш бўйича ишларни, шунингдек соғлом турмуш тарзи тарғиб қилинишини ташкил этиш;

3) аҳоли ўртасида мунтазам тиббий текширувлар ташкил қилиш;

4) фуқаролар соғлигини сақлаш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикасида доир дастурлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш;

5) алкоголизм, гиёҳвандлик, заҳарвандлик, руҳий касалликлар, ОИВ инфекцияси, таносил касалликлари ва атрофдагилар учун хавф солувчи бошқа касалликларга чалинган шахсларни аниқлаш ва ҳисобини юритиш.

Номақбул турмуш шароитлари таъсирида юзага келган шахснинг салбий, ахлоқий-руҳий хусусиятлари ва ташқи объектив ҳолатларнинг ўзаро таъсири жинойий хулқ-атворни вужудга келтириши мумкин бўлиб, бунда салбий ахлоқий-руҳий хусусиятлар ҳал қилувчи роль ўйнайди⁶. Бу эса ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг, хусусан, умумий профилактика психологик чора-тадбирларининг аҳамиятини янада оширади.

Шу боис *ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг психологик чора-тадбирларига* қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) аҳолига психологик ёрдам кўрсатиш тизимини шакллантириш ва ривожлантириш;

2) суицид, шунингдек ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабаб бўладиган руҳий бузилиш ҳолатларини илмий тадқиқ этиш, олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

3) аҳоли ўртасидаги ижтимоий психологик муҳитни мунтазам равишда ўрганиб бориш, бу борада улар ўртасида ижтимоий сўровлар ўтказиш, сўров натижаларидан ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат даражасидаги, ҳудудий ва соҳавий дастурлар ишлаб чиқишда фойдаланиш учун таклиф ва тавсиялар тайёрлаш;

4) инсонда биофизиологик жиҳатдан ривожланиш ёки ўзгаришлар кечадиган даврларда руҳиятда кузатиладиган бузилишлар натижасида салбий оқибатлар келиб чиқишининг олдини олиш бўйича психологик чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш.

Ҳар бир чора-тадбирнинг самарадорлиги ва муваффақияти бевосита уни *ўтказиш асослари ва тартибининг* аниқ ҳамда мукамал белгиланганлиги билан боғлиқ бўлганидек, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари ҳам худди шундай асос ва тартибга эга бўлмоғи лозим.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларининг илмий-амалий таҳлили уларнинг барчаси ҳам ўтказиш асослари ва тартибига эга эмаслигини кўрсатмоқда.

Мисол учун, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат даражасидаги, ҳудудий, соҳавий ёки соҳавий-ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва амалга оширишнинг асослари ва тартибини илмий ёки ҳуқуқий манбаларда кузатиш қийин. Айнан шунинг учун ҳам ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг мазкур чора-тадбирини амалга оширишда муайян муаммо ва қийинчиликлар мавжуд.

Мазкур муаммони ҳуқуқий тарғиботни амалга ошириш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ҳамда содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш, шунингдек бу ҳақда тақдимномалар киритиш ва уларнинг ижросини таъминлашга доир фаолиятда ҳам кузатиш мумкин.

Умуман олганда, «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси

қонуннинг 4-моддасида «ҳуқуқбузарликларнинг сабабларини ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш» ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналиши этиб белгиланган. Бироқ бу борадаги ишлар тўлиқ ҳуқуқий тартибга солинмаган.

Чунончи, гарчи «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун қабул қилиниб, ушбу соҳада босқичма-босқич кенг қамровли ислоҳотлар амалга оширилиб келаётган бўлса-да, ҳанузгача ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, ҳисобини юритиш, таҳлил қилиш ва бартараф этишнинг ҳуқуқий механизми яратилмасдан, бу борадаги илмий-амалий муаммолар долзарблигича қолиб келмоқда. Ушбу масала Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (2017 йил 14 март) ПҚ-2833-сон қарорида ҳам танқидий баҳоланиб, унга «ҳуқуқбузарликларнинг тизимли равишда содир этилишига доир сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш самарадорлиги мавжуд эмаслиги кутилаётган натижаларни бермаяпти» деган мазмунда изоҳ берилган.

Мазкур йўналишдаги **муаммоларни** қуйидагиларда кузатиш мумкин:

1) ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлашнинг назарий асослари, мақсад ва вазифалари, ҳуқуқий тартиби етарлича ишлаб чиқилмаган ва амалиётга татбиқ этилмаган;

2) аниқланган ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларнинг марказлаштирилган ҳисобини юритишнинг ҳуқуқий тартиби ишлаб чиқилмаган;

3) ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларнинг таҳлили кимлар томонидан,

қайси ҳолатларда, нима мақсадларда амалга оширилишига доир ҳуқуқий тартиб мавжуд эмас;

4) ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш чора-тадбирлари етарлича ишлаб чиқилмаган, қолаверса, бу борада амалдаги қонунчиликда коллизия ҳолатлар мавжуд;

5) ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш усул ва шаклларига доир илмий-амалий қоидалар етарлича ишлаб чиқилмаган;

б) ислоҳотлар давомида ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларнинг бартараф этилишини таъминлаш юзасидан амалиётга янгидан-янги профилактик чора-тадбирлар татбиқ этиб келинаётган бўлишига қарамасдан, ушбу чора-тадбирларни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизми яратилмай келмоқда.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш учун, *биринчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг мақсади, вазифалари ва афзалликларига ойдинлик киритиб, унинг ижтимоий-ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлаш; *иккинчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари доирасини кенгайтириб, самарали тизимини яратиш; *учинчидан*, ҳуқуқбузарлик-

ларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, марказлаштирилган ҳисобини юритиш ва таҳлил қилишнинг ҳуқуқий механизмини такомиллаштириш; *тўртинчидан*, ҳуқуқбузарликларнинг аниқланган сабаб ва шарт-шароитлари ҳамда ҳуқуқбузар ва ҳуқуқбузарликдан жабрланувчи шахсни ўрганиш натижалари асосида уларга криминологик ва виктимологик жиҳатдан индивидуал ташхис қўйишнинг назарий-ҳуқуқий асосларини яратиш; *бешинчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларини ўтказишнинг асослари ва тартибини аниқ белгилашни **таклиф этамиз**.

Ўйлаймизки, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари тизимини такомиллаштириш юзасидан илгари сурилаётган ушбу таклифлар, *биринчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг ижтимоий-ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлашга; *иккинчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари доирасини кенгайтиришга; *учинчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва қўллаш самарадорлигини оширишга; *тўртинчидан*, ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирларини ўтказишнинг асослари ва тартибини аниқ белгилашга хизмат қилади.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати / А.Мадвалиев таҳрири остида. — Т., 2006. — Б. 507–508.

² *Игошев К.Е.* Социальный контроль и профилактика преступлений. — Горький, 1976. — Б. 57.

³ *Ўразалиев М.Қ.* Оилада вояга етмаганларга қарши содир этиладиган жинсий жиноятларнинг олдини олиш. Диссертация юрид.фанлар.номзод. — Т., 2008. — Б. 93.

⁴ *Бекчанов С.* Мафкура—қудратли қурол // Постда. —2017. — 27 май. —Б. 10.

⁵ *Каримов И.А.* Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин («Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг саволларига жавоблар) // Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7. — Т., 1999. — Б. 46–47.

⁶ *Бобоёров М.А.* Ёшларни ҳуқуқий тарбиялаш муаммолари // Мустақиллик йилларида юридик фан ва амалиётнинг ривожланиши: Илмий-назарий конф. материаллари. 2-қисм. — Т., 2002. — Б. 49–51.

ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР МАХСУС ПРОФИЛАКТИКАСИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг хусусиятлари таҳлил қилинган, унинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг бошқа турларидан фарқловчи хусусиятлари, афзалликлари, профилактик чоралар тизимида тутган ўрни ва роли ёритилган.

Таянч сўзлар: ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси, махсус профилактика чора-тадбирлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар.

Особенности специальной профилактики правонарушений

Аннотация. В статье анализируются особенности специальной профилактики правонарушений, раскрывается ее содержание, отличающее данный вид профилактики от других видов.

Ключевые слова: специальная профилактика правонарушений, меры специальной профилактики, органы и ведомства, непосредственно осуществляющие профилактику правонарушений.

Specific features of crime prevention

Annotation. The article deals with the specific features of crime prevention as well as its role and place and discriminating features of prevention from other prevention of crimes.

Keywords: special crime preventions, measures of special crime preventions, bodies directly providing crime preventions and institutions, special preventive operations.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, хусусан, жиноятларнинг олдини олиш криминология фанининг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Бу борада асосий эътибор жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш юзасидан таъсирчан профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш масалаларига қаратилади. Зеро, бусиз профилактик чора-тадбирларнинг самарадорлигига эришиб бўлмайди.

Аммо криминологик нуқтаи назардан «жиноят» — ижтимоий-ҳуқуқий тушунча бўлиб, унинг сабаблари ва содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитлар кўп қиррали воқеа-ҳодисалардан таркиб топади. Шу боис криминолог олимлар томонидан жиноятларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар ҳақида турли назариялар ишлаб чиқилган бўлиб, улар мазмуни ва хусусиятлари бўйича турлича таснифланган.

Масалан, айрим юридик адабиётларда жиноятчиликнинг сабаблари ва шарт-шароитлари ҳажми (даражаси) бўйича *умумижтимоий*, *гуруҳий* ва *шахсий* даражадаги сабаб ва шароитларга ажратилади¹.

Жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ҳамда содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларнинг бундай таснифланиши профилактик фаолиятни ҳам муайян турларга ажратиш заруратини юзага келтиради. Айнан мазкур заруратни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунининг 6-моддасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг *умумий*, *махсус*, *якка тартибдаги* ва *виктимологик профилактика* каби тўртта тури белгилаб қўйилган.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳар бир тури ўз хусусиятлари, афзалликлари, мақсад, вазифа, объект ва субъектларига эга. С.Б.Хўжакуловнинг таъкидлашича, ҳуқуқбу-

зарликлар профилактикасининг муайян бир тури бошқасидан ўзига хослиги (индивидуаллиги) билан фарқланиши лозим. Аммо миллий қонунчилигимизда мазкур ўзига хосликка эътибор қаратилмаган. Мавжуд мунозарали вазият назарий ва амалий жиҳатдан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси турларини бир-биридан фарқлаш, уларнинг хусусиятларини белгилаб олиш ҳамда бу борада амалга оширилган ишлар юзасидан ҳисоботлар тайёрлаш, уларни таҳлил қилиш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини режалаштиришда муайян зиддият ва тушунмовчиликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлмоқда².

Дарҳақиқат, «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуннинг³ ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси тартибга солинган 24—27-моддаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш, мазкур нормалар орқали ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг моҳияти етарлича очиб берилмаганини кўрсатади. Буни қуйида келтирилган ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси хусусиятларининг мазмунини ёритишга доир фикрларимиз орқали асослаб беришга ҳаракат қиламиз.

Қонун ҳужжатлари, илмий адабиётлар ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси амалиёти таҳлилларига асосланиб, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ўзига хос жиҳатлари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин.

Биринчиси — ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар, шахслар тоифалари кўпайганда ёки жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатар ва таҳдидлар юзага келганида амалга оширилиши.

Қонуннинг 24-моддасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини амалга ошириш асослари сифатида қуйидагилар келтириб ўтилган:

— айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг (масалан, гиёҳвандлик воситаларининг қонунга хилоф

муомаласи билан боғлиқ жиноятларнинг ошиши, фоҳишалик билан шуғулланувчи, фоҳишахона сақловчи ёки қўшмачилик қилувчи шахсларнинг) кўпайиши;

— жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатар ва таҳдидларнинг юзага келиши (масалан, қуролланган жиноятчиларнинг қидируви, шубҳали шахсларнинг транспорт воситаларида қочиши каби ҳолатлар).

Шундай ҳолатлар борки, жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатар ва таҳдидлар юзага келмаса-да, юзага келиш эҳтимоли бўлади (масалан, оммавий тадбирларнинг режалаштирилиши ва ўтказилиши). Бироқ «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда масаланинг ушбу жиҳатини белгилаш қонун чиқарувчи органнинг эътиборидан четда қолган. Мазкур бўшлиқни тўлдириш учун Қонуннинг 24-моддаси иккинчи қисмини қуйидаги таҳрирда баён этиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз: *«жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатар ва таҳдидларнинг юзага келиш эҳтимоли мавжудлиги»*.

Иккинчиси — ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг олдиндан пухта ўйлаб ишлаб чиқилиши, субъектлар ўртасида вазифаларнинг аниқ тақсимланиши, махсус профилактик чора-тадбирлар амалга оширилишининг тезкорлиги.

Ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тезкорлик хусусиятининг моҳияти шундаки, амалга оширилиши лозим бўлган профилактик чора-тадбирлар узвийлиги ва ўзаро алоқадорлигидан келиб чиққан ҳолда аввалдан тахминий режалаштирилади, баъзи ҳолатларда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари томонидан режали ҳаракатланиш юзасидан ўқув машғулотлари ўтказилади. Натижада, уларда профилактик чора-тадбирларни ўз вақтида, тез ва аниқ бажариш юзасидан амалий кўникмалар шаклланади. Бу эса ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг тезкорлигини таъминлайди.

Учинчиси — ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тасдиқланган махсус намунавий режага асосан амалга оширилиши.

Ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг тезкорлигини, аниқроқ айтганда, профилактик чора-тадбирларнинг ўз вақтида, тез ва аниқ бажарилишини таъминлаш учун махсус профилактик тадбирларнинг қатъий, баъзан тавсиявий хусусиятга эга намунавий режаси ишлаб чиқилади. Ушбу режалар ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари билан тартибга солинади. Буни ички ишлар органлари тизимида амалга ошириладиган «Қорадори», «Арсенал», «Орият», «Тозалаш», «Антитеррор» каби тезкор-профилактик ва махсус тадбирларда кузатиш мумкин.

Бироқ қонун чиқарувчи орган ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ушбу хусусиятлари билан боғлиқ ҳолатларнинг ҳуқуқий тартибга солинишини эътибордан четда қолдирган. Шу боисдан ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг амалга оширилишини фақат ички ишлар органлари фаолиятида кузатиш мумкин. Бу эса қонун нормалари билан ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактик тадбирлари қачон, қайси ҳолатларда, қайси асосларга кўра, ким томонидан, қандай талабларга кўра, тадбирларнинг қайси жиҳатларини инobatга олган ҳолда ишлаб чиқилиши ва режалаштирилиши билан боғлиқ қоидаларнинг белгиланишини талаб этади.

Тўртинчиси — ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг ёки жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатар ва таҳдидларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда шартли номланиши.

Бугунги кунда ички ишлар органлари фаолиятида махсус тадбирларнинг шартли номланиши амалиёти муайян даражада

шаклланган. Бироқ мазкур амалиётни янада ривожлантириш, бу борада амалиётда йўл қўйилган хато ва камчиликларни аниқлаб, уларга чек қўйиш, пухта ўйланган, таъсирчан махсус профилактик тадбирлар ишлаб чиқиш ва уларнинг шартли номланишини таъминлаш масалаларига етарли эътибор берилмаяпти.

Негаки, Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг илгари амалда бўлган (2014 йил 1 сентябрдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини таъминлаш, профилактика (катта) инспекторлари ва милиция таянч пунктлари фаолияти самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги 131-сон) буйруғида ички ишлар органлари фаолиятида қўлланиладиган «Антитеррор», «Арсенал», «Автопатруль», «Автобус», «Велосипед», «Диққат пиёда», «Диққат болалар», «Диққат темир йўл», «Ёнғин хавфсизлиги ойлиги», «Ижро», «Маст ҳайдовчи», «Назорат», «Орият», «Ойна», «Паспорт-виза», «Спитамен», «Турмуш», «Тозалаш», «Трактор», «Устaxonа», «Қорадори», «Қидирув», «Фамхўрлик», «Хонадон», «Ҳаракат хавфсизлиги ойлиги» каби тезкор-профилактик ва махсус тадбирлар белгиланган бўлса-да, кейинчалик қабул қилинган ҳамда ҳозирда амалда бўлган Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг 2017 йил 12 июлдаги «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 151-сон буйруғида⁴ ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг мазкур тадбирлари назарда тутилмаган.

Бешинчиси — ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб ва шартларда ишлаб чиқилиши.

Юқорида таъкидланганидек, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси билан боғлиқ ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар қонун ва қонуности ҳужжатлар билан етарли тартибга солинмаган. Бу эса ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг самарадорлигига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Натижада ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ички ишлар органларидаги бошқа субъектлари орасида ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси ҳақида тасаввурга ҳам эга эмаслик ҳолатлари кузатилмоқда.

Шу боисдан, модомики, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар томонидан қонуний асосда бир хилда амалга оширилиши талаб қилинар экан, у ҳолда ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларини ишлаб чиқиш тартиби ва шартларини қонун ҳужжатлари билан белгилаш зарур. Бу борада махсус тадбирларнинг республика, вилоят, шаҳар (туман), маҳалла (қишлоқ, овул) ёки муайян шахс доирасида амалга оширилишига алоҳида эътибор берилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Олтинчиси — ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг фақат ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи тегишли орган ва муассасалар томонидан амалга оширилиши.

«Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунга кўра ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар, яъни махсус ваколатга эга субъектлар томонидан амалга оширилади. Бироқ, юқорида таъкидланганидек, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси амалиёти таҳлилларига кўра, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси аксарият ҳолларда ички ишлар органлари томонидан

амалга оширилиши кузатилади. Шу боис қонун ҳужжатларида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи орган ва муассасаларнинг ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасини ташкил этиш ва амалга оширишга доир ваколатларини аниқ белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси ўз хусусиятларига эга бўлиб, унинг моҳиятини тўла-тўқис англаб етиш жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси самарадорлигини таъминлаш имконини беради.

Ўйлаймизки, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг моҳияти ва хусусиятларини очиб бериш борасида илгари сурилаётган таклиф ва тавсиялар, *энг аввало*, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси ва унинг имкониятлари ҳақида аниқ ва объектив тасаввур ҳосил қилишга; *иккинчидан*, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасини профилактиканинг бошқа турларидан фарқлашга; *учинчидан*, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасини унинг хусусиятларига таянган ҳолда тўғри ва тизимли ташкил этишга; *тўртинчидан*, амалиётда ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасини қўллаш самарадорлигини таъминлашга; *бешинчидан*, қонун ва қонуности ҳужжатлардаги ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси чора-тадбирларини, унинг хусусиятларини белгиловчи нормаларни такомиллаштириб боришга хизмат қилади.

¹ Криминология. Умумий қисм / И.Исмаилов, Қ.Р.Абдурасулова, И.Ю.Фазилов; — Т., 2015. — Б. 92.

² *Ҳўжақулов С. Б.* Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш (Ички ишлар органлари фаолияти мисолида). Юрид. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дис. — Т., 2018. — Б. 42–43.

³ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // URL: <http://www.lex.uz>.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2017 йил 12 июлдаги «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида»ги 151-сон буйруғи // URL: <http://www.lex.uz>.

Д. Р. Тураева,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси жиноят ҳуқуқи кафедрасининг катта ўқитувчиси

СУДГА ҚАДАР ИШ ЮРИТУВИДА ЖАБРЛАНУВЧИНИНГ ҲУҚУҚ ВА МАНФААТЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

Аннотация. Мақолада судга қадар иш юритувида жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш жараёнида юзага келадиган масалалар таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: жиноят, жиноят процесси, судга қадар иш юритиш, терговга қадар текширув, жиноят процесси иштирокчилари, жабрланувчи, зарар, маънавий зарар, жисмоний зарар, мулкӣ зарар.

Защита прав и интересов потерпевшего в досудебном производстве

Аннотация. В статье анализируются вопросы, возникающие в процессе защиты прав и интересов потерпевших в досудебном производстве.

Ключевые слова: преступление, уголовный процесс, досудебное производство, участники уголовного процесса, потерпевший, защита прав и интересов потерпевшего, ущерб, моральный вред, физический вред, имущественный вред.

Protection of the rights and interests of the victim in pre-judicial proceedings

The summary. The article analyzes the issues that arise in the process of protecting the rights and interests of victims in pre-trial proceedings.

Keywords: Criminal trial, pre-judicial manufacture, a crime, the victim, protection of the rights and interests of the victim, participating in criminal trial, harm put by a crime, moral harm, physical harm, property harm.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш ва эркинлаштириш, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари фаолиятининг самарадорлигини кучайтириш, аҳолининг одил судловга ишончини ошириш, жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустақамлаш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–4850-сон¹ ҳамда 2017 йил 21 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари

тўғрисида»ги ПФ–4966-сон фармонларининг қабул қилиниши ушбу йўналишдаги давлат сиёсатини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқди. Мазкур фармонлар билан суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ этиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тасдиқланиб, жиноят туфайли етказилган зарарни қоплаш ва жиноятчиликнинг олдини олиш учун илғор хорижий тажрибани ўрганиш ва қонунчилигимизни такомиллаштириш вазифаси юклатилди.

Ишни судга қадар юритиш босқичи терговга қадар текширувдан, яъни ижтимоий хавфли қилмиш юз берган-бермаганлиги, шу қилмишни содир этган шахсининг айбли-айбсизлигини аниқлаш билан бирга,

ижтимоий хавфли қилмиш натижасида фуқароларга ва юридик шахсларга етказилган мулкӣ зиённинг миқдорини аниқлаш талаб этилади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, 2018 йил якуни бўйича 282 086 691 сум моддий зарар аниқланган бўлса, шундан 226 993 546 сўм зарар, яъни 14,7 % ундирилмаганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу кўрсаткич 2017 йил якунига келиб жиноят оқибатида жабрланувчига етказилган зарар миқдори жами 330 743 854 сўмни ташкил этган бўлса, шундан 265 207 747 сўм миқдори, яъни 14 %и ундирилмаган. Лекин ушбу кўрсаткич фақат очилган жиноят ишлари юзасидандир. 2017 йилда фoш этилмаган жиноятлар сони 51565 тани, 2018 йилда эса 353191 тани ташкил этади. Бундан очилмай қолган жиноятлар оқибатида жабрланувчиларга етказилган зарар ундирилмасдан қолаётгани ҳамда фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларининг тўлиқ таъминланмаётганини кўришимиз мумкин.

Юридик адабиётларда таъкидланишича, жиноят иши бўйича жинoий тажовуз, яъни жиноят белгиларини ўзида мужассам этган ижтимоий хавфли қилмиш тўғрисида етарли далиллар бўлган ва улар асосида қўзғатилган жиноят иши бўйича жиноят қонуни билан қўриқладиган манфаатлари: ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва қадр-қиммати, шунингдек сиёсий, меҳнатга оид, мулкӣ ва бошқа ҳуқуқ ва эркинликларига зарар етган шахс жабрланувчи деб эътироф этилади².

Ақли норасо шахс деганда ижтимоий хавфли қилмишни содир этиш вақтида ақли норасо ҳолатда бўлган, яъни сурункали руҳий касаллиги, руҳий ҳолати вақтинча бузилганлиги, ақли заифлиги ёки бошқа тарздаги руҳий касаллиги сабабли ўз ҳаракатларининг аҳамиятини англай олмаган ёки ҳаракатларини бошқаролмаган шахс тушунилади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғати ва русча-ўзбекча луғатларда «зарар» ва «зиён» тушунчалари синоним эканлиги қайд этилган.

Маънавий зарар деганда — жабрланувчига қарши содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳаракати

ёки ҳаракатсизлик оқибатида у бошидан кечирган (ўтказган) маънавий ва жисмоний азоблар (камситиш, жисмоний оғриқ, зарар кўриш, ноқулайлик ва бошқ.) тушунилади³.

Жисмоний зарар деганда — содир этилган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) оқибатида жабрланувчининг соғлиғига етказилган шикаст, тан жароҳати ёки баданига, тана аъзоларига, уларнинг бутунлигига бошқача тарзда етказилган зарар тушунилади.

Мулкӣ зарар деганда — содир этилган жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) оқибатида жабрланувчига тегишли бўлган мулкка, мулкӣ ҳуқуқларга етказилган моддий, иқтисодий зарар тушунилади⁴.

Айрим ҳуқуқшунос олимларнинг махсус илмий изланишларида жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмишга тайёргарлик кўриш ёки суиқасд қилиш туфайли маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар етишининг реал хавфи туғилган бўлса, шунингдек юридик шахс, унинг мулки ёки ишчанлик обрўсига зарар етган тақдирда ҳам мазкур субъектларни жабрланувчи сифатида эътироф этиш лозимлиги таъкидланади⁵. Амалиётда шахснинг жиноят ёки ижтимоий хавфли қилмиш туфайли маънавий, жисмоний ёки мулкӣ зарар кўрганлиги етарли далиллар билан тасдиқланган тақдирда уни жабрланувчи деб эътироф этиш ҳақида суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан қарор, суд томонидан эса ажрим чиқарилади. Ушбу процессуал ҳужжат чиқарилган вақтдан бошлаб шахс жабрланувчи мақомига ҳамда ЖПКнинг 55-моддасида кўрсатилган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлади.

Бироқ жиноят процессида кўриладиган фуқаровий даъволар нафақат мулкӣ зиённи қоплаш, балки жабрланувчини дафн этиш ёки унинг стационар даволаниши учун кетган харажатларни, суғурта тариқасида тўланадиган пул, нафақа ёки пенсия пулини ундиришга ҳам қаратилади. Етказилган зиённи қоплаш бевосита жиноят содир этган шахсга нисбатан тайинланадиган жазо тури

ва миқдори, ҳаттоки, ярашув асосида гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчини жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Жиноий ҳаракатлар оқибатида етказилган моддий зарарни қоплаш масаласига доир суд амалиёти тўғрисида»ги (11.09.1998) 21-сонли қарорида мазкур ҳолатларга эътибор қаратилиб, «амнистия акти қўлланилиши туфайли суд ажрими билан жиноий жавобгарликдан озод этилган шахсларга нисбатан фуқаровий даъво кўрмай қолдирилганда, манфаатдор шахслар фуқаровий ишларни юритиш тартибида даъво билан судга мурожаат этиш ҳуқуқига эга. Жиноят ишида маънавий зарарни тўлдириш ҳақидаги фуқаровий даъвони кўришда суд маънавий зарар моддий жиҳатдан қопланишига фақат қонунда белгиланган ҳолларда йўл қўйиши» таъкидланган. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Жиноят-процессуал кодекс жиноят процессида фуқаровий даъво институтини қўллаш борасида юзага келадиган бошқа муносабатларни ҳам тартибга соладиган қўйидаги қоидаларни назарда тутган:

– айбланувчи, судланувчи ёки фуқаровий жавобгарнинг даъвони тан олганлиги ва фуқаровий даъвогар, айбланувчи, судланувчи ёхуд фуқаровий жавобгарнинг ўзаро келишганлиги тўғрисида ариза бериши фуқаровий даъво бўйича иш юритишнинг тугатилишига олиб келмайди. Зеро, фуқаровий даъво жиноятнинг предметини ташкил қиладиган нарсага зиён етказилиши муносабати билан қўзғатилганида келишув асосида даъвонинг жиноят ишини юритишдан чиқарилиши жиноят ишининг бутунлай тугатилишига асос мавжудлигини англатади;

– даъводан воз кечишнинг қабул қилиниши даъво бўйича иш юритишни тугатишга асос бўлади ва жиноят процессида ҳам, фуқаровий суд ишларини юритиш тартибида ҳам фуқаровий даъвогарни ўша шахсга айнан шу асосда даъвони қайта қўзғатиш ҳуқуқидан маҳрум қилади. Масалан: ўзгалар

мулкини талон-торож қилиш ёки ўзгалар мулкини талон-торож қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятлар юзасидан қўзғатилган ёки ярашув асосида тугатилган жиноят ишлари юзасидан;

– судланувчининг ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш масаласи ҳал этилаётган шахснинг мулкий зиён етказганлик ҳаракати зарурий мудофаа чегарасидан чиқмаган ҳолда содир этилгани аниқланса, фуқаровий даъво рад этилади;

– даъвонинг ҳажми жиноят тавсифига ва айбланувчига жазо тайинлашга таъсир этмаса, фуқаровий даъвони қаноатлантиришда суд даъво чегарасидан чиқишга ҳақли бўлади;

– жиноят процессида қўзғатилган фуқаровий даъво қаноатлантирилмаган тақдирда, даъвогар шу шахсга ва худди шу асосларга кўра фуқаровий суд ишларини юритиш тартибида даъво қўзғатиш ҳуқуқидан маҳрум бўлади;

– жиноят процессида фуқаровий даъво жиноят иши қўзғатилган пайтдан бошлаб то судга қадар қўзғатилиши мумкин;

– фуқаровий, меҳнат ва бошқа соҳа қонун ҳужжатларида белгиланган даъво муддати жиноят процессидаги фуқаровий даъвога нисбатан қўлланилмайди. Шу боис фуқаровий даъво қўзғатиш, уни кўриб чиқиш ва ҳал қилиш учун давлат божи ундирилмайди. Бу борада қонуний қулайликлар жиноят иши бўйича процессуал чиқимларни тежашга, процесс иштирокчиларининг чалғимаслигига, етказилган мулкий зарар содир этилган жиноятнинг таркибий қисми бўлганлиги сабабли қўзғатилган фуқаровий даъво жиноят ишини юритиш доирасида кўрилиши ва шу орқали уларнинг яхлитлигини таъминлашга йўналтирилган чоралар деб тушунишни тақозо этади;

– ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган шахслар етказилган зарар учун умумий асосларда мустақил жавобгар бўладилар. Вояга етмаганнинг зарарни қоплаш учун етарли мол-мулки ёки бошқа даромад манбалари бўлмаган ҳолларда, зарар ёки унинг

қопланмай қолган қисми бундай шахснинг ота-онаси ёки бошқа қонуний вакиллари томонидан тўланади;

— моддий зарар судланувчи ва жиноят иши унга нисбатан тугатилган шахснинг биргаликда содир этилган жиноий ҳаракатлари оқибатида етказилган бўлса, суд зарарни тўла ҳажмда қоплаш мажбуриятини маҳқумга юклайди.

Жиноят процессида фуқаровий даъво жиноят содир этилиши оқибатида йўқолган ва иш бўйича ашёвий далил деб эътироф этилган мол-мулкнинг миқдори ёки қонуний эгаси бу мулкдан воз кечиб, унинг қийматини ундириб бериш юзасидан кўзгатилиши ЖПКнинг 288-моддасида кўрсатилган. Бундай мазмундаги даъво жиноят содир этилиши натижасида жабрланувчи ёки юридик шахснинг йўқолган ва дастлабки тергов чоғида айбланувчи ёки учинчи шахсдан олиб қўйилган, ашёвий далил деб эътироф қилинган мулк эгасига ҳеч бир шикоятсиз моддий қийматини тўлиқ сақлаган ҳолда қайтарилиши тўғрисидаги қоидадан келиб чиқади.

Албатта, мулкдор ёки мулкнинг қонуний эгаси қайтарилаётган мулкдан воз кечиши сабаблари суд томонидан ўрганилиб, воз кечиш асосли деб топилганида фуқаровий жавобгарга берилади. Агарда мулкдан воз кечишни суд асосиз деб ҳисобласа, даъво қаноатлантирилмайди ёхуд қисман қаноатлантирилиб, қайтариладиган мулкнинг қиймати қанча пасайган бўлса, шу сумма жабрланувчи ва фуқаровий даъвогар фойдасига ундириб берилади.

Масалан: автоҳалокат туфайли ишда жабрланувчи тариқасида эътироф этилган шахсга тегишли «Кобальт» русумли автомашина яроқсиз ҳолатга келган. Мулк эгаси автомашинадан воз кечиб, унга янги автомашина олиб беришини фуқаровий жавобгардан талаб қилиб, даъво аризаси билан мурожаат этади. Суд мутахассис ёрдамида автомашинанинг дастлабки ва кейинги қиймати, таъмирлаш қийматини эса таъмирлашни амалга ошираётган корхона берган ҳужжат асосида аниқлаб, даъвогарга яроқсиз

ҳолатдаги автомашинанинг қийматини ва унинг автоҳалокатдан олдинги қийматини ташкил қиладиган суммалар фарқини жавобгардан ундириб берган.

Жиноят-процессуал кодекснинг 35-боб 290-моддасига мувофиқ, ишни судга қадар юритиш босқичида ҳукмнинг фуқаровий даъво ва бошқа мулк ундиришларга доир қисми ижросини таъминлаш учун суриштирувчи, терговчи ёки суд гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёхуд фуқаровий жавобгарнинг мол-мулкни хатлайди⁶.

Мол-мулк қуйидаги мақсадларда хатланади:

— жиноят туфайли етказилган мулк ундириш қилини қоплаш;

— жиноят содир этган ёки учинчи шахслардан топилиб, тортиб олинган ва мулкдор ёки қонуний эгасига қайтарилган мол-мулкнинг қийматини ундириш;

— айрим процессуал чиқимларни маҳқумдан ундириш.

Бироқ иш материалларида мол-мулк рўйхатининг йўқлиги мулк зарарни қоплаш тўғрисидаги масалани кўрмасдан қолдиришга асос бўла олмайди, чунки бундай мол-мулк ҳукм ижроси жараёнида ҳам аниқланиши мумкин.

Қонунчилигимизда айнан гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёхуд фуқаровий жавобгарнинг тасарруфида бўлган мол-мулкни хатлашга рухсат берилади. Бундан ташқари, ушбу турдаги процессуал ҳаракатларни ўтказиш доираси чегараланади. Зеро, 2009 йил 14 апрелда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 110-сонли қарори билан «Қарздор ва унинг оиласининг нормал турмуш кечириши учун зарур бўлган, ижро ҳужжатлари бўйича ундирув қаратилиши мумкин бўлмаган уй анжомлари ва жиҳозлари, кийимлар ҳамда бошқа буюмлар рўйхати» тасдиқланган бўлиб, унга кўра қарздор — жисмоний шахсга мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган ёки унинг умумий мулкдаги улуши бўлган мол-мулк ва буюмларининг рўйхатидан ташқари гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи

ёхуд фуқаровий жавобгар оиласининг меъёрдаги турмушини таъминлашда зарур бўлган уй-жой, уй анжомлари ва жиҳозлари, кийим ва буюмлар хатланмайди.

Аммо Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятларда, яъни давлатга хоинлик қилиш, Ўзбекистон Республикасининг Президентига тажовуз қилиш, терроризм, қўпурувчилик жиноятларини содир этганлик учун фойдаланилган ёхуд бундай жиноятлар қасддан одам ўлдириш, босқинчилик, талончилик ёки бошқа ижтимоий хавфлилик даражаси оғир, ўта оғир жиноятлар билан боғлиқ ҳолларда содир этилган бўлса, турар жойлар ёки яшаш учун мўлжалланмаган жойлар — мулк шаклидан, кимнинг, яъни гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ёхуд фуқаровий жавобгар тасаруфида бўлишидан қатъи назар — хатланади.

Мулкни хатлаш суриштирувчи, терговчининг қарори ёки бу процессуал ҳаракатни бажаришни тергов органларига топширишга ҳақли бўлган суднинг ажрими асосида амалга оширилади. Хатлаш:

— мулкдорга ёки мол-мулкнинг эгасига мол-мулкни тасаруф қилишда (масалан, кўчмас мулк, бино ва иншоотлар бўлиши мумкин);

— зарур ҳолларда хатланган мол-мулкдан фойдаланиш ман этилганлигини эълон қилишда (бунда автомашина, яъни кўчар мулклар);

— хатланган мол-мулкни тортиб олиш ва уни сақлаш, сақлаб туриш учун бошқа шахсларга топширишда ифодаланади.

Мулкни хатлашда хатланган мол-мулк суриштирувчи ёки терговчи томонидан мутахассис иштирокида жиноят содир этилган вақтдаги давлат улгуржи нархидан, бозор ёки комиссиявий нархлардан келиб чиқиб баҳоланади. Ҳукмнинг фуқаровий даъвога оид қисми ижросини таъминлаш мақсадида мол-мулкни хатлаш чоғида бу ҳақда тузиладиган баённомада мулкдор ёки мол-мулк эгаси киритиш зарур деб ҳисоблаган ва қиймати зиёни қоплаш учун етарли бўлган мол-мулк кўрсатилиши ва мол-мулк хатланганлиги тўғрисидаги баённоманинг нусхаси мол-мулки рўйхатга олинган шахсга ёки унинг вояга етган оила аъзоларидан бирига, улар бўлмаган тақдирда, мол-мулк рўйхатга олинган ҳудуддаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи вакилига топширилиб, тилхат олинади.

Айбдор шахсларнинг мол-мулкни хатлаш мулккий зарар қопланишини таъминлашнинг муҳим шаклларида ҳисобланади. Иш материалларида мол-мулк рўйхатининг йўқлиги мулккий зарарни қоплаш тўғрисидаги масалани кўрмасдан қолдиришга асос бўла олмайди, чунки бундай мол-мулк ҳукм ижроси жараёнида ҳам аниқланиши мумкин. Шу билан бирга, судлар хусусий ажрим чиқариш йўли билан суриштирув ва тергов органлари томонидан айбдор шахсларнинг мол-мулкни хатлаш чорасини кўрмаганлиги ёки ўз вақтида чора кўрмаганлиги тўғрисидаги ҳар бир ҳолатга муносабат билдиришса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 21 октябрь ПФ—4850-сон Фармони // Халқ сўзи. — 2016. — 209(6644)-сон.

² ИИВ ахборот марказининг 2018 йил якунлари ҳисоботи.

³ Саҳаддинов С. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига шарҳлар. Умумий қисм (илмий-амалий шарҳ).—Т., 2014.—Б. 592.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Маънавий зарарни қоплаш ҳақидаги қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги (28.04.2000 й.) 7-сонли қарорининг 2-банди.

⁵ Саҳаддинов С. Кўрсатилган асар. — Б. 125.

⁶ Ачилов С.М. Возможности усиления защиты прав потерпевшего в уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. — Т., 2010. — С. 153.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. Расмий нашр (2018 йилнинг 1 июлигача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан). — Т., 2018.

ЭКСТРЕМИЗМГА ҚАРШИ КУРАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Аннотация. Мақолада сўнгги йилларда МДХ давлатларида экстремизмга қарши курашиш соҳасида амалга оширилаётган ҳаракатлар ҳамда қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ёритилган.

Таянч сўзлар: экстремизм, экстремистик ҳаракат, диний экстремизм, сиёсий экстремизм.

Опыт зарубежных государств в борьбе с экстремизмом

Аннотация. В статье освещаются принятые нормативно-правовые документы, а также осуществляемые практические действия по борьбе с экстремизмом в странах СНГ за последние годы.

Ключевые слова: экстремизм, экстремистское движение, религиозный экстремизм, политический экстремизм.

The experience of foreign countries in the fight against extremism

Annotation. The article highlights the adopted regulatory documents, as well as ongoing practical actions to combat extremism in the CIS countries in recent years.

Keywords: extremism, extremist movement, religious extremism, political extremism.

Бугун ҳар қандай соҳани такомиллаштиришда хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш ва амалиётда қўллаш замон талабларидан бирига айланди. Мазкур талаблардан келиб чиқиб, мавзу доирасида ўрганилган муаммолар хорижий мамлакатларда қай тартибда ҳал этилганлиги тадқиқ этилди.

Муқаддас ислом динини ниқоб қилиб, бутун ер юзи бўйлаб одамларни бир-бирига қарши қўйиб, қон тўкишни ташкил қилаётган, амалда эса фақат ўзининг ҳузур-ҳаловатини ўйлаётган кимсаларни Европада фундаменталистлар, Марказий Осиёда ақидапарастлар ёки экстремистлар деб аташади. «Экстремизм» сўзи лотин тилидан олинган бўлиб, «ўта» деган маънони, яъни ижтимоий-сиёсий характердаги муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чора-тадбирлар, фикр ва қарашларни ёқловчи назария ва амалиётни англатади.

Мавзу доирасида ўрганилган муаммолар хорижий мамлакатларда қай тартибда ҳал этилганига эътибор қаратадиган бўлсак, Шанхай конвенцияси ҳамда МДХнинг модель қонуни,

шунингдек МДХ давлатларининг Россия, Озарбайжон, Қозғистон давлатларининг диний экстремизмга қарши кураш борасидаги ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари ўрганилган.

Хусусан, 2000 йилда МДХга аъзо давлатлар ҳукуматларининг кенгашида Ташкилотга аъзо давлатларнинг халқаро терроризм ва экстремизмнинг бошқа кўринишларига қарши курашиш бўйича 2003 йилгача мўлжалланган дастури қабул қилинди. Шунингдек, 2005 йил 26 августда МДХга аъзо давлатларнинг терроризм ва зўравонлик кўринишидаги экстремизмга қарши курашда Концепция қабул қилинганлиги, мазкур концепцияда экстремизм умумий таҳдид сифатида кўрилиб, унга қарши курашдаги ҳамкорлик масалалари кўрсатиб ўтилган¹.

Ушбу ҳужжат асосида МДХнинг Парламентлараро Ассамблеяси халқаро терроризм ва экстремизмнинг бошқа кўринишларига қарши кураш бўйича намунавий қонун лойиҳаларини ишлаб чиқишни бошлади ва бу жараён 2009 йилга қадар давом этган. МДХ давлатлари ҳудудида экстремизмга қарши курашнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатларини

тартибга солувчи илк норматив-ҳуқуқий ҳужжат МДХга аъзо давлатларнинг 2009 йил 14 майдаги 32-9 сонли «Экстремизмга қарши кураш тўғрисида»ги намунавий қонуни қабул қилинди. Мазкур қонунда «экстремистик фаолият», «экстремистик материаллар» тушунчаларига кенг таъриф берилган.

2001 йил 15 июнда қабул қилинган Терроризм, айирмачилик ва экстремизмга қарши кураш ҳақидаги Шанхай Конвенциясида² унинг мақсадлари учун қўлланиладиган атамалар, халқаро ҳамкорлик, Конвенция моддаларини қўллаш бўйича миллий қонунчилик, Конвенцияга аъзо бўлиш учун депозитарийлар, Конвенция бўйича маслаҳат ва тажриба алмашиш, Конвенцияга мос ҳолда Марказий ваколатли органлар ва уларнинг ваколатлари, Марказий ваколатли органларнинг ўзаро ахборот алмашиши, ушбу органларнинг ўзаро ҳамкорлиги ҳамда халқаро сўров бўйича мажбуриятлари ёритилган. Шу билан бирга, 2002 йил 7 июндаги «ШХТга аъзо давлатлар ўртасида регионал антитеррор тузилмаси ҳақидаги келишув» кабиларни яққол мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин³.

Юқоридаги ҳужжатлар Россия, Беларусь, Озарбайжон, Қозоғистон давлатларининг экстремизмга қарши курашиш соҳасини тартибга солувчи қонунчиликни янгилаш учун асос ва андоза бўлиб хизмат қилди.

Хусусан, **Россия Федерацияси** томонидан 2002 йил 25 июлда «Экстремистик фаолиятга қарши кураш тўғрисида»ги қонун қабул қилиниб, мазкур қонунда унинг мақсади ва асосий вазифалари, асосий тушунчалар, экстремистик фаолиятга қарши курашнинг асосий принцип ва йўналишлари, экстремистик фаолиятга қарши курашиш субъектлари, экстремистик фаолият профилактикаси ва бошқа ҳуқуқий жиҳатлари кўрсатилган.

Шунингдек, **РФ** Жиноят кодексининг 280, 282-282³-моддаларида экстремистик ҳаракатлар учун жавобгарлик масалалари белгиланган бўлиб, унинг 280-моддаси «Экстремистик ҳаракатларни амалга ошириш учун ошкора ундаганлик» учун жавобгарлик

белгиланган. Бундан ташқари, ЖКнинг 282-моддасида ОАВ ёки Интернет орқали, миллати, дини, ижтимоий гуруҳидан қатъи назар, ҳар қандай шахс ёки гуруҳга нисбатан нафрат ва адоват уйғотиш, инсон манфаатларини камситишга қаратилган ҳаракат учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Шунингдек, **РФ** ЖКнинг 282²-моддасида жамоат ва диний бирлашма ва ташкилотлар фаолиятини ташкил этиш юзасидан суд томонидан қонуний кучга кирган ҳукми мавжуд бўлса, экстремистик фаолият олиб борганлиги учун жавобгарлик белгиланган⁴.

Қайд этиш жоизки, Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган ЖКда мазкур ҳаракатлар учун жавобгарлик умумий тартибда кўзда тутилган.

Бундан ташқари, Бош прокуратура, ички ишлар органлари, Федерал хизмат хавфсизлиги ҳамда ҳудудий ўзини ўзи бошқариш органлари экстремизмга қарши курашувчи субъектлар ҳисобланади. Мазкур ташкилотлар орасида Бош прокуратуранинг ўрни самарали бўлиб, агар экстремистик ҳаракатлар содир бўлиши ёки содир этилгани ҳақида маълумотлар бўлса, бош прокурор ёки унинг ўринбосарлари тезкорлик билан мазкур диний, жамоат ташкилотлари ва ОАВга огоҳлантириш юборади. Агар шу ҳолат бир йил давомида такрорланса, бу ташкилотнинг фаолияти тўхтатилади⁵.

Шунингдек, Президент ҳузурида бир қанча ташкилотлар – Миллатлараро муносабатларга оид кенгаш, Диний ташкилотлар билан ҳамкорликни амалга оширувчи кенгаш, ҳукумат таркибидаги диний ташкилотларни бирлаштирувчи комиссия ва федерация субъектлари даражасида турли комиссиялар – ташкил қилиниб, фаолият юритиб келади. Бунга қарши курашувчи субъектлар қаторида Россия Федерациясининг Хавфсизлик Кенгаши алоҳида ўрин тутади. Мазкур ташкилот маслаҳат органи бўлиб, унинг асосий вазифалари фуқароларнинг ҳаётий муҳим манфаатларини, жамият ҳамда давлатни ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилишга қаратилган бўлиб, **РФ** Президенти

томонидан қарор қабул қилишда алоҳида аҳамият касб этади⁶.

Бундан ташқари, РФда 26 июль 2011 йилда ташкил қилинган Идоралараро комиссия фаолият юритиб, унинг таркибига Мудофаа, Маданият, Таълим, Адлия, Миграция вазирликлари, Тергов қўмитаси, Ички ишлар вазирлигининг вакиллари киради. Бу давлат органлари томонидан диний экстремизмга қарши курашда давлат сиёсати, амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш чора-тадбирлари режаси, концепция, стратегия, дастурлар каби ҳужжат лойиҳаларини ҳамкорликда ишлаб чиқиб, мазкур ҳужжатларнинг ҳудудлардаги ижросини назорат қилади.

Бундан ташқари, РФда Жамоатчилик палатаси ташкил қилинган бўлиб, у нодавлат ташкилот сифатида ўз фаолиятини экстремизмга қарши курашга йўналтирган. Масалан, у ўз ваколати доирасида аҳоли орасидаги муаммоларни мониторинг қилади ва тегишли тартибда давлат хизматларига маълумот беради. Хусусан, мазкур ташкилот таркибида экстремизмга қарши кураш комиссияси ташкил қилинган бўлиб, ҳудудларда унинг вакиллари экстремизмга қарши кураш борасида профилактика ишлари, ёшлар тарбияси, миллатлараро низоларни келтириб чиқаришнинг олдини олиш каби йўналишларда фаолият кўрсатади.

Бундан ташқари, Татаристон Республикасида «Мулоқот» маркази ташкил қилинган бўлиб, унга муқаддам деструктив гуруҳлар таъсирига тушиб қолган шахслар жалб қилинган. Экстремистик гоялар таъсирига тушиб қолиш эҳтимоли катта бўлган шахслар билан аудиторияда мулоқот ўрнатилиб, бунга олиб келган ҳолатлар аниқланади ва бошқа шахсларга ибрат бўлиши учун мулоқот асосида амалий ёрдам кўрсатилади.

Шунингдек, **Озарбайжон** давлатида экстремизмга қарши кураш борасида 2015 йил 4 декабрда Экстремизмга қарши кураш тўғрисида қонун қабул қилинган. Унинг 1-моддаси 1.0.9-бандига кўра, махсус операциялар ди-

ний экстремизмни аниқлаш ва унинг олдини олишга ҳамда фуқароларнинг хавфсизлигини таъминлаш, уларга етказилиши мумкин бўлган зарарни камайтиришга қаратилган.

Ушбу қонунинг 4-моддаси 4.0.5-бандида эса диний экстремизм хавфи остида бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш устунлиги, 4.0.6-бандига кўра экстремистик фаолиятга қарши курашга жалб қилинган ходимларнинг тактикаси ва техник усуллари минимал равишда ошкор қилиш белгиланган.

Шунингдек, 7-модданинг 7.2.9-бандига кўра диний экстремизмга қарши курашда махсус операция ҳудудида жисмоний ва юридик шахсларга алоқа ва коммунал хизматлар вақтинча тўхтатилиши, 7.2.10-бандида эса диний экстремистик фаолиятнинг олдини олишда шахс ва корхоналарнинг телефон суҳбатларини эшитиш, техник каналлардан ахборот ва бошқа тезкор маълумотларни чекловсиз олиш белгилаб қўйилган.

Озарбайжон давлатининг Жиноят кодекси ўрганилганида қуйидагилар маълум бўлди. ЖКнинг 167¹- моддасида динга эътиқод қилиш ёки диний оқимга аъзо бўлиш, шунингдек диний маросимларда иштирок этиш ва диний таълим олиш учун мажбур қилганлик учун⁷, 167²-моддасида эса диний аудио-видео ва бошқа материалларни сотиш ёки тарқатиш, ишлаб чиқариш ва импорт қилганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Озарбайжонда 2018 йил январь ойида экстремизмга қарши кураш бўйича режа ишлаб чиқилиб, мазкур режада диний экстремизмга қарши курашда давлат органлари ўртасида ҳамкорликда семинарлар ташкил қилиш, улар ўртасида вазифаларни мувофиқлаштириш белгиланган. Шунингдек, мазкур давлатда «Ёшлар орасида миллий, диний бағрикенглик, тинчлик ва гуманистик қадриятларни илгари суриш бўйича дастур» ишлаб чиқилиб, унинг асосий мақсади сифатида ёшлар орасида диний бағрикенглик, маънавий қадриятларни асраш, миллатлараро тотувликни таъминлаш қайд этилган⁸. 2016 йил 23 июнда Озарбайжон

давлатида экстремистик ва террористик ташкилотларда иштирок этаётган фуқароларни мазкур давлат фуқаролигидан маҳрум қилиш тўғрисида қонун қабул қилинган⁹.

Қозоғистон Республикасида 2005 йил 18 февраль куни қабул қилинган «Экстремизмга қарши кураш тўғрисида»ги қонунда унинг мақсади ва қўлланиладиган асосий тушунчалар, экстремизмга қарши курашнинг асосий вазифа ва принциплари, асосий йўналишлари, давлат органларининг экстремизмнинг олдини олиш, аниқлаш ва бартараф этиш бўйича ваколатлари, ташкилотларнинг экстремизмни амалга ошириш бўйича жавобгарлиги, экстремистик материалларни олиб кириш, чоп этириш, тайёрлаш ва (ёки) тарқатишга йўл қўймаслик белгилаб қўйилган¹⁰. Масалан, «Экстремизмга қарши кураш» тўғрисидаги қонуннинг 1-моддасида экстремизмнинг мустақил шакллари сифатида «қуролли қўзғолонни ташкил этиш ва унда қатнашиш» ҳамда «этник ва миллатчилик адоватини қўзғатиш» масалалари кўрсатилган.

Қонунинг ана шу моддасида *сиёсий, миллий ва диний* экстремизмнинг турлари акс этган бўлиб, ҳар бир терминга алоҳида таъриф берилган. *Сиёсий экстремизм* сифатида «конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартириш, шунингдек Қозоғистоннинг суверенитетини бузиш, миллий хавфсизлик ёки давлатга таҳдид қилиш, ҳокимиятни қўлга олиш ёки мажбуран ушлаб туриш ва ноқонуний равишда тузиш, тартибсизликларни ташкил этишга раҳбарлик қилиш ва унда иштирок этиш» кўрсатилган. *Диний экстремизмга* зўравонлик ёки зўравонликка чақиритиш билан боғлиқ бўлган диний нафрат ёки жанжални қўзғатиш, шунингдек дин омилини қўллаган ҳолда хавфсизлик, ҳаёт, соғлиқ ёки фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таҳдид солувчи диний амаллардан фойдаланиш сифатида таърифлар берилган.

Мазкур давлатда экстремистик ҳаракатлар учун Жиноят кодексининг 179, 180, 181, 182, 183, 258, 259, 260-моддалари, 404-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмлари

ҳамда 405-моддасида жавобгарлик белгиланган. Масалан, ЖКнинг 180-моддасида сепаратистик ҳаракатлар учун алоҳида жавобгарлик белгиланган. 183-моддасида экстремистик материалларни чоп этишга рухсат бериш масаласи кўрсатилган бўлиб, унда миллий, этник, диний ва ижтимоий адоват қўзғатиш, конституцион тузумни ўзгартириш ҳамда урушга тарғиб қилиш масалалари бўйича жавобгарлик кўрсатилган¹¹.

Қайд этиш жоизки, ЖКнинг 260-моддасига кўра террористик ёки экстремистик ҳаракатга мамлакат ташқарисида тайёргарлик кўрганлик учун уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланган. Шунингдек, 2017 йил 11 апрелда Қозоғистон Республикасининг Конституциясига ўзгартишлар киритилиб, унга кўра суд қарори асосида «ёлланганлик», «халқаро ташкилотларга ёки шахсларга қасд қилиш», «давлатга хоинлик қилиш», «Президент ҳаётига тажовуз қилиш», «сепаратистик фаолият», «экстремистик гуруҳ тузиш ёки уни бошқаришда иштирок этиш» каби жиноятлар учун фуқароликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланган¹².

Маълум бўлишича, Ўзбекистон ҳамда Қозоғистон ЖК моддаларининг диспозициясида экстремистик уюшма тузишнинг мақсади бевосита кўрсатилмаган.

Бироқ, Россия ЖКнинг тегишли моддаларида экстремистик жиноятлар содир этиш учун жиноий режалар ишлаб чиқиш ва (ёки) шароит яратиш каби мақсадларга ҳаволалар мавжуд. Бу ҳолатда жиноятни квалификация қилишда мақсад роль ўйнамайди, бироқ у жазо тайинлашда инобатга олинади¹³.

Бундан ташқари, экстремизмга қарши кураш борасида Миллий хавфсизлик қўмитаси, Бош прокуратура ва Ички ишлар органлари ўз фаолиятини амалга оширади. Шунингдек, диний ташкилотлар билан алоқа қилувчи давлат органи ўз фаолиятини амалга ошириб, мазкур ташкилот томонидан диний ташкилот ва бирлашмалар, миссионерлик фаолиятларини ўрганиш ва таҳлил қилиш, амалдаги «Дин эркинлиги тўғрисида»ги қонун ҳужжат-

ларини бузиш билан боғлиқ ишларни бажаради. Шунингдек, ОАВнинг ваколатли органи назорат қилиш, экстремистик тарғиботларнинг олдини олишга қаратилган бир қанча ишларни амалга оширади.

Қозоғистон Республикасида 2013–2017-йилларга мўлжалланган «Экстремизм ва терроризмнинг олдини олишга қаратилган Дастур»¹⁴ қабул қилиниб, унда Олтой ҳудудида 2015–2019 йилларда турли экстремистик ва террористик ғояларга қарши кураш вазибалари белгиланган. Мазкур дастур бўйича экстремизм ва терроризмдан ҳимоя қилиш масаласига 98 млрд танга маблағ сарф қилиниб, мазкур маблағларнинг асосий қисми Яқин Шарқдан қайтиб келган фуқароларни реабилитация қилиш ишларига йўналтирилган¹⁵. Шунингдек, Дин ишлари бўйича амалий тадқиқот маркази томонидан «Йўл харитаси» ишлаб чиқилиб, унда радикал диний руҳдаги шахсларни қайта тарбиялаш методикаси кўрсатилган¹⁶.

Хусусан, бу методика бўйича аввал мафкуравий бўшлиқларни текшириш мақсадида анкета сўрови ўтказилади, кейин одатий динга эътиқод қилиши ҳамда Қуръон, Ҳадис, Фикҳ билан боғлиқ манбалар ҳақида маълумотга эгаллиги текширилиб, мазкур ҳолатда аниқланган камчиликларни баргаф этиш мақсадида анъанавий ислом дини ҳақида асосли маълумотлар берилиб, реабилитация қилинади.

Маълум бўлишича, аксарият МДХ давлатлари қонун ижодкорларининг экстремистик уюшма тузиш жиноятининг объектив томони борасидаги қарашлар бир-бирга тўғри келмайди. Масалан, Қозоғистон Республикасининг махсус қонунида «экстремизм» тушунчасига уни бир неча турларга таснифлаб таъриф берилган.

Бироқ қонунда жиноятнинг объектив томони ихчамлаштирилиб, экстремистик гуруҳ тузиш ва унга раҳбарлик қилиш сифатида чегаралаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида «Экстремизмга қарши кураш тўғрисида»ги қонун 2018 йил 1 ноябрдан кучга кирди. Ушбу қонунда экс-

тремизмга қарши курашиш соҳасидаги муносабатлар тартибга солиниб, асосий тушунчаларга таърифлар берилди. Хусусан, доимо баҳсли бўлиб келган «экстремистик фаолият» тушунчасига, «Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузуми асосларини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳудудий яхлитлиги ва суверенитетини бузишга, ҳокимият ваколатларини эгаллашга ёки ўзлаштиришга, қонунга хилоф қуролли тузилмалар тузишга ёки уларда иштирок этишга, террорчилик фаолиятини амалга оширишга, зўрлик ёки зўрлик ишлатишга ошкора даъват қилиш билан боғлиқ ҳолда миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатишга, жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоиш этишга, шунингдек экстремистик ташкилотларнинг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоиш этишга, бирор-бир ижтимоий гуруҳга нисбатан сиёсий, мафкуравий, ирқий, миллий, этник ёки диний адоват ёхуд душманлик сабабли оммавий тартибсизликларни амалга оширишга ва ушбу ҳаракатларни амалга ошириш учун ошкора даъват қилишга қаратилган ҳаракатларни режалаштиришга, ташкил этишга, тайёрлашга ёки содир этишга доир фаолият» деган таъриф ишлаб чиқилди.

МДХ давлатлари жиноят қонунчилигидаги экстремистик уюшма тузиш учун жиноий жавобгарликни назарда тутувчи нормалар санкцияларини таҳлил қиладиган бўлсак, ушбу жиноят тури учун ҳар бир давлат жазони ўз миллий урф-одатлари, ҳуқуқий маданияти ва жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги сиёсатига мос равишда жазо белгилаганлигини кўришимиз мумкин.

МДХ давлатларининг ЖКларида жазонинг асосий турлари (озодликдан маҳрум этиш) билан бир қаторда жарима, маълум лавозимни эгаллаш ёки маълум фаолият тури билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этиш ва мол-мулкни давлат фойдасига мусодара қилиш каби қўшимча жазо турлари ҳам мавжуд.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда экстремизмга қарши курашиш муаммоси энг долзарб масалалардан бирига айлангани кузатилмоқда. Мазкур жараённи давлатларнинг экстремизмга қарши курашишга қаратилган қонунчиликларидаги янгиланишлардан ҳам кўриш мумкин. Хусусан, қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Экстремизмга қарши кураш тўғрисида»ги қонуни ижросини тўлиқ таъминлаш орқали мамлакатда экстремизм билан боғлиқ таҳдидларга қарши самарали курашиш мумкин.

Ўзбекистон хавфсизлигига таҳдидлар маълум тизимнинг эмас, балки мамлакат-

мизда фаолият кўрсатиб келаётган барча соҳаларнинг барқарор ривожланишига катта салбий таъсир кўрсатади ва унинг издан чиқишига олиб келади. Юқоридагиларни назарда тутган ҳолда ҳар бир соҳа вакиллари, аввало огоҳлик ва ҳушёрликни оширган ҳолда юқори савиядаги маънавий-маърифий, сиёсий дунёқараш билан юксак профессионалик асосида ишга ёндашиши, фаолияти давомида юртимиздаги ва жаҳондаги ислоҳотларнинг моҳияти ҳамда аҳамиятини ўз вақтида англаб етиб, қонун доирасида иш юритиши мақсадга мувофиқдир.

¹ Канунникова Н. Г. Зарубежный опыт противодействия международному экстремизму и терроризму // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2014. – № 3(29). – С. 164–165.

² Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (г. Шанхай, 15 июня 2001 года) // Избранные документы ШОС. – 2005. – С. 54–65.

³ Исполнительный комитет Региональной антитеррористической структуры Шанхайской организации сотрудничества // веб сайт <http://ecrats.org/ru/> 13.03.2018.

⁴ УК РФ Консультант плюс // URL: <http://www.consultant.ru>, 11.03.2018.

⁵ Галахов С. С. К вопросу о субъектах противодействия экстремистской деятельности и их функциях // Веб-сайт «Государство и право. Юридические науки» / URL: <https://cyberleninka.ru>, 10.03.2018.

⁶ Положение Совета Безопасности Российской Федерации // URL: <http://www.scrf.gov.ru>, 11.03.2018.

⁷ Озарбайжон давлати Жиноят кодекси // www.online.zakon.az, 11.03.2018.

⁸ Озарбайжон давлати диний экстремизмга қарши курашни кучайтирмоқда // URL: musavat.com, 04.04.2018.

⁹ Антитеррористические меры в Азербайджане // URL: minval.az/news, 10.04.2018.

¹⁰ Законы Казахстана // URL: https://online.zakon.kz/document?doc_id=30004865, 12.03.2018.

¹¹ Законы Казахстана // URL: http://online.zakon.kz/document?doc_id=31575252 12.03.2018.

¹² РИА Новости // URL: <https://ria.ru/world/20170411/1491960801.html>, 14.03.2018.

¹³ Борисов С.В. Преступления экстремистской направленности: проблемы законодательства, теории и практики. – М., 2010. – С. 50–52.

¹⁴ Правовая система // URL: <http://lexicity93.weebly.com/blog/programma-protivodejstviya-ekstremizmu> 10.03.2018.

¹⁵ Законы // URL: <https://zonakz.net>, 11.03.2018.

¹⁶ КНБ представил план действий по борьбе с экстремизмом и терроризмом // URL: <https://tengrinews.kz>, 15.03.2018.

ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИНИ АХБОРОТ БИЛАН ТАЪМИНЛАШ ВА ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ИШИНИ ЮРИТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ички ишлар органларининг тезкор қидирув фаолияти ахборот билан таъминлаш тушунчаси, шунингдек маълумотларни тўплаш ва тизимлаштириш, тезкор-қидирув фаолияти натижаларини текшириш ва баҳолаш, етарли асослар мавжуд бўлган тақдирда тегишли қарорлар қабул қилиш мақсадида тезкор-қидирув иш юритуви ишларини юритишнинг хусусиятлари кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: тезкор-қидирув фаолияти, ахборот билан таъминлаш, тезкор-қидирув ишини юритиш, ҳамкорлик, ахборот, ҳуқуқ, мажбурият, масъулият, қонун.

Особенности информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности и оперативно-розыскного производства

Аннотация. В статье рассматривается понятие информационного обеспечения оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел, а также цель сбора и систематизации сведений, проверки и оценки результатов оперативно-розыскной деятельности, принятия на их основе соответствующих решений при наличии оснований, особенности заведения дел оперативно-розыскного производства.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, информационное обеспечение, оперативно-розыскное делопроизводство, содействие, информация, права, обязанности, ответственность, закон.

Features of information support of operational investigative activities and operational investigative proceedings

Annotation. The article deals with the concept of information support for operational search activities law enforcement bodies, as well as the purpose of gathering the system of information, investigation and evaluation of the results of operational search activities. Furthermore, making decisions on them based on appropriate decisions, peculiarities of doing business of operational search proceedings are discussed in the article.

Keywords: information support for operational search activities, operational search clerical work, assistance, information, the rights, the duties, responsibility, the law.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги ПФ-5005-сонли «Ички ишлар органлари фаолияти самардорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибini, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг маъсулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони асосан ҳамда ички ишлар органлари жиноятларни ўз вақтида аниқлаш, олдини олиш қидирув ишларини амалга оширишни такомиллаштириш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибini сақлаш, шахс, жамият

ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилди. Айниқса, ички ишлар органларининг маҳаллаларда жамоат тартибini сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш учун ташкил этилган қуйи бўғинини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бўйича салмоқли ишлар бажарилди.

Ўтган 2018 йил давомида ички ишлар органлари томонидан олиб борилган комплекс чора-тадбирларда республиканинг барча ҳудудларда ҳуқуқбузарликларнинг

барвақт олдини олиш, жамиятда жиноятчиликка нисбатан мурасасизлик муҳитини яратиш, аҳолининг энг муҳим муаммоларини ҳал қилиш орқали уларнинг ишончини оқлаш ва жамоатчилик кучидан кўпроқ фойдаланилиши натижасида республика ҳудудида жиноятларнинг камайишига эришилди.

Жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва фош этишда ички ишлар органлари тезкор бўлинмаларининг ахборот билан таъминланганлиги муҳим ҳисобланади.

Ахборот билан таъминлаш ўзида кўп қиррали ҳуқуқий, ташкилий, методик ва техник тавсифларни мужассамлаштирган тезкор ва криминалистик таъминлашнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Тезкор-қидирув фаолиятини ахборот билан таъминлашда асосий эътиборни криминалистик ва тезкор-қидирув ҳисобларни шакллантиришга ҳамда уларни юриштишга қаратиш лозим бўлиб, жиноятларни фош этишда эса тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш жараёнида олинган маълумотлардан фойдаланилади.

Ички ишлар органларининг тезкор бўлинмалари тезкор қидирув фаолиятининг вазифаларини бажариш мақсадида тезкор-қидирувга мўлжалланган ахборот тизимларини яратиш ва улардан фойдаланишга ҳақли.

Мавжуд манбаларни ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, маълумотларни тўплаш ва тизимлаштириш, тезкор-қидирув фаолиятининг натижаларини текшириш ва баҳолаш, шунингдек «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 15-моддасида назарда тутилган асослар мавжуд бўлгани, улар асосида тегишли қарорлар қабул қилиш мақсадида тезкор-қидирув ишлари юритилади.

Тезкор-қидирув ишларининг рўйхати ва уларни юритиш тартиби қонун ҳужжатларида белгиланади.

Ички ишлар органлари тезкор бўлинмаларининг ахборот яратиш, уни тўплаш, ишлаш, жамлаш, сақлаш асосида ахборот ресурсларини шакллантиришга, бунинг учун ахборот технологиялари ва уларни таъмин-

лаш воситаларини ишлаб чиқиш, мазкур технология ва ресурслардан тезкор-қидирув фаолияти субъектлари зиммаларига юклатилган вазифаларни бажаришлари учун ахборот излаш ва ҳужжатлаштирилган тарзда уларга тақдим этишда фойдаланиш ҳуқуқи мустаҳкамланган.

Ахборот тизими деганда ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ҳамда ундан фойдаланиш имконини берадиган, ташкилий жиҳатдан тартибга солинган жами ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва алоқа воситалари тушунилади¹.

Тезкор-қидирув фаолиятининг аниқ вазифаларига тааллуқли тезкор ахборот алоҳида ҳужжатлар ва ҳужжатларнинг алоҳида массивларида, тезкор-қидирувга мўлжалланган ахборот тизимлари (кутубхоналар, архивлар, фондлар, маълумот базалари ва банклари ҳамда бошқа ахборот тизимлари)даги ҳужжатлар ва ҳужжатларнинг массиви тарзида, тезкор-қидирув иш юритувининг махсус ишларида жамланиши ва тартибга солиниши мумкин.

Ахборот-қидирув аҳамиятига эга ахборот тизимлари ёрдамида ички ишлар органларининг тезкор-қидирув фаолиятини ахборот билан сифатли ва самарали таъминлаш, улар фаолиятида қонунийликни, бинобарин, тезкор-қидирув тадбирлари объектлари бўлмиш фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминлаш учун шарт-шароит яратилади.

Тезкор-қидирув иш юритуви ишлари деганда тезкор қизиқиш уйғотувчи шахс ва фактлар ҳақидаги маълумотларга, ҳужжатларни, тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини бажариш мақсадида тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш асослари, шартлари, режалари, ташкил этилиши, амалиёти ва натижаларини акс эттирадиган маълумотларни тўплаш, сақлаш, қайта ишлаш ва тизимлаштириш учун мўлжалланган махсус ахборот жамланмалари тушунилади.

Тезкор-қидирув ишларини юритиш тезкор-қидирув фаолияти масалаларини ҳал қилиш учун ички ишлар органларининг куч, восита ва усуллари асосида бу вазифаларни

бажариши мумкин бўлмаган ёки ниҳоятда қийин бўлган тақдирда қўлланиладиган тезкор-қидирув тадбирлари мажмуини амалга оширишдир. Тезкор-қидирув ишларини юритиш жараёнида фактик маълумотлар тартибга солинади, таҳлил қилинади ва қайд этилади. Тезкор бўлинмалар томонидан олинган ушбу маълумотлар тегишлича расмийлаштирилганидан кейингина тезкор-қидирув тадбирлари, тергов ҳаракатларини тайёрлаш ва ўтказишда ёхуд суд қарорларини қабул қилишда фойдаланилиши мумкин.

Тезкор-қидирув ишини юритишнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд бўлиб, тезкор бўлинмалар томонидан тезкор-қидирув иш юритуви туфайли тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини бажариш, ижтимоий адолатни таъминлаш, жабрланувчиларни жиноятлардан ҳимоя қилиш, шунингдек тезкор-қидирув фаолияти субъектлари бўлмиш тезкор бўлинмаларнинг фаолияти, улар ўтказётган тадбирларнинг асослилиги устидан назоратни таъминлаш учун шароитлар яратилади.

Масалан, фуқароларнинг ҳуқуқларини чеклаш билан боғлиқ тезкор-қидирув тадбирлари давомида жиний қилмишларга тааллуқли ахборотни олишга фақат прокурор санкцияси билан ҳамда тегишли маълумотлар бўлгандагина йўл қўйилади. Бундай ахборот тезкор-қидирув иш юритуви материалларида жамланиб боради, шу боис уларнинг юритилиши инсоннинг конституциявий ҳуқуқлари кафолатларидан бири ҳисобланади².

Бундан ташқари, тезкор-қидирув ишларининг юритилиши тезкор-қидирув фаолияти устидан идоравий ва прокурор назорати амалга оширилиши тезкор-қидирув тадбирлари ўтказилиши учун шарт-шароит ва асосларни аниқлаш, зарур чекловларни қўллаш имконини беради ҳамда давлат органларининг ўзбошимчалигидан кафолатланишини таъминлайди.

Шундай қилиб, тезкор-қидирув иш юритувини амалга ошириш қуйидагиларга имкон беради:

— тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш жараёнида тўпланган маълумотларни мустаҳкамлаш;

— тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш жараёнида тўпланган материалларни таҳлил қилиш ва баҳолаш;

— тезкор-қидирув тадбирларини режалаштириш;

— тезкор қидирув тадбирларини ўтказиш учун масъулларни белгилаб олиш ва тайинлаш;

— тезкор-қидирув тадбирларининг қонунийлигини таъминлаш ва назорат қилиш.

Тезкор-қидирув иш юритуви ишларининг хусусиятларидан бири бўлган тезкор-қидирув ишларининг юритилиши тезкор бўлинмалар ходимларида тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш чоғида фикрлашнинг ижтимоий-фойдали алгоритмларини шакллантириб, бутун тезкор-қидирув фаолиятига мақсадли ўзига хослик бағишлайди, бу эса жиноятга қарши кураш вазифаларини муваффақиятли бажариш имконини беради.

Ички ишлар органларининг тезкор бўлинмаларида тезкор-қидирув иш юритуви ишларининг хусусиятлари ҳар бир муайян турдаги ишни юритиш, тугатиш, тўхтатиш асослари, тартиби, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи субъектлар бўлган органларнинг бажарадиган вазифалари, ваколатлари, фаолият хусусиятларидан келиб чиқиб, Ички ишлар вазирлигининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида белгилаб қўйилган.

Тезкор аҳамиятга эга маълумотлар жиноятларни исбот қилиш жараёнида жуда муҳим бўлиб, исбот сифатида буюм, предмет, ҳодисаларни аниқлаб беради, ундаги маълумотлар таркибида далил манбаи бўлиши мумкин бўлган шахс ёки ҳужжатларни намоеън этади.

Ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари содир этилиши режалаштириладиган жиноятларнинг олдини олиш, уларни изи «совимасдан» фош этиш мақсадида тезкор қидирув фаолиятини амалга оширувчи яхлит ва ҳаракатчан тизим ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, тезкор-қидирув фаолиятининг ахборот билан тўлиқ таъминланганлиги жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ва фош этиш, тергов ва суддан яшириниб юрган ҳамда бедарак йўқолган шахсларни топишда кутилган натижаларга эришиш мумкинлигини кўрсатмоқда. Тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш жараёнида тўпланган

маълумотларни алоҳида ҳолларда кўриб чиққанимизда улар тезкор аҳамиятга эга бўлмаслиги мумкин, лекин тўпланган ахборотни жамлаб таҳлил қилиш, олинган ахборот асосида тезкор тадбирларни ўтказишни тўғри режалаштириш, тезкор-қидирув ишини ўз вақтида сифатли юритиш тезкор-қидирув фаолиятининг вазифаларини бажаришда муҳим ўрин тутди.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонунининг 3-моддаси.

² Ўзбекистон Республикасининг «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги қонунига шарҳ / А.А.Ҳамдамов, Т.Р.Саитбаев, С.Н.Гордеев, Р.Т.Рашитходжаев. — Т., 2015. — Б.127.

ЯНГИ НАШРЛАР

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

Фирибгарлик жиноятини барвақт олдини олиш бўйича ҳудуд методикаси (Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари мисолида): Методик ва амалий қўлланма / М. Р. Чутбаев, М. Д. Рахимов, М. Э. Мўминов ва бошқ.; Масъул муҳаррир: Б. А. Матлюбов.— Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019.

Қўлланмада Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари ИИБ ҳузуридаги Тергов бошқармалари томонидан шу турдаги жиноятлар юзасидан 2017 ва 2018 йиллар давомида тергов қилиниб, судга юборилган жиноят ишлари бўйича тузилган айблов хулосалари асосида фирибгарлик жиноятини содир этган шахсларнинг демографик хусусиятлари, жиноятнинг содир этилиши, вақти, жойи, энг кўп содир этилган ҳафта кунлари, ойлар, жиноятдан кўпроқ жабрланадиган шахслар қатлами таҳлили орқали уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш, фирибгарлик жиноятини барвақт олдини олиш ҳамда унинг профилактикасини амалга ошириш борасида аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Ушбу қўлланма амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси 168-моддасида назарда тутилган фирибгарлик жинояти таҳлили асосида тайёрланиб, мамлакатимиздаги олий таълим муассасаларининг ҳуқуқшунослик йўналиши бўйича таълим берувчи профессор-ўқитувчилар таркиби, тингловчи (курсант) ва талабалар, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг амалиётчи ходимларига мўлжалланган.

ЭКОЛОГИК ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР УЧУН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА ТАҲЛИЛИ ВА МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада атроф муҳитни жиноят-ҳуқуқий муҳофаза қилиш масалалари Ўзбекистон Республикаси ва хорижий давлатлар қонунчилиги асосида қиёсий-ҳуқуқий тадқиқ этилган, Ўзбекистонда атроф муҳитни жиноят-ҳуқуқий муҳофаза қилиш самарадорлигини ошириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: жиноий жавобгарлик, атроф муҳит, экология, экологик жиноят, юридик шахс жавобгарлиги.

Уголовная ответственность за экологические правонарушения: анализ зарубежного опыта и совершенствование национального законодательства

Аннотация. В статье проведен сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Узбекистан и зарубежных стран в сфере уголовно-правовой охраны окружающей среды, разработаны предложения по повышению эффективности уголовно-правовой охраны окружающей среды в Узбекистане.

Ключевые слова: уголовная ответственность, окружающая среда, экология, экологическое преступление, ответственность юридических лиц.

Criminal liability for environmental offenses: analysis of foreign experience and improvement of national legislation

Annotation. The article contains a comparative legal analysis of the legislation of the Republic of Uzbekistan and foreign countries in the field of criminal environmental protection, offers are developed to increase the effectiveness of criminal environmental protection in Uzbekistan.

Keywords: criminal liability, environment, ecology, ecological crime, legal entity liability.

Экология соҳасидаги жиноий жавобгарликни тартибга солувчи замонавий жиноят қонунчилигини самарали такомиллаштириш мақсадида доимий равишда хорижий мамлакатларнинг атроф табиий муҳитни муҳофаза қилишга оид қонунчилигини кузатиш ва қиёсий таҳлил қилиб бориш талаб этилади. Шу нуқтаи назардан, айрим ривожланган хорижий мамлакатларнинг қонунчилик тажрибаси қизиқиш уйғотади.

Жумладан, Францияда атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги асосий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида» (19.07.1976), «Чиқиндиларни қайта ишлаш ва материалларни тиклаш тўғрисида» (15.07.1975), «Чиқиндиларни йўқ қилиш

жараёнида денгизларни ифлослантиришнинг олдини олиш ва жазолаш тўғрисида»ги (07.07.1976) қонунлар ташкил қилади. Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида қабул қилинган сўнгги қонунчилик ҳужжатларидан бири «Сув тўғрисида»ги (03.01.1992) қонун бўлиб, у сувни миллат бойлигининг таркибий қисми сифатида муҳофаза қилишга йўналтирилган.

«Сув тўғрисида»ги қонунда ҳуқуқбузарга нисбатан қўлланилиши кўзда тутилган қатор моддалар белгиланган. Унга биноан, ҳар қандай шахснинг Франция ҳудудидаги ер усти, ер ости ёки денгиз сувларига бевосита ёки билвосита бирор модда ёки ашёларнинг тўкилиши ёки тушишига йўл қўйиб бериши натижасида, ҳаттоки вақтинчалик бўлса

ҳам, саломатлик учун ёхуд флора ва фауна учун салбий оқибатларга ёинки сув таъминотининг сезиларли ўзгаришига ёки сузиш ва чўмилиш ҳудудларининг чекланишига олиб келса, у жарима ёхуд икки ойдан икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинади. Айбдорга ушбу жазо чораларидан фақат биттаси қўлланилади. Боз устига, суд маҳкумнинг сув муҳитини қайта тиклаши тўғрисида қарор чиқариши ҳам мумкин.

«Сув тўғрисида»ги қонун, шунингдек ушбу қонунни ижро этиш мақсадида қабул қилинган бошқа қонунчилик ҳужжатлари қоидаларининг бузилиши ҳолатларини аниқлаш ва қайд этиш билан атроф табиий муҳит, қишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, транспорт, денгиз, соғлиқни сақлаш, мудофаа масалалари билан шуғулланувчи ваколатли давлат хизматчилари; божхона ходимлари; контрабандага қарши кураш хизмати ходимлари; Миллий ов қўмитаси ва Олий балиқчилик кенгашининг ваколатли ходимлари; Франция Денгизларни ўзлаштириш тадқиқот институтининг ваколатли тадқиқотчи, муҳандис ва техник ходимлари; денгиз портларининг бошлиқлари ва уларнинг ўринбосарлари; Миллий ўрмон хўжалиги қўмитаси ва унинг муассасалари масъул ходимлари; миллий боғларнинг ваколатли ходимлари шуғулланади. Ҳуқуқбузарлик ҳолатини қайд этишга ўрмон хўжаликлари ходимлари ҳам ҳақлидирлар.

Франция қонунчилигида, жиноятлар учун жазо билан бир қаторда, атроф табиий муҳитни сақлаб қолиш соҳасида ҳамкорлик қилган шахсларга нисбатан рағбатлантирувчи чоралар ҳам кўзда тутилган. Хусусан, тозалаш қурилмасини ишлаб чиққан, уни соз ҳолатда сақлаган табиатдан фойдаланувчилар тегишинча моддий рағбатлантирилади¹.

2000 йил 18 сентябрда Франциянинг Экология кодекси қабул қилинди. У давлат ички қонунчилиги тизими иерархиясида Конституциядан кейинги иккинчи ўринда туради. Франция Экология кодекси Умумий ва Махсус қисмлардан ташкил топган (жами

975 та модда). Умумий қисм (биринчи китоб) ўзида кодекснинг принциплари, мақсади, экологик жавобгарликни белгилайди. Махсус қисм (иккинчи-олтинчи китоблар)да табиатни, ўрмонларни, сув ва ҳавони муҳофаза қилиш тартибга солинади.

Биринчи китоб — умумий қоидалар ва принципларга, навбатдаги тўрт китоб — табиий муҳит, флора ва фаунага оид муносабатларни тартибга солишга, олтинчи китоб эса тўлалигича Франциянинг денгиз орти ҳудудларига бағишланган².

Европа Иттифоқининг жиноятчилик муаммолари бўйича Европа қўмитаси 1978 йилда аъзо давлатлар қонунчилик органларига юридик шахсларни экологик жиноятлар субъектлари сифатида тан олишни тавсия этди. Ушбу тавсиялар Буюк Британияда татбиқ этилмоқда. Мазкур тавсиялар АҚШнинг қатор штатларида ҳам амал қилади.

2006 йил 20 январда Россия Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти томонидан ташкил этилган конференция яқунлари бўйича қуйидаги тавсиялар илгари сурилди: «Россия Федерациясида атроф табиий муҳитнинг оғир ҳолати, бунинг устига экологик жиноятлар бўйича жиноят ишлари сонининг жуда ҳам камлиги юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги муаммосига мурожаат этишни тақозо этади. Бунда ушбу жавобгарлик халқаро конвенциялар томонидан тавсия этилишини, юридик шахсларнинг маъмурий жавобгарлиги эса РФнинг амалдаги Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги кодекси билан тартибга солинишига эътибор қаратиш лозим»³.

Ҳозирги кунда ташкилотларни экологик ҳуқуқбузарликлар учун жазолаш масаласи Буюк Британия, Ирландия, Нидерландия, Норвегия, Исландия, Франция, Финляндия, Испания, Дания ва Бельгия каби ривожланган давлатлар қонунчилигида ижобий ҳал этилган бўлса, Шарқий Европа мамлакатларининг айримларида (Польшада, Словакияда 1996 йилдан буён) ташкилотлар учун жавобгарлик қўллаш механизми ишга туширилмоқда, яна баъзиларида (Болгария, Хорватия,

Литва, Чехия) ушбу масала қизғин муҳокама предметиға айланган.

Хорижий мамлакатларнинг юридик шахслар учун жавобгарлик белгиланган қонунчилик нормаларини ҳамда бу борадаги суд амалиётини ўрганиш асосида юридик шахсларни жавобгарликка тортиш бўйича учта моделни ажратиб кўрсатишимиз мумкин. Биринчи моделда (Англия, Франция, Дания, Финляндия ва Испанияда) ташкилот аъзоларининг жинояти ташкилот зиммасига юкланади. Унга асосан, ташкилотларга нисбатан жавобгарликни қўллаш учун индивидуал жиноят-ҳуқуқий айбни аниқлаш талаб этилади. Иккинчи моделда (АҚШ, Австралия, Швейцария ва Нидерландияда) эса жавобгарлик бирон-бир аниқ шахсга йўналтирилмайди, бунда жамоавий жавобгарлик муҳим ўрин тутди. Учтинчи моделда (Швеция ва Польша) мувофиқ, самарадорликни таъминлаш мақсадида ташкилотнинг айбини исботлаш талаб этилмайди. У ташкилотларнинг мутлақ жавобгарлигини белгилайди ҳамда унга биноан, ташкилот ўз-ўзидан атроф табиий муҳит учун хавф манбаидир. Шу боис хавфни амалга ошириш ташкилот зиммасига жавобгарлик юклайди.

Испания Жиноят кодексининг 334-моддасида ов қилиб ёки балиқ овлаш натижасида йўқолиб кетиш хавфи остида бўлган турларни нобуд қилганлик, шунингдек ўрмон ҳайвонларига оид қонунларни бузган ҳолда уларнинг кўпайиши ёки кўчиб юришига халал берадиган бошқа фаолиятни амалга оширганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Ушбу норма мазкур биологик турларни ва уларнинг қолдиқларини ташиш ёки улар билан савдо қилишни ҳам тақиқлайди⁴.

Испания Жиноят кодексининг 335-моддасида юқоридаги моддада кўзда тутилмаган ҳайвонлар турларини овлаш учун рухсати бўлмаётган туриб овлаганлик учун жавобгарлик кўзда тутилади.

Ушбу кодекснинг 336-моддасида қонуний рухсатномаси бўлмаётган туриб, ов ёки балиқ ови учун заҳарли, портловчи ва шунга

ўхшаш вайронкор кучга эга қурол ёки воситалардан фойдаланганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Испания Жиноят кодекси ўзбек жиноят қонунчилигидан фарқли равишда, ноқонуний ов қилганлик учун жавобгарлик алоҳида моддада белгиланган. Зотан, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига мазкур тоифадаги қилмишлар учун жавобгарлик ҳайвонот ёки ўсимлик дунёсидан фойдаланиш тартибини бузиш деб номланган 202-моддада бошқа жиноятлар билан бирга белгиланган. Шунингдек, жиноятлар учун белгиланган санкцияларда ҳам сезиларли тафовутлар кўзга ташланади. Испания Жиноят кодексига ҳам атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги жиноятлар учун фақат жисмоний шахслар жавобгарликка тортилиши кўзда тутилган.

Америка Қўшма Штатларида атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик хавфсизлик масалалари билан анча илгари шуғуллана бошлашган бўлиб, ҳозир бу борада бир қатор ижобий натижаларга эришишган. Хусусан, АҚШда: 1) мамлакат Президенти қошида Табиат сифати бўйича кенгаш ташкил этилган бўлиб, у умумий мувофиқлаштирувчи вазифаларни бажаради; 2) Атроф муҳитни муҳофаза қилиш бўйича агентлик (ЭПА)нинг асосий вазифаси эса экологик қонунчилик ижроси устидан бевоқифа умуумий раҳбарликни амалга ошириш ҳамда ифлосланиш ҳолати устидан назоратни таъминлашдан иборат.

АҚШда мамлакатда полиция функциясини бажарувчи Федерал қидирув бюроси, Адлия департаменти ва Мудофаа вазирлиги ҳам экологик хавфсизликни таъминлаш тизимида муҳим бўлган ҳисобланади. Хусусан, ФҚБ экологик жиноятларни алоҳида аҳамиятга эга қилмишлар сифатида баҳолаб, бу соҳа учун махсус терговчилар штатларини жорий этган. Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш борасида АҚШ Қуролли Кучлари ҳам ўз ўрнига эга. Қуролли Кучлар, хусусан, экологик офат ва табиий ҳодисалар рўй берганида ва шу каби вазиятларда тезкор

чораларни кўриш зарурати туғилганида фуқароларга ёрдам бериш учун ҳам жалб этилади⁵.

АҚШ қонунчилигининг ўзига хослиги шундаки, унда турли ҳуқуқбузарликлар, жумладан экологик қилмишлар учун ҳам жавобгарлик турларини кўзда тутувчи мустақил ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд эмас. Ушбу давлат ҳуқуқий тизимида штатлар даражасидаги жиноят кодекслари амал қилади. Табиатни муҳофаза қилиш қонунчилиги соҳасидаги алоҳида оғир ҳуқуқбузарлик учун жарима ва (ёки) турма қамоғи тарзидаги жазо чоралари қўлланилади.

Узоқ вақт мобайнида жарима (айниқса, уларнинг миқдори катта бўлса) кучли рағбатлантирувчи омил бўлиб хизмат қилиши ҳамда келгусида ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиши таъкидланади. Бироқ тажриба шуни кўрсатдики, жуда катта миқдордаги тижоратнинг барқарорлигига кўп миллионли жарималар ҳам сезиларли таъсир кўрсата олмайди. Ушбу ҳолатда турма қамоғи муқобил жазо чораси сифатида тарбиявий функцияни самаралироқ адо этибгина қолмай, атроф муҳитни ифлослантирувчи тадбиркор экологик харажатларни маҳсулотларга қўшимча нарх белгилаш орқали қоплашининг ҳам олдини олади⁶.

АҚШда *юридик шахсларнинг жавобгарлиги* институти амал қилади. Хусусан, Нью-Йорк штати Жиноят кодексининг 20-§ида «Корпорацияларнинг жиноий жавобгарлиги» белгиланган. Чунончи, ушбу параграфнинг «Тажовуз иштирокчилари ва иштирокчилик учун жавобгарлик» деб номланувчи 20-моддасида корпорация ҳаракатларида «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги қонуннинг 71-2721-§ларида кўзда тутилган фелония қилмиши таркиби бўлса, айбдор деб топилиши тўғридан-тўғри мустаҳкамланган⁷.

Моддий зарар етишига сабаб бўлган ҳуқуқбузарлик учун суд тартибида фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик чоралари қўлланилиб, жарима солинади ва етказилган

экологик зарар қоплатилади. Суд қарори билан ундириладиган фуқаролик жарималари АҚШ суд амалиётида маъмурий жарима тусида бўлади. Фуқаролик тартибида жаримага тортилиш айбдор шахсни етказилган зарарни қоплаш мажбуриятидан озод этмайди.

АҚШдаги моддий жавобгарликка оид институтнинг ўзига хослиги шундаки, унда моддий жавобгарлик қатъий, қўшма ва қарама-қарши хусусият касб этади. Ушбу мураккаб тушунча асосида ташкилот мулкдорининг нафақат ўз айби билан амалдаги қонунчиликни бузиши туфайли келиб чиқадиган моддий жавобгарлиги, балки айбсиз ҳолда зарар етказганлиги учун жавобгарлиги ҳам қамраб олинади. Бошқача айтганда, корхона, муассаса ва ташкилот аввалги эгасининг ўша вақтда қонуний бўлган ҳаракатлари туфайли келиб чиқадиган зарарли оқибатлар учун ҳам амалдаги мулкдор жавобгар ҳисобланади. Демак, моддий жавобгарликка ташкилот (ер участкаси)нинг ҳуқуқбузарлик аниқланган вақтдаги мулкдори тортилади. Хавфли чиқиндилар уюми жойлашган ер майдонининг мулкдори, гарчанд зарар ер майдони ижарачиси ёхуд унинг аввалги эгаси томонидан етказилган бўлса ҳам, экологик зарарни қоплаши шарт ҳисобланади.

Моддий жавобгарликка тортилган шахс ўз ташаббуси билан бошқа айбдорларга нисбатан суд иши қўзғатишга ҳақли. Бу тахлитда қатъий таъсир чоралари белги-ланганлиги барча айбдорларни ва ҳар бир шахснинг айбдорлик даражасини аниқлашнинг қийинлиги ёки имкони йўқлиги билан изоҳланади (зеро, ташландиқ чиқиндилар уюмидан жуда кенг доирадаги шахслар фойдаланади).

Жанубий Корея Жиноят кодексида экологик жиноятларга бағишланган алоҳида боб бўлмаса-да, «Сув босиши ва сув утилизацияси билан боғлиқ жиноятлар» ва «Ичимлик суви билан боғлиқ жиноятлар» боблари (XIV ва XVI боблар) кўзда тутилган бўлиб, уларда қонун чиқарувчи сувларни

турли ҳуқуққа хилоф тажовузларни комплекс муҳофаза қилишни таъминлашга ҳаракат қилган. Ушбу нормаларнинг ўзига хослиги шундаки, уларда мазкур жиноятлар учун оғир жазо чоралари белгиланган. Жумладан, Жанубий Корея Жиноят кодексининг «Сув етказиш тизимидан фойдаланишни қийинлаштириш» номли 193-моддасининг санкциясида ичимлик эҳтиёжи учун сув етказиш тизими бўйича етказиладиган тоза сувни ифлослантирган ёхуд сув захирасини ифлослантириш орқали сувни истеъмолга яроқсиз ҳолга келтирган шахслар учун бир йилдан ўн йилгача каторга ишлари жазоси кўзда тутилган⁸.

Корея Халқ Демократик Республикаси Жиноят кодексининг 3-бўлими «Давлат ерлари бошқаруви тартибига тажовуз қилувчи жиноятлар» деб номланиб, унда сувни ифлослантириш, дарё ва булоқларни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш, сув фаунаси ресурсларини ноқонуний овлаш ва шу сингари қилмишлар учун жавобгарлик белгиланган⁹.

Ушбу давлат ЖКнинг 88-моддасида — фойдали балиқ, сув ва ўсимлик ресурсларини, башарти қилмиш махсус рухсатномасиз, ноқонуний усуллар билан, тақиқланган ҳудудда ёки ман этилган мавсумда овлаганлик учун, 89-моддасида — дарёга ёки ер майдонига зарарли моддаларни ташлаганлик учун (башарти бундай қилмиш оқибатида балиқ бойликларига, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига зарар етса, ёинки фуқаролар ҳаёт кечириши учун жиддий тўсиқларни юзага келтирса), 91-моддасида эса тўғонлар ёки уларнинг қурилмаларини бузганлик, дарё ва ҳавзаларнинг ўрмон муҳофаза полосаларини кесганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

Хитой Халқ Республикаси Жиноят кодексидан сув дунёси маҳсулотларини ноқонуний овлаш, сув, ер, атмосферани ифлослантириш каби жиноятлар қамраб олинган. Жумладан, ХХР ЖК 340-моддасида балиқ овлаш тақиқланган ҳудудларда, тақиқланган мавсумда ёки ман этилган воситалар билан сув дунёси маҳсулотларини

ноқонуний овлаганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган¹⁰.

ХХР ЖКнинг 338-моддаси таркибида юқумли касалликлар манбаи, заҳарли ёки хавfli чиқиндилар бўлган радиоактив ифлослантирувчи моддаларни ноқонуний жойлаштириш, сақлаш ёхуд ер, сув ёки атмосфера ҳавосига чиқариш натижасида жиддий экологик ҳалокат рўй берса, давлат ёки хусусий мулкка ёхуд инсонлар ҳаёти ёки соғлиғига салмоқли зарар етказса, жавобгарлик келиб чиқиши белгиланган¹¹.

Хорижий мамлакатларда экологик қонунчилик талабларини бузганлик учун жиноий жавобгарликка оид нормаларни ўрганиш асосида миллий қонунчилигимизни такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

Биринчидан, хорижий мамлакатларда айнан экологик ҳуқуқбузарликлар учун юридик шахсларнинг жавобгарлиги борасида муҳим ютуқларга эришилган. Таъкидлаш жоизки, МДХ мамлакатлари, шу жумладан мамлакатимиз ҳуқуқшунос олимлари томонидан экологик ҳуқуқбузарликлар учун юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлигини белгилаш имконияти хусусида фикрмулоҳазаларга дуч келиш мумкин. Шу маънода, фикримизча, мамлакатимизда ҳам юридик шахсларнинг экологик ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарликка тортилиши тизимини жорий этиш ҳамда бу борада қонунчиликка тегишли ўзгартишлар киритиш зарур. Зеро, корхона айби билан етказилган зарарнинг якка шахс томонидан тўланиши ва умуман, корхона фаолияти учун фақат якка шахс (лар)нинг ўз мулки билан жавоб бериши мақсадга мувофиқ эмас. Шунинг учун бу соҳани ислоҳ қилган ҳолда жавобгарликнинг жарима турини қўллаган ҳолда мазкур корхоналарни жавобгарликка тортиш механизминини ишлаб чиқиш вақти келди, деб ҳисоблаймиз;

Иккинчидан, экологик жиноятларга қарши курашда қўлланиладиган рағбатлантирувчи ва таъсир чораларидан миллий қонунчиликни такомиллаштиришда фойда-

ланиш ҳам самарали бўлиши мумкин. Зеро, юртимизда бозор иқтисодиёти шаклланиб бораётган ҳозирги шароитда тадбиркорларни атроф табиий муҳитни муҳофаза қилишга рағбатлантириш ижобий натижа бериши аниқ;

учинчидан, табиатдан фойдаланувчиларнинг экологик-ҳуқуқий онгини оширишга қаратилган талаблар ҳам алоҳида илмий аҳамиятга эга. Жумладан, табиатдан фойдаланувчилар учун давлат томонидан махсус ўқув курслари ташкил этилиши фуқаролар-

нинг экологик-ҳуқуқий онгини ошириш ва экологик жиноятларни профилактика қилишда муҳим омил бўлиб хизмат қилган бўларди.

Мухтасар айтганда, атроф табиий муҳит ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш тўғрисидаги хорижий қонунчиликни қиёсий таҳлил қилиш, шубҳасиз, катта қизиқиш уйғотади, зотан, уларнинг ижобий тажрибаси миллий қонунчиликни такомиллаштириш борасида таклиф ва мулоҳазалар ишлаб чиқишда асос бўлиб хизмат қилади.

¹ *Меньших А. А.* Охрана окружающей среды во Франции. Уголовно-правовые аспекты // Журнал Российского права. – 2000. – № 10. – С. 149.

² *Кромаркер П.* О чудо-кодексе Франции // Экологическое право. – 2002. – № 5. – С. 39–40.

³ 10 лет УК РФ: достоинства и недостатки // Государство и право. – 2006. – № 9. – С. 113.

⁴ Уголовный кодекс Испании. – М., 1998. – С. 108.

⁵ *Лалина М. А.* Опыт деятельности зарубежных правоохранительных органов по обеспечению экологической безопасности // Экологическое право. – 2000. – № 1. – С. 33–34.

⁶ *Краснова И. О.* Экологическое право и управление в США. – М., 1992. – С. 57–58.

⁷ *Жевлаков Э. К.* Вопросу об ответственности юридических лиц за совершение экологических преступлений // Уголовное право. – 2002. – № 1. – С. 11.

⁸ Уголовный кодекс Республики Корея / Науч. ред. и предисл. А.Н. Коробеева: Пер. с корейского В. В. Верхоляка. – СПб., 2004. – С. 138.

⁹ Уголовный кодекс Корейской Народно-Демократической Республики / А.М. Иванов, Л.Г. Корчагин. Уголовный Закон и уголовная политика на Корейском полуострове: Компаративный анализ. – Владивосток, 2002. – С. 141–146.

¹⁰ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. – СПб., 2001. – С. 227.

¹¹ *Кадырметов М. А.* Предложения по совершенствованию уголовного законодательства Российской Федерации, регламентирующего ответственность в области природоохранной деятельности в аспекте сравнительно-правового анализа уголовных законов зарубежных стран // Вестник ТИСБИ. – 2008. – № 3.

ТЕРГОВ ОРГАНЛАРИНИНГ ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИ

Аннотация. Мақолада ҳуқуқни қўллашнинг моҳияти, амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг мазмуни, тергов фаолиятининг йўналишлари, тергов фаолиятидаги муаммолар таҳлил қилинган, тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш фаолиятини такомиллаштиришга оид таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: ҳуқуқни қўллаш, суд-ҳуқуқ ислоҳотлари, жиноят ишини тергов қилиш, тергов органлари.

Правоприменительная практика следственных органов

Аннотация. В статье анализируются сущность правоприменения и судебно-правовых реформ, направления и проблемы следственной деятельности, даются соответствующие рекомендации по совершенствованию правоприменительной деятельности следственных органов.

Ключевые слова: правоприменение, судебно-правовые реформы, расследование уголовного дела, следственные органы.

Law enforcement practice of investigative bodies

Annotation. This article analyzes the essence of law enforcement and judicial-legal reforms, directions and problems of investigating activity and appropriate recommendations on improvement of law enforcement activities of the investigating bodies.

Keywords: law enforcement, judicial-legal reforms, investigation of criminal case investigating bodies.

Ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишга қаратилган ислоҳотлардан кўзланган натижага эришишда суд-тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш фаолияти салмоқли ўрин тутди. Одил судловни амалга оширишда тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш фаолияти ҳақиқатни аниқлаш ва бузилган ҳуқуқларни тиклашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «...Конституция ва қонун устуворлиги ҳамда қонунийлик тамойилларининг сўзсиз таъминланиши инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг муҳим кафолатидир. Биз бу фикрни янада теран англаб олишимиз керак. Шу нуқтаи назардан, Конституция ҳамда қонун талабларига оғишмай амал қилиш маънавий савиямиз, маданиятимизнинг асосий мезонига айланиши шарт»¹.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиёти ҳақида сўз юритишдан аввал «ҳуқуқни қўллаш» атамасининг мазмунига тўхталиш жоиз.

Ҳуқуқни қўллаш — ваколатли органлар ва шахсларнинг юридик иш бўйича фактлар ва муайян ҳуқуқий нормалар асосида алоҳида қарор тайёрлаш ва қабул қилиш борасидаги ҳокимият мазмунига эга фаолиятидир.

«Ҳуқуқни қўллаш» ибораси қуйидаги маъноларда қўлланади: а) тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш фаолияти, б) содир этилган ҳуқуқбузарлик учун юридик жавобгарлик чорасини белгилаш ҳамда в) тарбиявий, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш.

Ҳуқуқни қўллаш, ўз аҳамиятига кўра, ҳуқуқий тартибга солишнинг ҳуқуқ ижодкорлигидан кейинги муҳим омилидир. Алоҳида қарорлар юридик нормаларнинг ҳаётга татбиқ этилишини таъминловчи, уларни ўз ҳукми билан мустақамловчи юридик кучга эга бўлиб, хулқ-атворнинг қонунийлик мезони вазифасини бажаради.

Ҳуқуқни қўллаш қуйидаги *белгиларга* эга:

1) давлат ҳокимиятини юритиш ваколати берилган органлар ёки мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади;

2) индивидуал хусусиятга эга бўлади;

3) муайян ҳуқуқий оқибатлар, яъни субъектив ҳуқуқлар, мажбуриятлар, жавобгарликни белгилашга қаратилади;

4) махсус назарда тутилган процессуал шаклларда амалга оширилади;

5) алоҳида юридик қарор чиқариш билан яқунланади.

Ҳуқуқни қўллаш уни амалга оширишнинг бош *функцияси* бўлган ҳуқуқий тартибга солиш жараёнида *давлат мажбурловидан* фойдаланган ҳолда юридик таъминлаш фаолиятининг зарурлигини ифодалайди. Ҳуқуқни қўллаш бўйича махсус фаолиятга бўлган эҳтиёж асосан давлат мажбурловидан фойдаланиш зарурати билан боғлиқ. Ҳуқуқ соҳасида давлат мажбурлови қонунийлик режими шароитида ўз-ўзидан амалга киритилмайди. Ҳуқуқ нормалари давлат мажбурловини қўллаш имкониятинигина назарда тутаяди.

Юқоридагиларга кўра, *ҳуқуқни қўллаш деганда* ҳуқуқ ижодкорлигини ёки маъмурий органларнинг давлат-ҳокимият ваколатларига асосланган юридик нормаларни ҳаётга татбиқ этиш борасидаги ҳаракатларини тушуниш лозим.

Ҳуқуқни қўллаш фаолиятига қуйидаги хусусиятлар хосдир:

1) *ҳуқуқ нормаси уни қўллаш ваколатига эга бўлган органлар ёки мансабдор шахслар томонидан амалга оширилади;*

2) *ҳуқуқни қўллаш давлат фаолиятининг муҳим шакли ҳисобланади;*

3) *ҳуқуқни қўллаш доимо қонунларда аниқ белгилаб қўйилган тартибда амалга оширилади;*

4) *ҳуқуқни қўлловчи давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолияти белгилаб қўйилган муайян принциплар асосида ташкил этилади* (қонун устуворлиги, ижтимоий адолат, мақсадга мувофиқлилик, асослан-тирилганлик принциплари буларнинг энг муҳимларидир);

5) *муайян иш бўйича қарор қабул қилиш ёки уни расмийлаштириш давлат органлари ёки мансабдор шахслар ҳуқуқни қўллаш*

фаолиятининг якуни ҳисобланади (ҳуқуқни қўллаш жараёнида унинг муайян ҳаётий вазият ёки шахсга нисбатан юридик оқибатлари ишлаб чиқилади ва шакл-лантирилади)².

Амалдаги жиноят-процессуал қонун ҳужжатларига биноан, тергов органларига прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, ички ишлар ва божхона органларининг тергов (суриштирув) идоралари киради. 2017 йилдаги суд-ҳуқуқ ислохотларига асосан, тергов фаолияти суриштирув ва дастлабки тергов шаклларида амалга оширилади³.

Жиноятчиликка қарши курашувчи органлар тизимида тергов органлари алоҳида ўрин тутаяди. Тергов идораларнинг фаолияти тўлиғича жиноятларни очиш, тергов қилиш ва уларнинг олдини олишга қаратилган.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиёти қуйидаги вазифаларни бажаришга йўналтирилган:

– жиноятларни тез ва тўлиқ очиш;

– жиноят ишини судда кўриб чиқиш ва жиноят содир этишда айбдорларни жавобгарликка тортиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш;

– жиноят туфайли етказилган зарарни қоплаш ёки ҳукм чиқарилганидан кейин амалда қоплаш учун зарур шароитлар яратиш;

– жиноятларнинг сабабларини аниқлаш ва бунга имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш чораларини кўриш;

– фуқароларни амалдаги қонун-қоидаларга қатъий риоя этиш ҳамда ҳуқуқий жиҳатдан маданиятли, фуқаролик жамиятига садоқатли қилиб тарбиялаш.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаши қуйидагиларга қаратилган:

– жиноят ва жиноят-процессуал қонунни қўллаш;

– жиноят содир этилганлигини ва бу қилмиш орқали жиноят қонунининг қайси нормаси бузилганлигини аниқлаш;

– жиноят учун жавобгарликни истисно қилувчи ҳолатлар бор ёки йўқлигини

аниқлаш, агар мавжуд бўлса, қонунни қўллаш амалиётини яқунлаш;

– содир этилган жиноят учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш ва одил судловни амалга ошириш учун зарур шароит яратиш;

– жиноят-процессуал қонун ҳужжатларининг айрим вазифаларини бажариш бўйича процессуал қарорлар қабул қилиш;

– зарур ҳолларда жиноят процесси иштирокчиларига нисбатан процессуал мажбурлов чораларини қўллаш.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш фаолияти қўйидаги **йўналишларда** амалга оширилиши мумкин:

– содир этилган жиноят ҳақидаги ариза, хабар ва бошқа маълумотларни кўриб чиқиш, терговга қадар текширув ўтказиш ва тегишли қарор қабул қилиш;

– жиноят ишлари бўйича дастлабки терговни амалга ошириш;

– жиноят натижасида етказилган моддий, жисмоний ва маънавий зарар оқибатларини бартараф этиш;

– жиноят сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш;

– тергов давомида процесс иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилмаслигини таъминлаш, уларни ҳимоя қилиш;

– гумон қилинувчи, айбланувчига нисбатан қамоқ тарзидаги эҳтиёт чорасини, лавозимдан четлаштириш ва тиббий муассасага жойлаштириш мажбурлов чораларини қўллаш бўйича фаолият;

– Ўзбекистон Республикасининг процессуал фаолият билан боғлиқ халқаро шартномалари ижросини таъминлаш, хорижий давлатларнинг тергов ва суд органлари билан алоқа қилиш ва ҳ.к.

Ҳозирги кунда тергов органлари терговга тегишлилик асосида (ЖПК 345, 381-2-м.) ўзларига тааллуқли жиноятларга доир ишлар бўйича ҳуқуқни қўллаш фаолиятини амалга ошириб келмоқдалар. Бугун содир этилаётган жиноятларнинг аксарият қисми ички ишлар

органлари томонидан тергов қилинмоқда. Жиноятларнинг терговга тегишлилиги тергов органлари таркибига кирган идоранинг хизмат вазифаларидан келиб чиққан ҳолда белгиланган.

Шунингдек, барча турдаги жиноятлар жамоат хавфсизлиги билан боғлиқлигидан келиб чиқиб, баъзида ички ишлар органлари тергов идоралари томонидан бошқа тергов идораларининг ваколатига кирадиган ишлар бўйича ҳам терговни амалга ошириш ҳолатлари тез-тез учраб туради. Ушбу ҳолатни ички ишлар органлари куч ва воситаларининг имкониятлари бирмунча кенглиги билан ҳам изоҳлаш мумкин. Шу билан бирга, тергов органлари доимий равишда ҳамкорликда фаолият олиб борадилар. Умуман олганда, тергов органларининг бугунги фаолияти самарали ташкил этилган, дейиш мумкин.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиёти мазмунан жиноят ҳақидаги хабарлар бўйича терговга қадар текширув ўтказиш, мавжуд асосларга кўра жиноят иши қўзғатиш ва жиноят ишларини тергов қилиш, белгиланган тартибда терговни тамомлаш бўйича процессуал фаолиятни камраб олади. Бошқача айтганда, бу жиноят-процессуал қонунга асосан ҳаракатланиб, жиноят қонунининг тўғри татбиқ этилишини таъминлаш учун терговга қадар текширув ўтказиш ва жиноят ишларини тергов қилиш фаолиятидир.

Тергов идораларининг суриштирувчи ва терговчилари жиноят содир этилгани ҳақида келиб тушган хабарларни текшириш тартибини белгиловчи жиноят-процессуал нормаларни қўллашда иштирок этадилар. Аризада акс этган ахборот ўз тасдиғини топмаса, жиноят ишини қўзғатиш рад этилади. Аммо агар жиноят эмас, бошқа бир деликт ёки қоидабузарлик юз берган бўлса, улар ушбу қилмиш бўйича чора кўриш ва уни келтириб чиқарган сабабларни бартараф этиш мақсадида суриштирув органлари ва бошқа давлат муассасалари ҳамда жамоат бирлашмалари билан ҳамкорликда ҳаракат қиладилар.

Жиноят ишини қўзғатиш ҳақидаги масала терговга қадар ўтказилган текширув натижаларидан келиб чиқиб ҳал этилади. Агар жиноят ишини қўзғатиш ҳақида қарор чиқарилса, бу иш бўйича дастлабки терговни амалга ошириш тартибига оид процессуал нормаларни қўллаш асосида ҳуқуқни қўллаш амалга оширилади.

Жиноят процессининг мустақил босқичи сифати жиноят ишларини тергов қилиш жиноят-процессуал қонун ҳужжатларидан келиб чиқувчи бир қатор хусусиятларга эга. Тергов мобайнида суд жиноят ишини пухта ўрганиб чиқиши ҳамда қонуний ва асосланган қарор қабул қилиши учун замин яратилади. Тергов амалиётида учрайдиган хатолар таҳлил этилганида уларнинг аксарияти ўтказилган терговнинг сифатсизлиги, баъзан эса терговчиларнинг ноҳолислиги, билимсизлиги ва эътиборсизлиги туфайли келиб чиққани маълум бўлади.

Тергов ва суд фаолиятининг алоқаси чамбарчас бўлиб, улар ҳуқуқни қўллаш жараёнининг турли вақтларда юз берадиган икки босқичдир. Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётида қуйидаги асосий **функциялари** белгилаш мумкин:

- жиноий ҳодиса ҳақида келиб тушган ариза ёки хабарни терговга қадар текшириш;
- жиноят иши қўзғатиш ҳақидаги масалани ҳал этиш;
- жиноят ишларини тергов қилиш;
- жиноятларнинг олдини олиш;
- фуқароларни тарбиялаш ва маърифатли қилиш;
- тергов амалиётини умумлаштириш ва такомиллаштириш чораларини кўриш.

Тергов органлари ҳуқуқни қўллаш амалиётининг долзарб аҳамиятга эга жиҳатлари мавжуд бўлиб, уларга:

- аниқланган жиноят ҳодисаси юзасидан белгиланган муддатларда жиноят иши қўзғатиш ёки қўзғатишни рад этиш бўйича ҳуқуқни қўллаш (325-моддага асосан);
- жиноят ишини тугатиш бўйича ҳуқуқни қўллаш;

– судга қадар иш юритувда шахс ҳуқуқларини таъминлаш бўйича ҳуқуқни қўллаш;

– процессуал мажбурлов чораларини қўллаш тартибига оид ҳуқуқни қўллаш амалиёти;

– ярашув ва амнистия актига асосан терговни тамомлаш бўйича ҳуқуқни қўллаш амалиёти;

– тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш бўйича ҳуқуқни қўллаш амалиёти кабиларни киритиш мумкин.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётида бир қанча **муаммолар** ҳам учраб туради. Жумладан:

1) жиноят қонуни билан белгиланмаган ижтимоий хавfli қилмишларни баҳолаш;

2) жиноят қонуни талабларини тўғри татбиқ этиш;

3) суд-ҳуқуқ ислоҳотлари натижасида қонунчиликка киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларнинг мазмунини тергов амалиётига татбиқ этиш;

4) гумон қилинувчи ва айбланувчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга эътибор кучайиб бораётгани, уларнинг процессуал мақоми кенгайтирилаётган шароитда жиноятдан жабр кўрган шахсларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклашга етарли эътибор берилмаслиги ҳолатлари мавжудлиги;

5) тергов органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунлар ва бошқа идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги ихтилофлар;

6) айрим жиноят ва жиноят-процессуал қонун нормаларини қўллашнинг моддий асослари, чиқим ва харажатларни қоплаш;

7) ҳуқуқни қўллаш тартибининг мураккаблиги ва замон талаблари мос келмаслигига боғлиқ муаммолар мавжуд.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига бир қатор нормаларга киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар асосида эндиликда ишни судга қадар юритиш жиноятга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотлар қабул қилинган пайдан

бошланади ҳамда терговга қадар текширув ва жиноят ишини тергов қилишни ўз ичига олади.

Шунингдек, жиноят-процессуал қонунчиликда терговга қадар текширув органларининг рўйхати келтирилиб, уларнинг ҳуқуқий мақоми тартибга солинди. Жиноятга оид ариза, хабар ва бошқа маълумотларни текшириш натижаси юзасидан қарор қабул қилишга доир тадбирларни, шунингдек иш учун аҳамиятли бўлиши мумкин бўлган жиноят излари, нарса ва ҳужжатларни мустақамлаш васақлаш чораларини кўриш эса уларга асосий вазифалар сифатида юклатилди.

Суриштирув, дастлабки тергов билан бирга, жиноят ишини тергов қилиш шакллари билан бири сифатида белгиланди. Суриштирув органларининг фаолияти ва суриштирувнинг умумий шартлари тартибга солиниб, ЖПКнинг 3812-моддаси тартибида суриштирув органлари томонидан суриштирув олиб бориладиган жиноят ишлари тақсимлаб берилди⁴. Шу тариқа суриштирувнинг зиммасига ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятларни тергов қилиш юклатилган бўлса, оғир ва ўта оғир жиноятларни тергов қилиш вазифаси дастлабки тергов имкониятлари орқали таъминланадиган бўлди.

Бунинг самараси ўлароқ, оғир ва ўта оғир жиноятлар юзасидан дастлабки терговнинг сифатини ошириш, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятларни эса қисқа муддатларда тергов қилиш, энг асосийси, фош қилинмаган жиноятларни очиш юзасидан сифатли тергов ҳаракатлари олиб бориш учун замин яратилди. Бу каби ислоҳотлар, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг соҳани ривожлантиришга доир раҳбарий кўрсатмаларининг ижросига хизмат қилмоқда. Зеро, давлатимиз раҳбари айтганидек, «тергов идоралари ихтиёрида қисқа муддатда тезкор қонуний қарорлар қабул қилиш имконияти мавжуд эканига қарамай, қўшимча суриштирув ёки

тергов ҳаракатлари талаб этилмайдиган материаллар бўйича асоссиз равишда муддатни узайтириш, чўзиш, фуқароларни сарсон қилиш каби салбий амалиёт ҳамон учрамоқда»⁵. Шу боис тергов органлари фақат айблаш билан чекланмай, жиноятларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни ўрганиш, профилактика мақсадида ҳар бир жиноят тафсилотларини ички ишлар органлари раҳбарлари, профилактика инспекторлари ва маҳалла фаоллари иштирокида чуқур таҳлил қилиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Жиноятларни тергов қилиш вазифаси юклатилаётган суриштирувчилар тегишли ички ишлар органлари хизмат кўрсатадиган ҳудудлардаги аҳоли яшайдиган манзилларга яқин жойларда ташкил этилаётган ички ишлар бўлинмаларнинг ўзида фаолият олиб бориши йўлга қўйилди. Мазкур тажриба фуқаролар учун ҳам, тергов органлари учун ҳам қатор қулайликлар яратиши билан бирга, Халқ — билан мулоқот ва инсон манфаатлари йилининг ғоявий ўзагини ташкил этувчи «Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга — хизмат қилиши керак»⁶ деган муҳим пинципга ҳам тўлиқ мос келади.

Тергов органлари **ҳуқуқни қўллаш амалиётининг ривожланиш истиқболларини** қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин:

биринчидан, жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни янада такомиллаштириш;

иккинчидан, тергов органлари фаолиятини тизимли ташкил этиш ва амалга оширишнинг ҳуқуқий асосларини, тергов органларининг хизмат вазифаларини такомиллаштириш;

учинчидан, айрим турдаги жиноятларга доир ишлар бўйича, яъни унча оғир бўлмаган ва ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларга оид ишлар бўйича судга қадар иш юритувни соддалаштириш ва ушбу жиноятлар бўйича тергов ўтказишни терговга қадар текширув органлари ваколатига ўтказиш;

тўртинчидан, айрим жиноят-ҳуқуқий ва жиноят-процессуал институтларни қайта кўриб чиқиш ёки қонунчиликдан чиқариш йўналишида (масалан, судланганлик, рецидив, холислар иштироки, жиноят иши кўзгатилишининг муқаррарлиги, диспозитивлик ва бошқалар);

бешинчидан, тергов органлари фаолияти устидан суд назоратига оид қонун нормаларини кенгайтириш ва такомиллаштириш.

Тергов органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётини янада такомиллаштириш учун қуйидаги **чоралар** кўрилиши мақсадга мувофиқ:

1) тергов органлари фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини кенгайтириш, терговчиларнинг ҳуқуқларини кенгайтирувчи ва кафолатловчи судга қадар иш юритиш ёки жиноятларни тергов қилиш тўғрисида қонун қабул қилиш;

2) прокуратура тизимидаги тергов органларига тааллуқли ишлар сифатида

фақат мансабдор шахслар томонидан содир этилган жиноятлар тоифасини қолдириш ва тергов органларини алоҳида қўмигага бишлаштириш;

3) терговга қадар текширув органлари томонидан унча оғир бўлмаган ва ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларга оид ишлар бўйича содалаштирилган тартибдаги судга қадар иш юритуви олиб бориш орқали ишни судга юбориш тартибини жорий этиш;

4) тергов органлари фаолиятини ташкил этиш бўйича прокурор томонидан амалга ошириладиган айрим процессуал ваколатларни тергов органининг бошлиғига ўтказиш;

5) тергов органлари томонидан ҳуқуқни қўллаш амалиёти битта жиноят иши бўйича қанча маблағ сарфланишини ҳисобга олган ҳолда амалдаги тартибнинг самарадорлигини ошириш.

¹ Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2017. – 8 дек.

² *Алексеев С. С.* Общая теория государства и права: В 2-х т. Т. I. – М., 1981. – С. 320.

³ «Суриштирув институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 6 сентябрдаги ЎРҚ-442-сон Қонуни // URL: <http://lex.uz/docs/3328284>.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // URL: <http://www.lex.uz>.

⁵ *Мирзиёев Ш.М.* Инсон манфаатларини таъминлаш учун аввало унинг ҳуқуқ ва эркинликлари, осуда ва фаровон ҳаёти ҳимоя қилинмоғи керак // Халқ сўзи. – 2017. – 10 фев.

⁶ Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

Ш. О. Мамадалиев,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси олий ўқув юртидан кейинги таълим
факультети бошиги, фалсафа фанлари доктори, профессор;*

А. А. Ташпулатов,

Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг биринчи ўринбосари;

М. У. Жўраев,

Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг жамоат тартибини сақлаш бўйича ўринбосари

ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Мақолада миллий ғояни шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари таҳлил қилинган, миллий ғояни янада ривожлантиришга доир илмий қарашлар асосланган.

Таянч сўзлар: мафкура, миллий ғоя, мафкуравий иммунитет, мафкуранинг асосий ғоялари, бузғунчи ва вайронкор ғоялар, мафкуравий полигон.

Вопросы развития национальной идеи на новом этапе развития Узбекистана

Аннотация. В статье анализируются проблемы формирования и развития национальной идеологии, обосновываются научные взгляды на дальнейшее развитие национальной идеи.

Ключевые слова: идеология, национальная идеология, идеологический иммунитет, основные идеи идеологии, деструктивные и разрушительные идеи, идеологический полигон.

Issues of development of the national idea at the new stage of development of Uzbekistan

Annotation. The article analyzes the problems of the formation and development of national ideology, substantiates scientific views on the further development of the national idea.

Keywords: national ideology, ideology, ideological immunity, main ideas of ideology, destructive and destructive ideas, ideological testing ground.

Ўзбек халқининг асрий орзуси бўлган мустақиллик 1991 йил 31 августда эълон қилинди ва шу сониядан мустақиллик ғояси халқни бирлаштирувчи, уни бунёдкорлик ишларига сафарбар этувчи буюк кучга айланди. Халқимизнинг фидокорона меҳнати туфайли ички ва ташқи сиёсатни мустақил белгиладиган демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти институтлари шакллантирилди. Ўзбекистон халқаро сиёсат ва ҳуқуқ субъектига айланди. Бу – инкор этиб бўлмайдиган буюк ғалабадир. Бироқ ҳаёт бир жойда турмайди, у доимий ҳаракат, ўзгариш ва ривожланишни талаб этади.

Бугун бир қутбли дунёнинг кўп қутбли дунёга айланиш жараёни мураккаб ва зиддиятли кечмоқда. XX асрнинг иккинчи ярмида устуворликка эга бўлган либерализм, социал демократизм, консерватизм каби устувор ғоялар прагматик руҳдаги миллий ғоялар билан янгиланмоқда. Ушбу жараён мустақиллигини сақлаб қолишни истаган ҳар бир давлатдан халқ манфаатларини ифода этувчи миллий ғоясини ривожлантиришни талаб этади.

Маълумки, мустақилликнинг дастлабки йилларида миллий ғоя фан даражасига кўтарилиб, таълим тизимига жорий этилди. Миллий ғоя бўйича мутахассислар тайёрлаш ва илмий даражалар бериш тизими йўлга

қўйилди. Дарслик, ўқув қўлланмалари нашр этилди, диссертациялар ҳимоя қилинди. Бу ўхшаши йўқ миллий тажрибадир. Бироқ миллий тажрибани ўрганиш ижобий натижалар билан бирга айрим камчиликлар ҳам мавжудлигини кўрсатмоқда.

1. Миллий гоя моҳият, сабаб эмас, балки ҳодиса ва оқибат сифатида тавсифланганлиги боис Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби умуминсоний гоялар мавҳум тушунчаларга айланиб қолди.

2. Миллий гоя ва дунёқараш ўртасидаги боғлиқлик назардан четда қолди. «Борлиқ онг ва дунёқарашни белгилайди» деган материалистик ёндашувдан тўлиқ воз кечилмади. Аслида, дунёқарашни ўзгартирмасдан борлиқни ўзгартириб бўлмайди. Бугун Ўзбекистонда борлиқ ўзгарган, аммо айрим инсонларда эскича дунёқараш сақланиб қолган. Миллий гоянинг асосий вазифаси бўлган дунёқарашни шакллантириш тўлиқ амалга ошмади.

3. Миллий гояни таълим тизимида ўқитиш билан чекланиб қолинди. Театр, маданият, кино каби санъат турларининг мазмунига чуқур сингмади. Бу эса «Республика миллий гоя ва мафкура илмий-амалий маркази» аморф тузилма сифатида тугатилишига сабаб бўлди.

4. Миллий гоянинг келажакни башоратлаш функциясига етарли эътибор берилмади. Натижада миллий гоя релятивлик функциясини бажара олмади. Миллий гоя — догма эмас. У тараққиётга етакловчи идеал бўлиши лозим эди. Ҳанузгача «замон қаҳрамони» образи шакллантирилмади.

5. «Миллий гоя» тушунчасига умум эътироф этган таъриф берилмади. «Гоя — мафкуралар йиғиндиси» деган таъриф билан чекланилди.

6. Миллий гоя халқни бунёдкорлик ва ривожланиш мақсади атрофида тўлиқ бирлаштира олмади. Бу эса барча инсон ресурсларини тараққиёт ва ривожланиш йўлида етарлича сафарбар этиш имконини бермаяпти. Ваҳоланки, барча тараққий этган

давлатларда ривожланишнинг замирида инсон омили ётади.

7. Миллий гоянинг мафкуравий иммунитетни шакллантиришдаги ўрни пастлигича қолмоқда. Бу эса фуқароларимиз, айниқса, ёшларимизнинг бошқа ёт гоялар таъсирига осон тушиб қолишида ҳамда турли мафкуравий таҳдидларга ўзининг кескин позициясини билдирмаслигида намоён бўлмоқда.

Миллий гоя — миллатни буюк мақсадлар атрофида бирлаштирувчи ҳамда ички имкониятларни ҳаракатга келтирувчи қадриятлар тизими. Мустақил фикрлаш, ишлаш ва яшаш миллий гоянинг моҳиятини ташкил этади. Шу боис ҳар бир инсон жамият, давлат ривожланишининг манбаини ўзидан, яъни ички имкониятларидан излаши лозим. Ўз-ўзини бошқариш, назорат қилиш ва баҳолаш миллий гоянинг талабидир.

Ўзбекистон ривожланишининг янги босқичи талабларидан келиб чиқиб, Ҳаракатлар стратегиясининг қуйидаги гоялари умумжамият шиори сифатида тавсия этилади:

«Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари»;

«Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши шарт»;

«Халқ бой бўлса, давлат бой ва қудратли бўлади»;

«Бир жаҳолатга қарши ўн маърифат билан курашмоқ керак».

Қуйидаги қадриятлар эса мафкуранинг асосий гоялари сифатида таклиф этилади.

Дўстлик ва меҳр-муҳаббат гояси. Бугун дунёда дегуманизация, деинтеллектуализация жараёни кузатилмоқда. Дўстлик ўрнини хиёнат, сотқинлик, меҳр ўрнини худбинлик, эгоцентризм, жаҳолат эгаллаётганидан кўз юмиб бўлмайди. Меҳрсизлик оқибатида дунёда ҳар 40 дақиқада битта суицид содир этилиб, 20 та ўзини ўзи ўлдиришга уриниш бўляпти. Худбинлик оқибатида дунёда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотларининг тўртдан бир қисми (1.6 млн тонна) ахлатхоналарга ташланмоқда.

«Оила экологияси», «бир жинсли оила» каби тушунчалар пайдо бўлди, душман қидириш тамойилга айланяпти. Демак, дўстлик, меҳр-мухаббат миллий ғоя даражасида ўрнатилиши лозим.

Ростгўйлик ғояси. Халқимизда «бошингга қилич келса ҳам, тўғри гапир», «ҳақиқат эгилади, букилади, аммо синмайди» деган нақллар бор. Динимизда ёлгончилик кечириб бўлмас гуноҳ ҳисобланади. Аммо бугун ёлгон гапириш «норма»га айланиб қолмоқда. Чинни сўзлаган тўхматда, ёлгонга ишонтирган иззатда бўлиб боряпти. Дунё социологлари бугун инсонларнинг 90% ишларини битириш учун ёлгондан фойдаланаётганини таъкидлашмоқда. Дунё ОАВда тарқатилаётган ахборотларнинг 8 фоизи холис, 92 фоизи манипуляцияга қаратилган¹. Жаҳонда «буюк» ёлгонлар махсус мафкуравий лабораторияларда тўқиб чиқарилиб, миш-мишлар орқали тарқатилаётгани ҳам бор ҳақиқат. Ростгўйлик бўлмаган жойда файз-барака бўлмайди, иккиюзламачилик, сотқинлик, хиёнат авж олади. Бугун халқимизда ростгўйликка чанқоқлик бор. Бу чанқоқни сўз эркинлиги ва ошкораликнинг ўзи билан қондириб бўлмайди. Демак, ростгўйлик миллий ғоя даражасида қадрланишга тўла ҳақлидир.

Адолатпарварлик ғояси. Халқимиз ҳамиша адолат қидириб яшаган, адолатсизликдан нафратланган. Буюк Амир Темур «Куч – адолатдадир» деган шиорга бир умр содиқ қолган. Аммо бугун дунё амалиётида «адолат – кучда», «ким зўр бўлса – ўша адолатли», «кучли – доимо ҳақ», деган қоидалар шаклланаётганини кузатиш мумкин. Бу қоидалар тарихда урушларга сабаб бўлган буюк хатодир. Шу сабабли халқ интилаётган адолатни – «фикр, сўз ва амал» бирлигини таъминлаш масаласи миллий ғоя даражасида ўрганилиши керак. Бозор иқтисодиёти, рақобат адолатли бўлиши шарт.

Меҳнатсеварлик ғояси. Ўзбек халқи азал-азалдан меҳнатсевар халқ бўлган. Меҳнатсеварлик халқимизнинг — ажралмас фазилати. Халқимизда ҳунарли киши улуғланган.

«Ҳунар — ҳунардан ризқинг унар» деган мақол халқ ҳикматига айланган. Динимизда Баҳовуддин Нақшбанднинг «Дил ба ёру даст ба қор» деган сўзлари шиорга айланган. Ялқовлик, дангасалик қораланган. Бугун меҳнатга бўлган иштиёқдан кўра, истеъмолчиликка берилиш жараёни кузатилади. «Меҳнатдан келса бойлик, турмуш бўлар чиройлик» деган ҳикмат унутулиш арафасида. Жиноятларнинг асосий сабаби ҳам меҳнатсиз бойлик орттиришга интилиш билан боғлиқ. Коррупция, порахўрлик каби жиноятларнинг аксарияти меҳнатсиз бойлик излаш ортидан содир бўляпти. Ўзбекистон коррупция, хуфиёна иқтисодиёт даражаси бўйича юқори поғоналардан жой олган. Ўзбекистонда фаол аҳолининг сони 13,2 миллионни ташкил этади, шундан 5,8 миллиони расман ишлаб чиқаришга жалб этилган². Бундай вазиятда инсон онгида ўзгариш ясаш долзарб аҳамият касб этади. Ўзбекистонни ишлаб чиқарувчилар жамиятига айлантириш учун меҳнатсеварликни миллий ғоя даражасига кўтариш зарур.

Илмга интилиш ғояси. Ўзбекистон қадимдан илм ва маърифат маскани бўлган. У Ибн Сино, Ал-Хоразмий, Имом Бухорий, Ат-Термизий каби буюк мутафаккир ва алломаларнинг ватанидир. Бу юртда шоирлар султони Алишер Навоий ижод қилган. Дунёвий ва диний билимлар уйғунликда ривожланган. Халқ қалбида «Бешиқдан то қабргача илм изла» деган қоида амал қилган. Олимлар ҳамиша иззат ва ҳурматда бўлган. Аммо кейинги пайтларда ижтимоий онгда пулпарастлик, амалпарастлик, буюмпарастлик устуворлик касб этаётгани кузатилмоқда. Аксарият ёшлар «илм излаш»дан кўра «пул излаш»ни афзал кўрмоқда. Шу боис молдунё талашини билан боғлиқ жиноятларнинг сони йилдан-йилга ортмоқда. Бугун дунёда интеллектуал индустрия, инновацион иқтисодиёт ривожланишининг бош омилига айланган. Бу илм-фансиз тараққиётга эришиб бўлмастлигини англатади. Шунинг учун «илм излаш» миллий ғоя даражасида ўрганилиши лозим.

Эл-юртга садоқат ғояси. Қадимдан ўзбек халқи уй-жойим, оилам дейдиган халқ сифатида танилган. Оила муқаддас ҳисобланган. Эл-юртга садоқатнинг амалий ифодаси бўлган ватанпарварлик улуғланган. Миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик ўзбек халқининг ментал хислатларидир. Тўмарис, Широқ, Спитамен, Муқанна, Жалолиддин Мангуберди, Нажмиддин Кубро, Амир Темур каби ватанпарварлар эл-юртга садоқатда ибрат намунасига айланган. Бироқ ҳозир аксарият ёшлар дунёқарашида ўзбек халқининг тили, тарихи, урф-одати ва ахлоқига нисбатан нигилистик, ўзга халқларга нисбатан космополитик муносабатлар устуворлик қилмоқда. Бугун ривожланган давлатларда яшаш уларнинг «идеал»ига айланиб бораётганини кузатиш мумкин. Бундай шароитда ёшлар онгида она тили, Ватан тарихи, халқнинг урф-одати ва қадриятларига нисбатан фахр, миллий ғурур туйғуларини шакллантириш улкан аҳамият касб этади. «Миллий руҳ» бўлмаган жойда она юртга садоқат, ривожланиш ҳам бўлмайди. Демак, «Эл-юртга садоқат»ни миллий ғоя даражасига кўтариш лозим.

Инсонпарварлик ғояси. Ўзбекистон халқи инсонпарварлик илмига асос солган юрт. «Авесто» — инсонни улуғловчи таълимот. «Фозил одам», «ориф инсон», «комил инсон» ғоялари халқимизнинг онги-

шууърига сингдирилган. Ор-номус, ҳаё, ҳалоллик, болажонлик фазилат ҳисобланган. Дини, тили, терисининг ранги, миллати, келиб чиқишидан қатъи назар, инсон — олий қадрият сифатида эътироф этилган. Бугун инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга, ҳар бир инсонни мулкдор қилишга, айниқса, хусусий мулк дахлсизлигини таъминлашга катта эътибор қаратилмоқда. Мулкдорлар синфи шаклланиб, хусусий тадбиркорлик жамият ривожланишини белгиловчи кучга айланди. Бироқ кўпчилик инсонларда кузатувчанлик, томошабинлик, бэфарқлик, лоқайдлик, дангасалик, истеъмолчилик кайфияти сақланиб қолмоқда. Бундай шароитда инсонпарварликни хайр-эҳсон билан алмаштирмаслик, «ҳар бир оила — тадбиркор» дастурини ҳаётга жорий этиш муҳим. Инсонпарварлик — душман эмас, дўст, яхшилик қидириш фазилати. Шу боисдан инсонпарварлик миллий ғоянинг негизини ташкил этади.

Мақолада келтирил таклифлар миллий ғоянинг хусусиятларини ифодалаб, Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, ижтимоий ҳамкорлик, комил инсон ғояларининг мазмунини Ҳаракатлар стратегиясига мос равишда ривожлантиришга хизмат қилади.

¹ Бозоров О. Миллий ғоя ва тарғибот самарадорлиги. — Т., 2018. — Б. 3.

² URL: www.kun.uz. 19.09.2018. Ўзбекистонда барча иш билан банд.

ХАЛҚ ИШОНЧИ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Аннотация. Мазкур мақолада «халқ ишончи» ва «фуқаролик жамияти» тушунчаларининг мазмуни, уларнинг ўзаро алоқаси, жамият ривождаги ўрни ҳамда қонунчилик асослари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: халқ ишончи, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари, давлат, сиёсий иштирок, фуқаролик позицияси.

Доверие народа – важный фактор развития гражданского общества

Аннотация. В статье анализируются содержание понятий «доверие народа» и «гражданское общество», их взаимосвязь, а также место и роль в развитии общества.

Ключевые слова: доверие народа, гражданское общество, институты гражданского общества, государство, политическое участие, гражданская позиция.

People's confidence – main factor of development of civil society

Annotation. The article analyzes content of people's confidence and civil society concept, their relationship and role in the development of country, legal basis.

Keywords: people's confidence, civil society, people's society institutions, state, political participation, civic stand.

Бугун Ўзбекистонда амалга оширилётган ислохотлар, янгиланишлар давлат ва халқ муносабатларининг янги услуби шаклланаётганидан далолат бермоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси (pm.gov.uz) ҳамда Халқ қабулхоналари жорий этилаётгани фикримизга далил бўла олади¹.

Давлат идораларининг халқ билан ўзаро мулоқот ўрнатишининг ушбу усули юксак талабчанлик, ҳар бир раҳбар ўзига бириктирилган вазифага шахсан жавобгарлиги, қарорлар барча босқичларда демократик тарзда муҳокама қилиниши ҳамда фуқароларнинг ўз фикрларини эркин билдириши билан уйғунлигида кўринади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда ПФ-4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси мамлакатимиз янги тараққиёт босқичининг

концептуал асоси бўлди. Ушбу дастурий ҳужжат Ўзбекистонда бошқа соҳалар билан бир қаторда давлат бошқарувида ҳам тегишли ислохотларга кенг йўл очиб берди.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар, янгиланишларнинг туб мазмун-моҳиятини «халқ давлат органларига эмас, давлат органлари халққа хизмат қилиши керак», «инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун», «ўзаро мулоқот», «халқ ишончини қозониш», «одамларни ҳаётдан рози қилиш» каби принциплар ташкил қилмоқда. Уларнинг ҳаётга жорий этилиши, ўз навбатида, халқимизнинг давлат идораларига нисбатан ишончини ошириш ва таъминлаш билан узвийдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ш.М. Мирзиёев мамлакатимиз тарихида биринчи марта Олий Мажлисга Мурожаатномасида ушбу тажрибанинг дунёдаги кўплаб тараққий топган мамлакатларда қўлланиб келаётганини таъкидлаб, шундай деган эди: «Ўзбекистонда олиб борилаётган

кенг қўламли ислоҳотлар, авваламбор, халқ билан мулоқот принципага ғоят уйғун ва ҳамоҳанг бўлиб, бизнинг иш фаолиятимиз самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади...»².

Бунда юқорида қайд этилган «Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак»³ деган принцип асосий кўрсаткич сифатида белгилаб олинди. Унинг асосида давлат ҳокимияти идораларининг аҳоли билан доимий мулоқот қилиши (1), унинг қонуний талаблари, мурожаат ва таклифларини ўрганиши (2) ҳамда уларни тизимли равишда амалга ошириши (3) каби вазифалар устувор аҳамият касб этди.

Ҳар томонлама пухта ўйланган ва асосланган ҳолда амалга оширилаётган ижобий ўзгаришлар замирида фуқаролик жамиятининг таркибини ташкил этувчи янги демократик институтларнинг ривожланиши масаласи ҳам мужассамдир.

Бу эса, ўз навбатида, юртимизда фуқаролик жамиятининг ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий муҳити юксалишига хизмат қилмоқда. Мазкур ижобий жараёнлар кишига мамнуният бағишлаши билан бир қаторда, ҳар биримизнинг демократия неъматлари истеъмолчиси бўлиш билан чекланиб қолмасдан, ана шу неъматларни яратувчи фаол шахслар сифатида ўзлигимизни намоён этишимиз бугунги давр талаби эканлигини кўрсатади.

Асосийси, мамлакатимиз кейинги йилларда тараққиётнинг янги бочқичига қадам қўйиши сабабли модернизация суръатлари янада жадаллашди, давлатнинг халққа қайишиши жараёни бошланди, халқни рози қилиш асосий мақсадга айланди.

Демак, халқимиз ишончининг замирида ана шундай устувор принциплар бор. Айни шу устуворликни аниқлаш мақсадида Республика «Ижтимоий фикр» жамоатчилиқ фикрини ўрганиш маркази томонидан айрим тадқиқотлар ўтказилган бўлиб, унга кўра юртдошларимизнинг мутлақ кўпчилиги, яъни 97,5 фоизи мамлакатимиздаги

бугунги ижтимоий-иқтисодий ҳолатни «яхши ва барқарор» деб ҳисоблаши маълум бўлди⁴. Бу эса бугун фуқароларимизнинг келажакка ишончи ва дахлдорлик туйғуси юксак эканлигини англатади.

Бинобарин, юртдошларимизнинг давлат ва жамият ҳаётида фаол фуқаролик позициясини намоёиш этган ҳолда иштирок этиши, ўз навбатида, жамиятимизни янада демократлаштириш, эркинлаштириш ва фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ҳамда изчил ривожлантириш билан чамбарчас боғлиқдир. Шу маънода, сўнгги йилларда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида демократик ўзгаришларни амалга ошириш жараёнида фуқаролик жамияти институтлари, хусусан, нодавлат нотижорат ташкилотларининг роли ва аҳамияти, ижтимоий фаоллиги, умуман, улар фаолиятининг самарадорлигини кучайтиришга қаратилган муҳим ишлар амалга оширилиб келмоқда.

Жамиятдаги ижтимоий муносабатларни тавсифловчи асосий омиллардан бири фуқароларнинг давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига ишончидир. Бундай ишонч амалда шахс, жамият ва давлат муносабатлари узвий ҳамда изчил бўлишига хизмат қилади. Айни пайтда, ўзаро муносабатлардаги ишонч жамиятни бирлаштирувчи, унинг барқарорлиги ва ривожини белгиловчи механизм вазифасини бажаради. «Ишонч» ижтимоий-фалсафий категория сифатида сиёсий ва ижтимоий онгнинг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади.

«Халқнинг ишончи» тушунчаси – асрлар мобайнида шаклланган сиёсий ва ҳуқуқий онг маҳсули бўлиб, инсонларни фуқаролик жамияти институтлари орқали давлат бошқарувида иштирок этишга, давлатни халқ манфаатларига жавоб берадиган сиёсат олиб боришга ундайдиган асосий манбадир.

Россиялик олим О.М. Гараев таъкидлаганидек, «*халқнинг ишончисиз кучли фуқаролик жамияти ҳам, давлат ҳам бўлмайди*»⁵. Бунда халқнинг ишончи ҳар иккисининг ривожланишига боғлиқлиги кузатилади.

Ўрганишлар натижаси шуни кўрсатмоқдаки, айрим ҳолларда шахс, жамият ва давлат муносабатларидаги муайян салбий ўзгаришларга айнан ишонч етишмаслиги сабаб бўлмоқда. Бунинг оқибатида жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган турли эҳтимолий таҳдидлар келиб чиқмоқда. Шу нуқтаи назардан, ўзаро муносабатларда ишончни мустаҳкамлаш, унинг асосларини яратиш ва кафолатлаш алоҳида аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда қабул қилинган қонунларнинг туб мазмун-моҳияти фуқароларнинг қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган. Ўтган йиллар давомида бу борада кўпгина ишлар амалга оширилди, жумладан фуқаролик жамияти институтлари фаолияти билан боғлиқ қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

Юртимизда халқнинг давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига бўлган ишончини ошириш механизмларини такомиллаштиришнинг фалсафий-сиёсий жиҳатларига эътибор қаратиш ҳамда қонунчилик базасини янада мустаҳкамлаш борасида қатор чоралар кўрилди. Жумладан, ўтган давр мобайнида ушбу соҳага оид 200 дан зиёд норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасида фуқароларнинг жамоат бирлашмаларига уюшиш ҳуқуқи мустаҳкамлаб қўйилган бўлиб, унга кўра «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар»⁶.

Айтиш жоизки, Конституциямиз учинчи бўлимининг «Жамоат бирлашмалари» деб номланувчи XIII бобидаги моддалар фуқаролик жамиятининг анъаналарини тиклаш, жамоат бирлашмаларининг мақомини ҳуқуқий тарзда расмийлаштириш, уларнинг реал ва барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган конституциявий қоидалардан ташкил топган. Энг муҳими, Конституциямизда фуқаролик

жамияти институтларини ташкил этиш ва улар фаолиятининг ҳуқуқий асослари эътироф этилган, уларнинг давлат билан ўзаро ҳамкорлиги принциплари белгиланган.

Ана шу конституциявий нормаларни амалда қўллаш мақсадида «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида», «Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида», «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида», «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида», «Сиёсий партиялар тўғрисида», «Жамоат фондлари тўғрисида», «Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида», «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида», «Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида», «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида», «Ижтимоий шерикчилик тўғрисида» қонунлар қабул қилинди.

Қолаверса, фуқаролик жамияти институтлари фаолият кўрсатадиган ҳуқуқий маконни янада кенгайтириш мақсадида 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган муҳим вазифалар ижроси доирасида амалдаги қонун ҳужжатлари янада такомиллаштирилди ва натижада 2018 йил 12 апрель куни бугунги давр талабларидан келиб чиқадиган «Жамоатчилик назорати тўғрисида»ги қонун қабул қилинди.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, фуқароларнинг юқори даражадаги ижтимоий-сиёсий кайфияти, мамлакатимиз келажагига бўлган ишончи фуқаролик жамияти институтларининг ривожланишига муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Бунинг учун давлат идоралари халқ манфаатларини кўзлаб фаолият юритиши, бундан фуқароларимиз мамнун бўлиши, қолаверса, фуқаролик жамияти институтлари давлат ва халқ ўртасидаги мулоқотни таъминлашда кўприк вазифасини ўташи билан бирга фаоллик кўрсатиши керак бўлади.

¹ «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28 декабрь 2016 йилдаги ПФ-4904-сонли Фармони // URL: www.lex.uz/docs/3089924

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // URL: <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-22-12-2017>

³ Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш — юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // URL: president.uz/uz/lists/view/2

⁴ URL: <http://ijtimoiy-fikr.uz>

⁵ *Гараев О.М.* Сила власти в доверии народа. Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ Россия, 119571 г. Москва, пр. Вернадского, 82, стр. 1.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т.: Ўзбекистон, 2018.

ЯНГИ НАШРЛАР

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

Хўжакулов С. Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш: Монография. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.

Монографияни тайёрлашда ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш бўйича илмий-назарий хулосалар, таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш мақсади кўзланган.

Монография натижаларидан мавзуга оид халқаро ҳуқуқий нормалар, миллий қонун ҳужжатларини ва уларни қўллаш амалиётини такомиллаштиришда, тегишли қонун нормаларини шарҳлашда, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, ички ишлар органларининг профилактик фаолияти, маъмурий ҳуқуқ ва жиноят-процессуал ҳуқуқи фанларини илмий-назарий жиҳатдан янада бойитишда, янги илмий-тадқиқотларни олиб боришда, шунингдек ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, ҳуқуқни қўллаш амалиётини ривожлантириш ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг фаолиятини такомиллаштиришга бағишланган қонун ҳужжатлари лойиҳасини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ёки унда иштирок этувчи амалиёт ходимлари, олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, изланувчилари, шунингдек тингловчи ва курсантларига мўлжалланган.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЭТНОМАДАНИЙ ТУРИЗМ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Аннотация. Мақолада этномаданий туризмнинг келиб чиқиши, турли ижтимоий-тарихий босқич ва вазиятларда намоён бўлиш хусусиятлари, Шарқ халқлари тарихида учрайдиган кўринишлари тадқиқ этилган. Этномаданий туризмни муваффақиятли ривожлантиришга қаратилган таклиф ва тавсиялар берилган.

Таянч сўзлар: туризм, этнография, интеграция, сайёҳлик, маданият, маданий алоқалар.

Эволюция этнокультурного туризма в Узбекистане

Аннотация. В статье исследуются генезис этнокультурного туризма, особенности его проявления на различных социально-исторических этапах и в различных ситуациях, его проявления, встречающиеся в истории восточных народов. Даются предложения и рекомендации по успешному развитию этнокультурного туризма.

Ключевые слова: туризм, этнография, интеграция, туризм, культура, культурные связи.

The evolution of ethnocultural tourism in Uzbekistan

Annotation. The article examines the genesis of ethnocultural tourism, the features of its manifestation at various socio-historical stages and in various situations, its manifestations encountered in the history of eastern peoples. Suggestions and recommendations for the successful development of ethnocultural tourism are given.

Keywords: tourism, ethnography, integration, tourism, culture, cultural ties.

Ўзбекистон улкан сайёҳлик салоҳиятига эга бўлиб, нафақат Марказий Осиёда, балки бутун дунёда туризм марказларидан бири саналанади. Хитой ва Европа мамлакатларини боғлайдиган қадимий Буюк Ипак йўли орқали бориладиган сайёҳлар учун энг жозибадор шаҳарларда турли тарихий даврларга оид кўплаб меъморий ёдгорликлар мавжуд. Ўзбекистоннинг қадимий шаҳарларида замонавий архитектура ўтган асрлардаги миллий меъморий ёдгорликларга уйғунлашган. Мамлакатимиз ҳайвонот ва ўсимлик оламининг бойлиги, чўлу биёбонларидаги қўриқхоналари, тоғадирлари ва дарёлари, шифобахш сувли булоқлари, амалий санъат намуналари ва ўзига хос халқ маданияти анъаналари билан кўплаб чет эллик сайёҳларни жалб этмоқда.

Туризм (ҳам миллий, ҳам халқаро) узоқ тарихий ривожланиш самараси бўлиб, унинг пайдо бўлиши қадимги даврларга бориб тақалади. «Этномаданий туризм» атамаси, этимологик нуқтаи назардан, «халқ

маданияти» ва «сайёҳлик» сўзларидан ясалган. Алишер Навоийнинг ёзишича, «сайёҳ» сўзи кезувчи, сайр қилувчи маъноларини англатади¹. Ўзбек тилининг изоҳли лугатида эса «саёҳат» сўзи дам олиш, ҳордиқ чиқариш ёки дунёни кўриш маъноларини англатиши қайд этилган². Бинобарин, этномаданий туризм халқ маданиятини ўрганишга қаратилган сайёҳлик фаолияти, дам олиш ва ҳордиқ чиқариш билан боғлиқ фаолият туридир.

Этномаданий туризмни махсус предмет сифатида олий таълим соҳасига олиб кирган ва унга оид илк ўқув қўлланмани ёзган А. Г. Бутузовнинг фикрига кўра, бошқа халқларнинг маданияти, этнографияси ва турмуш тарзига қизиқиш антик даврдаёқ мавжуд бўлган. Илк этнологик билимларнинг пайдо бўлиши эса кишиларнинг амалий эҳтиёжлари билан бевосита боғлиқдир.

Инсоннинг ўзини бошқа этнослардан фарқлаши, фалсафий-психологик феномен сифатида, ўзини маълум бир халқ, миллатга

мансуб деб билиш ҳамда бошқа этнослардан ажратишни келтириб чиқарган³.

Этносларро фарқлар ҳақидаги назариялар Қадимги Миср, Ассирия, Юнонистон ва Рим давлатларида пайдо бўлган вақтдан буён ўзга халқлар маданияти, турмуш тарзи ва этнографиясига оид манбаларга қизиқиш англандан саъй-ҳаракатлар, саёхатлар ва ҳатто ҳарбий юришлар тарзида шакллана бошлаган. Марказий Осиё ҳудудидан топилган петроглифлар (тош ва қояларга ўйиб ишланган тасвирлар) ҳайратланарли тарзда Хитой, Тува, Монголия, Узоқ Шарқ ва Сибирь халқларида ҳам учрайди⁴. Бизнинг фикримизча, бу тасодифий ҳол эмас: мазкур ҳудудларда яшовчи этнослар ўртасида маданий алоқалар бўлган, уларнинг ташаббускорлари яқка сайёҳлар ёки кўчманчи элатлар бўлган.

Тарихий манбалардан маълум бўлишича, милoddан аввалги VI–V асрларда Ўрта Осиё, Хитой, Эрон, Месопотамия, Ҳиндистон ўртасида турли алоқалар йўлга қўйила бошлаган. Бақтрия йирик шаҳарлардан бири бўлиб, унда зардуштийлик дини кенг тарқалган. Саклар, массагетлар, парфияликлар, кушонликлар, скифлар, юэчжилар улкан кенгликларда, даштда истиқомат қилишган, улар ўзига хос ижтимоий-маданий ва сиёсий бирлик ташкил этишган.

Тарих фанининг отаси Геродот Марказий Осиё халқлари ҳақида этнографик маълумотлар келтира туриб, уларнинг маиший ҳаёти ва урф-одатларини баён қилган. Александр Македонскийнинг Шарққа юришлари натижасида икки қитъа ўртасидаги ҳарбий, иқтисодий ва маданий алоқалар доираси кенгаяди. Птоломей Лаг, кейинчалик Арриан, Квинт Курций Руф, Плутарх улар ҳақида жуда қимматли ва катта тарихий-маданий аҳамиятга эга хабарлар қолдирганлар. Масалан, Арриан ва Квинт Курций Руф Самарқанд ҳақида ҳайрат ва фахр билан ёзганлар⁵.

Мазкур тарихчи-солномачилар юнон-македонияликлар сафида бўлишган. Шу боис уларнинг ҳикоялари анча ишончли ва асосли

ҳисобланади. Демак, ҳарбий юришларда қатнашган айрим кишилар, солномачилар, илм аҳли ўзлари гувоҳ бўлган, эшитган нарсаларни, ўз даври учун муҳим бўлган воқеа-ҳодисаларни ёзиб қолдирганлар. У пайтларда саёхлик касб, машгулот бўлмаган, солномалар ва сафарномалар битиш тасодифий олиб борилган. Тўғри, айрим подшолару ҳукмдорларнинг ўз сарой солномачилари, хаттотлари бўлган, бироқ уларнинг маълумотлари анча чекланган хусусиятга эга бўлган.

Қадимги Хитой солномаларида Хан империяси билан Марказий Осиё давлатлари ўртасида иқтисодий ва маданий алоқалар ўрнатилгани, бу алоқалар давлатлар томонидан қўллаб-қувватлангани ёзиб қолдирилган. Милoddан аввалги иккинчи асрда Хан империяси элчиси Чжан Цянь биринчи бўлиб расмий миссия билан Суғдиёна ва Бақтрия (ҳозирги Қзбекистон, Тожикистон ва қисман Афғонистон ҳудуди)га келган. Элчи императорга сафар ҳисоботида: «Довон давлати (ҳозирги Фарғона водийси ҳудуди)да етмишга яқин шаҳар ва қишлоқлар бўлиб, аҳоли гуруч ва буғдой етиштиради, узумчилик ва ундан олинадиган шароб (виночилик) ривожланган, айниқса, баланд бўйли, оёқлари мустаҳкам учар ва чиройли аргумоқлари ҳайратомуздир. Бу ердан пиёз, пахта, анор, ёнғоқ, бодринг уруғларини олиш мумкин»⁶, деб ёзган.

Кўриниб турибдики, элчи фақат дипломатик миссияни бажармаган, у ўлкамиз халқларининг турмуш тарзи, агромаданияти, қандай фойдали нарсаларга эга экани ҳақида император учун зарур маълумотлар ҳам тўплаган.

Буюк Ипак йўли Шарқ ва Ғарб ўртасидаги карвон йўлигина бўлиб қолмай, балки савдо-сотиқни ривожлантириш, маданиятларни яқинлаштириш, халқлар ўртасидаги ўзаро ишончни мустаҳкамлашга ҳам хизмат қилди. Ушбу йўл туфайли ўн икки минг чақиримлик йўлдаги халқларнинг маданияти, урф-одатлари ҳам бир-бирига

таъсир этди. Ҳатто христианлик ва ислом дини Хитойгача етиб борди⁷.

Тарихий манбалар Буюк Ипак йўлининг ривожланишида Амир Темурнинг хизматлари катта бўлганини кўрсатади. Амир Темур Хитой хоқони Тайцзуга йўллаган мактубида: «Карвонсаройлар ўртасида йўллар очилди, йўллардаги қароқчилар йўқ қилинди, узоқ юртларга борувчилар ўзларини хотиржам ҳис этадиган бўлди», деб таъкидлаб ўтган.

Тарихий манбаларда, Соҳибқироннинг Хитойга саккиз марта элчи юборгани қайд этилади. Масалан, 1388–1500 йиллар давомида Амир Темур авлодлари томонидан 130 га яқин элчи гуруҳлари юборилган. Бу гуруҳлар ичида савдогарлар, зиёратчилар, уламолар ҳам бўлган, улар йўллардаги воқеа-ҳодисаларни махсус дафтарларга битишган, қайтгач эса саройга ҳисоботлар топширишган. Ўз навбатида, Хитойдан ҳам элчилар, савдогарлар келиб, иқтисодий-маданий алоқаларни кенгайтирганлар.

Япон олимлари Кадзуо Енокининг Мин сулоласи давридаги Хитойнинг Амир Темур ва темурийлар билан дипломатик муносабатларига бағишланган асарлари, Едзи Манусининг «Амир Темур Кўрагоний. Темурийлар шажараси», Гари Хандснинг «Темур ва император Юн Ле», Хироши Ватанебенинг «Мин даврида мусулмонлар мамлакатларидан келган элчилар ва хирож тўпловчилар миссияси рўйхати» каби асарларида Амир Темурнинг давлат, ижтимоий-сиёсий қурилиш, ҳарбий юришлар, дипломатия, дин, фан, маданият соҳасидаги кўпқиррали фаолияти ёритилган.

Шарқ халқларида саёҳатномалар қолдирган элчилар, сайёҳлар, савдогару-олимлар кўп бўлган. Носир Хисровнинг (1003–1088) араб мамлакатларига қилган саёҳатлари, Абдураззоқ Самарқандийнинг (1413–1482) Ҳиндистонга сафарлари, Ибн Хурлодбеҳ (820–913), Ибн Ҳавқал (976 йилда вафот этган), Ал-Идрисий (1110–1161), Абул Фидо (1273–1331), Ал-Хоразмий (783–850), Абу Райҳон Беруний (973–1048) асарларида келтирилган турли ўлка ва халқлар ҳақидаги

маълумотлар, хабарларни бунга мисол қилиб келтириш мумкин. Уларнинг ҳар бирида кўплаб этнографик, географик ва ижтимоий ҳаётга оид маълумотлар мавжуд. Ўрта осиелик олимларнинг асарларида Хитой ва Шарқий Туркистоннинг географик ўрни, табиати, хўжалиги, шаҳарлари, халқларининг урф-одатлари, савдо йўллари ҳақида муҳим хабарлар келтирилган.

Масалан, Абу Райҳон Берунийнинг «Қонуни Маъсудий» китобида Шарқий Туркистон ва Хитойнинг йирик шаҳарлари рўйхати, уларнинг географик кенглик ва узунликлари берилган. Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғотит турк» ва Нажиб Бакронинг «Жаҳоннома» асарларида бу ўлкаларнинг тоғу-тошлари, қазилма бойликлари тавсифланган⁸.

Берунийнинг «Ҳиндистон» асари сафарнома битиш борасидаги энг йирик ва қимматли тажрибадир. Унда олимнинг Ҳиндистонни кезиб, қандай материаллар тўплагани, илм фидойиси сифатида инсон ақлу идрокига мувофиқ келадиган барча ажойиботлар ҳақида маълумотлар йиққани кўринади. Беруний ҳар бир шаҳар, ҳар бир вилоят ва ҳар бир жойдаги урф-одат, жуғрофий ўзига хосликлар бўйича илмий тадқиқотлар натижаларини келтиради, уларни таҳлил қилади⁹.

Умуман, сайёҳлар Ўрта Осиёдан Хитойга, Ҳиндистон, Эрон, Бобил ва Арабистонга бир неча бор бориб, ушбу ўлкалар ҳақида муҳим манбалар тўплашган ва ёзиб қолдиришган. «Бунда бировлар савдо қилгани борсалар, бошқа бир тоифа сайёҳлар ислом дини тарғиботчиси сифатида ташриф буюрганлар, баъзилари эса элчи ёки шунчаки оддий сайёҳ бўлиб ҳам бориб келганлар.

Амир Темурнинг тўртинчи ўғли Шоҳруҳ Мирзо салтанатида Ҳиротга биринчи бор Хитой элчилари келган. 1419 йилда Шоҳруҳ Мирзо элчилар, савдогарлар ва бошқа одамларини Хитойга жўнатади. Ана шу сафарда Абдураззоқ Наққош ҳам қатнашади. Бу ўринда Шоҳруҳ Мирзонинг Абдураззоқ Наққошга берган кўрсатмаси эътиборлидир.

«Мирзо Бойсунгур (ўз номидан) Султон Аҳмад билан Фиёсиддин Наққошни (элчиларга қўшиб) юборар экан, Хожа Фиёсиддинга дор-ус-салтанат Ҳиротдан чиқиш кунидан то қайтиб келиш кунигача ҳар бир шаҳар ва вилоятда йўлларнинг қандайлиги, вилоят ва иморатларнинг сифати, шаҳарларнинг қонун-қоидалари, подшоҳларнинг куч-қудрати ва уларнинг давлатни бошқаришдаги сиёсат услуби, у шаҳар ва диёрларнинг ажойиботлари ва номдор мамлакатларнинг феъл-атвориға оид нимаики кўриб билса, ҳаммасини кундалик тарзида кунмакун ёзиб бориши лозимлигини таъкидлаган»¹⁰. Кўриниб турибдики, Шоҳруҳ Мирзо элчиларига нафақат бориб-келиш ёки дипломатик алоқалар ўрнатишни, балки Хитойга бориш йўллари, давлатни бошқариш усуллари, сарой ҳақида маълумотлар тўплашни ҳам буюрган. Марокашлик сайёх Ибн Баттутанинг «Саёҳатнома» асари ҳам бизнинг мавзуга бевосита тааллуқлидир. 1333 йилда Мовароуннаҳрда бўлган ушбу сайёх ўлкамиз, унинг табиати, халқлари, меҳнат қилиш ва яшаш тарзи, урф-одатлари ҳақида маълумотлар тўплаган. Унда ёзилишича, «қайр полизкорлиги ва қирқма қайр қовунларининг ватани бўлган Хоразм ерларида етиштириладиган қовун, қовоқ каби полиз маҳсулотлари қадимдан Амударё этаклари аҳолисининг одатий сеvimли озуқаси ҳисобланган. Хоразмликларнинг айтишига қараганда, дум бериб пишган ва янги узилган қовун фақат чанқовни босибгина қолмай, овқат ўрнида ҳам истеъмол қилинган. Шунинг учун ҳам хоразмликлар узоқ сафарга отланганларида ёки жамоат ишлари — хашарларга борганларида ўзлари билан кўпроқ қовун олиб кетишга ҳаракат қилганлар»¹¹. Шунингдек, Ибн Баттута ўлкамиз иқлими, табиати, халқларнинг асосий машғулоти, уй-жойларнинг кўриниши, йўл ва шаҳарларнинг тузилиши, мавсумий пайтларда машғулотлар тўғрисида ҳикоя қилади. Ибн Баттута чин сайёх ва илм кишиси сифатида маълумотлар йиғади, ўз ватандошларини Ўрта Осиё билан таништиришга ҳаракат қилади.

Аждодларимиз орасида шундай фидойи инсонлар бўлганки, у ёки бу нарсани билиш, ўрганиш учун узоқ йиллар сафарларда юрган, кўп мамлакатларни кезиб, излаган ҳақиқатини топишга муяссар бўлган. Масалан, Имом Бухорий ҳадислар тўплаш учун бутун Арабистон ва Эрон шаҳарларини кезиб чиққан, бир ҳадиснинг чинлигини аниқлаш учун Маккага қирқ марта бориб келган. Беруний «Ҳиндистон» асарига манба, далиллар тўплаш учун юртма-юрт кезиб, заҳматлар чеккан. Мутасаввуфларнинг «Ҳақни излаш»и мудом қаландарлик, зоҳидона турмуш тарзи, оламни кезиш билан боғлиқ бўлган.

Бу мисоллар туризмнинг генезиси қадим-қадимларга бориб тақалишини кўрсатади, инсон қалбида узоқдаги сирли нарсани билишга иштиёқ яшашини кўрсатади.

Этномаданий туризмнинг объекти халқ, миллат, элатларнинг маданияти, турмуш тарзи, урф-одатлари, маданий бойликлари, артефактларидир. Сайёҳларни айнан этномаданий объектлар қизиқтиради, уларга ўзлариникидан фарқ қилувчи маданий бойликлар ҳақида бирор нарсани билиш, ўрганиш муҳим. Шу жиҳатдан, этномаданий туризм тоғли жойлар ва сув ҳавзаларига бўлган саёҳатлардан фарқ қилади. Лекин туризмнинг ушбу турлари ҳам маданий хизматлардан мутлақ холи эмас.

Масалан, Тошкент вилоятининг Хўжакент қўрғонидан ўтгач Билдирсой тепасига чиқиш махсус мосламалар бўлиши, хавфсизлик таъминланиши ва меҳмонхона хизматлари кўрсатилишини талаб қилади. Айнан шу нуқтаи назардан, тоғ туризмига этномаданий туризм шакли сифатида қараш мумкин.

Ёки Тошкент денгизига сайёҳатни олайлик. Бу сайёҳатни кема, унинг бошқарувчиси, хавфсизликни таъминловчи йўриқчисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Демак, экотуризм ҳам маданий хизматни тақозо этади. Шу нуқтаи назардан ҳам, у этномаданий туризм тизимида ўрганилиши даркор.

Этномаданий белги ўзига хосликдадир. Айнан ушбу ўзига хослик, бетакрорлик сайёҳнинг диққатини жалб этади, уни тарихий мерос, миллий анъана ва урф-одатлар билан қизиқишга ундайди. Бугун дунёда кечаётган глобаллашув мамлакатлар маданий ҳаётидаги ранг-барангликни, ўзига хосликларни камайтирмоқда, интеграция байроғи остида уларни унификациялаштирмоқда. Бу эса сайёҳларни ранг-баранглик, бетакрорлик, миллий ўзига хослик излашга ундамоқда. Шу сабабли улар ўтмишни ўз ҳаёт тарзида сақлаб қолаётган, анъанавий маданиятини асрашдан манфаатдор миллат ва элатлар тарихини қизиқиб ўргандилар, уларнинг тарихий-маданий бойликларини ўз кўзлари билан кўришга интиладилар. Бундай имкониятни эса этномаданий туризм беради.

Туризм бозорида маълум бир ўринни эгаллаш, сайёҳларни жалб қилиш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлаш давлатларнинг сиёсатига айланиб қолган. Этномаданий бойликларга эга давлатлар улардан самарали фойдаланишга, ўзидаги туризм бозорини шакллантиришга интиломоқда.

Фикримизча, ҳудудларда этномаданий туризмни янада муваффақиятли ривожлантириш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш зарур:

1) этномаданий туризм саноатини шакллантиришнинг махсус қонунлари ва

уларнинг ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш;

2) ҳудудларда этномаданий туризмни ривожлантириш учун мавжуд барча материаллар, ҳужжатлар, дастурлар ва режаларни тўплаш;

3) барқарор этник туризмни ривожлантириш учун инвестиция имкониятларини баҳолаш ва маълумотлар базаси шаклида инвестицион таклифлар тўпланиши шакллантириш;

4) этник туризм хизматларига талабни ўрганиш;

5) этник туризмни ривожлантиришдан манфаатдор турли ташкилотларнинг ҳамкорлик тармоғини яратиш.

Бундан ташқари, тегишли ташкилотлар томонидан этник туризмни барқарор ривожлантириш имкониятини баҳолаш, шунингдек туб аҳолининг этник туризм салоҳиятидан фойдаланиш ва ўз ҳудудларини ривожлантириш истаги ва қобилиятини аниқлаш учун маркетинг тадқиқотлари ўтказилиши керак. Табиийки, буни тегишли мутахассисларсиз амалга ошириб бўлмайди, бу эса маҳаллий аҳолидан этник туризм соҳасида малакали мутахассислар тайёрлашни талаб қилади.

Ўйлаймизки, юқоридаги тавсия ва таклифларни ҳаётга татбиқ этиш туризм инфратузилмасининг янада ривожланишига хизмат қилиб, унинг жозибадорлиги ошиши ва сайёҳлар оқими кўпайишига олиб келади.

¹ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Т. III. – Т., 1984. – Б. 27.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т. II. – М., 1981. – Б.10.

³ Бутузов А. Г. Этнокультурный туризм. – М., 2013. – С. 9.

⁴ Дервиш Р.А., Левтеева Л.Г., Мусакаева А. Памятники истории религии и культуры в Узбекистане. – Т., 1994. – С. 12.

⁵ Древние авторы о Средней Азии. – Т., 1940. – С. 53, 66.

⁶ Обидов М. Буюк ипак йўлидаги Шинжон. – Фарғона, 2017. – Б. 39–40.

⁷ Ўша жойда. – Б. 40–41.

⁸ Ўринбоев А., Бўриев О. Фиёсиддин Наққошнинг Хитой сафарномаси. – Т., 1991. – Б. 4, 5.

⁹ Беруний, Абу Райҳон. Ҳиндистон. – Т., 1973.

¹⁰ Ўринбоев А., Бўриев О. Фиёсиддин Наққошнинг Хитой сафарномаси. – Т., 1991. – Б. 10.

¹¹ Ибрагимов Н. Ибн Баттута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. – Т., 1993. – Б. 62.

*Ш. Х. Зулфиқоров,
Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институтининг доценти,
юримдик фанлар номзоди*

ОЛИЙ МАЖЛИС ҚОНУНЧИЛИК ПАЛАТАСИ ДЕПУТАТИ ВАКОЛАТЛАРИ БОШЛАНИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация. Мақолада Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати ваколатларини амалга ошириш масалалари кўриб чиқилган, депутатнинг халқ вакили сифатидаги вазифаси, «депутат мандати» тушунчасининг мазмуни таҳлил қилинган, хорижий мамлакатлар парламентларининг қонунчилиги тажрибаси ёритилган.

Таянч сўзлар: парламент, Олий Мажлис, Қонунчилик палатаси, депутат, ҳуқуқий мақом, ҳуқуқ ва мажбуриятлар, мандат муносабатлари, депутат мандати, кафолат.

Особенности реализации полномочий депутата Законодательной палаты Олий Мажлиса

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы реализации полномочий депутата Законодательной палаты Олий Мажлиса, анализируется роль депутата как народного представителя, раскрывается понятие депутатского мандата, исследуется законодательный опыт парламентов зарубежных стран.

Ключевые слова: парламент, Олий Мажлис, Законодательная палата, депутат, правовой статус, права и обязанности, мандатные отношения, мандат депутата, гарантии.

Features of the implementation of the powers of a deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis

Annotation. The article discusses the implementation of the powers of a deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis, analyzes the role of the deputy as a people's representative, reveals the concept of a deputy mandate, examines the legislative experience of parliaments of foreign countries.

Keywords: Parliament, Oliy Majlis, Legislative Chamber, deputy, legal status, rights and obligations, mandatory relations, deputy's mandate, guarantees.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш. М. Мирзиёев 2017 йил 12 июлда бўлиб ўтган Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон Экологик ҳаракати вакиллари билан ўтказилган учрашувда: «Депутат — фикри-зикри билан халққа энг яқин одам, доимо эл-юртнинг ташвиш ва муаммолари билан яшайдиган, катта билим ва тажрибага эга бўлган шахс»¹ эканлигига алоҳида урғу бериб ўтган эди.

Дарҳақиқат, Асосий қонунимизнинг 10-моддасида ҳам айнан халқ номидан иш юритиш ваколати бевосита Олий Мажлисга юклатилган. Шундай экан, депутатлар халқ

вакили сифатида доимо халқнинг ишончига, ҳурмат-эътиборига сазовор бўлишга ҳаракат қилишлари, самарали меҳнат фаолияти, жонкуяру фидойилиги билан атрофдагилар учун намуна бўлишлари лозим.

Парламент аъзоси фуқаролар вакили сифатида ўз фаолиятини бевосита сайловчилар билан ҳамкорликда олиб боради. Шу асосда депутатлар қонунчилик жараёнида бевосита иштирок этиб, бутун халқнинг ҳуқуқий кафолатини таъминлашга қаратилган қонунлар яратишда қатнашади.

Юримдик фанлар доктори, профессор О. Т. Ҳусанов таъкидлаб ўтганидек, «депутат-

лар бор маҳорат, билим ва тажрибаларини ишга солиб, сайловчилар, халқ, ҳудудий ва партиявий манфаатлар муштарақлигига эришишни кўзлаб фаолият олиб борганларидагина асосий мақсадга эришиш мумкин. Шунинг учун халқ олдидаги жавобгарлигини ҳис этиб, уларнинг талаб-истак, хоҳишларини рўёбга чиқаришда иштирок этишлари уларнинг асосий бурчидир»².

XV–XVI асрларда Франция қироли қошида табақа-вакиллик хусусиятига эга бўлган маслаҳат органи – Генерал Штатлар чақирила бошлаган. Ўрнатилган тартибга мувофиқ, ҳар бир табақа унга ўз депутатини сайлар, депутат сайловчиларнинг кафолатли вакили сифатида уларнинг кўрсатмаларига қатъий риоя қилиши шарт бўлган. Депутат вакиллик органидан муддатидан аввал чақириб олиниш мумкин бўлган, сессия тугаши билан эса сайловчилар топшириқларининг бажарилиши ҳақида ҳисобот берган. Ўрта асрлар Франциясида асосий ҳудудларда бўлиб ўтадиган сайловларда сайловчилар ўз хоҳиш-истаклари депутатлар томонидан инобатга олиниши учун уларни махсус юритилган дафтарларга ёзиб қолдирганлар³.

Депутатлик фаолияти турли давлатлар парламентларида ўзига хос бўлиб, тарихий, миллий жиҳатлар, давлатнинг тузилиши ҳамда бошқарув шаклига, парламентнинг шаклланиш тартиби ва фаолиятига асосланган. Маълумки, депутатлар мандатининг ўзига хос кўринишлари, мандатлар ўртасидаги узвийлик, уларнинг бир-биридан фарқи хусусиятлари мавжуд.

Россиялик ҳуқуқшунос олим А. А. Безуглов депутатнинг ҳуқуқий мақомига ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан бир қаторда депутатлик мандати табиатининг сиёсий-ҳуқуқий жиҳатлари, депутатлик мандатининг юзага келиши ва амалга ошиш муддати, депутатлик ваколатларининг кафолатлари, ҳисобдорлик каби белгилар киришини қайд этади⁴.

Дарҳақиқат, депутатлик мандати депутатлик фаолиятини белгиловчи муҳим мезон ҳисобланади. Шу орқали у халқ ва сайлов-

чилар манфаатларига хизмат қилишда зарурий чегарани белгилаб олади.

Депутатлик мандати муаммоси депутатнинг парламент аъзоси сифатида кимнинг хоҳиш-иродасини ифода этиши, парламент, унинг палаталари қарорларини қабул қилишда бевосита иштироки, сайловчилар манфаатларини ҳимоя қилиши билан бевосита боғлиқ. Парламентдаги фаолияти учун депутат ўз сайловчилари олдида ҳуқуқий жавобгардир. Сайловчилар депутатларга ижро этишлари лозим бўлган йўл-йўриқлар беришлари ва баъзи ҳолларда уни чақириб олиш масаласини қўйишлари мумкин.

Машҳур француз мугафаккири Ж. Ж. Руссо ўз даври депутатларининг фаолиятига «халқ депутатлари халқнинг бевосита вакили бўла олмайдилар, улар фақат ундан ваколат олган кишилардир»⁵, деб баҳо берган.

Императив мандат принципи 1871 йилги Париж Коммунасининг тажрибасига таяниб, мазкур тажрибани ўз қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаган собиқ социалистик мамлакатлар парламентлари фаолиятида эътироф этилди. Париж Коммунаси жамиятни сиёсий ташкил этишнинг шундай бир янги типини шакллантирдик, унда депутатлар ўз сайловчиларининг йўл-йўриқларига қатъий риоя қилишлари лозим бўлиб, исталган вақтда алмаштирилишлари мумкин эди⁶.

Аммо ҳуқуқшунос олимлар орасида социалистик тузум шароитида жамият ҳаётига мансуб муаммоларни тез ҳал қилишга кўмаклашмайдиган, давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи органининг ижодий фаолиятини бўғадиган императив мандат тўғрисида сўз юритиш учун ҳеч қандай асос йўқ, деган қарашлар мавжуд эди⁷. Шунга қарамай, депутатлар ва сайловчиларнинг ўзаро муносабатлари хусусияти собиқ Иттифоқ даврида сайловчиларнинг ўз депутатларига йўл-йўриқлар бериш, шунингдек сайланган депутатларни чақириб олиш, уларнинг ҳисоботларини тинглаш имкониятлари қонун ҳужжатларида мустаҳкамланиши билан белгиланар эди.

Шундай қилиб, тоталитар тузум депутат императив мандатининг мустабид сиёсий тузум шароитларида кўп жиҳатдан расмий хусусиятга эга бўлган уч институт: депутатларни чақириб олиш, депутатларга йўл-йўриқ бериш ва уларнинг ҳисоботларини тинглаш ҳуқуқларини ўз ичига олган.

Украина Республикасининг «Украина халқ депутатининг мақоми тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, депутат ўз округидаги сайловчилар олдида жавобгар ҳамда ҳисобдордир, агар у сайловчилар ишончини қозолмас, қонунда белгиланган тартибда парламентдан чақириб олинади⁸. Демак, Украинада айнан императив мандат кўри-нишлари мавжуд бўлиб, депутат сайловчилар берган топшириқларни ўз вақтида бажаришга мажбур.

Императив мандатнинг мазмуни ва моҳиятини россиялик олими С. А. Авакьян шундай таърифлайди: «Императив мандат шароитида уни тавсифлайдиган учта элемент бўлиши мумкин: сайловчиларнинг топшириқлари, депутатнинг ўз сайловчилари олдидаги ҳисоботи, сайловчилар томонидан депутатнинг чақириб олиниши»⁹. Олимнинг ушбу фикрида ноаниқлик мавжуд бўлиб, императив мандат учун юқорида келтирилган учала элемент бўлиши шартми ёки улардан биттаси етарлими, деган саволни юзага келтиради.

Н. М. Исмоилов бу борада шундай ёзади: «Парламент депутатлари императив мандатга эга бўладилар, яъни улар ўзларининг сайловчилари олдидагина жавобгар ҳисобланадилар. Бу усул, жумладан, собиқ тоталитар тузум даврида ҳам қўлланилар эди. Мен ўзим 1985 йилда туман Кенгаши депутатлигига сайланадиган вақтимда сайловчиларим бизга магазин қуриб берасиз, деб кўрсатма берган. Сайланганимдан сўнг бу топшириқни бажармаганман. Аммо бундай усул жамиятга катта фойда келтирмайди. Шунинг учун ҳам эндиликда, мустақил Ўзбекистонимизда депутатларнинг мандати эркин ҳисобланади»¹⁰. Бироқ амалда депутатларни чақириб олиш тўғрисидаги қонун ҳозиргача қўлланилмоқда.

Тадқиқотчи ҳуқуқшунос Е. И. Колюшиннинг эътирофига кўра, «шўролар даврида халқ депутати императив депутат мандатига эга бўлган»¹¹. Юридик фанлар доктори О.З.Муҳаммаджановнинг таъкидлашича, айни ҳолда императив мандат инкор этилишига қарамай, унинг ўрнига депутатни партиёга тобе қилиб қўядиган, унга ўз виждони ва эътиқодларига мувофиқ, партиё манфаатларидан эмас, балки миллий манфаатлардан келиб чиқиб иш тутиш имкониятини доим ҳам беравермайдиган партиё мандати эътироф этилади. Бу жуда мураккаб муаммо бўлиб, партиё аъзосининг мақомини белгилайдиган қонун ҳужжатларида ўз ечимини топиши лозим»¹².

Императив мандатни кенгроқ маънода, яъни парламент аъзосининг ўз сайловчиларининг тўғридан-тўғри билдирилган хоҳиш-иродасини бажариши, қолган ҳолларда эса эркин ҳаракат қилиш мажбурияти деб тушунган тақдиримизда ҳам императив мандат ғояси жиддий эътирозлар туғдиради. Парламент аъзоси ўз сайловчиларининг хоҳиш-иродасини миллий манфаатларга зид деб топса, мазкур хоҳиш-иродани бажариши ёки истеъфога чиқиши ёки бўлмасга чақириб олиниши лозим.

Америка Қўшма Штатларида, — деб таъкидлайди А. Токвиль, «сайловчилар депутатни сайлагач, уни ўз режалари билан таништириб, депутат бажариши лозим бўлган аниқ вазифаларни юклашади. Сайловчилар депутатларга мамлакатнинг равнақи йўлида қандай ишлар қилишини уқтириш билан бирга, ўзларининг шахсий эҳтиёжларини бажаришига ҳам умид билдирадилар»¹³. Кўриниб турибдики, сайловчилар ўз манфаатларини билдиришлари билан бирга, мамлакат ривожига ўз ҳиссаларини қўшиш умидлари борлигини ҳам намоён этадилар.

Демократик ва ривожланган давлатлар конституцияларига мувофиқ, парламентлар ва уларнинг барча аъзолари бутун миллатнинг вакиллари саналади ва ҳеч ким уларга мажбурият юклай олмайди. Бу эркин

мандатни тавсифлайдиган хусусиятдир. Бу борада А.А.Азизхўжаев қуйидаги фикрларни илгари суради: «Халқ ўз қўлидаги ҳокимиятни ўзи сайлаб қўйган вакиллари орқали – Олий Мажлис депутатлари воситасида амалга оширади. Улар ўз ваколатларини сайловчилардан оладилар ва ўз фаолиятларида халқ манфаатларини ифода этадилар»¹⁴.

Шунингдек, Н.М.Исмоиловнинг таъкидлашича, «жаҳондаги ривожланган мамлакатларнинг парламентларида депутатлар одатда профессионал тарзда иш олиб борган ҳолда, эркин мандатга эга бўладилар. Бундай депутат мамлакатнинг барча фуқаролари манфаатларини ифодалайди ва ўз сайловчиларининг иродасига бевосита тобе ҳисобланмайди»¹⁵.

Германиялик тадқиқотчи Конрад Хессе эркин мандат принципини илмий асослар экан, депутат ўз сайловчилари овоз берган ҳолатни қўллаб-қувватлашга мажбур эмаслигини қайд этади ва «эркин мандат замонавий партиявий давлатчилик билан ноаниқ бир зиддиятга киришади» деган фикрни илгари суради. Бу ерда депутат ўзини қўллаб-қувватлаган партия олдида тобе бўлиб қолишига ишора қилинапти. Депутат партия интизоми, ўзининг парламентда муҳокама қилинаётган масалаларга муносабатини белгилаб берувчи партия фракцияларининг қарорларига боғланиб қолади¹⁶.

А.А.Азизхўжаевнинг фикрига қўшилган ҳолда таъкидлаймизки, Қонунчилик палатасининг депутати ўз ваколатларини бевосита сайловчилардан олган ҳолда, ўз фаолиятлари даврида, энг аввало, халқ манфаатларини инобатга олиб, ўз олдида қўйилган вазифаларни бажаради.

Депутат, биринчи навбатда, ўз имкониятларидан тўлиқ фойдаланган ҳолда ўз нуқтаи назари, мустақил фаолият йўналишларини аниқ белгилаб олган ҳолда иш юритади. Дарҳақиқат, депутатлар ўз вазифаларини қанчалик самарали бажарсалар, сайловчилар уларга шунчалик ҳурмат, ишонч билан муносабатда бўладилар.

Россиялик ҳуқуқшунос олимлар Т.Ю.Архирейский, Е.А.Клименколарнинг

фикрига кўра¹⁷, депутатлик мақоми икки томонлама намоён бўлади: биринчиси – халқ вакили сифатида, иккинчиси – мансабдор шахс сифатида. Депутатнинг бундай ҳуқуқий ҳолати парламентнинг икки хил табиатидан, яъни вакиллик ва қонунчилик хусусиятидан ҳамда депутатнинг профессионал фаолияти хусусиятидан келиб чиқади. Бинобарин, депутат мандатининг моҳияти депутатнинг халқ вакили сифатидаги фаолиятида халқнинг хоҳиш-иродасини ифодалашида намоён бўлади. Айнан депутат вакиллик функциясини амалга оширишда ўз мансаб ҳуқуқ ва мажбуриятларига кўра тавсифланади.

Аксарият ривожланган мамлакатларда депутатлар эркин мандатга эга бўладилар: улар бутун миллат, халқ вакиллари ҳисобланадилар, ҳеч ким уларга ижро этиш мажбурий бўлган йўл-йўриқлар беришга ҳақли эмас; улар муддатидан илгари чақириб олиниши мумкин эмас¹⁸.

Таъкидлаш лозимки, бу қоидалар қатор тараққий этган хорижий мамлакатлар қонун ҳужжатларида ҳам ўз аксини топган. Жумладан, ГФР Асосий қонунининг 38-моддасига мувофиқ, Германия Федератив Республикаси Бундестагининг депутатлари «бутун халқ вакиллари ҳисобланадилар, йўл-йўриқлар ва кўрсатмалар билан боғлиқ бўлмайдилар ҳамда ўз виждонларигагина бўйсунадилар». Италия Конституциясининг 67-моддасида: «Парламентнинг ҳар бир аъзоси миллат манфаатларини ифода этади ва ўз вазифаларини императив мандатсиз амалга оширади», деб белгилаб қўйилган. Франция Конституциясининг 27-моддасига мувофиқ, «ҳар қандай императив мандат бекор қилинади»¹⁹. Хорижий мамлакатлар парламентаризми амалиётидан кўриб турибмизки, ушбу давлатларда халқ вакиллари ўз фаолиятларини эркин мандат асосида амалга оширадилар ва ҳар қандай императив мандат инкор қилинади.

Эркин депутат мандатининг мазмунини умумий тарзда қуйидагича тавсифлаш мумкин: а) мандат умумий ҳисобланади (яъни

сайлов округлари бўйича сайланган депутатлар бутун миллат номидан иш кўрадилар); б) мандат императив эмас, балки факультативдир, чунки уни амалга ошириш мажбурловдан холи (депутат ўз сайловчиларининг фикрини эътиборга олиши шарт эмас); в) мандат чақириб олиниши мумкин эмас; г) мандат ўзини амалга оширишда мандат берувчининг ҳаракатларини маъқуллашни талаб этмайди (депутатларнинг хоҳиш-иродаси халқ хоҳиш-иродаси билан бирлиги шакл-шубҳасиздир).

Шу билан бирга, эркин депутат мандати принципини мутлақлаштириш ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Бу ўринда партия рўйхатлари бўйича сайланган депутатлар парламентда овоз беришда, кўпинча, ҳатто улар кўрилатган масала юзасидан бошқача фикрга эга бўлган ҳолларда ҳам партия интизомига бўйсуниб, ўз фракциясининг йўриғида юришга мажбур бўлишларини эътиборга олиш лозим.

Масалан, Ҳиндистонда нафақат партиядан ўз ихтиёрига кўра чиқиш, балки ўзбошимчалик билан овоз бериш ёки партия кўрсатмасига зид равишда овоз бериш ҳам депутатлик мандатини бекор қилиш учун асос бўлиши мумкин²⁰.

Миллий қонунчилигимизда ҳам, яъни 2004 йил 2 декабрда қабул қилинган «Халқ депутатлари Маҳаллий кенгаши депутатини, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатини ва Сенат аъзосини чақириб олиш тўғрисида»ги қонуннинг 1-моддасига кўра, «депутатнинг уни депутатликка номзод қилиб кўрсатган орган (сиёсий партия) олдидаги мажбуриятларини бажармаганлиги» уни чақириб олиш учун асос бўлади²¹.

Депутатнинг партиёга тобелиги масаласини ҳал қилишга бундай ёндашувни ижобий ҳолат деб бўлмайди. Зеро, айтилган ҳолда императив мандат инкор этилишига қарамай, унинг ўрнига депутатни партиёга тобе қилиб кўядиган, унга ўз виждони ва эътиқодларига мувофиқ, партия манфаатларидан эмас, балки миллий манфаатлардан

келиб чиқиб иш тутиш имкониятини ҳар доим ҳам беравермайдиган партия мандати эътироф этилади.

Эркин депутат мандати концепциясини ёқлаб чиққан россиялик ҳуқуқшунос олим А.В.Зиновьев депутатларнинг ҳуқуқий мақомини илмий ўрганиб, шундай хулосага келади: «Эркин мандат жуда ҳам демократик бўлиб, депутат ўз сайловчилари олдида ҳеч қандай мажбуриятга эга эмас, шу ўринда сайловчилар ҳам депутатни ортга чақириб олиш ҳуқуқидан маҳрумдирлар. Ҳеч нарса деб бўлмайди! Депутатлар иши учун яхшигина пул олишади ва улар ҳар қандай мажбуриятдан холидирлар»²².

Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси депутатининг мандати борасида қонунларимизга аниқлик киритиш талаб этилади. Депутат мандатининг эркинлиги ёки императивлигига оид норма қонун ҳужжатларида мустаҳкамланмаган. Қолаверса, ҳуқуқшунос олимлар орасида Ўзбекистонда парламент аъзолари эркин мандатга эга деган фикр мавжуд.

Дарҳақиқат, Қонунчилик палатасининг депутати ҳозирги кунда қандай мандат асосида фаолият олиб боришини аниқлаштириш лозим. Шу мақсадда, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида»ги қонунга депутатлик мандатини белгилаб берувчи аниқ қоида киритилиши лозим. Шу нуқтаи назардан, депутатлик мандатини «ярим эркин мандат» сифатида белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқ, чунки амалдаги қонунларимизда императив мандатнинг ҳам, эркин мандатнинг ҳам асослари мавжуд.

Хусусан, мазкур қонуннинг 9-моддасида белгиланган депутатларнинг сайловчилар олдида ахборот бериб туриши ҳақидаги қоида бевосита эркин мандатни ифодаласа, шу модданинг ўзида сайловчиларнинг ишончини оқлай олмаган депутат қонунда белгиланган тартибда чақириб олиниши мумкинлиги акс эттирилгани эса императив мандатнинг кўринишини ифодалайди. Эътироф

этиш лозимки, депутатлик мандати депутат-нинг юридик табиатини ифодалашда, унинг

ҳуқуқий мақомига тавсия беришда муҳим ўрин тутди.

¹ *Мирзиёев Ш.М.* Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т., 2018. – Б.540.

² *Ҳусанов О.* Ваколат ва масъулият // Ҳаёт ва қонун. – 2005. – №1. – Б.3.

³ *Арановский К.В.* Государственное право зарубежных стран. – М., 1998. – С. 434.

³ URL: www.5ballov.ru.

⁴ *Безуглов А.А.* Теоретические проблемы правового статуса советского депутата: Автореф. дис. ... д-ра юрид. – М., 1971. – 39 с.

⁵ *Руссо Ж.Ж.* Трактаты. – М., 1969. – С. 222.

⁶ Конституционное право России. В 3-х томах. – М., 2001. – С.637.

⁷ Ўша жойда. – Б. 637–638.

⁸ URL: www.5ballov.ru.

⁹ *Авакьян С.* Федеральное собрание – парламент России. – М., 1999. – С.232.

¹⁰ *Исмоилов Н.* Депутатлик халқ ишончи демакдир // Ўзбекистон овози. – 2004. – 16 нояб.

¹¹ *Колушин Е.И.* Конституционное (государственное) право России. – М., 1999. – С. 248.

¹² *Мухамеджанов О.З.* Ўзбекистон Республикасида икки палатали парламент фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини шакллантириш: Юрид. фан. д-ри ... дис. – Т., 2004. – Б.175.

¹³ *Токвиль А.* Демократия в Америке. – М., 1992. – С.194.

¹⁴ *Азизхўжаев А.* Демократия – халқ ҳокимияти демакдир // Жамият ва бошқарув. – 1997. – № 1. – Б. 4.

¹⁵ *Исмоилов Н.* Депутатлик халқ ишончи демакдир // Ўзбекистон овози. – 2004. – 16 нояб.

¹⁶ *Hesse K.* Grundzuge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland. 18., erg. Aufl. Heidelberg: Muller, Jur. Verl., 1991. – 241 s.

¹⁷ *Архирейская Т.Ю., Клименко Е.А.* Депутатский мандат как основа конституционно-правового статуса депутата в Российской Федерации // Unversum: Экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. – 2017. – № 6(39).

¹⁸ URL: *Чиркин В.Е.* Конституционное право зарубежных стран. – М., 1997. – С. 243.

¹⁹ Конституции мира: Сб. конституций государств мира / Сост. У. Таджиханов, А. Х. Саидов. Т. 8. – Т., 1997. – С.134.

²⁰ Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть. Т. 1–2. – М., 1999. – С. 505.

²¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2005. – № 8–9. – 64-м.

²² *Зиновьев А. В.* Конституционное право России. – М.–СПб, 2000. – С.184.

ЎЗБЕКИСТОНДА АЁЛ ҲУҚУҚЛАРИГА ОИД НОРМАЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда аёл ҳуқуқларига оид нормалар шаклланишининг асосий босқичлари ҳамда аёлларга нисбатан маиший зўравонликларга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш масалалари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: аёлларнинг бандлиги, иқтисодий фаровонлик, репродуктив саломатлик, таълим олиш ҳуқуқи, аёлларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштироки, камситиш.

Этапы развития прав женщин в Узбекистане

Аннотация. В статье анализируются основные этапы развития прав женщин в Узбекистане и разработка правовых механизмов борьбы с бытовым насилием в отношении женщин.

Ключевые слова: занятость женщин, экономическое благосостояние, репродуктивное здоровье, право на образование, участие женщин в управлении государством и обществом, дискриминация.

Stages of the development of women's rights in Uzbekistan

Annotation. The article analyzes the main stages of the development of women's rights in Uzbekistan and the development of legal mechanisms to combat domestic violence against women.

Keywords: women's employment, economic welfare, reproductive health, the right to education, the participation of women in government and society, discrimination.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги жамият ҳаётига улкан янгиликлар олиб кириши билан бирга, инсонга, унинг ҳуқуқ ва эркинларига муносабатда ҳам янгича ёндашувларни талаб этди. Аввало, собиқ тузумдан фарқли равишда, давлат инсонга, жумладан аёлга муносабатни ўзгартиришни кун тартибига қўйди.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бевосита инсон ҳуқуқларига оид 400 дан, хусусан, аёл ҳуқуқларига тегишли 50 дан ортиқ турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинганлигини қайд этиш ўринлидир.

Аввало, мамлакатимизда хотин-қизлар ва эркаларнинг тенг ҳуқуқли эканлиги давлатнинг Асосий қонунида конституциявий-ҳуқуқий норма даражасида мустақамланганлигини таъкидлаш жоиз¹. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда амалда бўлган 18 та кодекс ва 900 дан ортиқ қонунларнинг 400 га яқинида, 35 мингдан зиёд қонуности ҳужжатларининг 20 мингдан ортиғида

аёллар ҳуқуқлари ва эркинликларига оид ҳуқуқий нормалар учрайди².

Ўзбекистонда айнан аёллар ҳуқуқлари муҳофазаси соҳасида турли ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга қаратилган 80 дан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлари мавжуд бўлиб, Конституцияда, шунингдек 10 га яқин кодексларда махсус ҳуқуқий нормалар учрайди. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига³ «барча фуқаролар оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқларга эгадирлар» (3-модда), «эр ва хотин оилада тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар ва улар тенг мажбуриятларга эгадирлар» (19-модда) деб қатъий белгилаб қўйилгани сўзимизнинг тасдиғидир.

Фикримизча, аёллар ҳуқуқларига оид қонунчилик ривожининг ҳуқуқий механизмларини илмий жиҳатдан таҳлил этишда қуйидаги йўналишларга алоҳида эътибор қаратиш лозим: *биринчидан*, мустақилликнинг илк йилларида Ўзбекистонда аёлларнинг ижтимоий, иқтисодий аҳволи;

иккинчидан, давлат сиёсий-ҳуқуқий мақомининг аниқ белгиланиши ва танлаб олинган мақсад ҳамда вазифаларнинг уйғунлиги; *учинчидан*, инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича давлат ўз зиммасига олган мажбуриятларни бажариши; *тўртинчидан*, давлат ва жамият бошқарувида аёллар иштирокини кенгайтириш зарурати кабилар.

Ўзбекистон Ҳукуматининг ташаббуси билан (1991 йил 27 декабрь) Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси ташкил этилиб, барча ҳудудларда унинг бўлинмалари фаолияти йўлга қўйилди. Қўмитанинг ташкил этилиши мамлакат амалиётида янги механизм бўлиши билан бирга, шу даврнинг зарурати бўлиб, унинг асосий мақсади — аёлларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини янада яхшилаш ва истеъдодини юзага чиқариш, оилада маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантиришда хотин-қизларнинг ролини янада кучайтиришдан иборат этиб белгиланди.

Бундан ташқари, аёлларнинг бандлиги, иқтисодий фаровонлиги, репродуктив саломатлиги, таълим олиш ҳуқуқи ҳамда давлат ва жамият бошқарувида иштироки, шунингдек уларга нисбатан камситишларни бартараф этиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси давлат ва ижтимоий қурилишида хотин-қизларнинг ролини ошириш тадбирлари тўғрисида»ги (1995 йил 2 март) фармони⁴ кўра, аёллар мақомининг пасайиши тамойили (тенденцияси)га қарши туриш зарурлиги тасдиқланди ва аёллар ҳаракатига катта кўмак бўлиши билан бирга, ҳокимиятнинг барча даражалардаги ижро органларида аёллар иштирокини таъминлаш назарда тутилиб, унга кўра Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри, туман

ҳамда шаҳарлар ҳокимларининг хотин-қизлар масалалари бўйича ўринбосари лавозимлари жорий этилди. Ушбу лавозимларга тегишли хотин-қизлар қўмиталарининг раислари тайинланди, уларга оила, оналик ва болаликнинг ижтимоий муҳофазаси учун масъулият юкланди⁵. Шу тариқа аёллар барча даражаларда ижроия ҳокимият органларида қатнашиши учун катта имконият яратилди.

Фикримизча, Ўзбекистонда аёл ҳуқуқларига оид халқаро нормаларнинг миллий амалиётга жорий этилиши, уларни бажариш борасидаги чора-тадбирлар ҳақида адабиётларда турли фикрлар учраса-да⁶, айнан мамлакатимизда аёл ҳуқуқларига оид миллий қонунчилик ривожланишининг босқичлари ҳақида аниқ фикр билдирилмаган. Шу сабабли уларнинг қуйидаги асосий босқичларини алоҳида ажратиш кўрсатиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. *Биринчи босқич* 1991–2000 йилларни ўз ичига олиб, бу даврда Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгани ва халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида дунё ҳамжамияти томонидан тан олингани, шунингдек дунёдаги инсон ҳуқуқлари бўйича энг нуфузли ташкилот — БМТга аъзо бўлгани билан ҳам аҳамиятлидир. Мазкур босқичда, аввало, Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари, жумладан аёл ҳуқуқлари устуворлигини тан олиш, уни таъминлашга оид халқаро ҳуқуқий нормалар ижроси бўйича барча мажбуриятларни ўз зиммасига олишини эълон қилди.

Иккинчи босқич 2001–2015 йилларни ўз ичига олиб, бу босқич аёл ҳуқуқларини рўёбга чиқаришда муҳим ўрин тутди. Бу даврда аёлларнинг сиёсий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш борасида бир қатор ислохотлар амалга оширилди. Аввало, аёлларнинг сайлов ҳуқуқларини таъминлаш борасидаги миллий тажриба алоҳида аҳамиятга эга.

Учинчи босқич — 2016 йилдан ҳозирги вақтгача бўлган давр. 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича

Харакатлар стратегиясида белгилаб берилган вазифаларни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустақкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (2018 йил 2 февраль) фармони⁷, «Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (2018 йил 2 июль)⁸ ҳамда «Хотин-қизларнинг меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтириш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид чора-тадбирлар тўғрисида»ги (2019 йил 7 мартдаги)⁹ қарорлари имзоланди.

Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, «Оила» илмий-амалий маркази янги ташкил этилган хотин-қизлар билан ишлаш ва оилаларда маънавий-ахлоқий қадриятларни мустақкамлаш бўйича мутахассислар фаолиятининг асосий вазифалари ва устувор йўналишлари, шунингдек ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа ташкилотлар билан биргаликда аёлларни тайзиқ ва зўравонликлардан ҳимоя қилиш, улар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ва жиноятчилик профилактикасини самарали ташкил этиш, уларнинг ҳуқуқий маданиятини ва маънавий-ахлоқий қадриятларни мустақкамлашга шахсан жавобгар эканликлари белгиланди.

Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросини таъминлаш мақсадида Хотин-қизлар қўмитаси томонидан ҳудудларда ижтимоий мослашув марказлари фаолияти йўлга қўйилди, айти дамда уларнинг сони 130 дан ошди, 2019 йилнинг биринчи чораги охирига бориб эса, мамлакатнинг барча туманларида аёллар мослашуви марказлари ишга туширилди. Барча марказлар ишларини мувофиқлаштирувчи Республика маркази фаолиятини ташкил қилиш ишлари якунига етказилади¹⁰.

Бундан ташқари, Хотин-қизлар қўмитаси томонидан зўравонликнинг олдини олиш мақсадида «1146» қисқа рақамли ишонч телефони ва қизлар учун тиббий мақсадларда хизмат қилувчи «1003» махсус телефон рақами ишга туширилди. Бугунга келиб мазкур ишонч телефон рақамига мурожаат қилган аёллар сони 7 мингга яқинлашди¹¹.

Мамлакатимизда хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларга муносиб турмуш ва меҳнат шароитлари яратиш, тадбиркорлик ташаббусларини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда камситилишига йўл қўймаслик, шунингдек бу борада амалга оширилаётган ислохотларнинг бориши устидан тизимли парламент назоратини амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгаши «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг хотин-қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ҳамда гендер тенгликни таъминлаш бўйича фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида» қарор қабул қилди. Унга кўра Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси ташкил этилди. Қўмитанинг асосий вазифалари қаторида мамлакатда гендер тенгликни таъминлашга, хотин-қизларнинг давлат ва жамият ишларида фаол иштирок этишига қаратилган давлат сиёсатини амалга оширишга доир тавсиялар ишлаб чиқиш, гендер тенглик масалалари ва оила институтини ривожлантиришга оид қонунларни мамлакатда амалга оширилаётган ислохотларнинг мақсад ва вазифаларига ҳамда халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлиги нуқтаи назаридан кўриб чиқиш ва тегишли хулосалар бериш каби муҳим йўналишлар белгиланди.

Шунингдек, Қўмита зиммасига аёллар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларида барҳам бериш бўйича умумэтироф этилган халқаро нормаларни миллий қонун ҳужжатларига имплементация қилиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш, гендер

тенглик масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси қўшилган халқаро ҳужжатлар нормаларининг амалиётга жорий этилиши ҳамда унда белгиланган тавсиялар ижро қилиниши юзасидан мониторинг олиб бориш вазифаси ҳам юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида» (2018 йил 20 октябрь) 841-сонли қарор қабул қилинди. Унга кўра, Ўзбекистонда гендер тенгликни таъминлаш, аёлларга нисбатан камситиш ва зўравонликнинг барча шакллари тугатиш, шунингдек коммунал хизматлар, инфратузилма ва ижтимоий ҳимоя тизимлари, уй хўжалигини юритиш бўйича ҳақ тўланмайдиган меҳнатни тан олиш, хотин-қизларнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ҳаётнинг барча босқичларида ҳар томонлама

иштирок этишларини ҳамда қарор қабул қилишда етакчилик қилишлари учун тенг имкониятларни таъминлаш босқичларида давлат дастурларини қабул қилиш жараёнига тўла сингдириш белгиланган. Ушбу босқичда аёл ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қонунчиликни ривожлантириш билан бирга, уларнинг ижросини таъминлашга ҳам жиддий эътибор қаратилмоқда. Айниқса, жамият ҳаётида жуда кўп кузатилаётган маиший, оилавий зўравонликларга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмларини ривожлантиришга эътибор қаратилаётгани диққатга сазовордир. Умуман, мамлакатимизда мустақиллик йилларида аёл ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қонунчилик тизими изчил ривожланиб бормоқда. Келгусида мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни амалда татбиқ этишга ички ишлар органлари ходимлари ҳам муносиб ҳисса қўшишлари лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18, 46-моддаларида барча фуқаролар, жумладан аёл ва эркекларнинг тенг ҳуқуқли эканлиги белгиланган, шунингдек 14-бобда оналик ва болалик давлат муҳофазасида эканлигини акс эттирувчи махсус конституциявий нормалар мавжуд.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларининг миллий электрон базаси. www.lex.uz; Қонун ҳужжатлари электрон базаси www.porgma.uz.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. — 1998. — 5–6-сонга илова; 2003. — №1. — 8-модда; 2004. — № 1-2. — 18-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. — 2007. — № 14. — 133-модда; 2008. — № 16. — 117-модда; 2009. — № 37. — 401-модда; 2010. — № 35–36. — 300-модда; № 37. — 313-модда; 2011. — № 40. — 410-модда; № 51. — 542-модда; 2013. — № 18. — 233-модда; 2014. — № 4. — 45-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. — 1995. — № 4. — 71-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. — 2004. — № 21. — 251-модда.

⁵ Қаранг: Абдурашулова Қ. Ўзбекистонда хотин-қизлар ҳуқуқлари кафолатлари // Ҳуқуқ ва бурч. — 2014. — № 3. — Б.17–18.

⁶ Қаранг: Файзуллаева Э. Гендер зўравонлик // Гендер муносабатлар назарияси ва амалиётига кириш. — Т., 2007. — Б. 343–345.

⁷ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 03.02.2018. — 06/18/5325/0653-сон.

⁸ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 04.07.2018. — 07/18/3827/1445-сон.

⁹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 09.03.2019. — 07/19/4235/2727-сон.

¹⁰ Қаранг: Дунё миқёсида ҳар уч аёлдан бири зўравонлик қурбони бўлмоқда // kun.uz. 26.11.2018.

¹¹ Ўзбекистонда «Хотин-қизларга нисбатан зўравонликка қарши 16 кун» акцияси бошланди // Халқ сўзи газетасининг расмий веб-сайти. www.xs.uz.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФУҚАРОЛИГИГА ДОИР ИШЛАРНИ ЮРИТИШНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига доир ишларни юритишнинг бугунги ҳолати ҳамда уни оптималлаштириш масалалари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: халқаро ҳуқуқ нормалари, фуқаролик, фуқароликка доир ишлар, фуқароликка доир ишларни юритиш, фуқароликка доир ишларни юритишни соддалаштириш ва оптималлаштириш.

Оптимизация деятельности по вопросам гражданства Республики Узбекистан

Аннотация. В статье проанализировано современное состояние деятельности по вопросам гражданства Республики Узбекистан и даны предложения по её оптимизации.

Ключевые слова: международно-правовые нормы, гражданство, дела о гражданстве, производство дел по гражданству, упрощение и оптимизация производства дел о гражданстве.

Optimization of proceedings on the citizenship of the Republic of Uzbekistan

Annotation. The article analyzes the current state of cases on citizenship of the Republic of Uzbekistan and introduces the issues of its optimization.

Keywords: international-legal norms, citizenship, cases of citizenship, proceedings on citizenship, simplification and optimization of the production of cases on citizenship.

Маълумки, инсон ҳуқуқлари қаторида субъектив (табiiй) ҳуқуқлар муҳим ўрин тутди. Шахнинг ҳуқуқий мақоми (ҳолати) шундай ҳуқуқлар сирасига кириб, халқаро ҳуқуқ нормаларига кўра ҳар қандай давлат бу борадаги мажбуриятларни жиддий кафолатлаши лозим. «Фуқаролик» эса мамлакатда шахнинг ҳуқуқий ҳолатини белгиловчи энг муҳим институтлардан бири ҳисобланади. Чунки шах билан давлат муносабатининг асоси ушбу институтдир¹.

Юридик адабиётларда мазкур институтнинг мазмун-моҳиятини изоҳлашга уринишларни кузатиш мумкин. Жумладан, Қ.Ю.Садуллаев «фуқаролик» деганда индивид билан давлат ўртасида ҳам миллий ҳуқуқда, ҳам халқаро ҳуқуқда ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларга асосланган ҳуқуқий муносабатларга киришувчи субъектлар ўртасидаги муносабатни тушунади². Ҳуқуқшунос олимлар Х.Одилқориев ва Б.Очилов эса: «Фуқаролик деганда шахнинг маълум бир давлат билан ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларга

эга бўлишида ифодаланувчи мустаҳкам сиёсий-ҳуқуқий алоқа тушунилади»³, деб таъкидлашади. Бундан маълумки, ушбу институт индивид (шахс) билан давлат ўртасидаги алоқаларнинг нафақат юридик жиҳатдан, балки сиёсий жиҳатдан ҳам мансублигини кўрсатади. Шундай экан, ҳар қандай давлат ўз фуқароларига нисбатан ўзаро ҳуқуқлари билан бир қаторда, муайян мажбуриятлари асосида ҳам боғлиқдир. Бу эса ҳар қандай давлат фуқароликка доир ишларни юритишда миллий қонунчилик талабларига ҳам, халқаро ҳуқуқ нормаларига ҳам амал қилиши лозимлигини англатади. Шу маънода, ҳозирда демократик давлатлар ўз фуқароларига ҳимоя қилиниш ҳуқуқини берувчи тенг ҳуқуқли аъзоликни таъминламоқда.

Бугун шахнинг ҳуқуқий ҳолатини кафолатлаш борасида халқаро стандартлар ишлаб чиқилиб, амалда қўлланилаётганлигини эътироф этиш лозим. Тадқиқот натижалари шахнинг фуқаролик мақомини белгилаш

билан боғлиқ масалаларни тартибга солувчи ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни (таъсир доирасини инобатга олган ҳолда) шартли равишда қуйидаги уч асосий гуруҳга ажратиш имконини бермоқда:

- 1) халқаро универсал ҳужжатлар;
- 2) минтақавий ҳужжатлар;
- 3) икки томонлама тузилган шартнома ва битимлар.

Ушбу ҳужжатларнинг халқаро универсал аҳамият касб этувчилари барча мамлакатлар учун амал қилиниши лозим бўлган муайян мажбуриятлар юклаши мумкин. Хусусан, «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»да⁴ (1948 йил 10 декабрдаги БМТ Бош Ассамблеясининг 217 А (III)-резолуцияси билан қабул қилинган) келтирилишича, «ҳар қандай инсон фуқаро бўлиш ҳуқуқига эга (15-м. 1-қ.). Ҳеч ким ўзбошимчалик билан ўз фуқаролигидан ёки уни ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин эмас (15-м. 2-қ.)». «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт»да (1966 йил 16 декабрдаги БМТ Бош Ассамблеясининг 2200 А (XXI)-резолуцияси билан қабул қилинган) мазкур стандарт талабларига кўра (12-м.), бирон бир қонун ҳужжати шахсининг эркин ҳаракатланиш ҳуқуқини чеклаш асоси бўлиши мумкин эмас (миллий хавфсизликни таъминлаш учун белгиланган ҳолатлар бундан мустасно).

Шу нуқтаи назардан, мамлакатимизда ҳам фуқароликка доир ишларни юритишнинг халқаро ҳуқуқ нормалари ва жамият ҳаётига қай даражада мослигини ҳамда амал қилишини кузатиб бориш ҳамда мониторинг қилиш мазкур жараёни самарали таъминлаш механизмларини доимий равишда такомиллаштириш имконини беради. Шу боис уни таъминлашга доир фаолиятни ҳуқуқий тартибга солиш муаммоларини тадқиқ этиш кечиктириб бўлмас вазифа ҳисобланади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаги, бугунги кунда мамлакатимизда фуқароликка доир ишларни юритишни ҳуқуқий жиҳатдан кафолатловчи асосий норматив-ҳуқуқий

ҳужжатлар — Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 2 июлдаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 20 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 500-сон фармони ҳисобланади.

Ушбу қонун ҳужжатларини ўрганиш натижаларидан маълумки, уларга бугунга қадар фуқароликка доир ишларни юритиш механизмларини соддалаштирувчи жиддий қўшимча ва ўзгартишлар киритилмаган. Бу эса таҳлил этилаётган соҳадаги иш юритиш тизими қай ҳолатда эканлигини очиқ-ойдин намоён этади.

Жумладан, мазкур қонун ҳужжатларида ҳуқуқ тизимимиз нормаларини амалда қўллаш принципларининг ҳали-ҳамон ўз аксини топмаганлиги бугунги объектив эҳтиёжларни қондириш борасида муаммолар юзага келиши мумкинлигини тасдиқлайди. Бу борада хорижий (МДҲ) мамлакатлар қонунчилиги таҳлилининг кўрсатишича, Молдова (7-м.)⁵, Россия (4-м.)⁶, Беларусь (3-м.)⁷ ва Украина (2-м.)⁸ давлатлари фуқаролик тўғрисидаги қонун ҳужжатларида муҳокама этилаётган масалага алоҳида аҳамият қаратилган. Шу аснода, фикримизча, миллий қонунчиликка фуқароликка доир ишларни юритишнинг қуйидаги асосий «принциплари»ни киритиш мақсадга мувофиқдир:

- 1) ягона фуқаролик принципи;
- 2) тенг фуқаролик принципи;
- 3) фуқароликнинг бир томонлама ўзгартирилиши ёки бекор қилинишига йўл қўйилмаслиги принципи;
- 4) фуқароликнинг узлуксизлиги (доимийлиги) принципи;
- 5) конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларнинг кафолатланганлиги принципи;
- 6) дипломатик ҳимоя принципи;
- 7) халқаро ҳуқуқ нормаларининг устунлиги принципи.

Шунингдек, таҳлиллар паспорт тизимининг ҳуқуқий асоси сифатида 1992 йил

2 июлдаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги қонунни бугунги талаблар асосида янги таҳрирда қабул қилишга эҳтиёж катталигини кўрсатмоқда. Чунончи, унда қонуннинг мазмун-моҳиятини очиб берувчи асосий тушунчалар («фуқароликка мансублик», «икки (кўп) фуқаролик», «доимий яшаш», «фуқароликни ўзгартириш», «фуқароликка қабул қилиш», «фуқароликдан чиқиш», «фуқароликни йўқотиш», «фуқароликни тиклаш»)нинг акс эттирилмаганлиги, ушбу соҳадаги ишларни юритишда ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун бир қатор муаммоларни юзага келтирмоқда.

Бу борада Молдова (1-м.), Россия (3-м.), Украина (1-м.) ва Қирғизистон (3-м.)⁹ давлатлари қонунчилиги уларда фуқароликка доир ишларни юритишнинг мазмун-моҳиятини очиб берувчи асосий тушунчаларга аниқ илмий таърифлар берилганлигини кўрсатади. Шу сабабли, назаримизда, миллий қонунчилигимизда ҳам таҳлил этилаётган соҳадаги ишларни юритиш амалиёти самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи асосий тушунчаларни акс эттириш лозим.

Фуқароликка доир ишларни юритишда унга (фуқароликка) мансублик юзасидан сифатли текширувларни олиб бориш, қонунчиликда у билан боғлиқ коллизия ва ҳуқуқий бўшлиқларни бартараф этиш эса, шахснинг эркин ҳаракатланиш ҳуқуқи тўлиқ рўёбга чиқишига хизмат қилади. Афсуски, таҳлил этилаётган соҳадаги қонунчилик бартараф этилиши лозим бўлган ҳуқуқий бўшлиқлардан холи эмас.

Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 2 июлдаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, шахснинг Ўзбекистон фуқаролигига мансублигини аниқлашда фақатгина прописка фактига асосланилаётгани, бу борадаги бошқа мезонларнинг инобатга олинмаслиги ҳам шахснинг паспорт олиш ҳамда эркин ҳаракатланиш ҳуқуқини таъминлаш самарадорлигига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Масалан, Қонун кучга киргунга

(1992 йил 28 июлга) қадар шахснинг ҳарбий ҳисобга олинганлиги; унинг давлат чегараси орқали мамлакатга кирганлиги; қонуний тирикчилик манбаи (меҳнат фаолияти)га эга бўлганлиги; фарзанд кўрганлиги; никоҳ қайд этилганлиги; солиқ ёки бошқа мажбурий тўловлар тўлаганлиги каби фактларнинг мавжудлиги ҳам фуқароликка мансублик бўйича хулоса қилиш имконини бермайди.

Шу боис ҳозирда фуқароликка мансубликни аниқлаш амалиётида турли баҳс-мунозалар кузатилиб, қонунчиликда фуқароликка мансубликни суд тартибида баҳолашни кафолатловчи мукамал позицияни белгилаш зарурати юзага келмоқда.

Шу ўринда яна бир табиий савол туғилади: Ўзбекистон Республикаси фуқаролигидан чиқишга доир ишларни юритиш амалиёти бугунги эҳтиёжларга мосми? Миллий қонунчилик нормалари халқаро ҳуқуқ нормалари талабларини ўзида қай даражада акс эттирган? Албатта, бу каби саволлар ҳар қандай ҳуқуқшуносни ўйлантириши табиий. Амалдаги қонунчилигимиз нормалари таҳлили мазкур ҳолатни қуйидагича тушуниш лозимлигига ишора қилади. Жумладан, Ўзбекистон фуқаролигидан чиқиш жараёни ўзига хос мураккабликларни (қонунчиликда аризаларни кўриб чиқиш муддати бир йил этиб белгиланганлиги сабабли) юзага келтиришини инобатга олган ҳолда, (шу билан бирга, айрим ҳолларда фуқароларнинг жиноий жавобгарликдан бўйин товлаш мақсадида ҳам) аксарият фуқаролар фуқароликни белгиланган тартибда тарк этишдан манфаатдор эмас.

Қолаверса, бугунги қоида асосида мамлакат доимий пропискасидан чиқиб, хориждаги консуллик рўйхатига кириш ҳам фуқаролар манфаатига унчалик мос келмайди, чунки доимий пропискадан чиқиш асосида чет элда муайян давр яшаб қайтиб келиш барча ҳолларда ҳам шахсга давлатда қайта прописка қилиниш имконини бермайди (масалан, айтайлик шахс Тошкент шаҳри ёки Тошкент вилоятидаги доимий пропискадан чиқиб, хориждаги

консуллик рўйхатига кирса, қонунчиликда (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 февралдаги «Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида доимий прописка қилиниши лозим бўлган шахслар — Ўзбекистон Республикаси фуқаролари тоифаларининг рўйхати тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида»ги 41-сон қарорига 1-илова билан тасдиқланган низомда) уни илгариги доимий яшаш манзили бўйича прописка қилиш тартиби назарда тутилмаган).

Бундан ташқари, 1992 йил 2 июлдаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида»ги қонунда уч йил давомида узрли сабабларсиз доимий консуллик ҳисобида турмаган шахслар фуқаролигини йўқотиши ҳам назарда тутилган. Натижада фуқаро олдида қуйидаги икки йўл пайдо бўлиши табиий: *биринчиси* — мамлакатдаги кўчмас мулкка эгалликни ҳамда доимий яшаш ҳуқуқини сақлаб қолиш мақсадида пропискадан чиқмасдан хорижий мамлакатга яшаш учун кетиш (бу ҳолда фуқаро ҳуқуқларини чет давлатдаги консуллик муассасаларимиз тўлиқ ҳимоялаш имконига эга бўлмайди); *иккинчиси* — бошқа давлатга бир умрга кетиш асосида Ўзбекистон фуқаролигидан чиқмасдан ўша давлатнинг фуқаролигини қабул қилиш.

Шу билан бирга, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон каби давлатлар томонидан Ўзбекистон Республикаси фуқаролигида бўлган шахсларни фуқароликка қабул қилиш давомида фуқароликдан расман чиқиш талаб қилинмаётгани ҳам республикада икки фуқароликка эга бўлган шахслар сони ортишига сабаб бўлади. Бу эса, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21-моддаси ҳамда «Ўзбекистон Республикасининг

Фуқаролиги тўғрисида»ги (1992 йил 2 июль) қонунининг 10-моддасида белгиланган *ягона фуқароликни тан олиш* принципига зид ҳолат ҳисобланади. Шунингдек, Д.С.Акрамходжаева таъбири билан айтганда, давлатимиз ҳуқуқий сиёсатининг бош мақсади бўлган мамлакатда барқарорлик ва ҳуқуқий тартиботни мустаҳкамлашга¹⁰ имкон бермайди. Бу борада, бизнингча, мамлакат фуқаролигидан чиқиш тартиб-таомилларини ҳам бироз соддалаштириш мақсадга мувофиқ.

Мазкур масала бўйича хорижий давлатлар қонунчилиги муҳокама этилган муаммони ҳал этишга қаратилган намунавий нормаларга эга эканлигини кузатиш мумкин. Чунончи, Грузияда (38-м. 1-қ.)¹¹ фуқароликдан (содалаштирилган тартибда) чиқишга доир ишларни юритиш муддати ариза берилган кундан бошлаб уч ойгача бўлган муддатни ташкил этади. Ушбу турдаги мурожаатларни кўриб чиқиш, Россия (35-м. 4-қ.) — 6 ойгача, Беларусь (34-м. 2-қ.) — 6 ойгача ва Қозоғистонда (32-м. 2-қ.)¹² — 6 ойгача бўлган муддатни талаб этади. Кўриниб турибдики, миллий қонунчилигимиз ҳам Ўзбекистон фуқаролигидан чиқиш бўйича мурожаатларни кўриб чиқиш тартиб-таомилларини оптималлаштиришни назарда тутувчи қўшимча ва ўзгартишлар киритишга муҳтож.

Умуман олганда, юқорида таҳлил этилган масалалар юзасидан шундай хулоса қилиш мумкинки, фуқаролик тўғрисидаги ишларни юритиш янада оптималлаштирилишини таъминловчи нормаларни қонун ҳужжатларига киритиш миллий қонунчилигимизда мавжуд коллизия ва ҳуқуқий бўшлиқларни бартараф этиши билан бирга, шахс ҳуқуқларини самарали кафолатлашда ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

¹ Конституциявий ҳуқуқ / Х.Т.Одилқориев, Ш.Н.Бердияров, И.Э.Хожаназаров. — Т., 2013. — Б. 39.

² Садуллаев Қ. Ю. Фуқароликнинг миллий ва халқаро ҳуқуқий асослари: Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. — Т., 2011. — Б. 7.

³ Одилқориев Х., Очилов Б. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи. — Т., 2002. — Б. 119.

⁴ Инсон ҳуқуқларига оид асосий ҳужжатлар тўплами / Масъул муҳаррир юридик фанлар доктори, проф. А. Х. Саидов. – Т., 2013. – Б. 31.

⁵ Закон Республики Молдова от 2 июня 2000 года №1024 «О гражданстве Республики Молдова» // URL: http://lex.justice.md/document_rus.php?id=22054258;156FAF87 (мурожаат вақти: 05.05.2019).

⁶ Федеральный закон Российской Федерации от 31 мая 2002 года N 62-ФЗ (с изменениями на 1 мая 2016 года) «О гражданстве Российской Федерации» // URL: <http://docs.cntd.ru/document/901819226> (мурожаат вақти: 05.05.2019).

⁷ Закон Республики Беларусь от 1 августа 2002 года №136-З «О гражданстве Республики Беларусь» // URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3114 (мурожаат вақти: 05.05.2019).

⁸ Закон України від 18 січня 2001 року N2235-III «Про громадянство України» // URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (мурожаат вақти: 05.05.2019).

⁹ Закон Кыргызской Республики от 21 мая 2007 года № 70 «О гражданстве Кыргызской Республики» // URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202103> (мурожаат вақти: 05.05.2019).

¹⁰ *Акрамходжаева Д.С.* Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий сиёсатининг долзарб муаммолари: Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. – Т.: ТДЮИ, 2012. – Б. 4.

¹¹ Органический закон Грузии от 25 марта 1993 года № 193 «О гражданстве Грузии» // URL: http://pravfond.ge/?page_id=471 (мурожаат вақти: 05.05.2019).

¹² Закон Республики Казахстан от 20 декабря 1991 года № 1017-XII «О гражданстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.12.2016 г.) // URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000816 (мурожаат вақти: 05.05.2019).

ЯНГИ НАШРЛАР

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

Психология тарихи: Маърузалар курси / Б. Н. Сирлиев, Э. Н. Сирлиев, О. А. Турсунова; Масъул муҳаррир п.ф.н. доц. Д. Н. Арзикулов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.

Ушбу маърузалар курсида психология фанига оид антик давр таълимотлари, ўрта аср Шарқ ва Фарб мутафаккирларининг психологик қарашлари, психологик билимларнинг табиий фанлар негизидаги ривожи, психология фанининг фан сифатида тан олиниши ва ривожланиши, уйғониш даври психологияси, психологик мактаблар тараққиёти, Ўзбекистондаги психология фани ривожи, ўзбек психология мактаблари ва уларнинг психология фани тараққиётидаги роли ҳақидаги маълумотлар ёритилган.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясида таълим олаётган тингловчи ва курсантларга, ички ишлар органлари тизимида хизмат қилаётган амалиёт ходимларига, шунингдек, ушбу соҳада илмий изланишлар олиб бораётган тадқиқотчиларга мўлжалланган.

ЯШАШ ҲУҚУҚИ ИНСОННИНГ ТАБИЙ ҲУҚУҚИДИР

Аннотация. Мақолада яшаш ҳуқуқи инсоннинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган табиий ҳуқуқи сифатида ёритилган.

Таянч сўзлар: Конституция, яшаш ҳуқуқи, ўлим жазоси, фуқаро, маҳкум.

Право на жизнь — естественное право человека

Аннотация. В статье освещено право на жизнь как неотъемлемое право человека, закрепленное в Конституции Республики Узбекистан.

Ключевые слова: Конституция, право на жизнь, смертная казнь, гражданин, осужденный.

The right to life is a natural human right

Annotation. In the article was written about the man's right to life as imprescriptible right in the Constitution of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Constitution, right to life, death sentence, citizens, convict.

Дунё яралибдики, инсоният қанчадан-қанча мураккаб даврларни бошидан ўтказган. Қатор ихтиролар яратилган қонли урушлар туфайли ривожланиш тўхтаган, лекин инсоният ҳеч қачон олға интилишдан тўхтамаган. Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ўрта асрлардаги хунрезликлар-урушларни ҳисобга олмасак, инсоннинг ҳаёти ҳамиша муҳим саналган. Инсон ҳаёти, соғлиғи, кадр-қиммати олий қадрият ҳисобланиб, улар қонунлар билан муҳофаза қилинган. Шахсий ҳаётдан маҳрум қилиш оғир жиноят ҳисобланган.

Мамлакатимиз Конституциясининг 24-моддасига асосан, «яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш оғир жиноятдир». Бу ҳам юртимизда инсон ҳаётига олий қадрият сифатида қаралишини тасдиқлайди.

Инсоннинг барча табиий ва узвий ҳуқуқлари орасида яшаш ҳуқуқи биринчи даражали бўлиб, унинг мантиқий давоми сифатида шахс ҳуқуқларининг исталган бирини мазкур фундаментал ҳуқуқнинг ёйилган, кенгайтирилган ёки аниқлаштирилган кўриниши, деб ҳисоблаш мумкин. Зеро, шахс субъектив ҳуқуқларининг ҳар бири, албатта, ҳаёт кечириш кўринишларидан бири, яшаш ҳуқуқининг ифодасидир. Ҳатто

жиноят содир этган шахс ҳам ҳаётдан маҳрум этилиши мумкин эмас, чунки шахсга ўлим жазоси тайинланиб, у ижро этилганидан кейин суд хатоси аниқланса, уни тўғри-лашнинг имкони бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишнинг энг муҳим вазифаси жиноят, жиноят-процессуал қонун ҳужжатлари, жинойий жазо тизимини изчиллик билан босқичма-босқич либераллаштириш ҳисобланади. Республикамизда бу борада қатор ишлар амалга оширилди.

Жумладан, ўлим жазосини жазо тури сифатида жинойий қонунчилигимиздан чиқариш бўйича ишлар босқичма-босқич амалга оширилди ва ниҳоят, 2005 йил 1 августда «Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида»ги Президент фармони эълон қилинди. Унда 2008 йилнинг 1 январидан республикамизда жазо тури сифатида ўлим жазоси бекор қилиниши, унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси жорий этилиши белгиланди¹.

2007 йил 11 июлда Ўзбекистон Республикасининг «Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатла-

рига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди². Мазкур қонунга асосан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида назарда тутилган ўлим жазосининг ўрнига умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси киритилди.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси 51-моддасига биноан, *умрбод озодликдан маҳрум қилиш* фавқулодда жазо чораси бўлиб, маҳкумни махсус тартибли жазони ижро этиш колониясига жойлаштириш орқали жамиятдан муддатсиз ажратиб қўйишдан иборатдир.

Умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси Ўзбекистонда фақат иккита жиноят, яъни жавобгарликни оғирлаштирадиган ҳолатларда қасддан одам ўлдириш (ЖК 97-м. 2-қ.) ҳамда терроризм (ЖК 155-м. 3-қ.) учун белгиланган эди. Шу ўринда республикада бу масалага инсонпарварлик билан ёндашилганини таъкидлашимиз зарур. Зеро, умрбод озодликдан маҳрум этиш жазоси Польша ва Германияда — 5 та, Бельгия ва Россияда — 6 та, Данияда — 9 та, Грузияда — 11 та, Швецияда — 13 та, Беларусда — 14 та, Япония ва Озарбайжонда — 16 та, Қозоғистонда ва Кореяда — 17 та, Францияда — 18 та, Голландияда — 19 та, Молдовада — 24 та, Хитой Халқ Республикасида эса 64 та жиноят учун қўлланади³.

Қонунимизнинг инсонпарварлиги яна шунда кўринадики, суд иш бўйича барча ҳолатларни ҳар томонлама холис ўрганиб, айбдорни умрбод эмас, балки унга муқобил жазо тури сифатида узоқ муддатли (20 йилдан 25 йилгача) озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм этиши ҳам назарда тутилган.

2008 йил 1 январидан ўлим жазосининг бекор қилиниши натижасида Ўзбекистонда энг либерал жиноят қонуни яратилди. Бир жиҳатни алоҳида қайд этиш керакки, қонунда ўлим жазоси бўлган мамлакат ўзини ҳуқуқий-демократик давлат деб атаётган олмайди. Чунки инсонни ўлимга маҳкум этиш демократик принципларга тўғри келмайди.

Ўзбекистон ўлим жазосининг бекор қилиниши жиноятчилик кўпайиб кетишига

олиб келади, деган фикрнинг нотўғри ва асоссиз эканлигини бутун дунё ҳамжамиятига исботлаб берди.

Ўлим жазосининг бекор қилиниши, жазоларнинг либераллаштирилиши жуда катта эътиборга молик ҳодиса бўлди. Бунга ўз хатосини тушуниб етганлар, чин дилдан пушаймон бўлганларга берилган яна бир имконият сифатида қарашимиз ҳам мумкин. Шу имкониятни бериш орқали қизиққонлик қилиб, билиб-билмай жиноят содир этган қанчадан-қанча ёшлар жамиятимиз ривожига ўз ҳиссаларини қўшишига ишонч билдирилди. Бундан ташқари, бир неча минглаб оилаларнинг сақлаб қолинди, сон-саносиз болалар етим, кўнгли ўксик ҳолда улғайишининг олди олинмоқда.

Халқаро амнистия ташкилотининг маълумотига кўра, дунёда ўлим жазоси батамом бекор қилинган мамлакатлар 80 та, фақат алоҳида ҳолларда (ҳарбий жиноятлар учун) бу жазо сақланган мамлакатлар 15 та, жиноят қонунда ўлим жазоси сақланган бўлса-да, кейинги ўн йил давомида жазо ижро қилинмаган мамлакатлар 23 та, йил сайин бу жазони камроқ қўллаётган мамлакатлар эса 78 тани ташкил этади.

Умуман, ҳозирги вақтда дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўлим жазосидан воз кечилмоқда. Бундай саъй-ҳаракатларни кенг жамоатчилик маъқулламоқда⁴.

Эътироф этиш керак бўлган яна бир муҳим жиҳат Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан мамлакатимиз тарихида илк бор 2700 нафар маҳкумни, шу жумладан, жазони ижро этиш колонияларидан турли шароитлар туфайли жиноят содир этган, қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлган, тузалиш йўлига қатъий ўтган, яшаш жойи ва жазони ижро этиш муассасида ижобий тавсифланган 956 нафар шахсни афв этиш тўғрисида фармон қабул қилинишидир⁵.

2018 йил 12 июнда Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонида кўра Рамазон ҳайити муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 93-моддаси

23-бандига асосан билиб-билмай жиноят содир этган, ҳозирги вақтда қилмишига пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига ўтган озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаётган 226 нафар фуқаронинг афв этилишини ушбу улкан ишларнинг давоми сифати кўрсатишимиз мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда ўлим жазосининг бекор қилиниши мамлака-

тимизда инсон ҳаёти ва эркинлиги ҳамда яшаш ҳуқуқи дахлсиз эканлигини яна бир бор исботлади. Қолаверса, ушбу тарихий ҳужжат инсонийлик ва бағрикенгликнинг юксак намунаси сифатида нафақат халқимиз, балки жаҳон жамоатчилиги томонидан катта хайрихоҳлик билан кутиб олинди. Зеро, яшаш ҳуқуқи — энг олий ҳуқуқдир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида»ги 2005 йил 1 август фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. — 2005. — № 30-31. — 223-м.

² Ўзбекистон Республикасининг «Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2007 йил 11 июль қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси. — 2007. — № 6. — 248-м.

³ *Якубов А.С.* Важный этап последовательной либерализации судебно-правовой системы Узбекистана // Правда Востока. — 2007. — 26 июня.

⁴ *Абдурашулова Қ.Р.* — Фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаш — демократик ислоҳотларнинг муҳим асоси // Ўзбекистон овози. — 2013. — 14 дек.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 25 йиллиги муносабати билан афв этиш тўғрисида»ги фармони. 2017 йил 5 декабрь // lex.uz.

ЯНГИ НАШРЛАР

НОВЫЕ ИЗДАНИЯ

Юлдашев Дж. Х. **Ўзбекистон Республикасида паспорт тизимини таъминлашнинг назарий-ҳуқуқий ва ташкилий жиҳатлари:** Монография. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.

Мазкур монографияда паспорт тизими тушунчаси, моҳияти, таркиби, Ўзбекистон Республикасида паспорт тизими соҳасида амалга оширилган ислоҳотлар ва уларнинг натижалари, паспорт тизимини ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш муаммолари, ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик амалиёти, шунингдек паспорт тизимини таъминлаш борасидаги илғор хориж тажрибаси таҳлил қилинган.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ва бошқа юридик таълим муассасалари курсант (талаба) ва тингловчилари, докторант ва мустақил изланувчилари ҳамда профессор-ўқитувчилари, шунингдек ички ишлар органларининг амалиёт ходимлари учун мўлжалланган.

М. З. Зиёдуллаев,

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси раҳбар кадрларни тайёрлаш факультети бошлиғи,
юридик фанлар доктори, доцент*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТАЯНЧ ПУНКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ, ПРИНЦИП ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

Аннотация. Мақолада ички ишлар органлари таянч пунктларининг ҳуқуқий мақоми кўриб чиқилган, таянч пунктлари фаолиятининг асосий йўналишлари, принциплари ва функцияларини қонун ҳужжатларида аниқ белгилаш юзасидан таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: ички ишлар органлари, таянч пунктлари, фаолиятининг асосий йўналишлари ва принциплари, таянч пунктларининг вазифалари ва функциялари, профилактика инспекторлари.

Основные направления, принципы деятельности и функции опорных пунктов органов внутренних дел

Аннотация. В статье рассмотрен правовой статус опорных пунктов органов внутренних дел, даны предложения по точному определению в законодательных актах основных направлений и принципов деятельности, а также функций опорных пунктов органов внутренних дел.

Ключевые слова: органы внутренних дел, опорные пункты, основные направления и принципы деятельности, задачи и функции опорных пунктов, инспектора профилактики.

Main directions, principles of activity and functions of strongholds of internal affairs bodies

Annotation. The article discusses the legal status of the strongholds of the internal affairs bodies, offers are made for the precise definition in the legislative acts of the main directions and principles of activity, as well as the functions of the strongholds of the internal affairs bodies.

Keywords: internal affairs bodies, : base stations of internal affairs bodies, main directions and principles of activity, tasks and functions of strong points, preventive inspectors.

Мустақиллик йилларида суд-ҳуқуқ тизимида олиб борилаётган ислохотлар натижасида маъмурий ҳудудларда жамоат тартиби ва хавфсизликни, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашни узлуксиз амалга ошириш имкониятига эга бўлган, халқимизнинг маънавияти ва миллий қадриятларига асосланган янги тизим — ички ишлар органларининг таянч пунктларига асос солинди. Таянч пунктлари фаолиятининг ҳуқуқий, ташкилий-методик асослари, моддий-техник имкониятлари ҳамда кадрлар билан боғлиқ шарт-шароитлари ва уларни бошқаришнинг ўзига хос тизими шаклланди.

Бунинг натижасида таянч пунктлари аҳоли турар жойларида тинчлик ва осойишталикни, ҳуқуқ-тартибот ва жамоат хавфсизлигини таъминловчи асосий масканга айланмоқда. Уларда ички ишлар органлари соҳавий хизматларининг ўзаро ҳамда давлат органлари ва муассасалари, жамоатчилик тузилмалари билан узвий ҳамкорлиги йўлга қўйилмоқда. Профилактика инспекторларини уй-жой, хизмат хоналари ва автомашиналар билан таъминлаш масалалари ҳал қилиб берилмоқда.

Жамоат тартибини сақлаш ва ҳуқуқбузарликнинг барвақт олдини олиш борасидаги саъй-ҳаракатлар натижасида ва аввало,

кенг жамоатчилик иштирокида 2019 йилнинг ўтган 6 оyi давомида республикаимиз ҳудудида умумий жиноятлар сони 32,1фоизга, жиноят қидирув йўналиши бўйича эса 41,7фоизга камайди¹.

Дарҳақиқат, мамлакатимизда милиция таянч пунктларининг фаолияти йўлга қўйилган дастлабки даврларда уларнинг моҳиятини тушуниш, мақсади ва вазифаларини белгилаб олишда, табиийки, турлича ёндашувлар ва ўзига хос қийинчиликлар кузатилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг илгари қабул қилинган, сўнгра янгисига алмашган ва амалдаги буйруқларида ҳамда олиб борилган илмий-тадқиқот ишларида «милиция таянч пункти» тушунчасини турлича таърифлаш, унинг моҳиятини ҳар хил талқин этиш ҳоллари кузатилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги (16.09.2016 й.) қонунининг қабул қилиниши бу борадаги бир тўхтамга келиш имконини берди. Қонуннинг 15-моддасида ички ишлар органлари таянч пунктлари туманлар ва шаҳарлар ички ишлар бошқармалари (бўлимлари)нинг асосий қўйи бўғини бўлиб, ички ишлар органларининг жамоатчилик билан ҳамкорлигини таъминлаш мақсадида ташкил этиладиган ҳамда қишлоқ, овул ва маҳаллаларда жамоат тартиби сақланишини, фуқаролар хавфсизлигини, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини, жиноятчиликка қарши курашишни бевосита таъминлаши белгилаб қўйилди².

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5005-сон (10.04.2017й.) фармони ҳамда унинг

ижросига доир бир қатор қарорлар қабул қилиниши ички ишлар органлари таянч пунктларининг фаолиятини янада такомиллаштиришга хизмат қилди. Тизимда амалга оширилган ислоҳотлар натижасида ички ишлар органларининг аҳолига яқинлигини таъминлаш ва узоқда жойлашган аҳоли пунктларида фуқароларга қулайликлар яратиш мақсадида республикада қўшимча равишда 175 та шаҳар, кўрғон ИИБлари ва 824 та таянч пунктлари ташкил этилди³. Қолаверса, профилактика инспекторларининг сони 5867 нафардан 6969 нафаргача оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2896-сон (18.04.2017й.) қарори ва у билан тасдиқланган Ички ишлар органлари таянч пункти тўғрисидаги низомнинг қабул қилиниши ички ишлар органлари таянч пунктларининг ҳуқуқий мақомини, уларнинг фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш масалаларини ҳуқуқий жиҳатдан янада мустаҳкамлашга хизмат қилди. Низомда ички ишлар органлари таянч пунктларининг асосий вазифалари, профилактика инспекторларининг фаолиятини ташкил этиш, уларнинг ваколатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳамда жавобгарлиги, профилактика инспекторларининг давлат ташкилотлари, бошқа ташкилотлар ва аҳоли билан ҳамкорлиги, таянч пунктларини ташкил этиш ва уларнинг моддий-техник таъминоти масалалари аниқ белгилаб қўйилди.

Ўрганиш ва таҳлиллар шуни кўрсатдики, давлат органлари, муассасалари ёки нодавлат ташкилотларнинг ҳар қандай таркибий тузилмаси самарали фаолият кўрсатиши учун қонун ҳужжатларида ушбу тузилманинг ҳуқуқий мақомини белгилашда мазкур тузилма фаолиятининг асосий йўналиш, вазифа, принцип, функция, ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқ белгилаш талаб этилади. Жумладан, Ўзбекистон Республика-

сининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги (16.09.2016й.) қонунига назар соладиган бўлсак, унинг 2-моддасида — ички ишлар органларининг асосий вазифалари, 4-моддасида — ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишлари, 5-моддасида — асосий принциплари, 16-моддасида — ички ишлар органларининг мажбуриятлари, 17-моддасида эса уларнинг ҳуқуқлари аниқ белгилаб берилган.

Бироқ ички ишлар органлари таянч пунктларининг фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили нафақат Ички ишлар органларининг таянч пункти тўғрисидаги низомда, балки Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида ҳам ички ишлар органлари таянч пунктлари фаолиятининг асосий йўналиш ва принциплари, функция, ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб қўйилмаганлигини кўрсатди. Бу эса ички ишлар органлари таянч пунктларининг фаолиятини тизимли ва самарали ташкил этишда, уларнинг олдига қўйилган мақсад ва вазифаларга эришишда муайян қийинчилик ва тушунмовчиликлар келтириб чиқаради.

Шу боис, фикримизча, ички ишлар органлари таянч пунктларининг фаолиятини тартибга солувчи қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида улар фаолиятининг асосий йўналиш ва принципларини ҳамда уларнинг функцияларини аниқ белгилаш мақсадга мувофиқдир.

1. Ички ишлар органлари таянч пунктлари фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилар:

жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, яъни одатий ва алоҳида шароитларда, жумладан оммавий тадбирларга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш, оммавий тартибсизликлар ва фавқулодда вазиятлар юзага келганида ҳуқуқий тартиботни таъминлаш, фуқароларнинг шахсий ва мулкий хавфсизлиги, жамият ва давлат манфаатларининг турли тажовузлардан ҳимоя қилинишини таъминлаш билан боғлиқ фаолият;

ҳуқуқбузарликлар профилактикаси — ҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виқтимологик профилактикасининг ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берадиган шарт-шароитларни аниқлаб бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган ҳуқуқий, ижтимоий, ташкилий ва бошқа чоратадбирларини амалга ошириш фаолияти;

маъмурий-процессуал фаолият, яъни маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, қайд этиш ва улар бўйича тегишли ҳужжатлар тўплаш, ҳуқуқбузарни таянч пункти ва ички ишлар органлари навбатчилик қисмларига маъмурий тартибда олиб бориш ва ушлаб туриш, ўз ваколатлари доирасидаги маъмурий ишлар юзасидан юрисдикциявий қарор ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қарорларни ижро этиш билан боғлиқ бўлган, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси ва бошқа қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинадиган ҳуқуқий ва процессуал чора-тадбирлар;

тезкор-қидирув фаолияти — қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига мувофиқ, содир этилиши мумкин бўлган жиноятларни аниқлаш, бартараф этиш ва очиш, содир этишга тайёргарлик кўриладиган жиноятлар ва бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш, жиноятчиларни аниқлаш ва қўлга олиш, қидирувдаги ва бедарак йўқолганларни топиш, шахси номаълум мурдаларнинг шахсини аниқлаш мақсадида кўриладиган тезкор-қидирув чораларини бевосита амалга ошириш ва ушбу жараёнда иштирок этиш билан боғлиқ тадбирлар;

жиноят-процессуал фаолият — жиноят-процессуал қонун нормаларига мувофиқ, ҳодиса содир бўлган жойда тезкор-тергов гуруҳи етиб келгунига қадар иш учун аҳамиятга эга бўлган жиноят ва бошқа ҳолатларнинг изларини аниқлаш, уларни кўриқлаб туриш, кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларини

ўтказишда кўмаклашиш, терговга қадар ишни юритишга қаратилган чора-тадбирлар;

жиноий жазолар ижросини таъминлаш — норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган: муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш жазолари ва шартли ҳукмнинг ижроси устидан назоратни амалга ошириш, маҳкумларни ахлоқан тузатиш ҳамда уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган фаолият.

Ички ишлар органларининг таянч пунктлари фаолиятини асосий йўналишларга ажратиш уларнинг фаолиятини тўлиқ мониторинг қилиш, мавжуд муаммоларни назарий ва амалий жиҳатдан тизимли равишда ўрганиш орқали таянч пунктларини самарали бошқаришга хизмат қилади.

2. Ички ишлар органлари таянч пунктларининг фаолиятини тартибга солувчи қонунлар ва уларни қўллаш амалиёти таҳлилига асосланиб, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ички ишлар органлари таянч пунктлари фаолиятининг қуйидаги асосий *принципларини* аниқ белгилаш мақсадга мувофиқдир:

- қонунийлик;
- фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш;
- инсонпарварлик;
- таъсир кўрсатиш чора-тадбирларини фарқлаш ва якка тартибдаги ёндашиш;
- ҳамкорликда тенг ҳуқуқлилиқ, ўзаро ҳурмат, манфаатларнинг инобатга олиниши ва масъулият;
- очиқлик ва шаффофлик.

Мазкур принципларнинг қонун ҳужжатларида белгиланиши таянч пунктлари фаолиятида фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг, қонун устуворлигининг таъминланишига, профилактика инспекторлари ва бошқа субъектлар хизмат фаолиятида муайян чора-тадбирларни тизимли равишда амалга ошириши ҳамда хизматга бўлган масъулияти

оширилишига, қолаверса, таянч пунктлари субъектларининг ҳуқуқий ҳимоя қилинишига имкон беради.

3. Бошқарув фанида «принцип», «фаолият йўналиши», «вазифа» каби категориялар қаторида «функция» тушунчаси ҳам қўлланилади. Юридик адабиётларда «функция» — давлат ва ҳуқуқнинг ижтимоий ролини тавсифловчи тушунча сифатида баён этилади⁴. Бевосита ички ишлар органларининг функциялари ҳақида сўз борганида рус олими Н.Н.Жильский уларни «ўзининг моҳияти ва ижтимоий-ҳуқуқий аҳамиятини акс эттирувчи ички хусусиятлар ва принципал белгиларга эга бўлган ички ишлар органлари фаолиятининг йўналишлари»⁵ сифатида тавсифлайди. Яна бир олим А.В.Жаглин ҳам ички ишлар органларининг функцияларини ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири бўлган жамоат тартибини сақлаш мисолида очиб беришга ҳаракат қилади⁶. Шундан кўриш мумкинки, юридик фанда «ички ишлар органларининг функциялари» «ички ишлар органларининг вазифалари»га нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишларини акс эттиради.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда суд-ҳуқуқ тизимида олиб борилаётган ислохотлар жараёнидаги ҳуқуқ ижодкорлиги ва уни қўллаш амалиётида ички ишлар органлари ёки муайян соҳавий хизматнинг функциялари сифатида улар вазифаларининг амалда ижросини таъминлаш бўйича чора-тадбирлар белгилаш кўзга ташланмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2896-сон (18.04.2017й.) қарори билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармаси тўғрисидаги низомда Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармасининг функциялари сифатида

унинг асосий вазифалари ижросини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар белгиланган. Бу эса «функция» тушунчасини икки хил, яъни кенг маънода — фаолиятнинг алоҳида йўналиши сифатида ва тор маънода — вазифалар ижросига қаратилган чора-тадбирлар сифатида тушинишни тақозо этади.

Шу сабабли қонун ҳужжатлари ва уларни қўллаш амалиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда ички ишлар органларининг таянч пунктлари зиммасидаги вазифаларни бажариш учун амалга ошириши лозим бўлган қўйидаги *функцияларни* муайян норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан аниқ белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир:

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини аҳоли, айниқса вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ташкил этиш, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш ва бартараф этиш бўйича функциялар:

— маъмурий ҳудудни профилактик кўздан кечириб, криминоген вазиятни ўрганиб бориш, унга таъсир кўрсатувчи омиллар, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш ва бартараф этиш;

— хизмат ҳудудида истиқомат қилувчи шахсларни ўрганиш ва келгусида уларнинг ҳар бирига гайриижтимоий ёки бошқа ҳуқуққа хилоф хулқ-атвор эҳтимоли нуқтаи назаридан индивидуал ташхис қўйиш ҳамда профилактик аҳамиятга эга таъсирчан чораларни кўриш;

— вояга етмаганларни жиноят ва бошқа салбий хатти-ҳаракатларга жалб қилувчи, фарзандлари тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи ота-оналар, уларнинг ўрнини босувчи шахслар, ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларни аниқлаш, улар билан яқка тартибда профилактик ишлар ташкил этиш;

— таълим муассасаларида ўқувчиларнинг дарс машғулотларига қатнашиши (даво-

мати)ни ўрганиб бориш, мунтазам равишда ўқишга келмаётган ва ўқишдан бўйин товлаётган вояга етмаганларнинг уйларига бориб, бунинг сабабини биргаликда ўрганиш, оилавий шароити билан яқиндан танишиш;

— тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш ва аҳоли, айниқса, ёшлар бандлигини таъминлашга йўналтирилган чораларни амалга ошириш;

— ҳудуддаги ҳуқуқбузарлик содир этилиши эҳтимоли юқори бўлган жойлар ҳамда маъмурий назорат ўрнатилган, профилактик ҳисобга олинган, ов қуролига эга бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар яшайдиган турар жойларни доимий равишда назорат қилиб бориш;

— ички ишлар органларининг маъмурий назорати ва профилактик ҳисобида турган, жиноят ва ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахсларга маҳалладаги обрўли фуқаролардан мураббийлар бириктирган ҳолда кенг жамоатчилик иштирокида улар билан яқка тартибдаги профилактик ишларни олиб бориш;

— содир бўлган жиноятларнинг сабаблари ва бунга имкон берган шарт-шароитларни маҳаллаларда кенг жамоатчилик иштирокида муҳокама қилиш ҳамда баргараф этиш чораларини кўриш.

Жиноятларни аниқлаш, бартараф этиш ва фош қилишда, тергов ва суддан яшириниб юрган шахсларни, шунингдек бедарак йўқолган фуқароларни қидиришда иштирок этиш бўйича функциялар:

— тайёрланаётган ва содир этилаётган ҳамда содир этилган жиноятларни аниқлаш, бартараф этиш ва фош этиш бўйича тезкор-қидирув тадбирларини ташкил этиш ва ўтказишда иштирок этиш;

— тергов ва суддан яшириниб юрган шахсларни қидириб топиш бўйича ўзаро ахборот алмашиш, бу борада тезкор-қидирув тадбирларини ташкил этиш ва ўтказишда иштирок этиш;

— қидирувда юрганлар ва ғараз ниятли бошқа шахслар яшириниши мумкин бўлган

хонадонлар, қаровсиз бинолар ва хилват жойларнинг жамоатчилик назоратида бўлишини таъминлаш;

— бедарак йўқолган фуқароларни қидириб топиш ва шахси номаълум мурдаларнинг шахсини аниқлаш ишларида иштирок этиш;

— жамоатчилик назорати масканларининг ишини ташкил этиш, уларда фуқароларнинг иштирокини кучайтириш.

Вояга етмаганлар ва ёшлар билан уларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга, ёш авлодни терроризм, экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоялашга йўналтирилган ишларни бевосита амалга ошириш бўйича функциялар:

— фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан биргаликда маҳаллалардаги оилаларни ўрганишда фарзандлари тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи ёки улар тарбияси билан шуғулланмайдиган ота-оналар, уларнинг ўрнини босувчи шахслар ва нотинч оилаларни аниқлаш ҳамда улар билан тарбиявий-профилактик ишларни амалга ошириш, оилаларда вояга етмаганлар ва ёшларни китобхонликка ўргатиш бўйича тушунтириш ишлари олиб бориш;

— маҳаллалар ва таълим муассасаларида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, таълим муассасаларининг маъмурияти, Ўзбекистон Ёшлар иттифоқининг бошланғич ташкилотлари ҳамда давлат ва жамоатчилик ташкилотларининг вакиллари билан биргаликда вояга етмаганлар ва ёшларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга хизмат қилувчи маданий-маърифий ва оммавий спорт тадбирлари ўтказилишини таъминлаш;

— вояга етмаганлар ва ёшларни ҳуқуқбузарлик ёки жиноят содир этишга ундовчи, уларнинг онгини заҳарлаб, турли экстремистик ғоялар таъсирига тушириш мақсадида бундай ташкилотларга аъзо бўлишга даъват этувчи, ноқонуний тарғибот ва ташвиқот ишлари олиб борувчи, қонунга хилоф

равишда диний таълим берувчи шахсларнинг таъсиридан ҳимоя қилиш, бундай шахсларни аниқлаш ва улар билан якка тартибда профилактик ишлар олиб бориш;

— вояга етмаганлар ва ёшларнинг ўқишдан бўш вақтлари, ёзги таътил пайтларини мазмунли ташкил этиш мақсадида, уларни ёзги дам олиш оромгоҳларига, таянч пунктлари инфратузилмасидаги факультатив тўғарақларга жалб этиш чораларини кўриш;

— маҳаллалар ва таълим муассасаларида мутахассисларни жалб этган ҳолда вояга етмаганлар ва ёшларнинг жиноят йўлига кириб кетишининг олдини олиш, уларни терроризм, диний экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоялаш бўйича ҳуқуқий тарғибот ишларини амалга ошириш.

Аҳоли билан унинг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш ва ижтимоий кескинликни юмшатиш масалаларида тўғридан-тўғри очиқ мулоқотни йўлга қўйиш бўйича функциялар:

— маҳаллаларда уйма-уй юриб, фуқаролар билан тўғридан-тўғри очиқ мулоқот қилиш, оилалардаги аҳволни ва мавжуд муаммоларни ўрганиш ҳамда уларни барта-раф этиш бўйича ички ишлар бошқармаси (бўлими, бўлинмаси) ва сектор раҳбариятига таклифлар киритиш;

— фуқароларга мавжуд муаммолари ва уларни қийнаётган масалаларни қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ ҳал этишлари учун ҳуқуқий ёрдам ва маслаҳатлар бериш;

— таянч пунктларида фуқаролар ва юридик шахслар вакилларининг бевосита қабулини ташкил этиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини ўрнатилган тартибда қабул қилиш ва қонун талабларига мувофиқ ҳал этиш чораларини кўриш;

— жиноят ёки ҳуқуқбузарлик содир этилган ҳақида хабар келиб тушганида унинг ўз вақтида, ўрнатилган тартибда рўйхатга олиниши ва ҳал этилиши чораларини кўриш;

— ўз фаолияти натижалари бўйича фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш орган-

лари олдида кенг жамоатчилик иштирокида ҳар ойда ҳисобот бериб бориш.

Ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг, гайрижтимой хулқ-атворга эга, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил, шунингдек ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг ижтимоий реабилитацияси ва мослашувини таъминлаш бўйича функциялар:

– фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан биргаликда ҳудудда истиқомат қилувчи ҳуқуқбузарлик ва жиноятдан жабрланганларга, хусусан одам савдоси, терроризм ва экстремизм қурбонларига ҳуқуқий, ижтимоий, психологик, тиббий, педагогик ва бошқа турдаги ёрдам кўрсатилишини таъминлаш;

– ҳудудда истиқомат қилувчи ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқаролар, кам таъминланган оилалар, боқувчисини йўқотганлар, ёлғиз яшовчи ва жиноят қурбони бўлиш эҳтимоли катта бўлган бошқа шахслар билан виқтомологик профилактика чора-тадбирларини амалга ошириш, зарур ҳолларда уларга тегишли ёрдам кўрсатиш;

– вояга етмаганларни ўрнатилган тартибда ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларига ёки ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштириш;

– ҳудудда истиқомат қилувчи сурункали алкоғолизм, гиёҳвандлик ёки заҳарвандликка чалинган шахсларни мажбурий даволанишга юбориш чораларини кўриш;

– ҳисобда турган руҳий касалларнинг юриш-туриши, хулқ-атворидан доимий равишда хабардор бўлиб, назорат қилиб бориш ҳамда зарур ҳолларда уларга психологик ва тиббий ёрдам кўрсатилишини ташкил қилиш;

– жазони ижро этиш муассасалари ва ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш чораларини кўриш;

– ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик ва жиноят содир этган шахслар билан якка тартибдаги профилактик ишларни амалга ошириш

жараёнда заруратдан келиб чиқиб, уларга ҳуқуқий, ижтимоий, психологик, тиббий, педагогик ва бошқа турдаги ёрдам кўрсатилиши бўйича тегишли органларга таклифлар киритиш.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш масалаларида ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари, давлат органлари, ташкилотлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлик қилиш бўйича функциялар:

– ҳудудда жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш ва бартараф этиш юзасидан ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари, тегишли давлат органлари, ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро ахборот алмашиб бориш;

– хизмат ҳудудида жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, бартараф этиш ва фош этиш, тергов ва суддан яшириниб юрган шахсларни ушлаш учун ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари ва тегишли давлат органлари билан ҳамкорликда тезкор-профилактик тадбирлар ва қўшма рейдлар ўтказиш;

– ҳудудда содир этилган жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар маҳаллалардаги сайёр суд мажлисларда кўриб чиқилишини ташкил этиш;

– маҳаллаларда, таълим муассасалари ва меҳнат жамоаларида ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари, давлат органлари, ташкилотлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан биргаликда аҳоли ўртасида жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, қабул қилинган янги қонунларнинг мазмунини аҳолига етказиш учун ҳуқуқий тарғибот ишларини ўтказиш;

– жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига

имкон берган шарт-шароитларни маҳал-
лаларда ўрганиш, уларни бартараф этиш
бўйича ўтказилган муҳокама йиғилишлари,
сайёр суд мажлислари ва ҳуқуқий тарғибот
тардбирларини оммавий ахборот воситалари
билан ҳамкорликда телевидение, радио ва
даврий матбуотда ёритиб бориш;

– аҳолига содир этилган жиноят ва
маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг оқибат-
ларини, ҳудудда ҳуқуқбузарликлар профи-
лактикаси бўйича амалга оширилган ишлар-
нинг натижаларини етказиб бориш ҳамда
янги қабул қилинган қонун ҳужжатларининг
мазмун-моҳиятини тушунтириб бериш
бўйича газета ва журналларда мақолалар чоп
этиш.

Замонавий ҳуқуқ ижодкорлиги ва
ҳуқуқни қўллаш амалиётининг таҳлилига
асосланиб шунни айтиш мумкинки, қонун
ҳужжатларида ички ишлар органлари таянч
пунктларининг функцияларини аниқ
белгилаб қўйиш уларга юклатилган вазифа-
ларнинг мазмунини бир хилда тушуниш ва
чуқур англаб етиш, ижросига батафсил ва

тизимли ёндашиш ҳамда пировардида таянч
пунктларининг фаолияти самарали
бўлишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти
Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, иши-
мизни тўғри ташкил этиш, унинг самара-
дорлигини таъминлаш, сифат жиҳатидан
замон талаблари даражасига кўтаришни
бугун ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда⁷. Шундай
экан, ички ишлар органларининг аҳолига
энг яқин, қўйи бўғини бўлган таянч пункт-
лари фаолиятининг асосий йўналишлари,
принциплари ва функцияларини қонун
ҳужжатларида аниқ белгилаб қўйиш орқали
уларнинг ҳуқуқий мақомини кучайтириш
мазкур масканларнинг ишини тўғри ташкил
этишга, фаолиятининг самарадорлигини
оширишга, пировард натижада эса маҳал-
лаларда аҳолининг тинчлиги ва осойиш-
талиги, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлик-
лари таъминланишига, ҳуқуқбузарлик-
ларнинг барвақт олди олинишига, самарали
ва хавфсиз жамоат тартиби ўрнатилишига
хизмат қилади.

¹ Асосий вазифалар белгилаб олинди: ИИВ Ҳайъати мажлиси // Postda. – 2019. – 10 август.

² Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги (16.09.2016 й.) қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2016. – № 38. – 438-м.

³ Мухамедов Ў. Х. Ҳаракатлар стратегияси асосида ички ишлар органлари тизимидаги ислохотлар: биринчи босқич яқунлари ва истиқболдаги вазифалар // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. – 2017. – № 4. – Б5.

⁴ Радко Т. Н., Толстик В. А. Функции права. – Нижний Новгород, 1995. – С. 26.

⁵ Жильский Н. Н. Органы внутренних дел в государственном механизме обеспечения общественного порядка и безопасности граждан (организационно-правовой анализ): Дис. ... д-ра юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 88.

⁶ Жаглин А. В. Функции органов внутренних дел на современном этапе построения правового государства // URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/funktsii-organov-vnutrennih-del-na-sovremennom-etape-postroeniya-pravovogo-gosudarstva> (мурожаат вақти: 03.12.2018).

⁷ Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз // Халқ сўзи. – 2016. – 15 дек.

В. Б. Ҳақлиев,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси катта ўқитувчиси, тарих фанлари номзоди, доцент;

Т. Ҳ. Алтмишев,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ ҳуқуқбузарлик профилактикаси бош бошқармаси жамоат хавфсизлиги ва ҳуқуқбузарлик профилактикаси фаолиятини мувофиқлаштириш бўлими бошлиғи

МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИ ВА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Мақолада маҳалла институтининг ички ишлар органлари билан ҳамкорлиги, унинг ҳуқуқий асослари, афзалликлари ва аҳамияти таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: фуқаролик жамияти, ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳалла, уруғ жамоаси, оила, оқсоқол, фуқаролар йиғини, профилактика хизмати, жамоат тартиби ва хавфсизлик, жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, «оммавий маданият», ёшлар, яраштириш комиссиялари.

Анализ правовых основ сотрудничества института махалли с органами внутренних дел

Аннотация. В статье изложены основные понятия правовых основ сотрудничества института махалли с органами внутренних дел, их анализ, преимущества и значение.

Ключевые слова: гражданское общество, органы самоуправления, махалля, родовая община, семья, старейшины, сход граждан, профилактическая служба, общественный порядок и безопасность, борьба с преступностью, «массовая культура», молодежь, примирительная комиссия.

Analysis of the legal basis for the cooperation of the mahalla institute with the internal affairs bodies

Annotation. The article sets out the basic concepts of the legal foundations of cooperation between the mahalla institution and the internal affairs bodies, their analysis, advantages and significance.

Keywords: civil society, self-government bodies, makhalla, clan community, family, elders, gathering of citizens, preventive service, public order and security, fight against crime, «mass culture», youth, reconciliation commission.

Демократик принципларга асосланган фуқаролик жамияти қарор топишида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг аҳамияти каттадир. Жаҳонда ХХ асрнинг 50-йилларидан сўнг давлат бошқарувининг номарказлашуви натижасида маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари (муниципал)¹ жамиятнинг асосий институтларидан бирига айланди. Ўзбекистонда эса маҳалла институти ноёб ўзини ўзи бошқарув шакли сифатида қадимдан фаолият кўрсатиб келади.

Маҳалла — Ўзбекистонда маъмурий ҳудудий бирлик, ўзини ўзи бошқаришнинг халқимиз анъаналари ва қадриятларига хос усули ҳисобланади. Ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат органлари тизимига кирмайди. Унинг мансабдор шахслари

фуқаролар томонидан сайланадилар ва маҳаллий аҳолининг вакиллари сифатида расмий фаолият олиб борадилар.

Шу ўринда маҳалланинг тарихи ва шаклланиши ҳақида қисқача маълумот келтириш муҳим деб ҳисоблаймиз. «Маҳалла» сўзи арабча бўлиб, луғавий жиҳатдан «жой, ўрин, макон» деган маъноларни англатади.

Тарихий манбаларда қайд этилишича, жез даврининг ёдгорлиги бўлган Сополлитепада саккизта оила яшаган. Уларни фақат уруғ жамоасигина эмас, балки ишлаб чиқариш манфаатлари ҳам бирлаштириб турган. Кейинчалик уларнинг сафига патриархал тизим асосида 100 дан ортиқ оилалар келиб қўшилган. Катта оилалар жамоасини улар орасидан сайланган

оқсоқол бошқарган. Оқсоқоллар², ўз навба-
тида, оқсоқоллар олий кенгашига бир-
лашган. Оқсоқоллар, одатда, жамоа —
қишлоқ ҳаёти билан боғлиқ барча масала-
ларни олий кенгаш орқали ҳал қилишган.

Милл. авв. 3-асрдан мил. 5-асрнинг бошла-
ригача Фарғона (Паркана) давлатида³ ҳам
оқсоқоллар кенгаши муҳим масалаларни ҳал
қилган. Кенгаш, асосан, сулҳ тузиш, вазир-
лар таркиби ва солиқларни тайинлаш, уруш
эълон қилиш, жамоа ишларига сафарбар
этиш каби масалалар билан шуғулланган.

Маҳалла институтининг ваколатлари
масаласи Ўрта асрларда ҳам муносиб ўринга
эга бўлган. Шу сабабли ушбу масалалар
ўтмишдаги Шарқ мутафаккир олимлари,
давлат ва жамоат арбобларининг ҳам
эътиборидан четда қолмаган. Буюк аллома-
ларнинг асарларида адолатли жамият ва
инсоннинг қадр-қиммати улуғланиши билан
бир қаторда жамоа (маҳалла) бўлиб яшаш
тарзи, унинг жамият ҳаётидаги ўрни, жамоа
томонидан амалга ошириладиган вазифа ва
ваколатлари тўғрисида кўпроқ фикр-
мулоҳазаларни учратиш мумкин.

Жумладан, биз савдо-хунармандчилик
мавзеларини ифодаловчи «**маҳалла**» атама-
сини биринчи марта Шарқ илк уйғониш
даври мутафаккирларидан бўлган **Маҳмуд
Қошғарий**нинг «*Девону луғотит турк*»
асарида учратамиз⁴.

Бухорода бундан 1100 йил илгари 19 та
катта маҳалла мавжуд бўлган, бу маҳаллалар
ўзини ўзи идора қилиб, ўз ваколатларига
эга бўлганлиги, бу Қадимги Шарқ мамла-
катлари, жумладан Ўзбекистон ҳудудида
вужудга келган илк давлатлар ва уларнинг
бошқарув фаолиятида ҳам ёрқин ифодасини
топганлигини Шарқнинг таниқли мута-
факкирларидан бири **Абу Жаъфар Наршахий**
ҳам IX асрда ёзган «*Бухоро тарихи*» аса-
рида таъкидлаб ўтган.

Маҳаллалар, айниқса, **Амир Темур** тузган
давлатда жадал ривожланган бўлиб, бу
даврда маҳалла оқсоқоли «**кадхудо**» деб
аталган ҳамда маҳаллий аҳоли томонидан
сайланган ва унга эътибор, ишонч катта

бўлган ҳамда зиммасига жавобгарлик,
масъулият юкланиб, уларга бошқарув
масалаларида катта ваколатлар берилган.

Ўзбекистонда маҳалла нуфузини
оширишга қаратилган муҳим ҳуқуқий
асослар қабул қилинган ва бу жараёнлар
ҳозир ҳам давом этмоқда. Уларга Ўзбекистон
Республикасининг 2013 йил 22 апрелдаги
«Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш
органлари тўғрисида»ги (янги таҳрири)
ЎРҚ—350-сон қонуни, Ўзбекистон
Республикасининг 2013 йил 22 апрелдаги
«Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва
унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»
(янги таҳрири) 351-сон қонуни, Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг
2013 йил 10 июлдаги «Фуқароларнинг ўзини
ўзи бошқариш органлари фаолиятини
ташқил этиш тартибини такомиллаштириш
тўғрисида»ги 196-сон қарори, Ўзбекистон
Республикасининг 2014 йил 14 майда қабул
қилинган «Хуқуқбузарликлар профилакти-
каси тўғрисида»ги қонуни ва Ўзбекистон
Республикаси Президентининг «Маҳалла
институтини янада такомиллаштириш чора-
тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 3 феврал-
даги ПФ-4944-сон фармони, Ўзбекистон
Республикаси Президентининг 2019 йил
2 апрелдаги «Аҳоли муаммолари билан
ишлашда маҳалла институтининг мавқеини
тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғриси-
да»ги ПФ-5700-сонли фармони кабилар
киради.

Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил
22 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи
бошқариш органлари тўғрисида»ги қонуни-
нинг 11–14-моддаларига асосан фуқаро-
ларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари
ҳамда уларнинг субъектлари ваколатлари
доирасида профилактика хизматлари билан
ҳамкорликда жамоат тартиби ва хавфсизли-
гини таъминлаш, жиноятчиликка қарши
кураш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини
олиш, ушбу соҳада мамлакатимизнинг
маҳаллаларида маънавий муҳит барқарорли-
гини, миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳат-
ликни мустаҳкамлаш, ёшларни она Ватанга

ва миллий истиқлол ғоясига садоқат руҳида тарбиялаш, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларнинг самарадорлигини ошириш, шунингдек инсон ҳуқуқи ва эркинликларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирларни амалга оширади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ички ишлар органларининг профилактика (катта) инспекторлари билан жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш ва ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш йўналишларида самарали ҳамкорлиги ўрнатилган.

Профилактика инспекторларининг ҳамкорлигини самарали ташкил этиш мақсадида маҳалла фуқаролар йиғини билан таянч пунктларини бир бинода жойлаштиришга эътибор қаратилмоқда.

Профилактика (катта) инспектори *фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари* билан аҳоли, энг аввало, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини қарор топтиришга қаратилган тадбирлар, ҳуқуқий тарғибот ишларида ахлоқ-одоб доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, вояга етмаганлар ва ёшларни оммавий маданиятнинг салбий таъсирларидан ҳимоя қилишда, экология ва табиатни муҳофаза қилиш, ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш комиссияларининг аъзоси сифатида иштирок этиб, шунингдек бошқа йўналишлар бўйича комиссияларга уларнинг ваколатлари доирасидаги масалаларни кўриб чиқишда кўмаклашиб, маҳаллада хавфсизликни таъминлаш мақсадида хонадонларга кириб-чиқиб, фуқароларнинг оилавий турмуш тарзини ўрганиш ва мавжуд муаммоларни тегишлилиги бўйича ҳал этиш чораларини кўришда ҳамкорлик қилади.

Булардан ташқари, профилактика (катта) инспектори маҳалла *фуқаролар йиғинлари* билан тегишли ҳудудда қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг ижро

этилиши, шу жумладан тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши, иморатлар қуриш ҳамда ҳовлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни сақлаш қоидаларига риоя этилиши, ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза этиш устидан назоратни амалга оширишда, Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов ўтказиладиган жойларда жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда, тўй ва бошқа маросимларни ўтказиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга оширишда, маҳалладаги ёшларнинг бўш вақтлари кўнгилли ўтишини яхшилаш мақсадида спорт ва бошқа қизиқарли тадбирларни ўтказишда иштирок этади.

Бугун яраштириш комиссиялари билан профилактика (катта) инспекторларининг ҳамкорлиги ижобий самара бермоқда. Хусусан, ҳамкорликдаги ишлар натижасида ўтган йиллар мобайнида минглаб оила-турмуш соҳасидаги можароли масалалари муҳокама қилинган оилаларнинг нотинчлигига барҳам берилган⁵.

Маҳаллада тинчлик ва осойишталикни таъминлашда ички ишлар органлари билан ҳамкорлик катта аҳамиятга эга эканлигини унутмаслигимиз керак.

Ҳозирги кунда маҳалланинг ички ишлар органлари билан ҳамкорлигини таъминлашга хизмат қилувчи ҳуқуқий асослар ишлаб чиқилган ва амалиётга кенг жорий қилинмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 3 февраль ПФ-4944-сонли Фармони 1-бандида маҳалла институтини янада такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишда, фуқароларда қонунга ҳурмат ҳиссини кучайтиришда маҳаллаларнинг бевосита иштирокини кенгайтириш белгиланган.

Фармонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган вазифаларнинг самарали ижросини таъминлаш мақсадида маҳалла фуқаролар йиғини Кенгаши таркибига фуқаролар йиғини раисининг ўринбосарларини (фуқаролар йиғини раисининг кексалар ва фахрийлар ишлари ҳамда ёшлар масалалари бўйича маслаҳатчиларини), *ҳудуддаги профилактика инспекторларини*, таълим муассасалари ва қишлоқ врачлик пунктлари (оилавий поликлиникалар) раҳбарларини киритиш ва уларнинг ўз фаолияти юзасидан йилнинг ҳар чорагида фуқаролар йиғини (фуқаролар вакилларининг йиғилиши)га ҳисобот беришлари амалиётини жорий этиш белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибini, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида» 5005-сонли фармонида ички ишлар органлари фаолиятида тўпланиб қолган жиддий камчилик ва муаммолар келтирилган.

Шунингдек, мамлакатимизда ички ишлар органлари тизимини ислоҳ қилишнинг **энг муҳим йўналишлари сифатида** халқ билан аниқ мақсадни кўзлаб ўтказиладиган тизимли мулоқотни таъминлаш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликни ривожлантириш, аҳолининг энг муҳим муаммолари ҳал этилишига ҳар томонлама кўмаклашиш зарурлиги белгиланди.

Маҳалла ва ички ишлар органлари ҳамкорлигининг асослари сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 апрелдаги «Аҳоли муаммолари билан ишлашда маҳалла институтининг мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5700-сонли фармони ҳам муҳим ўрин тутди. Фармонининг 2-бандига кўра

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича республика кенгаши Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Ўзбекистон Республикаси *Ички ишлар вазирлигининг* маҳаллада ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини сақлашда кекса авлод вакиллари ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар нафақадаги ходимларининг бой ҳаётий тажрибасидан унумли фойдаланиш мақсадида «Кексалар маслаҳати» гуруҳларини ташкил этиш тўғрисидаги таклифларига розилик берилган.

Маҳалла билан ички ишлар органлари ҳамкорлигининг кучайиши жиноятчиликнинг камайишига хизмат қилади.

Шунинг учун маҳаллада тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, ҳудудда жиноят содир этилишининг олдини олиш, уларни барвақт аниқлаш учун аҳоли ўртасида ички ишлар органлари билан биргаликда профилактик тадбирлар ўтказилмоқда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва уларнинг комиссиялари билан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси борасида ҳамкорлик ўрнатилиши алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 7 октябрдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 274-сонли қарори асосида Фуқаролар йиғинининг яраштириш комиссияси тузилади.

Яраштириш комиссияси ўз вазифаларини амалга оширишда фуқаролар йиғини ҳудудидаги ички ишлар органлари профилактика инспектори, таълим муассасалари ва бошқа ташкилотлар, фуқаролар йиғини кенгаши аъзолари, фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича бошқа комиссиялар билан ҳамкорлик қилади.

Шунингдек, маҳалла гиёҳвандлик ва ичкиликбозликка ружу қўйганларни, оила-

турмуш доирасида мунтазам ҳуқуқбузарликлар содир этувчиларни, ўзларининг жамиятга зид хатти-ҳаракатлари билан фарзандларининг тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган ёки уларни тарбиялаш билан шугулланмаётган ота-оналарни, нотинч оилаларни, вояга етмаганларни турли ҳуқуқбузарликлар содир этишга ундовчи шахсларни, ёшлар онгини заҳарлаб, уларни турли экстремистик ғоялар таъсирига тушириш мақсадида мазкур йўналишдаги ташкилотларга аъзо бўлишга даъват этувчи шахсларни, ноқонуний тарғибот ва ташвиқот ишлари олиб борувчи шахсларни, ёшларга қонунга хилоф равишда диний таълим берувчиларни, конституциявий тузумга қарши турли иғволар тарқатувчи шахсларни аниқлаш ҳамда улар билан профилактик-тарбиявий ишлар олиб боришда ички ишлар органлари билан ҳамкорлик қилиши белгилаб қўйилган.

Бугунги кунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига одамларнинг моддий фаровонлигини ошириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва кучли ижтимоий муҳофаза қилиш каби муҳим вазифалар қўйилган.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлардан кўзланган натижаларга эришишда жамоатчилик назоратини ривожлантириш долзарб вазифа ҳисобланади. Жамоатчилик назорати, энг аввало, коррупция, тамағирлик, маҳаллийчилик, лавозимни суиистеъмол қилиш, фирибгарлик, одамлар онгини бузғунчи ғоялар билан заҳарлаш каби таҳдидларнинг олдини олиш ҳамда уларга барҳам беришга хизмат қилади.

Маълумки, жамоатчилик назорати тарихий илдизларга эга. Чунончи, мамлакатимизда у азал-азалдан маҳаллалар, оқсоқоллар кенгаши кўринишларида амал қилиб келган. Жумладан, ҳар бир оилада ота-оналар томонидан фарзандларга тарбияга бефарқ бўлмаслик, огоҳ бўлиш каби фазилатлар сингдирилган.

Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати ўрнатилиши

фуқаролик жамиятининг энг муҳим шартларидан биридир.

Ўзбекистон Республикасининг «Жамоатчилик назорати тўғрисида»ги (2018 йил 12 апрель) қонунида жамоатчилик назорати тартибга солинган. Хусусан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат органлари мансабдор шахслари ҳисоботлари ва ахборотини эшитиши **жамоатчилик назоратининг асосий шаклларида бири сифатида кўрсатилган**. Қонуннинг 3-моддасида эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жамоатчилик назорати субъектларидан бири эканлиги белгиланган.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоатчилик назоратининг бошқа субъектлари жамоатчилик мониторингини ҳам ўтказиши мумкин.

Қонуннинг 14-моддасида «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботлари ва ахборотини эшитиш» белгиланган бўлиб, унга кўра фуқаролар йиғини:

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини;

ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг, жойлардаги таълим муассасалари раҳбарларининг ҳисоботларини; тегишинча оилавий поликлиникалар ва қишлоқ врачлик пунктлари раҳбарларининг ахборотини;

тегишли ҳудудда жойлашган ташкилотлар раҳбарларининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, ҳудуднинг санитария ҳолати, уни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш масалаларига доир ҳисоботларини эшитади.

Умуман олганда, жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий адолат қарор топиши, шахс, жамият ва давлат алоқаларида тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликни оширувчи асосий омилдир.

Айни пайтда профилактика инспектори, маҳалла раиси ва яраштириш комиссияси бир жойда, замонавий жиҳоз ва зарур алоқа воситалари билан таъминланган биноларда фаолият юритаётгани учраётган муаммоларни жойида тезкорлик билан ҳал этишда ёрдам бермоқда.

Натижада ички ишлар органларининг маҳалла фаоллари, Хотин-қизлар қўмитаси, Ёшлар иттифоқи, прокуратура ва бошқа органлар билан ҳамкорлиги натижасида 2018 йилда 2301 маҳаллада биронта ҳам жиноят содир этилмади. 2019 йилнинг ўтган 6 ойи давомида республикаимиз ҳудудида умумий жиноятлар сони 32,1 фоизга камайди⁶.

Бундан ташқари, профилактика инспекторининг яшаши учун маҳалланинг ўзида уй-жойлар қуриб бериш жорий этилди. Чунки профилактика инспекторига фуқаролар йиғинига тегишли бинодан уй ажратилиши уни маҳалла ҳаётига янада яқинлаштиради. Қолаверса, профилактика инспектори учун хизмат қилаётган ҳудудда яшаш жойи бўлиши энг катта қулайликдир. Давлатнинг профилактика инспекторларини уй-жой билан таъминлашга эътибори маҳаллада осойишталикни мустақкамлаш, турли ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг олдини олишда катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

¹ Ингл. «municipal» — муниципал, яъни «ўзини бошқариш».

² «Оқсоқол» туркий сўз бўлиб, «юрт отаси» деган маънони англатади. Илгари маҳалла ва қарияларнинг бошлиғи, кейинчалик қабила бошлиқлари шу ном билан аталган. Қаранг: *Жувонмардиев А.* XVI–XIX асрларда Фарғонада ер-сув масалаларига доир. — Т., 1965. — Б.78.

³ Қадимги Фарғона турли давр манбаларида Довон, Бохан, Полона, Паркана каби номлар билан эслатиб ўтилади. Маълумотларга қараганда Эрши (Марҳамат) шаҳри Довоннинг пойтахти бўлган. Антик давр Довон аҳолиси деҳқончилик, узумчилик, йилқиччилик билан шуғулланган. Довоннинг «самовий отлари» ўлкадан ташқарида ҳам маълум ва машҳур бўлган. Мил. авв. II асрнинг охирларида Хитой ҳукмдорлари Довон ерларини босиб олишга ҳаракат қилганлар. Аммо қўшни давлатлар томонидан қўллаб-қувватланган довонликлар ўз мустақиллигини сақлаб қолишга муваффақ бўлганлар. Қаранг: <http://e-tarix.uz/vatan-tarixi/66-2010-03-06-11-51-21.html>.

⁴ *Маҳмуд Кошғарий.* Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). — Т., 1963.

⁵ *Саитқулов Қ.А.* Ички ишлар органлари профилактика хизматларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлигини ташкил этиш: Ўқув-амалий қўлланма / Юрид. фан. д.-ри, проф. И. Исмаиловнинг таҳририда. — Т., 2015. — Б.123.

⁶ Асосий вазифалар белгилаб олинди: ИИВ Ҳайъати мажлиси // Postda. — 2019. — 10 авг.

С. А. Нурумбетова,

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси криминалистик экспертизалар кафедрасининг ўқитувчиси

ТРАСОЛОГИК ЭКСПЕРТИЗАЛАРДА ДАСТЛАБКИ ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ҳодиса жойини кўздан кечириш тергов ҳаракатида амалга ошириладиган ва трасологик экспертизаларнинг тадқиқотларини ўтказишда алоҳида эътибор қаратиладиган дастлабки тадқиқотларнинг муҳим томонлари ҳамда ҳозирги кунда эътибордан четда қолаётган ва айни вақтда трасологик тадқиқотларнинг самарадорлигини пасайтираётган томонлари таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: кўздан кечириш, таърифлаш, моделлаштириш, техник воситалар, фотосурат, процессуал ҳамкорлик.

Особенности предварительных исследований в трасологических экспертизах

Аннотация. В статье проанализированы значимые аспекты предварительных исследований, которые имеют особое значение при проведении следственных мероприятий в ходе осмотра места происшествия и проведения исследований трасологических экспертиз, а также аспекты, которые на сегодняшний день особенно актуальны и в то же время снижают эффективность трасологических исследований.

Ключевые слова: осмотр, описание, моделирование, технические средства, фотография, процессуальное взаимодействие.

Features of preliminary studies in trasological examinations

Annotation. The article analyzes the significant aspects of preliminary studies, which are of particular importance when conducting investigative measures during the inspection of the scene of the incident and conducting studies of traological examinations, as well as aspects that are currently especially relevant and at the same time reduce the effectiveness of traological studies

Keywords: review, description, modeling, technical means, photography, procedural co-operation.

Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органлари эксперт-криминалистика тизимларининг ходимлари ўзларига юклатилган вазифа ва функцияларга мувофиқ илмий-техник восита ва усулларни, махсус билим ва малакаларни қўллаш асосида жиноятларни фош этиш ва тергов қилишнинг энг тўлиқ ва самарали техник-криминалистик таъминоти мақсадида тергов ҳаракатларида иштирок этиш учун жалб этилади. Шу боис ушбу жараёнда эксперт-криминалистика хизматларининг фаолиятидаги самарадорлик кўзга ташланади. Жумладан, воқеа жойида ишни бошлаганда мутахассис дастлабки тадқиқот сифатида жиноят ҳолатларини, унинг содир этилиш жойини қўриқлаш юзасидан ҳаракатларни

ўрганиши, ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларни аниқлаши керак. Бу жараёнда мутахассис жабрланувчи билан мулоқотга киришиши ва воқеа тафсилотларини аниқлаштириши мумкин. Жабрланувчи билан мулоқотда эса мутахассис ўз ҳаракатларининг мақсад ва вазифалари бўйича жабрланувчига тегишли изоҳлар бериши лозим. Ёки мутахассиснинг сўроқ, юзлаштириш, таниб олиш учун далилларни тақдим этиши, воқеа жойида кўрсатмаларни текшириш, мурдалар экстумациясининг техник-криминалистик таъминотида иштирок этиш жараёнида, ушбу тергов ҳаракатларини ўтказишда нутқ ва тасвирни мустаҳкамлаш мақсадида овоз ёзиш, видеоёзув, фотосуратга олишни қўллаши мумкин.

Айни шу жараёнда ҳам мутахассис ушбу тергов ҳаракатларининг барча иштирокчиларига тегишли тушунтиришлар беради.

Эксперт-криминалистика хизматининг фаолиятидаги дастлабки тадқиқотлар ушбу хизмат ходимларининг экспертизаларни бажариш, ашёвий далилларни қабул қилиш ва қайтариш тартиби билан боғлиқ фаолиятида ҳам намоён бўлади.

Эксперт-криминалистика хизмати ходимининг терговчи ёки жиноят процессининг барча иштирокчилари билан ҳамкорлиги, энг яхши натижаларни қўлга киритиш учун, экспертиза ўтказишнинг барча босқичларида (уни тайинлаш ёки ўтказиш жараёнида ва эксперт хулосаларини баҳолашда) амалга оширилиши лозим. Бир қатор ҳолларда терговчининг ёки жиноят процесси иштирокчиларининг экспертиза ўтказишдаги иштироки алоҳида аҳамиятга эга. Бу терговчига ҳам, ҳимоячи ёки гумон қилинувчиларга ҳам эксперт тадқиқоти услубини яхшироқ тушуниш, эксперт хулосаларини тўғри ва аниқ баҳолаш, уларнинг иш бўйича далиллар тизимидаги ўрнини аниқлаш имконини беради.

Суд экспертизасининг тобора кенгайиб бораётган имкониятлари ашёвий далилларнинг янги турларини текшириш, тадқиқотларни янада чуқурроқ амалга ошириш ва аниқ натижалар олишга имкон яратади.

Воқеа жойидан топилган турли излар, ашёвий далиллар, қонунбузарлик билан боғлиқ бошқа объект ва ҳужжатлар бўйича ўтказилган дастлабки тадқиқотлар орқали жиноятнинг объекти, содир этилган вақти, жойи, шунингдек жиноятчининг ҳаракатлари, шахси, жиноий ҳаракат натижасида келтирилган зарар, жиноятни содир этишга имкон яратган шарт-шароитлар ҳақида турли маълумотлар олиш мумкин ва содир этилган жиноятларга жазо бериш учун суд-экспертизаларининг ҳам аҳамияти бор. 2018 ва 2019 йилларнинг дастлабки олти ойи давомида ўтказилган экспертиза хулосаларининг қиёсий таҳлилидан маълум бўлишича, 2018 йилда ўтказилган кўздан кечириш

тергов ҳаракатларида 1179 та трасологик из олинган бўлиб, улардан 1008 таси бўйича трасологик экспертизалар ўтказилган. 2019 йилнинг шу даврида эса 1030 та трасологик из олинган бўлиб, улардан 885 таси бўйича трасологик экспертиза ўтказилган (бу барча турдаги тадқиқотларнинг 12,64 % ини¹ ташкил этади). Трасологик экспертизалар ўтказилиш сони бўйича дактилоскопик экспертизалардан кейинги иккинчи ўринда турса-да, уларга бугун амалиётда талаб катта.

Ушбу таҳлилдан маълум бўлишича, кўздан кечиришда олинган излар етарли даражада яроқли бўлмагани боис, трасологик излар бўйича экспертиза хулосалари талаб даражасида бўлмапти ва исботлаш жараёнида ўз аҳамиятини йўқотяпти. Ушбу муаммоларнинг мавжудлиги уларнинг илмий-назарий ва амалий ечимини топиш заруратини келтириб чиқармоқда.

Дастлабки трасологик тадқиқотлар воқеа-ҳодиса ва унинг оқибати орасидаги сабабий боғлиқликни аниқлаш, мазкур шароитда ҳосил бўлган из туркумлари таҳлил қилиш ва улар асосида юз берган воқеа-ҳодиса тафсилотини билиш имкониятини беради. Масалан, транспорт воситасининг йўналиши ва ҳаракатланиш тартиби (тормозланиш, тўхташ), транспорт воситаларининг тўқнашуви қаерда юз бергани (йўлнинг қайси чизиғида), қайси томони билан ва қандай бурчак остида урилгани, автомобилдан бири қайси томонга улоқтириб юборилгани, транспорт воситасининг ағдарилган-ағдарилмагани, машинани ким бошқаргани ва бошқа тафсилотларни аниқлашга имкон яратилади.

Одатда, идентификацион ва диагностик масалалар умумий асосда ҳал қилинади. Зеро, объектни излари ва уларнинг ҳосил бўлиш механизмлари ёрдамида аниқлаш муҳим криминалистик аҳамиятга эга. Мазкур масалаларни ҳал қилиш жиноят қуролларини аниқлаш, жиноят субъекти (унинг жисмоний аломатлари, кийим-кечаги ва кўникмалари), жиноят содир этиш усуллари, жиноий суиқасд тўғрисида батафсил

маълумотларга эга бўлиш имконини беради. Бунда олинган натижалар изларнинг трасологик экспертизасини ўтказиш босқичлари ва шакли нуқтаи назаридан турли аҳамиятга эга бўлади².

Башарти бундай тадқиқот воқеа содир бўлган жойда терговчи томонидан мустақил равишда ёки мутахассис иштирокида амалга оширилса, олинган натижалар асосан қидирув мақсадларида қўлланилади. Хулосалар дастлабки процессуал мазмунга эга бўлиб, тинтув, ушлаб туриш ва сўроқ қилишда қўлланилади. Кўздан кечириш баённомасида изларнинг жойлашиши, улардаги умумий ва хусусий аломатлар айтиб ўтилади.

Изларни трасологик текшириш лаборатория шароитида эксперт томонидан муайян объектдан қолдирилган изларни яширин тарзда текшириш билан боғлиқ мақсадларда амалга оширилади. Бундай шароитда олинган натижалар ўтказилган тадқиқот ҳақидаги маълумот кўринишида қайд этилиб, оператив аҳамиятга эгаллиги ҳамда, ушбу маълумотни олиш манбаи сир тутилиши кераклиги боис, жиноят иши материалларига қўшилмайди.

Жиноят процессида трасологик билимларни қўллашнинг асосий шакллари билан бири экспертиза ҳисобланади. Эксперт тадқиқоти давомида олинган далиллар содир этилган жиноятни исботлаш аҳамиятига эга бўлгани боис улардан тергов ва судда фойдаланилиши мумкин. Бунда жиноят содир этилган жойда топилган излар ва жиноят содир этган шахс орасидаги ўзаро алоқадорликни аниқлаш ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Трасологик экспертиза — идентификацион (айнанлаштириш) ёки диагностик масалаларни ҳал қилиш-қилмаслигидан қатъи назар, илгари юз берган физик жараён: жиноят содир этиш объектининг буюм сирти билан таъсирлашиши оқибатида қолган излар, қулф яхлитлигининг бузилиши, транспорт воситаларининг тўқнашуви кабиларни аниқлашга хизмат қилади³. Эксперт томонидан аниқланган далиллардан фойда-

ланиш исботлашнинг моҳиятини ташкил этиб, ушбу жараёнда муайян шахснинг жиноий ҳаракатлари ва қолдирилган излар орасидаги сабабий боғланиш аниқланади.

Масалан, муайян пойабзал аниқ бир шахсга тегишлилиги ва бошқа ҳеч ким томонидан кийилмаганлиги исботланганидан сўнг эксперт томонидан воқеа содир бўлган жойда топилган изларни идентификация қилиш орқали мазкур шахснинг жиноят содир этишга алоқадор эканлиги исботланади.

Трасологик экспертиза орқали жиноят содир этилишига алоқадор далиллар ҳам топилади (масалан, тамгани юзаки қўйиш, эшикка ички қурилмаси етарлича мустаҳкам бўлмаган қулф осииш ва ҳ.к). Жиноят содир этилишига сабаб бўлган ҳолатлар аниқланганидан сўнг эксперт тадқиқоти асосида уларни келажакда баргараф этиш бўйича профилактик тавсиялар ишлаб чиқилади.

Экспертизанинг аҳамияти аниқланган фактлар ёки ўтказилган тадқиқотлар сони билан чекланиб қолмай, кўпроқ бундай фактларнинг табиати ва мазмуни билан баҳоланади⁴. Шунинг учун экспертнинг хулосасида иш бўйича йиғилган барча далилларнинг баҳоланиши лозим бўлган аҳамиятли хусусиятларини ҳам кўрсатиб ўтиш жоиз.

Ҳодиса жойидан топилган трасологик изларни имкон қадар қайд қилиб олишга эътибор бериш лозим, чунки кўп ҳолларда трасологик объектлар бўйича билим ва кўникмалар етарли эмаслигидан уларнинг аҳамиятли томонларини ҳисобга олмаган ҳолда четлаб ўтилади.

Дастлабки трасологик тадқиқотларни диагностик нуқтаи назардан ҳал қилиш имкониятини ҳисобга олган ҳолда профессор Г.Л. Грановский томонидан воқеа содир бўлган жойни вазиятдан келиб чиққан ҳолда таҳлил қилиш таклиф қилинган. Мазкур таҳлилнинг алоҳида жиҳатларидан бири унинг объекти жиноят содир этилган жой излари акс этган моддий томонидан иборат эканлиги билан ажралиб туради⁵.

Дастлабки тадқиқотда қуйидагилар эътиборга олинади: воқеанинг дастлабки

умумий таҳлили, нарса-буюм ҳолати (турдош излар гуруҳи)ни ажратиб кўриш мумкин бўлган воқеа содир бўлган жойнинг жойлашиши, нарса-буюм вазиятини ажратиб олиш имконияти (ҳар хил турларга мансуб алоҳида излар), изларни алоҳида ўрганиш имконияти, изнинг умумий тузилишини ўрганиш, хулосалар чиқариш.

Эксперт хулосаси ашъвий далил манбаи ҳисобланиши қонунда кўрсатилган⁶. Ҳар қандай ашъвий далил сифатида эксперт хулосаси терговчи, прокурор ва суд томонидан текшириб кўрилиши ва ашъвий далил сифатида тан олинishi, эксперт томонидан аниқланган далилларнинг ишга тегишлилиги, эксперт хулосаларининг ишончлилиги ва уларнинг далилий аҳамияти тасдиқланиши зарур.

Ҳодиса содир бўлган жойда аниқланган из ва объектларнинг дастлабки тадқиқотларини самарали ўтказиш имконини берувчи турли техник-криминалистик воситалар мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги ҳам бугунги кун амалиётида кенг қўлланилмайди, лекин бу изларга ёки объектларга нисбатан безътибор бўлиш керак дегани эмас.

Топилган излар ёки объектларни қайд этишда, яъни баённомага киритишда ҳам уларни таърифлаш тадқиқоти амалга оширилади. Шу боис бу жараёнда ҳар бир белгига эътибор берган ҳолда, ўлчамлар, умумий ва хусусий белгилар бўйича батафсил ёзиб бориш талаб этилади. Вақтни тежаш мақсадида кўп ҳолларда, «бу ҳолатлар фотожадвалда бор бўладику», деган фикр билан бу жараёнга ҳам қисқартиришлар киритилади. Лекин мутахассис ҳам фотожадвалларда камчиликларга йўл қўйиши мумкин. Объектлар кўп бўлган вазиятларда уларни кўпинча жамланган ҳолда расмга

олиш ҳолатлари бўлади, бу эса ҳар бир из ёки объектнинг қаердан олинганлиги бўйича аҳамиятини йўқотади.

Дастлабки тадқиқотлар нафақат ҳодиса жойини кўздан кечиришда, балки экспертиза хулосасини шакллантиришда ўтказилган тадқиқотларнинг аввалида ҳам амалга оширилади. Яъни терговчи томонидан экспертиза ўтказиш тўғрисидаги қарор билан объектларни экспертга тақдим этган пайтдан ва бу жараён тақдим этилган объектларни кўздан кечириш ҳамда терговчи қарорини расмийлаштиришдан бошланади. Агар ҳодиса жойини кўздан кечиришда олинган излар ёки объектларга нисбатан ўтказилган дастлабки тадқиқотларда хатоликлар бўлса, бу экспертиза хулосасини шакллантириш жараёнига ҳам бевосита таъсир кўрсатади.

Хавфсизлик чоралари кўрилмаган бўлса, бу ҳам изларга нисбатан олиб бориладиган тадқиқотларнинг самарадорлигини пасайтиради. Дастлабки тадқиқот жараёни нафақат изларни текшириб қабул қилиш, балки терговчи томонидан қўйилган саволларни кўриб чиқишни ҳам талаб этади. Чунки терговчи томонидан объектга нисбатан трасологик ҳал этилиши мумкин бўлган саволлар қўйилганлигини, агар улар экспертнинг ваколатидан ташқари бўлса, уларни ўзгартириш ёки терговчи қароридан кўрсатилган из ёки объектга нисбатан камчиликлар бўлса, уларни ҳам бартараф этиш талаб этилади. Шунини таъкидлаш керакки, эксперт ва терговчи томонидан яқка тартибда ёки ҳамкорликда амалга ошириладиган дастлабки тадқиқотларнинг аҳамиятли томони бу жиноятларнинг тез ва самарали очилишига, экспертиза хулосаларининг етарлича асосланганлиги ва илмий асосланган тарзда бажарилишига имкон яратади.

¹ Сравнительная таблица выполненных экспертиз ЭКЦ МВД Республики Узбекистан за 6 месяцев 2018 и 2019 гг.

² Майлис Н.П. Концептуальные и методические основы судебной трасологии. — М., 2005.

³ Майлис Н.П. Судебная трасология. — М., 2003.

⁴ Трасология и трасологическая экспертиза / В.А.Ярмак, Н.Ю.Жигалов, П.П. Смольяков. — М., 2002.

⁵ Грановский Г.Л. Основы трасологии. Общая часть. — М., 1965.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. — Т., 2017.

Б. А. Артиков,

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси фуқаролик ҳуқуқи фанлари кафедраси ўқитувчиси

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ МУЛКИНИ ОПЕРАТИВ БОШҚАРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ички ишлар органлари мулкани оператив бошқариш масалаларининг назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилинган, шунингдек ички ишлар органларида мулк ҳуқуқи вужудга келишига оид қисқача маълумотлар келтирилган.

Таянч сўзлар: давлат мулки тушунчаси, мулкни оператив бошқариш ҳуқуқи, ички ишлар органлари, моддий-техник таъминот.

Особенности оперативного управления собственностью органов внутренних дел

Аннотация. В статье анализируются практические и теоретические особенности задач оперативного управления собственностью органов внутренних дел, а также приводятся краткие сведения о возникновении права на собственность в органах внутренних дел.

Ключевые слова: государственная собственность, право оперативного управления, особенности оперативного управления собственностью органов внутренних дел, материально-техническое обеспечение.

Features of operational management of the property of internal affairs bodies

Annotation. The article analyzes the practical and theoretical features of the tasks of operational management of the property of internal affairs bodies, as well as provides brief information about the emergence of property rights in internal affairs bodies.

Keywords: state ownership, the right of operational management, features of the operational management of the property of internal affairs bodies, material and technical support.

Мустақиллик қўлга киритилган дастлабки кунлардан бошлаб, мамлакатимизда жамиятнинг барча соҳаларида, жумладан, ички ишлар идоралари фаолиятида ҳам туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Шу боис қонун устуворлигини таъминлаш, хўжалик юритувчи субъектлар ҳамда давлат корхоналари ва муассасалари томонидан шартнома талабларига тўлиқ риоя этилишига эришиш ҳозирги даврнинг долзарб муаммоларидан биридир. Зеро, иқтисодий муносабатларни шакллантиришнинг асоси ҳисобланган шартнома хўжалик юритувчи субъектлар ҳуқуқий муносабатларини юзага келтириш, ўзгартириш ёки бекор қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади, мулкий ва молиявий муносабатларнинг тартибга солинишини

таъминлайди, ҳуқуқий муносабат иштирокчиларининг хатти-ҳаракатларини тартибга солиди, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди.

Мамлакатимизда ички ишлар идораларининг юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигини таъминлаш борасидаги устувор вазифаси жиноятчиликнинг олдини олишдир. Бу борадаги ишларнинг самарадорлиги, биринчи навбатда, моддий-техник таъминланганлик даражасига боғлиқ. Хусусан, ички ишлар органларининг мулки ҳисобланган ва улар ўз фаолиятида фойдаланадиган моддий-техник воситалар замон талабларига мос бўлиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддаси, Фуқаролик кодексининг

167-моддасига асосан мамлакатимизда мулкнинг хусусий ва оммавий шакиллари фарқланади. Ички ишлар органларининг мулки оммавий мулк, аниқроғи, давлат мулки бўлиб, ундан оператив бошқарув ҳуқуқи асосида фойдаланилади.

Ички ишлар органлари таркибий тузилмаларининг қандай мулклардан фойдаланиши уларнинг вазифаларига қараб белгиланган. Хусусан, тезкор қидирув хизмати томонидан фойдаланиладиган айрим мулклар ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларига тақдим этилмаслиги мумкин. Аммо, ички ишлар органларининг барча тизимларидаги мулклар умумий мулк ҳисобланиб, улар учун алоҳида жавобгар шахслар белгиланади. Бунда умумий жавобгар шахслар билан бирга алоҳида мулклар учун жавобгар шахслар ҳам белгиланиши мумкин. Хусусан, ҳар бир ходим фойдаланиши учун тақдим этилган жиҳозлар, моддий-техник воситалар ушбу ходимнинг жавобгарлигига ўтади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонида барча ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари, давлат ҳамда хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг халқ билан бевосита мулоқотни йўлга қўйиш чоратadbирларини рўёбга чиқариш, аҳоли уларга эркин мурожаат эта олишини таъминлаш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари бузилганлиги тўғрисидаги мурожаатларнинг, хабарларнинг ўз вақтида олинишини таъминлаш назарда тутилган. Шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимига, жиноятчиликка қарши курашиш ва жамоат тартибини сақлаш бўйича ички ишлар органларининг фаолиятини тубдан такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилиши белгиланган¹.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев: «Асосий қонунимизда умумэтироф этилган демократик принциплар билан бирга, халқимизнинг

бебаҳо қадриятлари ва бой давлатчилик тажрибасини ифодалаш муҳим эди. Айнан Биринчи Президентимизнинг саъй-ҳаракатлари билан Конституциямизда «**Инсон ва унинг қадр-қиммати**» деган улуг тушунча марказий ўринга қўйилди»² деб, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш мамлакатимизда доимо асосий вазифа сифатида эътироф этиб келинганлигини таъкидлаб ўтди.

Юқоридаги вазифалар ижросининг самарадорлигини оширишда энг муҳим омиллардан бири ички ишлар органлари фаолиятининг моддий-техник таъминланганлик даражасидир. Шу боисдан ички ишлар органлари тизимларида амалга оширилаётган ислохотларнинг бугунги босқичида ички ишлар органлари ривожланган давлатлар тажрибаси ва халқимиз менталитетини инобатга олган ҳолда давр талабидан келиб чиқиб моддий таъминотини яхшилашга қаратилганлигини алоҳида қайд этиб ўтиш лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2017 йил 10 апрелдаги ПФ-5005-сонли фармонида энг янги ахборот-коммуникация технологияларини тизимга жорий этиш, ички ишлар органларини замонавий воситалар ва асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш даражаси қониқарсизлигича қолаётгани кўрсатиб ўтилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чоратadbирлари тўғрисида»ги 2017 йил 18 апрелдаги ПҚ-2896-сонли қарорида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг татбиқ этишнинг устувор вазифалари белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев: «Биз «Адолат — қонун устуворлигида» деган тамойил асосида жамиятимизда қонунга ҳурмат, ҳуқуқбузарлик ҳолатларига мурасасизлик ҳиссини кучайтиришга қаратилган ишларимизни жадал давом эттирамиз. Бу борада ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг олдини олишга алоҳида эътибор қаратилади. Бунинг учун, аввало, маҳалла имкониятларидан кенг фойдаланиш, профилактика инспекторларининг иш самараси ва маъсулиятини ошириш, улар учун муносиб хизмат ва турмуш шароитини яратиб бериш чораларини кўришимиз даркор»³, — деб таъкидлаб ўтди.

Шундай экан, ички ишлар органлари фаолиятини моддий-техникавий таъминлашни ташкил этиш ва такомиллаштириш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бунда ички ишлар органларини моддий-техник жиҳатдан таъминлаш мақсадида олиб келинаётган товарларнинг яроқлилик муддати ва даражасига алоҳида эътибор қаратиш, буни назорат қилиш муҳим.

Ички ишлар органлари олдига қўйилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, бугун уларнинг мулкни оператив бошқариш жараёнини такомиллаштириш масалалари катта аҳамият касб этмоқда.

Жумладан, ички ишлар органлари томонидан истеъмолчи сифатида шартнома асосида корхоналардан маҳсулот, товар, моддий-техник воситаларни қабул қилиб олиш ва ишлатиш жараёнида бир қатор камчиликлар мавжудлиги оқибатида қўйидаги ҳолатлар келиб чиқиши мумкин:

— олинадиган мулкни етказиб бериш муддатининг ўтиб кетиши, яъни маҳсулот етказиб берувчининг товарни харидорга шартномада назарда тутилган маҳсулот етказиб бериш муддати тугаганидан кейин топшириши;

— ички ишлар органларига шартномада кўрсатилган мулк (жиҳоз, буюм, техника воситалари)нинг тўлиқ етказиб берилмаслиги, яъни шартномада назарда тутилганидан кам миқдорда топширилиши;

— сифатсиз маҳсулот ва жиҳозларнинг етказиб берилиши.

Хусусан, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчи сифатида ички ишлар органлари ўртасида тузилаётган олди-сотди шартномаларининг барча шартлари бу жараёнда тўлиқ қўлланилмаётгани натижасида шартнома шартларининг бажарилмаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги асосида маълум бир камчиликларга йўл қўйилмоқда.

Шу ўринда маҳсулот жўнатиш (юклаш)га тайёрлиги тўғрисида ички ишлар органларининг ўз вақтида хабар бермаслиги, етказиб келинган маҳсулотнинг сифат даражаси пастлиги ҳолатларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда ички ишлар органларининг мулкни оператив бошқариш жараёнини такомиллаштириш борасида қўйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

— маҳсулот (товар) учун шартномага мувофиқ ҳақ тўлаш;

— товарга бўлган мулк ҳуқуқи унга ўтганидан кейин етказиб берилган маҳсулотнинг тасодифан нобуд бўлиши билан боғлиқ барча харажатлар ва масъулиятни ўз зиммасига олиш;

— етказиб берилган маҳсулотнинг миқдори (бутлиги) ва сифатини текшириб қабул қилиб олиш;

— ички ишлар органларининг барча тизимлари замонавий восита ва асбоб-ускуналар билан жиҳозланишини таъминлаш;

— ички ишлар органлари мулкни ҳимоя қилиш механизмини кучайтириш, хусусан, мулкка бўлган жавобгарликни ошириш;

— ички ишлар органларининг жиҳозлар, буюмлар ва моддий-техника воситаларини ишлаб чиқарувчи корхоналар билан шартнома тузиш механизмларини соддалаштириш, улардан олинадиган жиҳозлар ва бошқа техника воситаларининг электрон шаклда шартномалар тузиш орқали олинишини ташкил этиш;

— ички ишлар органлари мулкига бошқа шахслар томонидан етказилган зарарни қоплашнинг қатъий нормаларини белгилаш;

– ички ишлар органлари ходимларининг оператив бошқарувида бўлган мулкка нисбатан жавобгарлик маъсулиятини ошириш.

Иқтисодий ислохотларни амалга ошириш, давлат органлари, хусусан ички ишлар органлари фаолиятини моддий-техник воситалар билан таъминлаш шартномаларнинг кенг кўламда қўлланилишини тақозо этади. Зеро, мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ҳаётида юз берган барча ўзгариш ва юксалишларда ички ишлар органлари ходимларининг ҳам ўзига хос ўрни ва сезиларли ҳиссаси бор, албатта. Чунончи, ички ишлар органлари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа идоралар билан ҳамкорликда эл-юрт осойишталиги, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 457-моддасига биноан, ички ишлар органларининг фаолияти давлат бюджети асосида таъминланиши боис уларнинг эҳтиёжларини давлат эҳтиёжлари деб аташ мумкин. Улар фуқаролик ҳуқуқий шартномаларни тузиш орқали тушган пул маблағлари эвазига моддий-техник воситалар билан таъминланади. Шу маънода, ИИВ тизимидаги мазкур тузилмаларнинг юридик шахс сифатидаги ҳуқуқий мақомини ўрганиш мақсадга мувофиқдир⁴. Зеро, фуқаролик ҳуқуқий шартномалар тузиш ва бунинг натижасида келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар ИИВ тизимидаги тузилмаларнинг юридик шахс сифатида қандай мақомга эга эканликлари билан боғлиқ.

Маълумки, амалдаги қонун ҳужжатларига биноан, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Моддий-техник таъминот бошқармаси ИИВ тизимлари учун зарур моддий-техник воситаларни сотиб олишга ҳақлидир. Бу ўринда, тузилаётган олди-сотди шартнома-

сида ички ишлар органлари, табиийки, ҳар доим юридик шахс сифатида харидор (сотиб олувчи) бўлиб қатнашади. Хусусан, у олди-сотди шартномасига мувофиқ, сотувчи ташкилот ва корхоналардан фақат ўз фаолиятида зарур бўлган моддий-техник воситаларни муайян ҳақ эвазига сотиб олади.

«Моддий-техник таъминот» тушунчасига тўхталадиган бўлсак, илмий адабиётларда унинг таърифи ва тушунчасига доир бир қатор фикр-мулоҳазаларни учратиш мумкин. Чунончи, баъзи юридик нашрларда мазкур таъминотга «ишлаб чиқариш соҳасига мансуб фаолият» деб таъриф берилган бўлса, бошқаларида унга ишлаб чиқариш соҳасига мансуб бўлмаган фаолият сифатида қаралади. Баъзи олимлар моддий-техник таъминотни «товар айланишининг мустақил соҳасига мансуб» деб ҳисобласалар, бошқалар бу соҳанинг ўзига хос жиҳатга эгалигини қайд этадилар.

Шунинг учун ҳам иқтисодий ислохотларнинг бугунги босқичида, энг аввало, ички ишлар органлари моддий-техник таъминотининг ҳуқуқий негизи яратилди. Зеро, фақат «мустаҳкам ҳуқуқий негиз бўлгандагина ўзини оқламаган эски тизимни тўла ишонч билан қайта қуриш, маданий бозор иқтисодиётига эга бўлган янги жамият қуриш мумкин».

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, бугунги кунда ички ишлар органларининг оператив бошқарувида бўлган мулкнинг ҳуқуқий ҳолати ундан фойдаланиш тартиби ва шу муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш нуқтаи назаридан, ички ишлар органлари эгалигида бўлган мулкни оператив бошқариш тўғрисидаги нормани 2016 йил 16 сентябрдаги «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги қонунига қўшимча ва ўзгартишлар сифатида киритиш мақсадга мувофиқдир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони // Халқ сўзи. — 2017. — 8 февр.

² *Шавкат Мирзиёев*. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш — юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // Халқ сўзи. — 2016. — 8 дек.

³ Ўша жойда.

⁴ *Камалов О.* Ички ишлар органларини моддий-техник воситалар билан таъминлаш бўйича давлат контракти. Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. — Т., 2005.

БОЖХОНА ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ҲУҚУҚИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ

Аннотация. Мақолада божхона органлари томонидан интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш муаммолари таҳлил қилинган ва уларнинг ечимлари таклиф этилган.

Таянч сўзлар: интеллектуал мулк, божхона органлари, интеллектуал мулк объектларининг божхона реестри, товар белгилари, ҳуқуқ эгаси, ваколатли вакил, ҳуқуқ, ҳуқуқбузарлик, ҳимоя, контрафакт.

О проблемах защиты права интеллектуальной собственности таможенными органами

Аннотация. В статье анализируются проблемы защиты объектов интеллектуальной собственности таможенными органами и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, таможенные органы, таможенный реестр объектов интеллектуальной собственности, товарные знаки, правообладатель, уполномоченный представитель, права, правонарушения, защита, контрафакт.

On the problems of protecting intellectual property rights by customs authorities

Annotation. The article analyzes the problems of protection of intellectual property by customs authorities and suggests ways to solve them.

Keywords: intellectual property, customs authorities, customs register of intellectual property, trademarks, copyright holder, authorized representative, rights, offenses, protection, counterfeit.

Ўзбекистон Республикасида демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ушбу жараённинг самарали механизмларини яратиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Мамлакатимиз жаҳон миқёсида иқтисодий жиҳатдан нуфузли кўрсаткичларга эришиш, ривожланган давлатлар билан савдо-сотиқ муносабатларини янада кенгайтириш, сармоя ва инвестицияларни жалб қилишда ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларининг интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларининг ҳимояланганлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон мустақалликка эришганидан буён ўтган давр ичида интеллектуал мулк соҳасида бир қатор халқаро шартномаларга қўшилди, миллий қонунчилигимизда ушбу соҳани тартибга солувчи қонунлар мажмуи шаклланди.

Дунё ҳамжамиятида юз бераётган иқтисодий ислохотлар Ўзбекистон Республика-

сида ҳам мазкур соҳани замон талабидан келиб чиққан ҳолда янада такомиллаштириш ва ривожлантиришни тақозо этмоқда.

«2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси»да интеллектуал мулк ва истеъмолчилар ҳуқуқлари ҳимоясини янада ривожлантириш борасида қуйидаги вазифалар белгиланди:

товар белгилари, саноат намуналарига бўлган ҳуқуқларни рўйхатдан ўтказиш ва патентлар бериш тартиботининг шаффофлигини ошириш;

Ўзбекистонда рўйхатдан ўтган интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг халқаро тан олиншини таъминлаш;

контрафакт маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳолатларига қарши ҳаракат дастурларини тасдиқлаш;

товарларнинг сифати ва ингредиентлар таркибини уларнинг номланиши ва маркаларига мувофиқлиги бўйича стандартлар (O'zDStлар)ни қайта кўриб чиқиш¹.

Интеллектуал мулк соҳасида вазирлик ва идоралар ўртасида ҳамкорликни янада мувофиқлаштириш мақсадида 2019 йил 8 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Интеллектуал мулк соҳасида давлат бошқарувини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4168-сон қарори қабул қилинди. Унга мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Интеллектуал мулк агентлиги Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги тизимида ўтказилди.

Мазкур қарорда ушбу йўналиш тартибга солиниши ва самарали ишлаши учун Адлия вазирлиги ҳузуридаги Интеллектуал мулк агентлигига Давлат божхона қўмитаси, Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Лойиҳа бошқаруви миллий агентлиги билан биргаликда интеллектуал мулк объектларининг ягона ва доимий янгилашиб борадиган интеграциялашган маълумотлар базасини ишлаб чиқиш вазифаси топширилди.

Ушбу база ўзида қуйидаги тартиб-таомилларни мужассам этиши назарда тутилмоқда: ҳуқуқий ҳимоя олган ва ундан маҳрум бўлган интеллектуал мулк объектларини реал вақт режимида кузатиб бориш;

интеллектуал мулк объектлари ҳуқуқий ҳимоя олган ва ундан маҳрум бўлганида уларни автоматик равишда тегишлича Интеллектуал мулк объектларининг божхона реестрига киритиш ва ундан чиқариш; интеллектуал мулк соҳасидаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларнинг олдини олишда ваколатли давлат органлари билан ҳамкорлик қилиш².

Ҳозирги кунда божхона органлари томонидан интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқий асослар яратилган бўлиб, божхона хизмати ўз ваколат доирасида интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни ҳимоя қилишда тегишли ишларни амалга ошириб келмоқда.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси қабул қилингунига

қадар (2016 йил апрель оyi) интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш Божхона кодексининг 9-моддасидагина назарда тутилган, унда божхона органлари томонидан интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш тартиби аниқ белгиланмаган эди.

Савдо масалалари бўйича интеллектуал мулк ҳуқуқи тўғрисидаги Битимнинг 51-моддасига асосан томонлар ҳуқуқ эгаларига товар белгилари ёки муаллифлик ҳуқуқини бузиб олиб кирилаётган товарлар тўғрисида аниқ далиллар бўлган тақдирда тегишли суд органларига божхона органлари томонидан товарларни чиқариб юборишни тўхтатиб туриш бўйича ариза бериш имкониятини яратиши назарда тутилган³;

Мазкур халқаро норма ва амалиёт талабларидан келиб чиққан ҳолда янги таҳрирдаги Божхона кодексида божхона органларининг интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш бўйича вазифалари аниқ ёритилди. Жумладан, Божхона кодексининг 56-боби «Интеллектуал мулк объекти ҳуқуқларини ҳимоя қилиш» деб номланган бўлиб, унга кўра «Интеллектуал мулк объектлари божхона реестрини юритиш», интеллектуал мулк объекти ҳуқуқи бузилган товарларга нисбатан чоралар кўриш, тегишли тартибда суд органларига мурожаат қилиш каби механизмлар белгиланди.

Лекин уч йиллик қисқа муддат ичида иқтисодиётнинг тез суръатларда ривожланиши ва янги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинаётгани сабабли божхона органлари томонидан интеллектуал мулк объектларни ҳимоя қилишда қуйидаги муаммолар юзага келмоқда ва ўз ечимини кутмоқда:

— Божхона реестрга киритилмаган интеллектуал мулк объектлари божхона органлари томонидан ҳимояга олинмаганлиги (Божхона кодексининг 385-моддасига асосан ҳуқуқ эгаси ёки унинг ваколатли вакили Интеллектуал мулк объектларининг божхона реестрига киритилганидан кейин интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг ҳимоя қилинишини таъминлаш учун интеллектуал мулк объектларига

бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, божхона органларига божхона назорати остида турган товарларни чиқариб юборишни тўхтатиб туриш бўйича чоралар кўрилиши учун муурожаат қилиши мумкин);

– ҳуқуқ эгаси ёки унинг ваколатли вакили божхона органлари томонидан интеллектуал мулк объектга бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун етарли маълумотларни тақдим эта олмаслиги (Божхона кодексининг 385-моддасига асосан ҳуқуқ эгаси ёки унинг ваколатли вакили божхона органлари ариза билан тахмин қилинаётган ҳуқуқбузарликни аниқлаш учун кўмаклашадиган ҳар қандай бошқа ахборот (ишлаб чиқарувчи, экспорт қилувчи, импорт қилувчи ёки юкни қабул қилувчи, товар туриши мумкин бўлган жой ва унинг божхона чегараси орқали олиб ўтилиш санаси, ташилиш хусусиятлари ва ўровининг кўрилиши, товар турган жой ёки режалаштирилаётган етказилиш жойи тўғрисидаги маълумотлар) тақдим қилиши лозим);

– контрафакт товарларни аниқлаш механизми мавжуд эмаслиги.

Амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжат талабларига асосан божхона органлари томонидан интеллектуал мулк объектлари Божхона реестрига киритилганидан сўнг ҳимояга олиниб, ҳуқуқ эгасининг аризасига асосан Божхона ҳудудига олиб кириладиган ва божхона назорати остида турган интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг бузилганлик белгилари мавжуд бўлган товарларни чиқариб юборишни тўхтатиб туриш чораларини кўради.

Интеллектуал мулк объектлари Божхона реестрига товар белгиларини киритиш учун асосий талаблардан бири – интеллектуал мулк объектлари халқаро даражада ёки Ўзбекистон Республикасида ҳимояга олинганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этишдир.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, Товар белгиларини халқаро рўйхатдан ўтказиш тўғрисидаги Мадрид шартномаси ҳамда «Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида»ги

Ўзбекистон Республикасининг қонунига асосан товар белгилари рўйхатдан ўтказилади ва рўйхатдан ўтган товар белгилари тўғрисида тегишли маълумотлар базаси юритилади.

Мазкур халқаро шартнома ва қонун ҳужжатининг талаблари асосида рўйхатдан ўтган товар ҳимояга олинган ҳисобланади. Ҳозирда товар белгилари тўғрисида Халқаро (WIPO) ва Интеллектуал мулк агентлиги томонидан юритиладиган товар белгилари миллий маълумотлар базасида 20 минг ортиқ товар белгилари рўйхатдан ўтган.

Божхона реестрида рўйхатдан ўтган товар белгилари сони эса 150 тани ташкил этиб, халқаро ва миллий рўйхатдан ўтган 19 мингта товар белгиси божхона органи томонидан рўйхатдан ўтказилмагунича ҳимояга олинмайди. Интеллектуал мулк ҳуқуқи эгаларини Ўзбекистон Республикаси ҳудудига интеллектуал мулк объектларининг ноқонуний олиб кирилишидан ҳимоя қилиш учун яна бир бор божхона органларидан рўйхатдан ўтказиш ортиқча расмиятчилик ҳамда оворагарчиликларни келтириб чиқармоқда.

Шу боис Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Интеллектуал мулк соҳасида давлат бошқарувини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2019 йил 8февралдаги ПҚ-4168-сонли Қарори билан интеллектуал мулк объектлари ҳуқуқий ҳимоя олган ва ундан маҳрум бўлганида уларни автоматик равишда тегишлича Интеллектуал мулк объектларини божхона реестрига киритиш ҳамда ундан чиқаришни назарда тутувчи ягона ва доимий янгиланиб борадиган интеграциялашган маълумотлар базаси ишлаб чиқиш вазифаси қўйилди.

Шунингдек, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ҳуқуқ эгаси интеллектуал мулк объектини Божхона реестрига киритганидан сўнг, интеллектуал мулк объектларини ҳимоя қилиш мақсадида божхона органига божхона органи назоратида турган товарларни чиқариб юборишни тўхтатиб туриш хусусида ариза билан муурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Бунинг учун ҳуқуқ эгаси божхона органига тахмин қилинаётган ҳуқуқ-

бузарликни аниқлашда қўмаклашадиган ҳар қандай бошқа ахборот (ишлаб чиқарувчи, экспорт қилувчи, импорт қилувчи ёки юкни қабул қилувчи, товар туриши мумкин бўлган жой ва унинг божхона чегараси орқали олиб ўтиш санаси, ташиш хусусиятлари ва ўровининг кўриниши, товар турган жой ёки режалаштирилаётган етказиш жойи тўғрисида маълумот) тақдим этиши лозим. Бироқ ҳуқуқ эгалари ҳуқуқбузарликни аниқлаш учун қўмаклашадиган маълумотни божхона органларига тақдим эта олмаётганликлари сабабли интеллектуал мулк объектларига нисбатан чора кўриш имкони бўлмай қолмоқда.

Амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига асосан ҳуқуқ эгаси ёки унинг ваколатли вакилларига ташқи иқтисодий фаолият қатнашчилари билан боғлиқ маълумотларни тақдим этиш тақиқланган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 июлдаги «Товарларни божхонада электрон шаклда декларациялаш тартибини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги 605-сон қарори 12-бандига асосан электрон декларациялардаги аниқ келишувлар ва уларнинг ташқи иқтисодий фаолият қатнашчиларига боғлиқлиги тўғрисидаги маълумотлар конфиденциал ҳисобланади).

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасига асосан бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқчилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди. Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин⁴.

Ҳар бир шахс ўзига тегишли ҳар қандай мулкни ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга бўлиб, ҳимоя қилишнинг энг самарали усулларида бири ҳуқуқ эгаси томонидан ҳимоя қили-

нишидир, чунки интеллектуал ҳуқуқ эгаси ўз маҳсулоти тўғрисида аниқ ва батафсил маълумотга эга бўлади. Шу боис ҳуқуқ эгаси ўзига тегишли маҳсулот тўғрисида (маҳсулотни ким қалбакилаштириши мумкинлиги, у билан амалга ошириладиган экспорт-импорт операциялари, бозордаги нархи кабилар ҳақида) батафсил маълумотларни тегишли давлат органларига тақдим этиши уни самарали ҳимоя қилишга имкон беради.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, халқаро нормаларда, жумладан Савдо масалалари бўйича интеллектуал мулк ҳуқуқи тўғрисидаги (ТРИПС) Битимнинг 51-моддасида ҳуқуқ эгаларига товар белгилари ёки муаллифлик ҳуқуқини бузиб олиб кириладиган товарлар тўғрисида аниқ далиллар бўлган тақдирда тегишли суд органларига божхона органлари томонидан товарларни чиқариб юборишни тўхтатиб туриш юзасидан ариза бериши белгиланган. Мазкур жараённи тўғри йўлга қўйиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексига «**Божхона реестри маълумотлари асосида интеллектуал мулк объектларини ўз ичига олган товарларни чиқариб юборишни тўхтатиб туриш**» деган янги норма киритилиши мақсадга мувофиқ.

Божхона органлари Божхона реестри маълумотлари асосида божхона расмийлаштирувига тақдим этилган товарларга нисбатан интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқлар бузилганлиги белгиларини аниқлаганида дарҳол ҳуқуқ эгаси ёки унинг ваколатли вакилини интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқлар бузилганлиги эҳтимоли борлиги тўғрисида хабардор қилади.

Ҳуқуқ эгаси ёки унинг ваколатли вакили уч иш куни мобайнида интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларнинг ҳимоя қилиниши бўйича чора кўриш тўғрисида ариза беришга ҳақли. Агар уч иш куни мобайнида ҳуқуқ эгаси интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни ҳимоя қилиш бўйича чора кўриш тўғрисида ариза бермаган бўлса, товарлар белгиланган тартибда божхона расмийлаштирувидан ўтказилиши лозим.

Контрафакцияга қарши курашувчи халқаро ташкилотлар ҳисоботлари таҳлилига кўра, жаҳонда контрафакт товарларни ишлаб чиқариш асосан (80%) Осиё давлатларига, жумладан, Хитой (улуши 60%дан юқори), Туркия (3%), Сингапур ва Таиланд (2%), Ҳиндистон ва Покистон (1%) ҳиссасига тўғри келади⁵.

Аниқланган контрафакция ҳолатлари компьютер техникаси билан боғлиқ товарларда энг кўп учрамоқда. Айнан шу турдаги контрафакт товарлар Ўзбекистон шароитида аниқланаётган ҳолатларнинг ҳам асосий қисмини ташкил этади.

Бунинг бошқа сабаби ҳам мавжуд. Чунончи, амалдаги қонунчиликда «контрафакт» атамаси «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги қонуннинг 62-моддасидагина акс этган бўлиб, унга кўра ушбу атама фақат муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар объектларига тегишлидир. Шу боис мазкур соҳадаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш доираси тор бўлиб, асосан аудиовизуал маҳсулотлар, фонограммалар ҳамда компьютер техникаси учун яратилган дастурлар ёзилган дисклардангина иборат бўлиб қолмоқда.

Бундан ташқари, контрафакт товарлар импортига қарши курашда «Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товарлар келиб чиққан жой номлари тўғрисида» ҳамда «Фирма номлари тўғрисида»ги қонунларни амалга оширишнинг процессуал механизмлари белгиланмаган.

Айтиш жоизки, ҳозирги кунда жаҳонда ишлаб чиқарилаётган контрафакт маҳсулотларнинг асосий қисми товар белгиси билан боғлиқ маҳсулотлардир. Шу билан бирга, мамлакатимизга четдан қанча миқдорда бошқа турдаги, хусусан, товар белгилари билан боғлиқ контрафакт товарлар кириб

келаётганини аниқлаш деярли иложсиз масала бўлиб қолмоқда.

Амалдаги қонунчиликда «контрафакт» атамаси фақат муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар объектларигагина тегишли бўлмоқда. Бу, ўз навбатида, товар белгилари каби бошқа интеллектуал мулк объектларига нисбатан процессуал чоралар кўришда муаммолар келтириб чиқармоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига «Муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш» деган норма (149-модда) мавжуд. Лекин товар белгиси, хизматлар белгиси, товар келиб чиққан жой номидан ноқонуний фойдаланганлик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилмаган.

Бундан ташқари, товар белгисидан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ ҳолатлар аниқланганида товарлар айнан контрафакт эканлиги юзасидан эксперт хулосаси берувчи расмий ташкилот ҳам белгиланмаган. Шу боис контрафакт маҳсулотлар билан боғлиқ қонун бузилиши ҳолати юз берганида уни тўғри квалификация қилиш мақсадида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодек ва Жиноят кодексига контрафакт товарларга доир (масалан, уларни мамлакатга олиб кириш, ташиш, сақлаш, сотиш билан боғлиқ) алоҳида моддалар киритиш зарур.

Шунингдек, товар белгиларидан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ контрафакт маҳсулотлар аниқланганида процессуал жиҳатдан уларга экспертлик хулосаси олиш лозим бўлади. Товар белгиларини экспертизадан ўтказиш ва рўйхатга қўйиш бевосита Интеллектуал мулк агентлиги томонидан амалга оширилишини инобатга олган ҳолда, ушбу ташкилотга контрафакт товарлар юзасидан эксперт хулосаси бериш ваколатини тақдим этиш мақсадга мувофиқ.

¹URL: <http://www.lex.uz/acts/3107036>

²URL: <http://lex.uz/docs/4195426>

³ URL: [https://nrm.uz/contentf?doc=71188_soglashenie_po_torgovym_aspektam_prav_intellektualnoy_sobstvennosti_\(trips\)_\(vto_urugvayskiy_raund_mnogostoronnih_torgovyh_pereg](https://nrm.uz/contentf?doc=71188_soglashenie_po_torgovym_aspektam_prav_intellektualnoy_sobstvennosti_(trips)_(vto_urugvayskiy_raund_mnogostoronnih_torgovyh_pereg)

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // <http://www.lex.uz/acts/35869>

⁵ URL: http://www.akit.ru/contr_stat/

*И. Т. Турғунов,**Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Юридик таъминлаш ва мурожаатлар билан ишлаш бошқармаси бошлиғи, юридик фанлар доктори, доцент*

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИ ТИЗИМИ УЧУН ҲАРБИЙ ЮРИДИК КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикаси Қуролли кучларининг Ички хизмат низоми, Гарнизон ва қоровуллик хизматлари низоми ҳамда Интизом низоми, шунингдек ҳарбий соҳага оид бошқа қонун ҳужжатлари асосида соҳа учун ҳарбий юридик кадрлар тайёрлашнинг ўзига хос жиҳатлари ёритилган.

Таянч сўзлар: Қуролли Кучлар, ҳарбий соҳага оид қонун ҳужжатлари, юридик кадрлар, юридик хизмат, ҳарбий тузилма.

Подготовка военных юридических кадров для системы Вооруженных Сил Республики Узбекистан

Аннотация. В статье освещаются специфические особенности подготовки военных юридических кадров в соответствии с Уставами Внутренней службы, Гарнизонной и караульной служб, Дисциплинарным уставом Вооруженных Сил Республики Узбекистан и другим законодательством, относящимся к военной сфере.

Ключевые слова: Вооруженные Силы, законодательные акты в военной сфере, юридические кадры, юридическая служба, воинское подразделение.

Preparation military legal personnel for the system of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Annotation. The article highlights the specific features of the training of military legal personnel in accordance with the Statutes of the Internal Service, Garrison and Guard Services, the Disciplinary Code of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan and other legislation related to the military sphere.

Keywords: Armed Forces, military sphere, legislation in the military sphere, legal personnel, legal service, military unit, legislative acts.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимида қонунийлик ва интизомни таъминлаш, ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, ҳарбий тузилмалар иштирокидаги шартномавий-ҳуқуқий муносабатларда ҳарбий тузилмаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ифодалаш ҳамда самарали ҳимоя қилиш борасида кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда.

Сўнгги йилларда миллий олий юридик таълимни модернизациялаш, мазкур соҳага халқаро таълим стандартлари ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, долзарб ҳуқуқий муаммолар бўйича комплекс илмий тадқиқотлар ўтказиш, таълим олаётган

ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш бўйича самарали тизим яратиш юзасидан комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди¹.

Жумладан, бу борада қатор ҳужжатлар қабул қилинди, юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишнинг ўзига хос ҳуқуқий ва институционал тизими яратилди. Хусусан, бу тизимда Тошкент давлат юридик университети, Ички ишлар вазирлиги Академияси, Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институти, Бош прокуратура Академияси, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Қорақалпоғистон давлат университети, Адлия вазирлиги қошидаги Юристар

малакасини ошириш марказлари фаолият юритмоқда.

Бироқ таҳлилларга кўра, мамлакатимизда юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш зарур. Айниқса, давлат ва хўжалик бошқаруви органларида талаб юқори бўлган **тор доирадаги ва соҳавий мутахассисликлар бўйича юридик кадрлар, айниқса, юридик хизмат ходимларини тайёрлаш тизими мавжуд эмаслиги** ўз ечимини кутаётган долзарб масалалардан саналади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучларида қонунийлик ва интизомни таъминлаш, ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, ҳарбий тузилмалар иштирокидаги шартномавий-ҳуқуқий муносабатларда ҳарбий тузилмаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалаларни ҳал этишда махсус ҳарбий юридик кадрларга катта эҳтиёж сезилмоқда.

Аммо мамлакатимизда ҳарбий юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизими мавжуд эмас. Айни вақтда Қуроли Кучлар тизимида қабул қилинаётган ва унда фаолият кўрсатаётган юридик кадрлар Тошкент давлат юридик университети, Ички ишлар вазирлиги Академияси, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети ҳамда Қорақалпоғистон давлат университетини тамомлаган бўлиб, мазкур олий ўқув юртларида ҳарбий хизматнинг ҳуқуқий асослари, умумҳарбий низомлар, ҳарбий хизматни ўташ ва ташкил этишнинг хусусиятлари ҳақида етарли билим берилмайди.

Умуман олганда, Қуроли Кучлар фаолияти ўзига хос йирик ва мураккаб ҳуқуқий муносабатлар мажмуи бўлиб, турли қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Ўз мазмунига кўра, ижтимоий ҳаётнинг нисбатан мустақил соҳаларини ташкил этувчи хилма-хил турли ижтимоий муносабатлар мажмуини тартибга солидиган бир неча ҳуқуқ соҳаларига оид нормалардан иборат тузилма қонунчиликнинг комплекс

соҳаси (масалан, транспорт, балиқчилик хўжалиги, ҳарбий, темир йўл муносабатларига оид қонунчилик) деб аталади². Бу борада Ҳ.Т.Одилқориев ҳам ҳарбий қонунчиликни комплекс ҳуқуқ соҳаси сифатида тушунтириб, бу борадаги муносабатлар давлат, маъмурий, ер, молия, жиноят ва бошқа ҳуқуқ соҳаларига тегишли нормалар билан тартибга солинишини таъкидлайди³.

Шундай қилиб, Қуроли Кучлар фаолияти амалдаги қонун ҳужжатлари билан бирга ўзига хос махсус ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучларининг Ички хизмат низоми, Гарнизон ва қоровуллик хизматлари низоми, Интизом низоми ва бошқа бир қатор низомлар — билан ҳам тартибга солинади. Бу эса Қуроли Кучлар тизимида хизмат қилаётган юридик кадрлардан махсус ҳарбий-ҳуқуқий билимларга эга бўлишни талаб қилади.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, ҳарбий хизмат ўташни тартибга солиш, ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқ ва бурчларини, гарнизон ва қоровуллик хизматларининг ички тартиб-қоидаларини белгилаш, Қуроли Кучларда ҳарбий интизом ва ҳуқуқ-тартиботни мустақамлаш мақсадида қабул қилинган умумҳарбий низомлар ҳамда бошқа низомлар ўз ҳажмига кўра йирик ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади.

Қуроли Кучлар тизимида юридик хизматда ва юридик мутахассислик талаб этилаётган бошқа лавозимларда хизмат қилаётган ҳарбий хизматчилар ўз фаолиятида амалдаги қонун ҳужжатлари билан бирга умумҳарбий низомлар ва ҳарбий соҳадаги қонун ҳужжатлари асосида фаолият юритади. Шу боис улар мазкур ҳужжатларнинг мазмунини тўлиқ ўзлаштириши учун махсус ўқув дастурлари талаб этилади. Юқорида номлари зикр этилган олий ўқув юртларида бундай ўқув дастурлари мавжуд эмас.

Фикримизча, Қуроли Кучлар тизимини малакали ҳарбий юридик кадрлар билан таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институтида ҳарбий юридик кадрлар

тайёрлайдиган, уларнинг малакасини оширадиган ва қайта тайёрлайдиган махсус факультет очиш лозим.

Бундай факультетни очиш зарурати қуйидагилар билан ҳам боғлиқ:

биринчидан, Қуролли Кучлар фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишда малакали ҳуқуқшунос кадрларнинг иштироки етарли таъминланмаган. Бу эса Қуролли Кучлар тизимида амалда бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш зарурати юзага келганида бу иш ўз вақтида амалга оширилмаслигига ҳамда улар кўп ҳолларда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мос келмаслигига олиб келмоқда⁴;

иккинчидан, Қуролли Кучлар тизимларига ишга қабул қилинаётган юридик кадрлар таҳсил олган юридик таълим муассасаларининг таълим дастурларида асосан фуқаролик, маъмурий ва жиноят қонун ҳужжатларига оид мавзулар назарда тутилган бўлиб, ҳарбий соҳадаги қонун ҳужжатларига оид мавзулар акс этмаган;

учинчидан, ҳарбий ҳуқуқ нормаларининг тушунчалари ва аҳамиятини ёритувчи адабиётлар етарли эмас;

тўртинчидан, Қуролли Кучлар тизимига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаш ва ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш учун малакали мутахассислар етишмайди.

Ҳарбий юрист кадрлар тайёрлаш қуйидагиларга имкон беради:

1) Миллий гвардия, Ички ишлар, Мудофаа, Фавқулодда вазиятлар вазирликлари, Давлат хавфсизлик хизмати ва ҳарбий прокуратура тизимларини малакали ҳарбий юрист кадрлар билан таъминлаш;

2) Қуролли Кучлар тизимидаги ҳарбий хизматчиларнинг ҳарбий соҳадаги билимларини ошириш;

3) ҳарбий соҳага оид қонун ҳужжатлари мукамал бўлишига эришиш;

4) ҳарбий соҳада ҳуқуқий тарғибот ишларини самарали амалга ошириш.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, келгусида Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институтида ҳарбий юридик кадрлар тайёрлаш тизими йўлга қўйилса, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимида юридик мутахассислик талаб этиладиган лавозимларни асосан Миллий гвардия Ҳарбий-техник институтини тамомлаган ҳарбий юридик кадрлар билан жамлаб бориш зарур бўлади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 апрелдаги ПҚ-2932-сон «Тошкент давлат юридик университетида кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори //Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2017. – 19-сон. – 335-м; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2018., 07/18/3666/1073-сон, 11.07.2018., 06/18/5475/1489-сон.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.12. – Т., 2006. – Б. 205.

³ *Одилқориев Х.Т., Тултеев И.Т., Азизов Н.П.* Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т., 2009. – Б. 355.

⁴ Масалан: Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг Ички хизмат низоми, Гарнизон ва Қоровуллик хизматлари низоми, Интизомий низомлари 1996 йилда тасдиқланганидан кейин ўтган йиллар мобайнида давлат ва жамият қурилиши соҳасида, жумладан Қуролли Кучлар тизимида жиддий амалий ислохотлар амалга оширилган бўлишига қарамай, ушбу низомларга бирор марта ҳам ўзгартиш ва қўшимча киритилмаган. Қолаверса, мазкур низомларнинг нормалари рус тилидан тўғридан-тўғри таржима қилингани боис тушунарсиз баён этилган.

БЎЛАЖАК БОЖХОНА ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШ

Аннотация. Мақолада бўлажак божхона органлари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини ошириш масалалари кўриб чиқилган, курсантларда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш яхлит педагогик жараён сифатида комплекс тадқиқ этилган.

Таянч сўзлар: ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий онг, божхона органи, бўлажак божхона органи ходимлари.

Повышение правовой культуры будущих сотрудников таможенных органов

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с повышением правовой культуры будущих сотрудников таможенных органов, изучен процесс формирования правовой культуры курсантов как целостная педагогическая система.

Ключевые слова: правовая культура, правовое воспитание, правовое сознание, таможенный орган, будущие сотрудники таможенных органов.

Improving the legal culture of future customs officers

Annotation. The article is devoted to the issues related to the improvement of the legal culture of future personals of customs authority, as well as the process of education of the legal culture of cadet as a holistic pedagogical system is studied.

Keywords: legal culture, legal upbringing, legal awareness, customs authority, future personals of customs authority.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси божхона органлари кадрларини тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3995-сонли қарорида бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш бўйича самарали тизимни яратиш, шунингдек республикамиз Президентининг Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил 9 январь «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-5618 Фармони ҳамда ДБҚнинг 2019 йил 19 январьдаги «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепциясини 2019 йилда самарали амалга ошириш бўйича «Йўл харитаси» ижроси доирасида давлат божхона хизмати органлари томонидан амалга

ошириладиган чора-тадбирлар режаси»да «Давлат хизматчиларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириб бориш, уларда коррупция ва бошқа ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик муносабатини шакллантириш» асосий вазифалардан бири этиб белгиланди. Мазкур ҳужжатлардан келиб чиққан ҳолда, божхона органлари учун малакали кадрлар тайёрлашда бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида уларнинг фаоллигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрловчи, қатъий ҳаётий позиция, кенг дунёқараш ва чуқур билимга эга бўлган ватанпарвар ёшларни тарбиялаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилгани бежиз эмас. Чунки

бўлажак божхона органи ходимининг асосий вазибаларидан бири — божхона соҳасига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш, қонун ҳужжатлари бузилишининг олдини олиш ҳамда фуқароларнинг божхона соҳасидаги ҳуқуқий маданиятини оширишдан иборат.

Бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий онги ва маданиятини шакллантириш махсус ташкил этиладиган, ҳар бир мақсад йўлига қаратилган фаолият бўлиб, тарбияланувчининг ҳуқуқий онгига таъсир этадиган психологик жараёндир. Психологик жараён эса «ҳуқуқий тарбиялаш», «таъсир этиш субъектлари», «тарбиявий таъсир этишнинг мазмуни», «таъсир этиш объектлари» каби элементларнинг узвийлигини талаб этади.

Ҳуқуқий маданият шахсий эътиқодларга эмас, балки қонунга асосланиб ҳаракат қилиш қобилиятидир. Шунинг учун ҳам маданиятсиз хулқ-атвор, ҳуқуқ нуқтаи назаридан, шахс ёки гуруҳларнинг юридик нормаларга салбий муносабати, амалдаги қонунларни менсимаслиги ёки бузиши демакдир. Бугун жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга катта эътибор қаратилаётгани бежис эмас. Чунки инсоният цивилизациясининг ажралмас қисми бўлган ва кишилик жамиятида муҳим роль ўйнайдиган умумий маданиятнинг муҳим бўгини, сўзсиз, ҳуқуқий маданиятдир.

Ҳуқуқий маданият — жамият аъзолари бўлмиш фуқароларнинг ҳуқуқий билим даражаси, ҳуқуққа нисбатан ҳурмати ва жамиятда ҳуқуқнинг юксак қадрият сифатида эъзозланишидир¹.

Ҳуқуқий маданият — қонунчилигимизга ҳурмат билан қараш, уни ўрганиш, ижро этиш, такомиллаштириш, ривожлантириш, ижтимоий муносабатларни тартибга солиш ишларида фаол қатнашиб, демократик давлат барпо этишда адолат барқарорлиги ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилишдир. Ҳуқуқий маданият шахсининг ижтимоийлашуви жараёнида етакчи роль ўйнайди. Ҳозирги жамиятда ҳуқуқий

маданият инсон умумий маданиятининг муҳим таркибий қисми сифатида майдонга чиқмоқда.

Ҳуқуқий маданият — шахсни шакллантиришда асосий механизм ҳисобланган ҳуқуқий маълумот ва ҳуқуқий тарбиянинг асосий кўрсаткичи.

Ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиш жараёни онгнинг тараққий этишини, ҳуқуқий тасаввурлар доирасининг кенгайишини, устқурма ва ахлоқий-ҳуқуқий қадриятларнинг шаклланишини, бўлажак божхона органи ходимларида мустақил изланиш фаолиятининг ривожланишини кўзда туттади.

Бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий маданияти нафақат ҳуқуқий онгнинг таркибий элементини, балки ҳуқуқ соҳасидаги фаолиятини ҳам умумлаштиради. Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий маълумотларнинг ҳажми, ҳуқуқий билимларнинг даражаси, қонунчилик талабларини, ҳуқуқий ҳодиса ва жараёнларнинг моҳиятини тушуниш, таҳлил қилиш, қиёслаш ва шу асосда тўғри хулосалар чиқариш қобилияти бўлиши билан бирга уларга риоя қилиш кўникмалари ҳамдир. Шунинг учун ҳам бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий маданиятини доимий равишда такомиллаштириб бориш долзарб вазифа ҳисобланади.

Бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий маданияти эса уларнинг хулқ-атворида объектив тарзда таъсир этадиган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, тарихий, миллий, анъанавий, диний, фалсафий, мафкуравий омиллар билан бирга, муайян мақсадга йўналтирилган тарбиявий ишлар воситасида шаклланади. Бунинг учун профессор-ўқитувчилар тингловчиларга назарий ва амалий билимларни бериб бориши, амалиёт билан боғлиқ турли муаммоли масалаларни қўллаши ҳамда уларни мустақил изланишга йўналтириши даркор. Зеро, муаммоли масалалар бевосита реал вазиятлар билан боғлиқ бўлади ва курсантларга реал ҳаётий шароитларда қарор қабул қилиш имконини беради. Бу эса таълим беришнинг жуда муҳим қисми

ҳисобланади, таълим бериш ва ўқитишнинг барқарор мавзуларини ҳамда ўзлаштириш давомида фикрлаш ва ижодий қобилиятнинг шаклланишига ўзаро таъсир қилиш жараёнини йўналтиришни назарда тутди. Бу эса умумий маданий савия ва ҳуқуқий маданиятнинг ривожланишини рағбатлантиради.

Бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий таълим-тарбиянинг ўрни беқийёсдир. Ҳуқуқий тарбия алоҳида жараён бўлиб, инсон ҳаётининг муайян босқичда амалга оширилади. Тарбиянинг муайян вақт давомида амалга оширилмаслиги кейинги босқичларда ушбу жараённи қийинлаштиради. Бу, энг аввало, инсоннинг ёш хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, унинг ўқиб-ўрганиш, тарбия шаклидаги ташқи таъсирларга жавоб бериш қобилиятининг пасайиши билан изоҳланади.

Ҳуқуқий тарбия – тарбиянинг ажралмас қисми бўлиб, барча фуқароларда, хусусан, курсантларда ҳуқуқий билимлар асосида, ҳуқуқий онг тушунчасини шакллантириш, ҳуқуқий маданиятни ривожлантириш борасида божхона органлари томонидан олиб бориладиган тадбирларда намоён бўлади. Бунинг натижасида эса қонунчиликни мустақамлаш, ҳуқуқий нормаларни ҳурмат қилиш ва билишга эришилади.

Ҳуқуқий тарбиянинг асосий вазифаларидан бири шахсда ҳуқуқ нормаларини ўрганишга эҳтиёж уйғотиш, яъни ўзини мустақил равишда ҳуқуқий тарбиялашга одатлантиришдир. Ҳуқуқий нормаларга ҳурмат руҳида тарбияланган шахс қонунқоидаларга мунтазам равишда амал қилиб боради ва бошқаларни ҳам шунга чорлайди.

Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, инсон 30 ёшга қадар зарур тарбияга, шу жумладан ҳуқуқий тарбияга эга бўлмаса, ҳаётининг кейинги даврида жамият ундан талаб қилаётган йўналишда қайта тарбиялашга таъсирчанлиги камаяди, шаклланиб бўлган фикр, эътиқод ва дунёқарашни ўзгартириш мушкул вазифага айланади. Аксинча, 30 ёшга қадар мактаб, лицей ва

олий ўқув юртларида таҳсил олаётган ёшлар эса ҳуқуқни тўғри тушуниш, унга амал қилиш ҳисси кўпроқ ривожланган бўлади. Улар жамиятдаги, жумладан, ҳуқуқ соҳасидаги ўзгаришларга тезроқ кўникадилар, қонунчиликдаги ўзгаришларни англаб борадилар. Мамлакатимизда 18 ёшгача бўлганлар аҳолининг 40 фоизини, 30 ёшгача бўлганлар эса 64 фоизини ташкил этишини инобатга олсак, ёшларнинг ҳуқуқий таълим-тарбиясини фаолиятимизнинг бош йўналиши сифатида белгилашимиз зарурлиги маълум бўлади².

Бугун юртимизда амалга оширилаётган туб ислохотларнинг мақсади, авваламбор, инсон манфаатлари билан боғлиқ экан, ҳуқуқий-демократик давлат қуриш, қонун устуворлигини таъминлаш, ялпи маънавий тикланиш жараёнлари, фуқаролик жамияти ва комил инсонларни вояга етказиш, биринчи навбатда, миллий ўзликни англаш жараёнини кучайтириш кўп жиҳатдан таълим-тарбия соҳасидаги ислохотларнинг қай даражада муваффақиятли ҳал этилишига боғлиқ.

Ҳуқуқий маданият халқимиз, ёшларнинг ҳуқуқий фикрларини ўзлаштиришдаги ҳаётий принципларига амал қилади ҳамда билим эгаллаш нормаларига айланади. Ҳуқуқий маданият шартли равишда жамиятнинг ва шахснинг ҳуқуқий маданиятига ажратилади. Жамиятнинг ҳуқуқий маданияти ҳуқуқий онг, қонунийлик, қонунларни такомиллаштириш ва ҳуқуқий тажрибанинг муайян даражасини акс эттирадиган ҳамда инсоният ҳуқуқ соҳасида яратган бутун бойликларни қамраб оладиган ижтимоий маданият тури ҳисобланади ҳамда шахс эркинлиги ва хавфсизлигини, инсон ҳуқуқларини таъминлаш, уни ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялаш ва ижтимоий фаоллигини кафолатлаш учун замин саналади.

Шахснинг ҳуқуқий маданияти жамият ҳуқуқий маданиятининг таркибий қисмидир. Бу фаолият ҳуқуқ соҳасида жамият тараққиётига ва унинг маданиятига мос келади, натижада шахс ва жамият бойиб боради. Шубҳасиз, шахснинг юксак ҳуқуқий мада-

нияги жамиятнинг тараққиётини таъминлайди.

Бўлажак божхона органлари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини такомиллаштиришда курсантларнинг ҳуқуқий маданиятини тарбиялаш жараёни яхлит педагогик тизим сифатида комплекс тадқиқ этилди, шунингдек ҳуқуқ тарбия жараёнининг психологик-педагогик моҳияти ва ўзига хос жиҳатлари, ҳуқуқий тарбиялашнинг асосий вазибалари, усул ва воситалари ажратиб кўрсатилди ва таҳлил қилинди.

Курсантлар ҳуқуқий маданиятининг шаклланиши мезонлари – ҳуқуқий тайёргарлик, ҳуқуққа қадрият сифатида муносабатда бўлиш ва уни амалда қўллаш, ҳуқуқий барқарорлик ва йўналтирилганлик, ҳуқуқий фаоллик мезонлари – ишлаб чиқилиб,

курсантларнинг ҳуқуқий маданиятини самарали шакллантириш ва ривожлантириш технологияси, шахснинг ҳуқуқий маданияти даражасини кўрсатувчи асосий хислатлари ажратиб кўрсатилди.

Тажриба-синов ишларининг бошида ва якунида мазкур касбга хос технологик жараёнларнинг мазмунига мувофиқ **250** нафар курсантда (**125** нафари – назорат гуруҳларининг, **125** нафари эса тажриба гуруҳларининг вакиллари) амалий кўникмаларнинг шаклланиши даражаси аниқланди.

Бўлажак божхона органлари ходимлари ҳуқуқий маданиятининг ривожланиши юқори, ўрта ва қуйи даражалар кўрсаткичлари (мезонлари) бўйича аниқланди. Натижалар қуйидагича бўлди (1-жадвалга қаранг).

Шу ўринда тажриба ҳамда назорат гуруҳ-

Бўлажак божхона органлари ходимларининг ҳуқуқий маданиятини такомиллаштириш асослари

1-жадвал

№	Ҳуқуқий маданият асосларининг таркибий қисмлари	Даражалари					
		Назорат гуруҳи			Тажриба гуруҳи		
		қуйи	ўрта	юқори	қуйи	ўрта	юқори
1	Ҳуқуқий тарбия жараёни	34	80	11	32	76	17
2	Маънавий-ахлоқий салоҳиятга эгаллиги	43	70	12	28	79	18
3	Касбий компетентликни юқори даражада шакллантириш	40	72	13	22	83	20
4	Соҳа бўйича ҳуқуқий, иқтисодий билимларни ошириш, кўникмалар шакллантириш	44	71	10	32	77	16
5	Ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан фойдаланиш	46	66	13	30	76	19
6	Курсантларда юксак ахлоқий, руҳий ва жанговар фазилатларни тарбиялаш	45	69	11	28	79	18
7	Курсантларнинг умумий маданиятини ривожлантириш	48	65	12	33	75	17
8	Ҳар бир курсантга мардлик ва матонат, Ватанга садоқат билан хизмат қилиш ҳиссини сингдириш	50	64	11	25	81	19
9	Курсант ва тингловчи ёшларда мустақкам ахлоқий қадриятларни шакллантириш	52	65	9	24	82	19
	Ўртача арифметик қиймат:	46	68	11	28	79	18

ларига бириктирилган синалувчиларнинг тажриба-синов ишлари бошида ва якунида эришган кўрсаткичларини ўзаро қиёслаш мақсадида алоҳида жадвалларда акс эттириш мақсадга мувофиқ топилди (2-жадвалга қаранг).

**Бўлажак божхона органлари
ходимларининг тажриба-синов ишлари
якунида ҳуқуқий маданиятга эгаллик
даражаси**

2-жадвал

№	Гуруҳлар	Даражалар		
		юқори	ўрта	қуйи
1	Тажриба гуруҳи (n ₁ =125 нафар)	18	79	28
2	Назорат гуруҳи (n ₂ =125 нафар)	11	68	46

Педагогик тадқиқотларда таклиф этилаётган методиканинг самарадорлиги тажриба ва назорат гуруҳларига бириктирилган синалувчилар томонидан тажриба-синов ишларининг аввали ва якунида кўрсатилган кўрсаткичларни ўзаро қиёслаш асосида якуний хулосага келинди. Тадқиқот натижаларини қайта таҳлил этишга оид аксарият математик-статистик методларда илгари суриллаётган гоёга кўра қайта таҳлил айнан тажриба ва назорат гуруҳлари синалувчиларининг тажриба якунида қўлга киритган кўрсаткичлари ўртасидаги фарққа кўра тадқиқот самарадорлигига баҳо берилади. Ана шу мақсадда Student методи гоёсига мувофиқ, тажриба ва назорат гуруҳлари курсантларининг якуний кўрсаткичлари ўзаро қиёсланади. Тажриба-синов натижа-

лари якунига кўра тажриба гуруҳида назорат гуруҳига нисбатан «юқори» кўрсаткич – 7% га, «ўртача» кўрсаткич – 9% га ошиб, «қуйи» кўрсаткич 14% га камайганлиги аниқланди.

Ушбу натижалар ва мазкур статистик маълумотлар биз ишлаб чиққан ва амалиётда синаб кўрган тизим бирмунча самарали деган хулоса чиқаришимизга асос бўлди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, бўлажак божхона органи ходимларида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг шаклланиши шахс назариясига, унинг шаклланишига, тарбияси ва камол топишига тааллуқли диалектик қонуниятлар бўлиб, мамлакатдаги ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий онг, гоё ва ҳуқуқий маданият билан боғлиқдир. Бу, албатта, табиий ҳол, чунки ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий маданият бир-бири билан диалектик боғлиқ бўлган бир нечта таркибий қисмларни қамраб олган жуда кенг ва мураккаб тушунчадир.

Мазкур таркибий қисмлар: биринчидан, ҳуқуқий маданиятнинг негизи ҳисобланган ҳуқуқ; иккинчидан, ҳуқуқни шахс онги ва ижтимоий онгда намоён қилувчи ҳуқуқий онг; учинчидан, ўзининг амалий фаолиятида ҳуқуқий маданиятни намоён қилувчи юридик муассасалар; тўртинчидан, ҳуқуқий маданиятнинг амалда намоён бўлишини кўрсатувчи ҳуқуқий муносабатлар; бешинчидан, ҳуқуқий маданиятнинг қандай даражадалигини кўрсатувчи ҳуқуқий хатти-ҳаракатлар³ бўлиб, уларнинг биридаги ижобий ёки салбий ўзгаришлар, албатта, бошқаларига ҳам таъсир этади. Шунинг учун ҳам бўлажак божхона органи ходимларининг ҳуқуқий онг ва маданиятни юксалтиришда бевосита унинг барча таркибий қисмларини ривожлантириш долзарб вазифа ҳисобланади.

¹ Теория государства и права / Под. ред. Р.А.Ромашова. – СПб., 2005. – С. 341.

² Амонова М.А. Ёшлар ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда Конституциянинг ўрни ва аҳамияти // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. –2018. – Махсус сон. – Б.53.

³ Таджиханов У.Т., Саидов А.Х. Ҳуқуқий маданият назарияси. Т.1 / Масъул муҳаррир академик Ш.З.Уразаев. – Т., 1998. – Б. 36.

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИДА ВАТАНПАРВАРЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ҲАРБИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Мақолада ички ишлар органлари ходимларида ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда ҳарбий тарбиянинг ўрни, тингловчи-курсантларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг хусусиятлари, ҳолати ва уни ривожлантириш масалалари кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: ички ишлар органлари ходимлари, олий ҳарбий таълим муассасалари, ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, тарбия жараёнининг аҳволи ва уни ривожлантириш масалалари.

Роль военного воспитания в формировании патриотизма у сотрудников органов внутренних дел

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы проведения воспитательной работы по формированию и укреплению патриотизма у сотрудников и курсантов высших военных образовательных учреждений, её состояние и перспективы развития.

Ключевые слова: органы внутренних дел, высшие военно-образовательные учреждения, военно-патриотическое воспитание, сотрудники, курсанты, воспитательный процесс.

The role of military education in the formation of a sense of patriotism in the employees of internal affairs bodies

Annotation. The article discusses the issues of educational work on the formation and strengthening of patriotism among employees and cadets of higher military educational institutions, its condition and development prospects.

Keywords: internal affairs bodies, higher military educational institutions, military-patriotic education, employees, cadets, educational process.

«Ватан» сўзи, аслида, арабчадан олинган бўлиб, она юрт, туғилган макон маъноларини билдиради. «Ватан» тушунчаси кенг ва тор маънода қўлланилади. Киши туғилиб ўсган уй, маҳалла, қишлоқ назарда тутилганда тор маъно, бир халқ вакиллари жамулжам яшаётган, уларнинг аждодлари азал-азалдан истиқомат қилган ҳудуд ифодаланганида эса кенг маънога эга бўлади.

Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев таъбири билан айтганда, «ватанпарварлик ҳар бир давлат ҳаётининг маънавий асоси ҳисобланади ва жамиятни ҳар томонлама ривожлантириш борасида энг муҳим сафарбар этувчи куч сифатида намоён бўлади»¹.

Инсонда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда тарихнинг ўрни беқиёсдир. Ўтмишда она Ватан ҳимояси, юрт тинчлиги учун жонини фидо қилиб, томирида охирги

томчи қони қолгунча душманга қарши курашган аждодларимизнинг жасорати бунинг мисолидир. Широқ, Спитамен, Жалололдин Мангуберди, Темур Малик каби аждодларимиз, миллий қаҳрамонларнинг жанг майдонларида кўрсатган ҳарбий маҳоратлари, ўша замон қуроқларининг сирасорини пухта эгаллаганлиги, жангни юксак ақл-заковат билан олиб боришлари, мустаҳкам иродаси ва халқига садоқати каби олижаноб фазилатлари тўғрисидаги маълумотлар тарих саҳифаларидан маълум. Тарихий ватанини ёдидан чиқарган одам яшаб турган жойининг ҳам қадрига етмайди. Бундай одамлар юртида бирор нохушлик юз берса, дарҳол у жойни тарк этиб, бошқа қулайроқ маконга кетади.

Ватанпарварлик туйғуси халқимизнинг олтин мероси, анъаналари, тили ва маданиятига ҳурмат билан қараш, юрти-

мизнинг тарихини муттасил ўрганиб боришдир. Шунингдек, бу туйғу азиз ва гўзал Ватанимизга юксак эътиқод билан қараш, унга ҳамиша садоқатли бўлиш ҳам демак. Ватанга садоқатли бўлиш барчамизнинг фарзандлик бурчимиз. Бунинг учун эса Ватанни ҳис қила билиш, унга бўлган туйғуларни уйғотиш лозим. Ватан ҳисси шу юрт эгаси бўлган халқни билиш, қадрига етиш ва тан олишдан, буюклигини эътироф этишдан бошланади.

Ҳозирги кунда республикамиз ички ишлар органлари тизими ходимларини истиқомат қилаётган ҳудудига, халқига ва давлатига садоқатли этиб тарбиялаш, Ватанига бўлган муҳаббатини ошириш долзарб вазифалардан ҳисобланади. Бунинг учун республика Ички ишлар вазирлигига қарашли таълим муассасаларида таҳсил олаётган тингловчи ва курсантларни Ватанни ҳис қилиш, уни севишга чорлаш лозим.

Ички ишлар органлари ходимларини ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда Иккинчи жаҳон уруши фахрийларининг ўзига хос ўрни бор. Уларнинг урушдан кейинги тинчлик даврини ўрнатиш, жамият хавфсизлигини таъминлаш борасидаги тажриба ва сабоқларини ўрганиш, ибрат олиш, келажак авлодга етказиш вазифаси уларнинг сафи йилдан-йилга камайиб бораётгани туфайли янада долзарб бўлиб қолмоқда.

Таъкидлаш лозимки, уруш фахрийлари чуқур ҳурмат ва эҳтиромга сазовор инсонлардир. Чунки улар инсониятни нафақат фашизм балосидан халос қилиш ишига, балки жамоат тартибини сақлаш, халқ учун хавф туғдирувчи жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга ҳам салмоқли ҳисса қўшганлар. Уларнинг ҳаётий тажрибаларидан ички ишлар органлари ходимлар фаолиятининг самарадорлигини оширишда, мамлакатимиз тинчлиги ва мудофаа қудратини мустаҳкамлашда, ИИВ олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган тингловчи ва курсантларимизни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда фойдаланиш улкан аҳамиятга моликдир.

Буни амалга ошириш учун эса қуйидаги *принципларга* риоя қилиш зарур:

— ҳарбий ватанпарварлик тарбиясида авлодлараро ворисийлик принципи ҳаётий ва малакавий тажрибага эга бўлган кекса авлоднинг янги авлод билан бевосита ҳамкорлигини ташкил қилиш орқали ёшларнинг ҳарбий ватанпарварлик тарбияси шакл ва усулларини такомиллаштиришга асосланади. Айни чоғда, у нафақат орттирилган тажрибага, балки назарий билимларга ҳам таянишни талаб қилади;

— тингловчи ва курсантларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда тарихийлик принципи тарихий тараққиётнинг барча даврларидаги ҳарбий саркардаларнинг жанговар фаолиятини, оддий аскардан бош қўмондонгача бўлган барча ҳарбий таркибнинг хулқи, муомаласи, билими ва малакаларини ўрганишга асосланади;

— ҳарбий ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда давлат органлари, жамоат ташкилотлари, бирлашмалар ва бошқа ижтимоий институтлар билан ҳамкорлик принципи. Бу эса жамоа орқали амалга оширилади. Жамоавий тарбия тизими ички ишлар органларининг ходимларини Ватан ҳимоясига тайёрлаш стратегияси ва тактикасига асосланади. Фақат жамоагина юксак масъулиятли, Ватанга муҳаббат ҳиссига эга, ҳар жиҳатдан ривожланган шахсни тарбиялаши мумкин (индивидуал ёндашув бундан мустасно).

Ватанпарварлик ўз-ўзидан шаклланмайди, у ўзликни англаш, Ватанни, халқни севишдан бошланади. Инсон ўзини ҳурмат қилишга ўрганмасдан, халқига, Ватанига муҳаббат қўймасдан ватанпарвар бўлолмайди. Ватанпарварлик ўз халқи учун ҳеч иккиланмасдан жон беришга тайёр туришдек руҳий ҳолатдир (бундай руҳий ҳолатни ота-онанинг фарзандларига бўлган муносабатида кўриш мумкин)².

Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг бош вазифаси — мустақил, ўз йўлидан ривожланаётган Ватанимизни севиш, Қуролли Кучларимиз билан ғурурланиш,

жанговар ва меҳнатга оид урф-одатларимизга содиқ бўлиш, ҳарбий меҳнатни ҳурмат қилиш ҳис-туйғуларини ҳар томонлама ривожлантириш, озодлик ва мустақиллигимизни қўлимизда қурол билан муҳофаза қилишга доимий шайликни шакллантириш, ўз фуқаролик бурчини адо этишдир.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси ёшларда ҳарбий хизматга қизиқишни ривожлантириш, ҳарбий касбларни эгаллаш, ёшларни Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида хизматга тайёрлашда кўмаклашишни назарда тутати³.

Юқорида келтирилган принципларга асосланилганида ҳарбий ватанпарварлик тарбияси мустақкам бўлади. Бироқ ушбу принциплар мажбурий қоида эмас, балки комплекс ёндашувнинг бир қисми, холос. Зеро, ҳарбий ватанпарварлик тарбиясига комплекс ёндашиш тарбияни оптималлаштириш (мақбуллаштириш), ёшларнинг ахлоқий-сиёсий, психологик, ҳарбий-техник ва жисмоний тайёргарликларини яхшилаш воситасидир. У, бир томондан, тарбиянинг санаб ўтилган жиҳатларини, бошқа томондан эса ғоявий-сиёсий, меҳнатга оид ва ахлоқий тарбия билан ўзаро таъсирини тақозо этади.

Афсуски, баъзида ҳарбий ватанпарварлик тарбияси бир ёқлама баҳоланади. Бунда фақат ватанпарварлик тарбиясига эътибор қаратилиб, жисмоний ва ҳарбий-техник тайёргарлик ҳолатлари ҳисобга олинмайди. Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг кўрсаткичлари ёшларнинг юксак ахлоқий-сиёсий тайёргарлиги, ҳарбий машқларни ўрганишдаги фаоллиги, оммавий спорт машғулотларидаги иштирокида намоён бўлади. Бизнинг бу борадаги асосий мақсадларимиздан бири ҳар бир шахсда Ватанни севиш, унинг учун бутун куч-гайратини бағишлаш, шон-шавкати, номи, мавқеи билан ғурурланиш хислатларини шакллантиришдир.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясига комплекс ёндашувни амалга ошириш учун ҳарбий ватанпарварлик иши тажрибасини

умумлаштириш зарур. Бу жараёнда педагогиканинг илмий қоидалари ва амалий хулосалари муҳим роль ўйнайди. У тарбия жараёни қонуниятлари, таркиби ва механизмларини билиш, ҳарбий ватанпарварлик иши назарияси ва методикасини, принциплари ва ташкилий шаклларини эгаллашда ёрдам беради. Педагогика фани тадқиқотчи ва амалиётчиларни ёшларда ватанпарварлик ҳиссини ва ҳарбий ишни эгаллашга интилишни шакллантириш усуллари билан қуроллантиради.

Одамлар руҳий ҳолатининг ўзига хослиги ҳақидаги билимларга таяниш ички ишлар органлари ходимларининг Ватан ҳимояси ҳамда ўз бурчини бажаришга психологик тайёргарлиги борасидаги амалий тавсияларни янада такомиллаштиришни талаб қилади.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини ташкил қилишда ҳарбий машқларга оид билимларни ўргатувчи ҳарбий фаннинг қоида ва хулосаларига таяниш керак. Зеро, ҳарбий фанлар Ватан ҳимоячиси қандай жанговар, ахлоқий-сиёсий ва психологик сифатларга, қандай билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишлари керак, деган саволга жавоб топиб беради.

Ҳарбий таълим ва ҳарбий тарбия ватанпарварликни шакллантиришнинг муҳим воситаси бўлиб, Ички ишлар вазирлигига қарашли таълим муассасаларида таҳсил олаётган тингловчи ва курсантларнинг ғоявий ва маънавий қиёфасини шакллантиришда, билим ва кўникмаларини ўстиришда муҳим ўрин тутати.

Тарбия – шахс онгини муайян жамиятнинг мақсад ва вазифаларига мувофиқ равишда таркиб топтириш ҳамда ривожлантириш жараёни, инсонларни ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётда фаол иштирок эттиришга йўналтирилган барча таъсирлар мажмуи.

Таълим-тарбия борасида оила, турли жамоат ташкилотлари, фан, техника, адабиёт, санъат, оммавий ахборот воситалари, турли тарғибот-ташвиқот тадбирлари ҳам самарали таъсир кўрсатади.

Ички ишлар вазирлиги тизимидаги олий таълим муассасаларида таълим-тарбия олаётган тингловчи ва курсантларнинг умумий ҳарбий руҳини кўтаришда, уларни матонатли, шижоатли қилиб тарбиялашда аждодларимиздан бизга мерос қолган ҳарбий билимларни оммалаштириш, ҳарбий жанг санъати сирларини ўргатиш ҳам самарали омиллардан ҳисобланади.

Тарихдан маълумки, туркий халқларда ўз вақтида бутун дунё бўйича энг қудратли қўшинлар бўлган, Амир Темурдек буюк лашкарбошилар етишиб чиққан, ҳарбий стратегия ва тактика пухта ҳамда мукамал ишлаб чиқилган⁴.

Тарбиянинг қайси соҳаси бўлмасин, унинг тарихи, аждодларимизнинг тажрибаси, уларнинг бу борадаги панднома ва ўғитларини ўрганиш бугунги тарбиячи учун алоҳида аҳамият касб этади. Модомики, «Тарбиячи-устоз бўлиш учун, бошқаларнинг ақл-идроқини ўстириш, маърифат зиёсидан баҳраманд қилиш, ҳақиқий ватанпарвар этиб етиштириш учун, энг аввало, тарбиячининг ўзи ана шундай юксак талабларга жавоб бериши, ана шундай буюк фазилатларга эга бўлиши керак»⁵.

Ҳозирги кунда «ҳарбий ватанпарварлик» тушунчасининг мазмуни, умуман, таълим-тарбия билан алоқадорлиги ва истиқболини ўрганиш зарур. Муҳими бу масаланинг назарий жиҳати эмас, балки амалий аҳамиятини аниқлашдан иборат.

Шўролар замонида миллатимиз вакилларининг ҳарбий таълим-тарбия олишига имконият ва зарурат бўлмаган, шу боис ҳарбий ватанпарварлик тарбиясига етарли эътибор берилмаган. Чунки шўро ҳукумати миллий ҳарбий кадрлар етиштириб чиқаришга қарши турган. Оз сонли миллий офицерларимиз ва аскар йигитларимиз совет халқига хизмат қилишга, ҳарбий қасамёд қабул қилишга мажбур бўлганлар. Бошқа соҳалар сингари, ҳарбий ватанпарварлик тарбияси ҳам мафқуралаштирилган, яъни фақат коммунистик тарбияга мосланган эди.

Мустақиллик шарофати билан республикада Мудофаа ва Ички ишлар вазирликларига қарашли олий таълим муассасаларида таълим-тарбия олаётган бўлажак офицерлар энди бегона мамлакатга эмас, она юртига, Ватанига, Ўзбекистон Республикасига, халқига қасамёд этиб, садоқат билан хизмат қиладилар. Улар мақсад ва вазифаларини аниқ биладилар.

Ўзбекистон Президенти, Қуролли Кучлар Олий бош қўмондони Шавкат Мирзиёев Хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги мажлисида таъкидлаганидек: «Ёш авлодимизда қатъий позиция ва Ватанимиз тақдири учун юксак масъулият туйғусини шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга. Шунини ҳисобга олиб, мамлакатимизда ўрта мактабдан бошлаб олий ўқув юртларигача қамраб оладиган узлуксиз ҳарбий таълим ва ватанпарварлик тарбияси бўйича ўзига хос ноёб ва яхлит тизим яратилмоқда. Ушбу тизим мутлақо янги ҳарбий билим юртлари, лицей ва коллежлар фаолиятини такомиллаштиришни, «Темурбеклар мактаби» ҳарбий академик лицейлари ташкил этишни кўзда тутади».

Шунинг учун ҳам ички ишлар органларида нафақат мафқуравий, ижтимоий, иқтисодий, ахлоқий ва ғоявий асослар, балки ҳарбий фанларни ўқитиш жараёнида ҳарбий усқуналар ва қурол-яроғларнинг сирасорини пухта эгаллашни кучайтириш билан бирга, ҳарбий таълим беришда ҳарбий ижтимоий-сиёсий йўналиш сифатида ходимларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳам муҳимдир.

Ватанпарварлик тарбияси орқали тингловчи ва курсантларнинг онги ва қалбига таъсир кўрсатишда Ички ишлар вазирлиги тизимидаги олий таълим муассасалари раҳбарияти ва профессор-ўқитувчиларининг имкониятларидан оқилона фойдаланиш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, Ички ишлар вазирлиги тизимидаги таълим муассасаларида тингловчи ва курсантларни ҳарбий ватанпарвар этиб тарбиялаш барча тадбир-

ларнинг бош мақсадидир. Ватанпарварлик эътиқодини шакллантириш таълим-тарбия ишларининг заминидир. Тингловчи ва курсантларда ватанпарварлик ва миллий ифтихор туйғулари қанчалик кучли бўлса, уларнинг маънавий камолотга, Ватан ҳимоясига ва халқ тинчлигини сақлашга эҳтиёжлари ҳам мустақкам ва барқарор бўлади. Ватанпарварлик эътиқоди, миллий ифтихор туйғусини шакллантириш тарбиячиларнинг ўзларида ҳам шундай фазилатлар мужассам бўлишини тақозо этади. Бунинг учун эса:

ижтимоий-гуманитар фанларни ўқиш жараёнида тингловчи ва курсантлар томонидан миллий ғоянинг асослари билиб олинади, янги дунёқараш шаклланади, Ватанга муҳаббат туйғулари кучаяди, Ватан ҳимоясига тайёргарлигини белгилаб берувчи хислатлар тарбияланади;

тингловчи ва курсантларнинг ватанпарварлик эътиқодлари, Ватан ҳимояси ва халқ

тинчлигини таъминлашдаги тайёргарлиги соф ҳарбий фанларни ўқитиш жараёнида ҳам шаклланади. Бу жараёнда тингловчи ва курсантлар ҳарбий билим ва техниканинг устувор йўналишлари, кашфиётлар, армия қудрати ҳақида билимларга эга бўладилар;

тингловчи ва курсантларда ватанпарварлик эътиқодини шакллантиришда халқимизнинг бой тарихий мероси ва анъаналарини билиш муҳимдир. Бу борадаги анъаналарнинг моҳиятини узоқ ва яқин ўтмишда Ватан ва миллат манфаатлари йўлида фидойилик кўрсатган халқ қаҳрамонларининг фаолияти, Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт йўлидаги ютуқлари мисолида очиб бериш мақсадга мувофиқ;

ҳарбий фанларни ўқитиш жараёнида тингловчи ва курсантларда миллий манфаатларни англаш ва қадрлаш билан боғлиқ ватанпарварлик фазилатлари шаклланишини таъминлаш зарур.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Куролли Кучлар ташкил этилганининг 25 йиллиги муносабати билан ватан ҳимоячиларига йўллаган байрам табриги // Халқ сўзи. — 2017. — 13 янв.

² Мамадалиев Ш.О. Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойилар. — Т., 2011. — Б. 19–20.

³ Сатибалдиев А.А., Мамуров У.И. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси. — Т., 2007.

⁴ Иброҳимов А., Султанов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. — Т., 1996. — Б. 130–132.

⁵ Каримов И.А. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. — Т., 2003. — Б. 168.

ТАНҚИД ВА БИБЛИОГРАФИЯ КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Тожибоев М. Т. Миллий ва умумбашарий қадриятлар: генезиси ва эволюцияси (1991–2016 йиллар): Монография / М.Т.Тожибоев; профессор К.Н.Норматов умумий таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 132 б.

Мустақиллик даври мазмун-моҳияти, амалга оширилган ва оширилаётган ишлар кўлами, халқимизнинг ҳуқуқий онги ва маданияти, тарихий тафаккури ҳамда турмуш тарзига кўрсатган таъсири нуқтаи назаридан бир неча асрларга тенг бўлди. Мустақиллик йилларида мамлакатимиз тарихчилари Ватанимиз ўтмиши, жумладан энг янги тарихининг кўплаб муаммоларини илмий тадқиқ этиш борасида қатор ютуқларга эришди.

Миллий тикланиш ва юксалиш сари қадам ташланган ушбу йилларда ўзбек халқи тақдирида туб бурилиш ясалди, мутлақо янги тараққиёт даври бошланди. Бу давр ҳаққоний равишда миллий уйғониш, янгиланиш, ўзликни англаш, миллий ва умумбашарий қадриятларни тиклаш ҳамда ривожлантириш даври сифатида Ватанимиз тарихидан муносиб ўрин олди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 16 декабрда «Ўзбекистоннинг янги тарихини тайёрлаш ва нашр этиш тўғрисида»ги қарори қабул қилиниши Ўзбекистоннинг янги тарихини тайёрлаш ва нашр этиш борасидаги ишларни тизимли ташкил этиш ва жадаллаштиришга тўртки бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 июндаги «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси ҳузурида Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича жамоатчилик кенгаши фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги ПҚ-3105 сон қарорига мувофиқ, ташкил этилган

Ўзбекистоннинг энг янги тарихи масалалари бўйича мувофиқлаштирувчи методик марказ ҳозирги кунда ушбу соҳада фаол иштирок этган ҳолда тарихшунослигимизнинг ривожланиш истиқболларига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда.

Истиқлол даврини ўрганиш, унинг ҳаққоний тарихини яратиш тарихшунослигимиз олдидаги долзарб вазифалардан ҳисобланади. Бу давр тарихини тадқиқ этишга қўл урган ва дастлабки илмий хулосалар чиқарган тарихчи олимларимиз Ватанимиз тарихининг ана шу даврини «Энг янги тарих» деб ҳам атамоқдалар. Мазкур монография ана шу маъсулиятли даврдаги миллий ва умумбашарий қадриятларнинг ривожланишини ўрганишга бағишланган.

Муаллиф асарда Ўзбекистоннинг энг янги тарихини уч даврга, яъни *1991–2000, 2001–2010 ҳамда 2011 йилдан кейинги даврларга* бўлиб ўргангани жуда тўғри бўлган.

Шу нуқтаи назардан, 25 йиллик тарихий даврни қамраб олган ушбу монография муқаддима, саккизта параграфни қамраб олган тўртта боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, унда миллий ва умумбашарий қадриятларнинг келиб чиқиши ва тадрижий ривожланиши методологик жиҳатдан чуқур таҳлил қилинган.

Асарнинг Ўзбекистон давлатининг миллий ва умумбашарий қадриятлари генезиси ва эволюциясининг концептуал-методологик асосларини таҳлил қилишга

бағишланган *биринчи бобида* миллий ва умумбашарий қадриятларнинг моҳияти, келиб чиқиши билан боғлиқ айрим назарий-концептуал масалалар ёритилган. Китобнинг *иккинчи бобида* миллий ва умумбашарий қадриятларнинг тикланиши ва ривожланиш босқичлари, шунингдек миллий ва умумбашарий қадриятлар тарихи таҳлил қилинган ҳамда тарихий ривожланиш йўллари, таълим-тарбия тизимининг равақ топишида миллий ва умумбашарий қадриятларнинг таъсири ўз аксини топган. Монографиянинг миллий ва умумбашарий қадриятлар ҳамда устувор стратегик йўналишларни тарихий жиҳатдан тизимли ўрганишга доир *учинчи бобида* тарихийлик принципининг ривожланиши, Ўзбекистон тараққиётининг стратегик дастурлари ва уларнинг тарихий аҳамияти кўрсатилган. Асарнинг сўнгги — *тўртинчи бобида* мамлакатимизда туб бурилиш йилларида миллий ва умумбашарий тарихий қадриятлар тараққиётининг янгилини ҳамда юксалиш босқичлари, янги Ўзбекистон тарихининг ривожланиш жараёнларида миллий ва умумбашарий қадриятларнинг халқаро муносабатлардаги аҳамияти баён этилган.

Монографияда Ўзбекистон халқи миллий ва умумбашарий қадриятлари тикланиши ҳамда ривожланишининг

босқичлари, тамойиллари, назарий-концептуал асослари ва устувор стратегик йўналишлари тизимли равишда очиб берилган.

Асар билан танишганда бир қатор ютуқлари билан бирга айрим жузъий камчиликлари ҳам кўзга ташланади. Хусусан, миллий ва умумбашарий қадриятларнинг ривожланиш босқичлари ва истиқболлари ички ишлар органлари фаолияти билан боғлаб ўрганилганида, шунингдек ушбу қадриятларнинг ривожланиш истиқболлари хусусида фикр билдирилганида монографиянинг илмий ва амалий аҳамияти янада ортган бўларди.

Аммо ушбу камчиликлар монографиянинг умумий ижобий баҳоланишига таъсир қилмайди. Асар белгиланган талабларга жавоб бериши, мантиқий тузилиши, мазмуни, назарий ва амалий аҳамияти билан эътиборга молик бўлиб, мутахассислар, талаба ва курсантлар, тадқиқотчилар ҳамда соҳага қизиқувчи барча китобхонлар учун яхши қўлланма бўлиб хизмат қила олади. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «биз ёшларимизни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялаш учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этишимиз зарур».

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси олий ўқув юртидан кейинги таълим факультети бошлиғи, фалсафа фанлари доктори, профессор

Ш.О. Мамадалиев

ЖУРНАЛДА ЭЪЛОН ҚИЛИШ УЧУН ТАҚДИМ ЭТИЛАДИГАН ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАРГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Нашр этиш учун ҳуқуқшунослик фани, жамоат тартибини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, ички ишлар органлари учун кадрлар тайёрлашни такомиллаштиришнинг долзарб масалалари бўйича мақолалар қабул қилинади.

Таҳририятга тақдим этиладиган қўлёзмалар журнал рукнларига мос келиши ҳамда матбуотда ёки электрон нашрларда эълон қилинмаган бўлиши керак.

Мақола ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги сарлавҳа, аннотация ва таянч сўзлар билан бошланади.

Аннотацияда мақоланинг мақсади, мазмун-моҳияти, тадқиқот жараёнида қўлланилган илмий усуллар, олинган асосий натижалар қисқача (4-6 жумла билан) баён этилади.

Таянч сўзлар мақола мазмуни ва мақсадини энг қисқа тарзда очиб берадиган, қидирув тизимида мақолани осон топиш учун мўлжалланган ва матнда ўртача 5-10 марта такрорланадиган асосий сўзлар бўлиб, одатда 7-10 та келтирилади.

Мақола қоғоз ва электрон шаклда тақдим этилади.

Мақола матни Microsoft Office Word матн муҳарририда Times New Roman 14 шрифтида, аннотация ва ҳаволалар № 12 шрифтида терилган бўлиши; қоғоз ўлчами — А4 (210мм Ч 297 мм); юқори ва пастдан қолдириладиган ҳошиялар — 20 мм, чап тарафдан — 30 мм, ўнгдан — 15 мм; сатрлар оралиғи — бир ярим интервал; хат боши — 1 см; текислаш — саҳифа кенлиги бўйича шакллантирилади. Ҳажми 8—10 бет бўлиши тавсия этилади.

Мақоланинг *электрон варианты* қоғоздаги матнга мувофиқ бўлиши ва унда юқорида келтирилган барча маълумотлар акс этиши лозим. Электрон шаклдаги файл номи мақола муаллифи (биринчи муаллифи)нинг фамилиясига мос келиши зарур. Масалан, *Алиев.doc*.

Мақолада кўпи билан учта расм ёки жадвал келтирилиши, улар бевосита мақола матнида баён мантиғига мувофиқ жойлаштирилиши лозим. Расмларнинг электрон вариантини *jpg* форматда (камида 300 dpi) тақдим этиш, жадвалларни кетма-кет рақамлаш зарур.

Матндаги *ҳаволалар* Microsoft Office Word дастурида тегишли опциялар (*Ссылки Вставить сноску*) ёрдамида ҳар бир саҳифада келтирилиши зарур. Бунда мақола матнига изоҳлар, манба ва адабиётларга ҳаволалар, библиографик маълумотлар тегишли давлат стандартлари бўйича келтирилиши керак.

Мақолага *муаллиф (муаллифлар) ҳақидаги маълумот*, яъни ўзбек, рус ва инглиз тилларида исми шарифи (тўлиқ), иш жойи (ташкilotнинг номи ва юридик манзили), эгаллаб турган лавозими, илмий даража ва унвонлари, тўлиқ почта манзили (хизмат ва уй), шунингдек электрон почтаси ҳамда (хизмат ва уй) телефонларининг рақамлари илова қилинади.

Мақолага **илова қилинадиган ҳужжатлар**:

— кафедра мажлис баёнидан кўчирма (агар муаллифнинг иш жойида мавжуд бўлса) ёки муаллиф ишлайдиган муассаса раҳбариятининг мақолани нашрга тавсия этиши ҳақидаги хати;

— матнда очиқ матбуотда эълон қилиш ман этилган маълумотлар йўқлигини тасдиқловчи (муассасанинг гербли муҳри босилган) эксперт хулосаси;

— тегишли соҳа бўйича илмий малакага эга мутахассис томонидан тайёрланган ва белгиланган тартибда тасдиқланган тақриз.

Мақола муаллиф (муаллифларнинг ҳаммаси) томонидан имзоланиши шарт.

Таҳририят мақолаларни таҳрир қилиш ва қисқартириш ҳуқуқига эга. Мақолани нашр этиш ҳақидаги қарор журнал таҳрир ҳайъати томонидан қабул қилинади.

Мақола қўлёзмаси илова ҳужжатлари ва электрон вариантлари билан бирга қуйидаги манзил бўйича юборилиши керак: Ўзбекистон Республикаси, 100197, Тошкент ш., Интизор кўчаси, 68. Тел. +998-71-265-23-56. E-mail: vestnikakadmvd@inbox.uz

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ, НАПРАВЛЯЕМЫМ ДЛЯ ОПУБЛИКОВАНИЯ В ЖУРНАЛЕ

К публикации принимаются материалы по актуальным вопросам юридической науки, проблемам обеспечения общественной безопасности и борьбы с преступностью, профилактики правонарушений, совершенствования подготовки кадров для органов внутренних дел.

Рукописи, представляемые в редакцию, должны соответствовать тематике журнала, быть оригинальными, не опубликованными ранее в других печатных или электронных изданиях.

Текст статьи должен быть набран в текстовом редакторе Microsoft Office Word шрифтом Times New Roman №14. Тексты аннотаций и сносок печатаются шрифтом №12.

Статьи начинаются с названия, аннотации и ключевых слов на узбекском, русском и английском языках.

Аннотация объемом 4–6 предложений содержит краткое изложение цели, сущности и содержания статьи, методы, использованные в исследовании, его основные результаты.

Ключевые слова – основные слова, отражающие содержание и цели статьи, предназначенные для быстрого поиска статьи в поисковых системах и встречающиеся в тексте не менее 5 раз.

Статья представляется в бумажном варианте и на электронном носителе.

Форматирование текста статьи должно соответствовать следующим параметрам: размер бумаги – А4 (210мм Ч 297 мм); поля с верхней и нижней стороны – 20 мм, с левой – 30 мм, с правой стороны – 15 мм; межстрочный интервал – полуторный; отступ абзаца – 1 см; выравнивание по ширине страницы. *Объем* статьи для публикации в журнале не должен превышать 10 страниц.

Электронная версия статьи в виде файла Microsoft Word в формате должна соответствовать распечатке и включать вышеперечисленные сведения. Название файла в электронном виде должно соответствовать фамилии автора (первого автора). К примеру, *Алиев.doc*.

В статье должно быть не более 3 рисунков и/или 3 таблиц. Рисунки размещаются непосредственно в тексте статьи, исходя из логики изложения. Электронную версию рисунка следует сохранять в форматах *jpg* (не менее 300 dpi). Таблицы должны быть пронумерованы по порядку.

Ссылки в тексте оформляются постраничные при помощи соответствующей опции в программе Microsoft Office Word (см.: *Ссылки_Вставить_сноску*). Сноски должны содержать примечания к тексту статьи, ссылки на источники и литературу, библиографические данные и т.д.

К статье прилагаются следующие **сопроводительные документы**:

– выписка из протокола заседания кафедры (при её наличии по месту работы автора) *либо сопроводительное письмо от руководства учреждения по месту работы автора* с рекомендацией к опубликованию статьи;

– экспертное заключение об отсутствии в тексте сведений, запрещенных к опубликованию в открытой печати, заверенное гербовой печатью учреждения;

– рецензия, подготовленная специалистом, имеющим соответствующую научную квалификацию в данной области, заверенная в установленном порядке.

Автор подписывает статью. Коллективная статья должна быть подписана всеми авторами.

Редакция оставляет за собой право на сокращение и редактирование статей. Решение о публикации статьи принимается редколлегией журнала.

Рукописи статей с сопроводительными документами, оформленные в соответствии с вышеуказанными требованиями, и их электронные версии необходимо направлять по адресу: Республика Узбекистан, 100197, г. Ташкент, ул. Интизор, 68. Тел. +99871-265-23-56. E-mail: vestnikakadmvd@inbox.uz